

De borchgravinne van Vergi

Een hoofse tragedie in Gent en Brussel

Flore Meertens

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
master in de Taal- en Letterkunde

Promotor prof. dr. Geert Claassens
Academiejaar 2014-2015

683 689 tekens

Voorwoord

Graag zou ik allereerst de personen die me geholpen hebben om de voorliggende masterproef tot stand te brengen, eervol willen vermelden en hartelijk willen bedanken. Bovenal wil ik Geert Claassens mijn oprechte dank betuigen, om de fantastische promotor en mentor die hij voor me geweest is. Bij hem kon ik niet alleen terecht voor deskundig en inspirerend advies met betrekking tot mijn masterproef, maar ook voor een diepgaand en deugddoend gesprek over zaken die me op persoonlijk vlak bezighielden. Nadat hij me kennis heeft doen maken met de middeleeuwse literatuur *tout court* in mijn tweede bachelorjaar en de passie verder heeft aangewakkerd in mijn derde bachelorjaar, was het een verademing mijn weg op het ingeslagen pad te kunnen voortzetten in mijn masterjaar. Daar komt bij dat ik de kans kreeg mijn tijd en toewijding volledig op een tekst toe te leggen die me bij de leeslijstexamens zeer positief verrast heeft en sindsdien zonder twijfel een van mijn lievelingsteksten van de middeleeuwse periode is, namelijk *De borchgravinne van Vergi*. Ook gaf hij me de kans zo diep als me nodig en wenselijk scheen, op het onderwerp in te gaan, door toe te staan dat mijn masterproef langer werd dan normaal en door zelf ook bergen te verzetten met het lees- en verbeterwerk.

Een andere persoon die ik erg dankbaar ben, is Sven Tuerlinckx. Niet alleen kon ik met hem ongeremd over het onderwerp praten, maar ook kon hij me door zijn ervaring inspireren met zijn suggesties en inzichten. *Last but not least* zou ik graag mijn ouders van harte willen bedanken voor zowel de geestelijke als de materiële steun die ze me gedurende mijn hele leven en *a fortiori* gedurende mijn studies hebben geboden. Niet alleen hebben ze me aangemoedigd om mijn passie te volgen door Taal- en Letterkunde te studeren, maar ook hebben ze me door hun financiële hulp de kans gegeven om überhaupt te studeren en om een deel van mijn studies met het oog op mijn verdere ontplooiing op academisch en persoonlijk vlak in het buitenland af te leggen.

Inhoudsopgave

1 Algemene inleiding	7
1.1 Voorstelling onderwerp en vraagstelling	7
1.2 Materiaal en methode	7
1.3 Structuur masterproef	9
1.4 Premissen.....	10
2 Twee filologische introducties.....	13
2.1 De Gentse vertaling	13
2.2. De Brusselse vertaling	16
3 De twee vertalingen vergeleken	21
4 Achtergronden van de verschillen	201
4.1 Analyse van de verschillen	201
4.2 Invloed van de handschriftelijke context.....	224
5 Slotbeschouwing	235
6 Geraadpleegde literatuur	239
6.1 Primaire literatuur.....	239
6.1.1 Edities van het Middelnederlandse verhaal	239
6.1.2 Edities van het Oudfranse verhaal	239
6.2 Bewerkingen en vertalingen	240
6.3 Secundaire literatuur.....	240
6.4 Internetpublicaties	244
7 Abstract.....	253

1 Algemene inleiding

1.1 Voorstelling onderwerp en vraagstelling

Liefde, haat, vertrouwen, verraad, hoop en teleurstelling: het is slechts een greep uit de brede waaier aan emoties waarmee het publiek van het Middelnederlandse verhaal *De borchgravinne van Vergi* geconfronteerd wordt. Dat verhaal is tot ons gekomen in drie verschillende Middelnederlandse rijmversies en een zestiende-eeuwse prozaversie.¹ De Middelnederlandse rijmversie die in Dirc Potters *Der minnen loep* opgenomen is, en de prozaversie, hetgeen een volksboek is met als titel *Een schoone historie vander Borchgravinne van Vergi*, zijn voor het onderhavige onderzoek niet relevant.² Wel concentreren we ons op de twee andere Middelnederlandse rijmversies, die momenteel in Gent en in Brussel bewaard worden. Aangezien beide versies een vertaling zijn van het Oudfranse verhaal *La chastelaine de Vergi*,³ zullen we het dan ook hebben over de Gentse respectievelijk de Brusselse vertaling. Iemand die de twee vertalingen simpelweg na elkaar zou lezen, zou er toe kunnen zijn geneigd te zeggen dat beide zonder meer hetzelfde verhaal vertellen. Wanneer men ze echter naast elkaar leest en uiterst grondig met elkaar vergelijkt, ontdekt men enorm veel kleinere en grotere verschillen. In de voorliggende masterproef trachten we dan ook erg precies te bepalen waarin die verschillen precies schuilen en gaan we bovendien na wat de betekenis en de portee van die verschillen zou kunnen zijn.

1.2 Materiaal en methode

Voor ons onderzoek gebruiken we zowel primaire als secundaire literatuur. De primaire literatuur die we het meest gebruiken zijn de edities van het Middelnederlandse verhaal. Indien dat in ons onderzoek gewenst is, consulteren we eveneens edities van het Oudfranse verhaal. Hoewel we voor beide verhalen verschillende edities ter beschikking hebben, hebben we ons doorgaans op telkens een editie gebaseerd. Wanneer we tekstpassages citeren, gebruiken we daarvoor dan ook stevast die edities. Wanneer we het Middelnederlandse verhaal citeren, gebeurt dat zowel voor de Gentse vertaling als voor de Brusselse vertaling uit de kritische editie van Jansen-Sieben uit het jaar 1985, uitgegeven naar de enig bewaarde

¹ Resoort 1988, pp. 11-15.

² Voor een studie over Dirc Potters *Der minnen loep*, zie Van Buuren 1979. Voor een studie over het volksboek *Een schoone historie vander Borchgravinne van Vergi*, zie Resoort 1988.

³ Zie hoofdstuk 2.

handschriften van de Middelnederlandse vertalingen (cf. *infra*).⁴ Indien we het Oudfranse verhaal citeren, is dat uit de kritische editie van Stuip uit het jaar 1970, uitgegeven naar handschrift A (B.N. f.fr. 375).⁵

Tenzij anders vermeld zullen we voortgaan op de woordverklaringen en de aantekeningen die Jansen-Sieben en Stuip bij hun kritische edities bieden zonder dat telkens expliciet in een voetnoot aan te geven. Wanneer we met hen in discussie gaan door een woordverklaring aan te nemen of een interpretatie te geven die van de hunne verschilt, zullen we het expliciet melden. Wel wijken we nadrukkelijk af van de werkwijze in de kritische editie van Jansen-Sieben met betrekking tot het woord ‘God’. Terwijl Jansen-Sieben *god* en een variant als *gode* altijd met een kleine letter schrijft, tenzij de woorden aan het begin van een vers of aan het begin van een passage in de directe rede staan, zullen wij consequent *God* en *Gode* schrijven. De secundaire literatuur die we voor ons onderzoek gebruiken, behelst het brede spectrum van zeer korte verwijzingen over artikels in tijdschriften of naslagwerken tot hele monografieën over het onderwerp. Een exhaustieve lijst van de geraadpleegde literatuur kan men in hoofdstuk 6 terugvinden. In hoofdstuk 2 gebruiken we hoofdzakelijk secundaire literatuur, terwijl we ons in hoofdstuk 3 voornamelijk op primaire literatuur baseren. In hoofdstuk 4 worden primaire en secundaire literatuur ongeveer in gelijke mate gebruikt.

In de secundaire literatuur vinden we enkele onderzoekers (bijvoorbeeld De Keyser, Stuip, Lodder, Van Oortmerssen) die reeds een of meer verschillen tussen beide vertalingen aangegeven en desgevallend ook uitgewerkt hebben.⁶ Geen van hen heeft echter de

⁴ Jansen-Sieben 1985, pp. 25-83. Jansen-Sieben presenteert meer bepaald eerst de Brusselse vertaling (Jansen-Sieben 1985, pp. 25-63) en vervolgens de Gentse vertaling (Jansen-Sieben 1985, pp. 64-83).

⁵ Stuip 1970, pp. 73-113.

⁶ Zie De Keyser 1943, p. 29, Stuip 1970, pp. 24-30, Lodder 1989, pp. 15-31 en Van Oortmerssen 1979, pp. 12-39. De bijdrage van Van Oortmerssen (zie Van Oortmerssen 1979, pp. 1-39) is pas in de laatste fase van ons onderzoek boven water gekomen. Het is geen officiële publicatie, maar een scriptie voor het examen Nederlandse Letterkunde M.O.-B aan de Nutsacademie te Rotterdam. Dat verklaart waarom we de bijdrage in geen enkele officiële publicatie buiten in die van Van Bork en Verkrujssse (zie Van Bork en Verkrujssse 1985, p. 91), tegengekomen zijn. Van Oortmerssen beoogt in zijn bijdrage Whiteheads theorieën en – vooral – Zumthors bevindingen van zijn analyse van de Oudfranse tekst, op de Middelnederlandse teksten toe te passen. Aldus tracht hij te ontdekken in welke opzichten de Gentse vertaling en de Brusselse vertaling (en op de achtergrond ook het Oudfranse origineel) van elkaar verschillen. Op die manier wil hij eveneens te weten komen vanuit welk perspectief de Brusselse vertaling door zijn bewerker tot stand gebracht is (zie Van Oortmerssen 1979, pp. 2-3). Zijn bijdrage werd volledig gelezen en beoordeeld, maar de beperkte tijdsspanne laat het niet toe om zijn bevindingen nog te verwerken in onze beschouwingen. Die beslissing werd in overleg met onze promotor genomen. Ons onderzoek is dan ook volledig onafhankelijk van het zijne gebeurd. In ieder geval kunnen we in algemene zin meegeven dat we het weliswaar niet altijd eens zijn met zijn uitspraken, maar dat de algemene conclusie van zijn betoog onze bevindingen in geen geval tegenspreekt of onderuithaalt.

overgeleverde vertalingen van begin tot einde op een systematische manier met elkaar vergeleken. Voorliggende masterproef zal die lacune trachten op te vullen. Een systematische vergelijking tussen beide vertalingen is weliswaar riskant te noemen, aangezien de Gentse vertaling niet volledig overgeleverd is (cf. hoofdstuk 2), maar lijkt toch de moeite waard. Wel kunnen we vaststellen dat de verzen 1-2 van de Gentse vertaling bij benadering met de verzen 209-215 van de Brusselse vertaling overeenkomen en dat vers 501 van de Gentse vertaling ongeveer met de verzen 852-853 van de Brusselse vertaling correspondeert, wat betekent dat er een substantieel deel van de twee teksten voor vergelijking voorhanden is.

In algemene zin vergelijken we de Middelnederlandse vertalingen met elkaar in een proces van *close reading*. Concreet verdelen we beide vertalingen in genummerde eenheden die we met de term ‘scène’ aanduiden. De manier waarop wij het begrip ‘scène’ gebruiken, staat echter los van de specifieke invulling die de term vanuit de toneelliteratuur gekregen heeft.⁷ In de context van ons onderzoek trachten we een groep verzen als scène af te bakenen, wanneer ze zowel inhoudelijk als formeel een min of meer afgeronde en zelfstandige entiteit vormen. Die afbakening is voor discussie vatbaar, maar men dient daarbij in het achterhoofd te houden dat het slechts een systeem is om een zo correct mogelijke correspondentie tussen de twee vertalingen te kunnen vaststellen en om aldus de vergelijking zo getrouw mogelijk te kunnen uitvoeren. Ook kunnen we met een dergelijk systeem van genummerde scènes op een praktische manier in ons betoog terug- en vooruitwijzen. Aangezien we de vertalingen enkel kunnen vergelijken wanneer we zowel van de Gentse vertaling als van de Brusselse vertaling overgeleverde tekst bezitten, begint de nummering van de scènes bij de eerste scène die van beide vertalingen overgeleverd is en eindigt de scènenummering bij de laatste scène die van beide vertalingen overgeleverd is.

1.3 Structuur masterproef

Na het onderwerp van onze masterproef te hebben voorgesteld in de algemene inleiding (hoofdstuk 1) werpen we een blik op de filologische eigenschappen van de teksten die in ons onderzoek centraal staan (hoofdstuk 2): de Gentse vertaling (paragraaf 2.1) en de Brusselse vertaling (paragraaf 2.2). Concreet onderzoeken we allereerst wat ons ertoe brengt überhaupt over vertalingen te spreken en vervolgens op welke manier de vertalingen zich tot de

⁷ In de Dikke Van Dale wordt de invulling van het begrip ‘scène’ waarop wij doelen als volgt omschreven: ‘Afgeronde eenheid binnen een toneelstuk of film waarin één handeling of, m.n. in een film, één ruimte wordt verbeeld’ (zie ‘Van Dale’ <<http://vowb.vandale.be/zoeken/zoeken.do>> [accessed 17 May 2015]).

bewaarde versies van het origineel verhouden. Verder lijsten we datgene op wat over de auteursidentiteit, de lokalisering en de datering van beide vertalingen bekend is. Ook weiden we kort uit over de overleveringsgeschiedenis van de Gentse vertaling, aangezien het voor ons onderzoek belangrijk is te beseffen in welke toestand die tekst tot ons gekomen is. Daarenboven bieden we een korte samenvatting van het Middelnederlandse verhaal over de burggravin van Vergi.

Nadat we aldus de centrale teksten van ons onderzoek filologisch geïntroduceerd hebben, gaan we tot de eigenlijke vergelijking tussen beide vertalingen over (hoofdstuk 3). Bij die vergelijking onderzoeken we scène voor scène waarin de verschillen tussen beide vertalingen schuilen en hoe we die verschillen zouden kunnen duiden. In het bijzonder gaat onze aandacht daarbij uit naar de manier waarop de personages door zichzelf en door de vertelinstantie gekarakteriseerd worden. Ten slotte werpen we onze blik op de achtergronden van de waargenomen verschillen (hoofdstuk 4). Allereerst bieden we een analyse van de waargenomen verschillen (paragraaf 4.1). Na eerst de interpretaties van enkele onderzoekers uit de secundaire literatuur gepresenteerd te hebben, stippen we de hoofdlijnen in ons eigen betoog aan en expliciteren we welke stelling we innemen tegenover de visies uit de secundaire literatuur. Daarna bekijken we of de handschriftelijke context van de Middelnederlandse vertalingen een invloed op hun lezing en interpretatie zou kunnen uitoefenen (paragraaf 4.2). Onze bevindingen vatten we kernachtig samen in de slotbeschouwing (hoofdstuk 5).

1.4 Premissen

Voorafgaand aan het feitelijke begin van ons onderzoek dienen we nog enkele zaken duidelijk te maken, zodat we er in de loop van ons onderzoek niet voortdurend op moeten terugkomen. Aangezien we in de voorliggende masterproef de Middelnederlandse vertalingen van het Oudfranse *La chastelaine de Vergi* met elkaar vergelijken, spreken we vaak over de Gentse vertaling en de Brusselse vertaling enerzijds en over het Oudfranse origineel anderzijds. Om de leesbaarheid en de duidelijkheid van het betoog te bevorderen, spreken we in de hoofdstukken 2, 3 en 4 – na een eerste introductie – niet meer voortdurend over ‘de Gentse

vertaling’, ‘de Brusselse vertaling’ of ‘het Oudfranse origineel’, maar werken we met de respectieve afkortingen *G*, *B* en *F*.⁸

De verschillen die we tussen de bovenstaande teksten ontwaren, zouden door erg veel schrijvende instanties in het leven kunnen zijn geroepen. Aangezien men er van uitgaat dat de respectieve leggers van de Gentse en de Brusselse vertalingen zich niet bevinden onder de Oudfranse teksten die tot ons gekomen zijn (cf. *infra*),⁹ weten we allerm minst zeker wie we als verantwoordelijke voor de verschillen dienen aan te nemen. De dichter van het Oudfranse origineel, een kopiist van het Oudfranse origineel, de Middelnederlandse vertaler van het Oudfranse origineel, een kopiist van de Middelnederlandse vertalingen?

Wanneer we duidelijkheidshalve simpelweg zeggen dat de dichter van de Gentse of de Brusselse vertaling een wijziging heeft doorgevoerd, dient men dus in het achterhoofd te houden dat het evengoed mogelijk is dat een van de eraan voorafgaande schrijvende instanties voor het betreffende verschil verantwoordelijk dient te worden gesteld, en dat de daaropvolgende schrijvende instanties dat verschil eenvoudigweg van hun legger overgenomen hebben.

Verder uiten we ons af en toe over de indruk van de auteursintentie die we bij het lezen van een tekst krijgen. Aldus willen we de betreffende tekst allerm minst tot de bedoeling van de auteur reduceren, maar trachten we simpelweg een mogelijkheid te scheppen om verschillen tussen de betreffende teksten op te merken en te duiden. We zijn er ons dan ook van bewust dat het slechts gaat om onze indruk van de auteursintentie en dat die indruk niet per se met de eigenlijke bedoeling van de auteur – die we uiteindelijk helemaal niet kunnen kennen – samenvalt.

Niet alleen over de productie, maar ook over de receptie van *G* en *B* laten we ons regelmatig uit. In dat verband dienen we op te merken dat we, wanneer we het hebben over ‘de lezer’, niet willen suggereren dat de teksten in de middeleeuwen werden gelezen op de wijze waarop wij dat heden ten dage doen. Met de aanduiding ‘de lezer’ wordt daarentegen het publiek in het algemeen bedoeld, met onszelf als exemplarische, doch niet-contemporaine lezer. Daarbij komt dat we ons steeds ten eerste bewust blijven van het feit dat we *de facto* slechts hypotheses en speculaties kunnen uiten met betrekking tot de wijze waarop het publiek uit vroegere tijden het verhaal over de burggravin van Vergi zou kunnen hebben gereciperd.

⁸ Daarbij doelen we niet op een specifieke versie van het Oudfranse origineel, zoals bijvoorbeeld het Oudfranse origineel naar handschrift B, C, Go, A, I, E, D, H, L, K, D, Hc of G (zie Stuij 1970, pp. 32-33). Welbewust blijven we erg algemeen (zie hoofdstuk 2).

⁹ Stuij 1970, pp. 29-30.

Ten slotte wijzen we op het specifieke gebruik van het begrip ‘vertaling’: we zullen dat begrip immers niet in de moderne zin van het woord, maar wel in de middeleeuwse zin van het woord hanteren. Terwijl het bij een moderne vertaling vooropstaat het origineel zowel naar verwoording als naar inhoud te behouden, staat bij een middeleeuwse vertaling de strekking en de inhoud van het origineel centraal. Wanneer we het begrip ‘vertaling’ gebruiken, moet dan ook niet verwacht worden dat die vertaling per definitie getrouwheid nastreeft. Het volgende citaat kan de focus van het middeleeuwse vertalen op de betekenis en op de inhoud evenals de ondergeschiktheid van de vorm aan de betekenis en de inhoud goed illustreren: *Translatio est expositio sententie per aliam linguam* (‘vertalen is het uiteenzetten van de betekenis door middel van een andere taal’).¹⁰

¹⁰ Claassens 2012, p. 7.

2 Twee filologische introducties

2.1 De Gentse vertaling

De Gentse versie van *De borchgravinne van Vergi* is geen oorspronkelijk Middelnederlands werk, maar een vertaling van het Oudfranse *La chastelaine de Vergi*. Hoewel zeer veel handschriften van *F* bewaard gebleven zijn en hoewel men *G* reeds ter vergelijking naast die handschriften gelegd heeft, blijkt het onmogelijk om met absolute zekerheid uit te maken van welke Franse tekst de dichter van *G* precies als legger gebruikgemaakt heeft. Gedacht werd aan het handschrift B.N.n.a.fr. 13521 (met *Go* als afkorting), dat in de *Bibliothèque Nationale* te Parijs bewaard wordt en vermoedelijk aan het einde van de dertiende eeuw vervaardigd werd, maar het is onmogelijk om sluitende conclusies te trekken door de onvolledige toestand waarin *G* overgeleverd is (cf. *infra*).¹¹ Toch kan men op basis van de overgeleverde handschriften van *F* enkele tentatieve uitspraken doen over de manier waarop *G* zich verhoudt tot *F*. Van Mierlo laat zich eerder geringschattend over *G* uit, aangezien het volgens hem een ‘eerder slaafsche vertaling, slordiger van taal en versbouw’ is.¹² Stuijck komt echter tegen die minachting in het geweer en verkiest *G* eerder een getrouwe dan een slaafse vertaling te noemen. Hij meent dat de vertaler erin geslaagd is een interessante en boeiende tekst te vervaardigen die hetzelfde voorkomen heeft als de Franse tekst.¹³

De dichter van *G* lijkt erg dicht bij de tekst van *F* te zijn gebleven. Zo heeft hij in zijn vertaling vele woorden gebruikt die duidelijk aan het Frans ontleend zijn,¹⁴ vertaalde hij soms haast woord voor woord¹⁵ en nam hij zelfs bepaalde constructies uit het Oudfrans over.¹⁶ Dat neemt echter niet weg dat de dichter van *G* soms overpeinzingen of opmerkingen heeft toegevoegd die we niet in de overgeleverde Franse teksten kunnen terugvinden en wijzigingen ten opzichte van *F* heeft aangebracht. Dat zien we bijvoorbeeld in de passage waar de ridder de burggravin verlaat na het nachtelijke onderonsje. Op die plaats vinden we in het Oudfrans

¹¹ Stuijck 1970, p. 29 en Stuijck 1970, p.32.

¹² Van Mierlo 1940, p. 53.

¹³ Stuijck 1970, p. 26

¹⁴ Zie bijvoorbeeld *meskief* [G 45, G 200 en G 455], *samblant* [G 301] en *despijt* [G 446].

¹⁵ Vergelijk bijvoorbeeld ‘*Ic sals wel te hovede comen (...)*’ [G 28] met ‘*J’en venrai bien a cief (...)*’ [F (A) 142] en ‘*(...) U, no andre creature (...)*’ [G 334] met ‘*(...) Ne vous ne autre creature (...)*’ [F (A) 539].

¹⁶ Vergelijk bijvoorbeeld *In sulken gepense was gestaen // Dien die hertoge daer ombeet (...)* [G 253-254] met *Et en tele pensee estoit // Cil qui li dus la atendoit (...)* [F (A) 459-460].

Li cevaliers d'iloec arriere // S'em part et la dame l'uis clot (...) [F (A) 470-471], terwijl we in *G Die Rudder dus van dane sciet, // Die vrouwe die dore open liet (...)* [G 262-263] lezen.¹⁷

We hebben slechts zeer weinig informatie over de ontstaanscontext van *G*. Hoewel de identiteit of zelfs nog maar de naam van de dichter van *G* onbekend is, wijst dialectonderzoek erop dat hij uit West-Vlaanderen afkomstig was.¹⁸ Wat de datering betreft, kunnen we als *terminus post quem* circa 1250 (*id est* de veronderstelde datering van *F*) en als *terminus ante quem* circa 1350 (*id est* de vastgestelde datering van de overgeleverde fragmenten van *G*) aannemen.¹⁹ *G* is tot ons gekomen als onderdeel van een verzamelhandschrift. De tekstcollectie van het verzamelhandschrift waarvan ook *G* deel uitmaakte, is echter zeer onvolledig bewaard gebleven. De weinige restanten van het gehele manuscript, die in de Gentse universiteitsbibliotheek (hs. 1590) en in de Straatsburgse stadsbibliotheek (hs. 1550) geconserveerd worden, bestaan uit een beschadigd bifolium of dubbelblad en twee gedeeltelijke folia of enkelbladen.²⁰

Met die onvolledige overleveringstoestand van het handschrift waarin *G* bewaard is, hangt samen dat ook *G* zelf niet integraal tot ons gekomen is. In totaal zijn slechts vijfhonderd verzen van *G* overgeleverd, hetgeen vermoedelijk overeenkomt met ongeveer de helft van de oorspronkelijke omvang van *G*.²¹ Bij onze interpretatie van *G* enerzijds en bij onze vergelijking tussen *G* en *B* anderzijds dienen we rekening te houden met de fragmentarische toestand waarin *G* tot ons gekomen is. We doen dan ook kort de overleveringstoestand van *G* uit de doeken. De tekst van *G* die overgeleverd is, begint op de rectozijde van het folium dat het foliumnummer 87 draagt (*in casu* een van de twee gedeeltelijke folia) en eindigt op de

¹⁷ Stuij 1970, p. 26 en Stoett 1892, p. 4-7.

¹⁸ Jansen-Sieben 1985, p. 17 en Biemans 1997, p. 446.

¹⁹ Jansen-Sieben 1999a, p. 92 en Biemans 1997, p. 446.

²⁰ Besamusca 2011, p. 253, Biemans 1997, p. 446 en Jansen-Sieben 1985, p. 12. Voor een beschrijving van het handschrift, zie Besamusca 2011, p. 253, Biemans 1997, pp. 445-448, Jansen-Sieben 1985, p. 13 en Kienhorst 1988, pp. 215-216

²¹ Over het exacte aantal verzen bestaat in de academische wereld onenigheid. Zo bevat *G* 500 verzen volgens Stoett (zie Stoett 1892, pp. 3-4), 501 verzen volgens Besamusca (zie Besamusca 2011, p. 250), 'ongeveer 500 verzen' volgens Resoort (zie Resoort 1988, p. 11) en 502 verzen volgens Stuij (zie Stuij 1970, p. 25). Men kan echter gemakkelijk nagaan dat er precies 500 verzen van *G* werden overgeleverd door de verzen een voor een te tellen of door simpelweg de kolommen te tellen: elke kolom bevat immers 50 verzen en er zijn in totaal tien (al dan niet beschadigde) kolommen overgeleverd. Het feit dat Jansen-Sieben op 501 verzen uitkomt (zie Jansen-Sieben 1985, p. 83), heeft ermee te maken dat ze in haar versnummering Stoett heeft gevolgd. Hij ging er immers van uit dat er in *G* 70 en *G* 74 telkens een vers is weggefallen (zie Jansen-Sieben 1985, pp. 66-67 en Stoett 1892, p. 44) en geeft later twee beschadigde versregels weer als een enkel vers *G* 139 (zie Jansen-Sieben 1985, p. 69 en Stoett 1892, p. 46). Wanneer Jansen-Sieben in haar versnummering met de ingrepen van Stoett geen rekening zou hebben gehouden, zou dus ook zij tot de slotsom van 500 verzen zijn gekomen.

versozijde van het folium dat het foliumnummer 88 heeft (*in casu* het eerste blad van het bifolium). Van folium 87 is de derde kolom op rectozijde en dus ook de eerste kolom op versozijde weggesneden. Eveneens de laatste letters van de tweede kolom op rectozijde en dus ook de eerste letters van de tweede kolom op versozijde, vielen weg. Van folium 88 heeft men een reepje weggesneden, waardoor de laatste letters van de derde kolom op rectozijde en dus ook de eerste letters van de eerste kolom op versozijde, zijn weggevallen.²²

Concreet bestaat de overgeleverde tekst van *G* dus uit twee verschillende tekstfragmenten, waarvan sommige verzen gedeeltelijk weggevallen zijn, en die oorspronkelijk door twee kolommen van elk vijftig verzen gescheiden werden. Wanneer de eerste of de laatste letters van een vers wegvielen, heeft Jansen-Sieben in haar editie waar mogelijk een suggestie geboden ter aanvulling van die verzen.²³ We dienen dan ook met de nodige bedachtzaamheid met *G* om te gaan, waarbij we ons steeds voor ogen moeten blijven houden wat feitelijk voorhanden is, wat als hypothese naar voren wordt gebracht en wat niet overgeleverd is. Tenzij anders vermeld zullen we voor de interpretatie van *G* en de vergelijking tussen *G* en *B* uitgaan van de door Jansen-Sieben aangebrachte suggesties ter aanvulling van *G*, maar we zullen daarbij steeds beseffen dat het niet gaat om de effectief overgeleverde tekst.

Ten slotte werpen we een blik op de bewogen overleveringsgeschiedenis en op de verschillende edities van *G*. *G* werd samen met nog enkele andere fragmenten uit hetzelfde handschrift door de Ieperse stadsarchivaris J.J. Lambin ontdekt.²⁴ Hij bracht met de volgende woorden verslag uit over zijn vondst:

Wy hebben onlangs, onder de archiven van een liefdadig gesticht, een geheel en een geschonden half vel parkement ontdekt, groot in-8°, welke beide dienden voor scheurbladen aen eenen bundel rekeningen van de jaren 1521 tot en met 1532. – Het geschonden half vel draegt, op de eerste zyde, in roode letteren, den nummer LXXXII en het geheel blad den nummer LXXXIII, hetgeen bewyst dat zy beide van een en hetzelfde handschrift deel gemaekt hebben. Op elke der vier zyden van het geheel blad zyn er, in drie kolonnen, honderd vyftig regelen. Het half vel is, in het midden, van

²² Besamusca 2011, pp. 253-254 en Jansen-Sieben 1985, p. 13.

²³ Jansen-Sieben 1985, pp. 64-83. Hoewel Jansen-Sieben in de meeste gevallen een suggestie heeft kunnen bieden ter aanvulling van de verloren tekst, blijven er verzen waarbij ze slechts gedeeltelijk of helemaal niet heeft kunnen suggereren wat er volgens haar oorspronkelijk zou hebben kunnen staan.

²⁴ Lambin 1838, pp. 57-58 en Lorenz 1909, pp. 12-13.

boven naer onder, doorgesneden; dus dat de middenkolonnen der twee zyden onvolmaekt zyn, en dat op de eerste zyde, de derde kolonne, en op de tweede zyde, de eerste kolonne ontbreken. Het handschrift komt ons voor te zyn van de 15^e eeuw.²⁵

Lambin heeft ook zeven verzen van *G* weergegeven [G 464-470], maar direct erna verlegde hij zijn aandacht naar de tekst *Van der ziele ende van den lechame*, dat tot hetzelfde handschrift als *G* behoorde. Lambin heeft dus slechts weinig van de tekst van *G* weergegeven. Vervolgens is *G* voor een lange tijd zoek geweest, tot Verdam het in Gent terugvond.²⁶ Hij heeft alles wat van *G* overgeleverd is, een eerste keer uitgegeven.²⁷ Vervolgens werd *G* nog door Stoett²⁸ en door Jansen-Sieben²⁹ uitgegeven. Een nieuwe uitgave, met een vertaling in modern Duits *on facing pages*, wordt door Berteloot, Claassens en Hlatky voorbereid.

2.2 De Brusselse vertaling

Ook de Brusselse versie van *De borchgravinne van Vergi* is een Middelnederlandse vertaling van het Oudfranse *La chastelaine de Vergi*. *B* volgt *F* weliswaar slechts van een tamelijk grote afstand (cf. *infra*), maar door het grote aantal woorden van Franse oorsprong dat in *B* gebruikt wordt, vermoedt men toch dat *F* door de dichter van *B* niet enkel als inhoudelijke inspiratiebron, maar ook als directe legger voor zijn vertaling gebruikt werd. Enkele

²⁵ Lambin 1838, p. 57.

²⁶ Lorenz 1909, p. 13 en Verdam 1890, pp. 14-46. Jansen-Sieben, Lorenz, Stoett, Van Loey en De Vreese bieden elk een licht variërend relaas van de gebeurtenissen tussen het verlies en de terugvondst van *G*. Zo verklaarde Jansen-Sieben dat Lambin het fragment schonk aan de heer Diegerick, toenmalig archivaris van het Gentse Rijksarchief, wiens erfgenamen het vervolgens overdroegen aan de Universiteitsbibliotheek van Gent (zie Jansen-Sieben 1985, pp. 12-13). Lorenz en Stoett zeggen eveneens dat Lambin het fragment geschonken had aan de heer Diegerick als archivaris te Gent, maar beweren vervolgens dat hij – en dus niet zijn erfgenamen – het fragment zelf aan de Gentse universiteitsbibliotheek overhandigde (zie Lorenz 1909, p. 13 en Stoett 1892, pp. 3-4). Van Loey zegt dat Lambin het perkament omslag geschonken heeft aan de heer Diegerick, archivaris van het Gentse Rijksarchief (en in die hoedanigheid dus Lambins collega) en dat het daarna door toedoen van Verdam en De Vreese door de erfgenamen van Diegerick aan de Gentse universiteitsbibliotheek afgestaan werd. Op de tweede foto van de digitale facsimile van het Gentse handschrift kunnen we een notitie van De Vreese ontwaren waarin hij verklaart dat de drie bladen perkament uit Lambins bezit zijn overgegaan in het bezit van zijn opvolger, zijnde de heer Diegerick, en vervolgens in het bezit van diens zoon, A. Diegerick, die rijksarchivaris te Gent zou zijn geweest. Laatstgenoemde zou ze ten slotte in september 1890 aan de Gentse universiteitsbibliotheek hebben geschonken (zie ‘Universiteitsbibliotheek Gent’ <<http://adore.ugent.be/OpenURL/app?id=archive.ugent.be:66FF501E-015A-11E2-A5C9-D1460D0ED9C1&type=carousel>> [accessed 26 February 2015]).

²⁷ Verdam 1890, pp. 33-46.

²⁸ Stoett 1892.

²⁹ Jansen-Sieben 1970, Jansen-Sieben 1979 en Jansen-Sieben 1985.

woordparen in *B* die tot het Frans terug te voeren zijn,³⁰ komen echter in geen van de ons bekende versies van *F* voor. Hoewel er dus ook in het geval van *B* geen absolute zekerheid is, meent men dat onder de bewaard gebleven versies van *F* het handschrift Hamilton 257 uit de *Deutsche Staatsbibliothek* te Berlijn (met *B* als afkorting) of het handschrift B.N.n.a.fr. 13521 uit de *Bibliothèque Nationale* te Parijs (met *Go* als afkorting, cf. *supra*), beide vermoedelijk vervaardigd op het einde van de dertiende eeuw, als Oudfranse legger van *B* het meest in aanmerking komen.³¹ Men kan gemakkelijk vaststellen dat *B* een tamelijk vrije vertaling is, aangezien men er vele innovaties en uitweidingen in vindt, zoals het *liedekijn* dat de burggravin zingt nadat haar geliefde vertrokken is [*B* 566-569].³² Soms zijn er zelfs details te vinden die met *F* in tegenspraak zijn, zoals de omstandigheden waarin en de manier waarop de hertog naar de hertogin gaat, nadat ze zich woedend van het diner in haar kamer teruggetrokken heeft [*F* (A) 515-516 en *B* 622-624] (cf. *infra*).³³

Wat de ontstaanscontext van *B* betreft, zien we ons voor een situatie geplaatst die slechts een weinig beter is dan die van *G*. Zo weten we evenmin wie de dichter van *B* was. Door middel van dialectonderzoek heeft men wel kunnen vaststellen dat *B* in Brabant gecompileerd werd.³⁴ Ook is bekend wanneer de tekst van *B* precies voleindigd werd, namelijk op 24 mei 1315.³⁵ Die zeer precieze datum kunnen we uit de epiloog van *B* afleiden [*B* 1119-1124].³⁶ In tegenstelling tot *G* is *B* in zijn geheel (*in casu* met 1127 verzen) tot ons gekomen. Net als *G* maakte ook *B* deel uit van een verzamelhandschrift en meer bepaald van het Handschrift-Van Hulthem, dat bekend staat als een van de belangrijkste Middelnederlandse tekstcollecties.³⁷ Dat beroemde manuscript ligt in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (hs. 15.589-15.623) en *B* beslaat er de folia 157 verso tot en met 164 recto.³⁸ Als afzonderlijke tekst werd *B* achtereenvolgens door Blommaert,³⁹ Muller Hz.,⁴⁰

³⁰ Zie bijvoorbeeld *sijt – jolijt* [*B* 251-252], *joeie – vernoeie* [*B* 511-512], *jolijt – tijt* [*B* 574-575] en *feitjts – amijts* [*B* 838-839].

³¹ Stuij 1970, p. 25, p. 29 en p.32.

³² Stuij 1970, p. 25.

³³ Stuij 1970, pp. 25-26.

³⁴ Jansen-Sieben 1985, p. 15.

³⁵ Aangezien het Hulthemse handschrift geschreven werd omstreeks 1405, staat het buiten kijf dat er daar sprake is van een later afschrift (Claassens 2012, p. 265 en Resoort 1988, p. 12).

³⁶ Besamusca 2011, p. 250.

³⁷ Besamusca 2011, p. 250 en Besamusca 2011, p. 256.

³⁸ Enkel de rubriek van *B* staat op 157 verso, het eigenlijke verhaal vangt aan op 158 recto. Zie Jansen-Sieben 1985, pp. 11-12. Voor een overzichtelijke karakterisering van het handschrift, zie Brinkman en Schenkel 1999, 9-16 en Claassens 2012, pp. 263-265. Voor een overzicht van de studie rond het handschrift, zie Brinkman en Schenkel 1999, 16-32. Voor een codicologische beschrijving van het handschrift, zie Besamusca 2011, pp. 256-257, Biemans 1997, pp. 448-449, Brinkman en Schenkel

Stoett,⁴¹ De Keyser,⁴² Van Loey⁴³ en Jansen-Sieben uitgegeven.⁴⁴ Een nieuwe uitgave, met een vertaling in modern Duits *on facing pages*, wordt door Berteloot, Claassens en Hlatky voorbereid.

Aangezien *B* – in tegenstelling tot *G* – een volledige versie van het verhaal over de burggravin van Vergi bevat (cf. *supra*), zal hieronder op basis van *B* een korte samenvatting van de inhoud geboden worden. De burggravin van Vergi in kwestie is een nicht van de hertog van Bourgondië. Zij onderhoudt een geheime, overspelige relatie met een ridder uit de hofgemeenschap van de hertog. De echtgenote van de hertog (*id est* de hertogin van Bourgondië) biedt zich, geprikkeld door de alom erkende en geprezen voortreffelijkheid van de ridder, als potentieel voorwerp van zijn hoofse liefde aan. Dat aanbod slaat de ridder echter af, met verwijzing naar zijn loyaliteit jegens de hertog (*id est* haar echtgenote en zijn heer). Gekrenkt door die afwijzing, klaagt de hertogin de ridder bij de hertog aan onder het voorwendsel dat hij haar oneerbare voorstellen zou hebben gedaan en stelt ze eveneens voor dat de hertog de ridder verbant. De hertog verklaart te zullen doen. Toch ligt hij er nog een nacht door wakker, aangezien hij de ridder zo graag had. Na een nacht getobd te hebben, confronteert hij de ridder met de beschuldigingen en dreigt hij ermee hem te zullen verbannen.

De ridder is erg aangedaan door die beschuldigingen. Hij vreest onmiddellijk de burggravin niet meer te zullen kunnen zien en ook kwetst het hem dat de hertog, waarmee hij zo'n goede band had, hem een verrader noemt. Hoewel de hertog zijn beschuldiging met allerlei argumenten staaft, biedt hij de ridder toch nog een ontsnappingsmogelijkheid: als de ridder plechtig belooft dat hij eerlijk zal antwoorden op 's hertogs vooralsnog onbekende vraag, zal de hertog zijn wantrouwen laten varen. De ridder grijpt die kans met beide handen aan, maar wordt uiteindelijk op snelheid gepakt. De hertog vraagt immers wie de ridder als geliefde heeft. Aldus ziet de ridder zich voor een groot dilemma geplaatst: ofwel antwoordt hij niet op de vraag en wordt hij verbannen, waardoor hij al zijn bezittingen zou verliezen en bovendien de burggravin niet meer zou kunnen zien, ofwel biecht hij zijn relatie met de

1999, pp. 33-77, Deschamps 1972, 131-136, Jungman 1999, pp. 21-34, Kienhorst 1988, p. 214 en Serrure 1859-1860, pp. 139-143.

³⁹ Blommaert 1838 -1851, pp. 57-72.

⁴⁰ Muller Hz. 1873.

⁴¹ Stoett 1892.

⁴² De Keyser 1943.

⁴³ Van Loey 1949.

⁴⁴ Jansen-Sieben 1970, Jansen-Sieben 1979 en Jansen-Sieben 1985.

burggravin op, waardoor hij hun afspraak van geheimhouding zou verbreken en op die manier hun relatie eveneens in gevaar zou brengen. Uiteindelijk kiest hij voor de tweede optie.

De hertog kan zijn oren niet geloven en begrijpt niet hoe iets dergelijks zonder het medeweten van andere personen mogelijk zou zijn. De ridder legt vervolgens uit hoe de geliefden op subtiële wijze het hondje van de burggravin gebruikten als teken dat de kust veilig was, waardoor niemand hen ooit heeft kunnen betrappen. Toch verlangt de hertog nog een concreet, tastbaar bewijs van de ridder. Ze komen vervolgens overeen dat de hertog in het geheim mag meekomen wanneer de ridder de burggravin opnieuw ontmoet. Even later begeven ze zich op weg naar de burggravin. Wanneer ze aankomen in de boomgaard die grenst aan de kamer van de burggravin, komt het hondje erg snel. Daarop verbergt de hertog zich in een schuilplaats, van waaruit hij kan waarnemen dat de ridder en de burggravin inderdaad een liefdesrelatie onderhouden. Nadat de burggravin en de ridder een nacht lang de liefde hebben bedreven, stapt de hertog, die zelf de hele nacht in de boomgaard gebleven is, op de ridder toe. Hij verklaart de ridder, die zich over de korthed van de nacht beklagt, dat hij hem nu zijn volledige vertrouwen schenkt en hij belooft hem tevens nogmaals absolute geheimhouding.

Wanneer de ridder vervolgens aan het hof komt om de maaltijd te nuttigen, kent de hertog nog meer eer dan tevoren aan de ridder toe. De hertogin ziet dat en beseft dat haar list gefaald heeft. Woedend zondert ze zich van het gezelschap af en trekt ze zich in haar kamer terug onder het voorwendsel dat ze ziek is. Een knecht licht de hertog in over de ziekte van zijn vrouw en onmiddellijk snelt hij naar haar toe om te vragen wat er met haar scheelt. Daarop slingert de hertogin haar man allerlei bitsige verwijten naar het hoofd en verklaart teleurgesteld te zijn, aangezien de hertog niet met haar zogenaamde belager afgerekend heeft. Vervolgens neemt de hertog de ridder in verdediging en hij beroept zich daarbij op het geheim dat hij van de ridder te weten is gekomen. De hertogin ziet in dat geheim een nieuwe mogelijkheid om voor haar afwijzing wraak te nemen en bedenkt een nieuw plan.

Met haar doel strak voor ogen ontzegt ze haar man het liefdesspel en brengt ze hem door haar tranen en verwijten ertoe haar het geheim alsnog uit de doeken te doen. Al gauw blijken de belofte en het voornemen van de hertog om niemand iets te zeggen, niet tegen de sluwe hertogin opgewassen te zijn. Wanneer ze te horen krijgt hoe de vork in de steel zit, voelt ze zich gekrenkt omdat de ridder haar links heeft laten liggen voor iemand met een lagere rang dan zij. Het object van haar haat- en wraakgevoelens is dan ook niet langer de ridder, maar de burggravin. Ze vat dan ook het plan op om op de eerstvolgende hofdag bij

Pinksteren de burggravin te schande te maken. Wanneer ze alle vrouwen naar haar kamer heeft gebracht, ziet ze de gepaste gelegenheid en ze grijpt die kans dan ook direct aan. Zo uit ze allereerst alsof het een grap was enkele toespelingen op de veronderstelde minnaar van de burggravin. Die uitspraken ontkent de burggravin op haar beurt schertsend. Erna dient de hertogin echter de doodsteek toe met haar verwijzing naar de list met het hondje, waardoor het voor de burggravin duidelijk is dat de hertogin daadwerkelijk van haar affaire met de ridder op de hoogte is.

Totaal van slag trekt de burggravin zich in een garderobe terug. Daar ligt op dat moment ook een zieke jonkvrouw, maar zij wordt niet door de burggravin opgemerkt. In de waan dat haar geliefde ridder hun relatie aan de hertogin vertelde omdat hij de hertogin meer beminde dan haar, beklagt ze zijn trouweloosheid. Nadat ze toch nog om vergeving voor zichzelf en de ridder bidt, sterft ze.⁴⁵ Wanneer de ridder haar dood vindt en door de getuigenis van het zieke meisje begrijpt dat hij haar dood veroorzaakt heeft, doodt hij zichzelf met een zwaard dat hij van de muur neemt. Daarop snelt het zieke meisje naar de hertog en doet haar relaas van de zaken die zij zo-even vernomen en gezien heeft. De hertog trekt woedend het zwaard uit het lichaam van de ridder en executeert de hertogin midden in het feestgewoel. Vervolgens legt de hertog aan de omstanders uit wat er gaande is. Nadat de doden begraven zijn, geeft de hertog zijn wereldlijke heerschappij op en treedt hij tot de orde der Tempeliers toe.

Een van de recente benaderingen bestaat erin middeleeuwse teksten in hun handschriftelijke context te beschouwen, waarbij onderzocht wordt door welke andere teksten een bepaalde tekst in een handschrift omringd wordt en welke implicaties dat voor de interpretatie van die specifieke tekst heeft.⁴⁶ Die benadering zal in hoofdstuk 4 nog uitvoerig aan de orde komen. Zij ziet er op het eerste gezicht weliswaar aantrekkelijk uit, maar de vraag is of ze in het geval van *G* en *B* ook echt toegepast kan worden.

⁴⁵ Jansen-Sieben 1985, p. 7 zegt dat ‘de burggravin zich door haar geliefde verraden waant en om die reden zelfmoord pleegt’, maar afgaande op de primaire tekst is het niet helemaal duidelijk waardoor de burggravin precies sterft en lijkt zelfmoord zelfs eerder onwaarschijnlijk. Vergelijk in dit verband ook Meder 1989, pp. 67-69.

⁴⁶ Cf. Besamusca 2011, pp. 249-261.

3 De twee vertalingen vergeleken

Nu we een duidelijk zicht hebben op de filologische eigenschappen van de twee Middelnederlandse vertalingen en tevens een idee hebben over het globale verloop van het verhaal over de burggravin van Vergi, kunnen we ertoe overgaan *G* en *B* grondig met elkaar te vergelijken. Een vergelijking tussen de eerste corresponderende scènes van *G* en *B* is echter niet voor de hand liggend, aangezien in *G* een gedeelte van de eerste scène verloren lijkt te zijn gegaan [*G* 1-2 ~ *B* 209-215]. Het woord waarnaar *Dien* [*G* 1] verwijst, ontbreekt immers. Afgaande op de context van *G* enerzijds en op de inhoud van de corresponderende scènes van *B* [*B* 209-215] en *F* [*F* (A) 114-119] anderzijds, lijkt het echter zeer waarschijnlijk dat *Dien* [*G* 1] verwijst naar een verrader en dat het de hertogin is die zich in directe rede uitdrukt. Het is ook mogelijk, maar niet absoluut zeker dat *G* oorspronkelijk wel een inleidend zinnetje had om aan te duiden dat de hertogin het woord zou opnemen.⁴⁷

Zowel de hertogin in *G* als die in *B* lijkt aldus eerder geheimzinnig en vaag te spreken over een verraderlijke persoon waaraan voorlopig nog onterecht privileges toegekend worden. Ook de hertog doet door zijn reactie op de uitspraak van de hertogin (cf. *infra*) uitschijnen dat hij de uiting van zijn echtgenote als vaag ervoer. Wanneer men van de voorgeschiedenis op de hoogte is (hetgeen het geval was voor het publiek van *B* en hoogstwaarschijnlijk ook voor het publiek van *G*) en dus reeds zou kunnen vermoeden dat de hertogin de ridder bij de hertog zou kunnen proberen zwart te maken omdat hij haar afgewezen heeft, laat de hertogin in *G* en *B* bovendien een zeer valse en sluwe indruk na. Als verschil kunnen we opmerken dat het in *G* als mogelijkheid wordt voorgesteld dat de heer het verraad opmerkt [*G* 2], terwijl in *B* de indruk wordt gewekt dat een goede heer (*in casu* vermoedelijk de hertog) er überhaupt niet toe in staat is een goede man van een valse man te onderscheiden [*B* 211-213]. Aldus lijkt de hertogin in *G* een actievere, attentere en scherpzinnigere houding aan de hertog toe te schrijven dan in *B*.

In de tweede scène van *G* en *B* reageert de hertog op de uitlatingen van de hertogin, waarbij hij duidelijk aangeeft haar niet te kunnen volgen [*G* 3-8 ~ *B* 216-222]. Naast de gelijkenissen zien we ook een erg duidelijk verschil in de manier waarop de hertog in beide vertalingen door zijn respectieve uitspraken gekarakteriseerd wordt. Zo komt hij in *G*

⁴⁷ We zien in *G* immers wel in de meeste, maar niet in alle gevallen een expliciete vermelding van het sprekende personage door de vertelinstantie.

beduidend zekerder en zelfbewuster over dan in *B*. In *G* verklaart de hertog immers met ‘(...) *In weet twi ghijt segt (...)*’ [*G* 4] dat hij simpelweg niet weet waarom de hertogin over dergelijke zaken tegen hem begint. In *B* daarentegen lijkt de hertog met ‘*In can verstaen // Niet wale, wat dit bediedt*’ [*B* 216-217] de oorzaak van de verwarring eerder bij zichzelf (*in casu* bij zijn gebrekkige begripsvermogen) te leggen. Op de koop toe ventileert de hertog van *B* ook een tweede keer zijn gebrek aan inzicht in de hele situatie [*B* 221-222]. Verder kunnen we nog opmerken dat de hertog er in *G* van overtuigd is dat hij niet blootgesteld is aan een verrader (‘*Van sulken dingen bem ic vri*’ [*G* 5]), terwijl de hertog in *B* louter meent dat de uitspraken van de hertogin niet op hem van toepassing zijn (‘*Ic wane mi des niet es ghesciert (...)*’ [*B* 218]).⁴⁸

In de derde scène van *G* en *B* expliciteert de hertogin haar voorafgaande, tamelijk vage uitspraak door te zeggen dat iemand haar oneerbare zaken voorgesteld heeft [*G* 9-26 ~ *B* 223-236]. Een opvallend verschil tussen beide Middelnederlandse vertalingen is dat in *G* expliciet gezegd wordt dat de hertogin de ridder aanwijst als de verrader in kwestie (*noomdene* [*G* 10]), terwijl dat in *B* niet gebeurt.⁴⁹ Verder zijn er nog enkele subtielere verschillen op te merken waardoor de hertogin van *G* als een meer uitgekookte manipulatrice overkomt dan de hertogin van *B*. Zo speelt eerstgenoemde met haar reactie [*G* 9-15] uiterst handig en gevat in op de woorden die de hertog kort ervoor uitte (‘(...) *Ic soudene aten toter doot*’ [*G* 8]), waardoor ze veel meer indruk op de hertog lijkt te kunnen maken dan de hertogin in *B* met haar kleurloze, banale en haast verveling uitdrukkingende reactie ‘*Ic segt u dan*’ [*B* 223]. Verder benadrukt de hertogin in *G* meermaals dat ’s ridders avance geen eenmalig ongelukje was, aangezien hij het

⁴⁸Zie ‘WANEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?wdb=MNW&actie=article&uitvoer=HTML&id=70296>> [accessed 15 March 2015].

⁴⁹ De editie van *B* waarvan we voor het onderhavige onderzoek primair uitgaan (*scilicet* Jansen-Sieben 1985) heeft met de lezing ‘(...) *Ende enen ridder die vrome si (...)*’ [*B* 225] de lezing gevolgd die in het handschrift van *B* te vinden is. Sommige onderzoekers gaan echter van een fout in de overgeleverde tekst uit en hebben daarom een emendatie van de tekst voorgesteld. Jansen-Sieben geeft een overzicht van de situatie: ‘M. de Vries (Taal- en Letterbode 4, 1873, 62 v.) emendeert (daarin gevolgd door A. van Loey): *Ende den ridder die nomesi* (= *nomed’si*: noemde ze): cf. Fra. 126 *sel nomma*, Gents fragm. 10 *noomdene*. Van Mierlo, Sprokk. 71, wil (een drukfout in de uitgave van P. de Keyser niet bemerkende) een niet-bestaande lezing van het hs. *vernome* behouden!’ (zie Jansen-Sieben 1985, p. 33). Ook wordt bij Wilminks vertaling van *B* 225 het volgende opgemerkt: ‘Zowel in de Franse versie als in de Gentse vertaling wordt vermeld dat de hertogin de naam van de ridder noemt. Wellicht luidde de tekst in v. 225 oorspronkelijk *die nomesi* (‘die noemde zij’)’ (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 43). Hoewel het wel degelijk mogelijk is dat er een fout de tekst is ingeslopen, blijft het ook mogelijk dat de lezing van het handschrift geen gevolg van een fout is. Aangezien de handschriftelijke lezing dus niet noodzakelijk om een emendatie lijkt te vragen, volgen we dan ook Jansen-Sieben in haar lezing ‘(...) *Ende enen ridder die vrome si (...)*’ [*B* 225] (zie Jansen-Sieben 1985, p. 33).

niet bij slechts een avance gehouden heeft. *Laten* [G 10] enerzijds en *'elkes dages'* [G 11] anderzijds drukken op een ondubbelzinnige manier de frequente herhaling van zijn avances uit.⁵⁰ Verder verklaart de hertogin van *G* met het tussenzinnetje *'node ic gewages'* [G 12] op een overtuigende manier zelf ook uiterst verveeld te zitten met de situatie. Aldus haakt ze handig in op de grote genegenheid die de hertog voor de ridder koestert, aangezien ze doet uitschijnen dat ze de hele situatie zelf ook liever niet had moeten meemaken en vertellen. Door dat veinzen van gelijke belangen, wint ze bij de hertog vermoedelijk aan geloofwaardigheid.

Bovendien benadrukt ze dat 's ridders avances allerminst impulsieve daden waren. De ridder koestert volgens haar reeds lang dergelijke gevoelens, maar durft het nu pas te zeggen [G 12-15]. Doordat de hertogin een voorgeschiedenis aan het hele verhaal koppelt, krijgt de ridder eveneens een psychologisch diepgaander en realistischer karakter, hetgeen er op zijn beurt voor zorgt dat haar hele verhaal authentieker en geloofwaardiger overkomt. Tevens opvallend is dat de hertogin slim aanknoopt bij de voorkennis die de hertog over de ridder bezit, namelijk dat geen van hen beide weet heeft van iemand anders die de ridder zou beminnen [G 19-22]. Ten slotte valt nog op te merken dat de hertogin van *G* beduidend respectvoller met haar echtgenoot omgaat dan de hertogin van *B*. Zo verklaart de hertogin in *B* onomwonden dat ze bij de hertog melding heeft gemaakt van de avances, omdat ze de ridder graag zou zien vertrekken [B 230-234]. Pas daarna rechtvaardigt ze die wens door haar bezorgdheid dat de ridder nog meer kwaad zou doen [B 235-236]. In *G* daarentegen drukt de hertogin enkel haar wens uit dat de hertog zijn eer in acht neemt, maar verder vertrouwt ze op zijn eigen oordeelsvermogen [G 23-26]. Op die manier weet de hertogin in *G* veel beter haar ware bedoelingen te versluieren dan in *B*.

Daarna lezen we in de vierde scène van beide vertalingen 's hertogs primaire reactie op de beschuldigingen die de hertogin tegen de ridder heeft ingebracht [G 27-29 ~ B 237-238]. Daarbij wijst de verteller van *G* met een commentaar, dat op de corresponderende plaats in *B* geheel ontbreekt, onmiddellijk erop dat de hertog zwaar aangedaan is door de beschuldigingen tegen de ridder (*(...) wient niet mochte becomen (...)* [G 27]). Door dat

⁵⁰ Ook in het halfvers *'ende noch doet'* van de hertogin in *B* [B 229] zou men eventueel een aanduiding van de frequente en herhaalde avances van de ridder aan de hertogin kunnen zien. Een andere mogelijkheid is echter dat het halfvers slaat op de verontwaardiging van de hertogin over de avances van de ridder, die blijft voortduren (*id est* niet alleen op het moment van de avances zelf was ze erover verontwaardigd, maar ook nog op het moment dat ze erover spreekt met haar echtgenoot). Zelfs indien het op de eerste manier geïnterpreteerd wordt, wordt dat aspect van repetitiviteit in *G* veel sterker benadrukt, waardoor de argumentatie in de hoofdttekst nog steeds van kracht is.

commentaar wordt de hechte band die er tussen de ridder en de hertog bestaat en die zowel door de hertog als door de ridder sterk wordt aangevoeld (cf. *infra*), in hoge mate benadrukt. Ook drukt dat toegevoegde commentaar mogelijk uit dat de hertog niet direct tot spreken overging. Mogelijkerwijze heeft hij alles eerst even moeten laten bezinken, omdat de beschuldigingen hem zo ongelofelijk toeschenen. Aldus zouden de woorden van de hertog die volgen op de aankondiging door de verteller in *G* reeds op voorhand een meer weloverwogen en minder impulsief karakter krijgen dan in *B*.

Ook geeft 's hertogs eigenlijke uiting in de directe rede in *G* veel meer blijk van bedachtzaamheid dan in *B*. In *G* verklaart de hertog enkel dat hij zich heeft voorgenomen de penibele situatie snel tot een einde te zullen brengen, zonder al iets prijs te geven over de manier waarop en de middelen waarmee. In *B* zien we dat de hertog zijn echtgenote, die hij met *Vrouwe* [*B* 237] aanspreekt, eerst op een tamelijk brute wijze het zwijgen oplegt. Hij lijkt ons haast te handelen alsof hij zich tot een vervelend, zeurend kind richt. Vervolgens verklaart de hertog dat hij reeds uitgemaakt heeft wat hij met de ridder zal aanvangen. Hij is namelijk van plan om de ridder te verbannen. We krijgen op die manier de indruk dat de hertog zijn echtgenote simpelweg haar zin geeft om haar eindelijk eens te doen zwijgen. Ook doet de hertog uitschijnen dat hij een conclusie trekt en een strafmaat bepaalt zonder daar op voorhand goed en wel over na te denken. De hertog van *G* lijkt aldus niet alleen veel bedachtzamer te zijn, maar hij geeft eveneens de indruk veel autonomer te denken en te handelen dan de hertog van *B*.

In de vijfde scène van *G* en *B* lezen we hoe de hertog 's nachts door zijn overpeinzingen wakker wordt gehouden [*G* 30-38 ~ *B* 239-244]. In *G* ligt de nadruk vooral op de slechte toestand waarin de hertog door de beschuldigingen verkeert (*Tongemake was hi al de nacht, // So datti slapen niene mochte* [*G* 30-31]) en op de grote verbazing die de beschuldigingen bij hem teweegbrengen, aangezien hij de ridder zo beminde en hoogachtte:

Wonder hadde hi in sijn gedochte,
Dattie rudder, dien hi so minde
Ende over so goed ende so noyael kinde,
So zere iegen hem hadde mesdaen,
Dat sine vriendscap moeste te gaen. [*G* 32-36]

Aldus komt de grote emotionele betrokkenheid die de hertog voelt tegenover de ridder, opnieuw scherp naar voren: hij trekt zich de situatie zodanig aan dat hij gedurende de hele

nacht er slecht aan toe is, en overpeinst het schrille contrast tussen het beeld dat hij van de ridder had enerzijds en de misdaad die door zijn vrouw aan de ridder wordt toegeschreven anderzijds. Daarenboven wordt nog een keer duidelijk gezegd dat de besluiten die de hertog nam, zelfstandig en na lang beraad genomen zijn: *Ende pensder omme al dure die nacht // Tote nuchtens datti was bedacht* [G 37-38].

Terwijl 's hertogs overdenkingen in *G* niet gemakkelijk tot een binaire oppositie kunnen worden gereduceerd, lijken de overpeinzingen van de hertog in *B* enigszins rechtlijniger te zijn. De nadruk ligt immers op de innerlijke tweestrijd die de hertog gewaarwordt tussen enerzijds de genegenheid die hij jegens de ridder koestert en anderzijds het geloof dat hij in de woorden van zijn echtgenote stelt. De hertog van *B* lijkt aldus minder complex, genuanceerd, diepgaand en autonoom te worden voorgesteld dan de hertog van *G*. Opmerkelijk is verder dat de verteller van *B* 's hertogs geloof in de woorden van de hertogin van een vrouwonvriendelijk, onhoofs commentaar voorziet: (...) *Ende sinen wive gheloefdi mede, // Als noch es der sotter sede* [B 243-244]. Van een dergelijk commentaar kunnen we in *G* geen enkel spoor terugvinden. De verteller van *B* betoont zich aldus minder hoofs dan de verteller van *G*.

In de zesde scène van beide vertalingen treft de hertog de voorbereidingen op de confrontatie met de ridder [G 39-44 ~ B 245-249]. Terwijl de verteller van *B* zich tot een tamelijk droog relaas van de feiten beperkt, voegt de verteller van *G* in een relatiefzin met de ridder als antecedent opnieuw een veelbetekenend vertellerscommentaar toe:

Doe deide hi den rudder voor hem alen,
Die hem sijn wijf met valscher talen,
Sonder begerte, deide haten. [G 39-41]

In bovenstaande verzen stelt de verteller zich – in het bijzonder door de toevoeging *met valscher talen* [G 40] – duidelijk op als alwetende verteller, die – samen met de lezer – meer weet dan het personage (*in casu* de hertog). Op die manier ontstaat dramatische ironie: net als de verteller weet ook de lezer immers de ware toedracht van de situatie. De hertog wordt er door zijn beperkte blik op de gebeurtenissen echter toe gedwongen de ridder een kwaad hart toe te dragen – ook al zou hij het zelf graag anders gezien hebben (*Sonder begerte* [G 41]). Verder kunnen we opmerken dat in *G* met de zinswending (...) *Hi setten an talen* (...) [G 43] expliciet naar de aard van de daaropvolgende confrontatie met de ridder vooruitverwezen wordt, terwijl een dergelijke vooruitverwijzing in de corresponderende scène van *B* niet

voorkomt. Op die manier heeft de lezer van *G* reeds een idee van de manier waarop de hertog de ridder zal toespreken, terwijl de lezer van *B* meer in het ongewisse gelaten wordt.

In de zevende scène van *G* en *B* confronteert de hertog de ridder met de beschuldigingen van de hertogin [*G* 45-68 ~ *B* 250-266]. De dichter van *G* ruimt daar meer plaats voor in dan de dichter van *B* (*scilicet* 24 tegenover 17 verzen). Hoewel 's hertogs inleidende zin in beide vertalingen inhoudelijk op hetzelfde neerkomt [*G* 45-48 ~ *B* 250-254], drukt de hertog van *G* zich veel genuanceerder uit dan de hertog van *B*. Laatstgenoemde drijft immers de tegenstelling tussen goed en kwaad op de spits. Verder zien we in *G* een complexe argumentatie die geheel doordrongen is van de heftige gevoelens die de hertog gewaarwordt. Zo drukt de hertog zijn diepe verontwaardiging [*G* 49 en *G* 59-60] en teleurstelling [*G* 50-52] uit, waarin hij de concrete beschuldiging inbedt [*G* 53-58]. Ten slotte formuleert hij nog de straf die de ridder opgelegd krijgt, namelijk verbanning [*G* 61-68]. In *B* daarentegen zien we een veel minder pathetische en minder complexe opeenvolging van verhaalelementen. We krijgen dan ook de indruk dat *B* in de betreffende passage een samenvatting van *F* biedt. Zo beschuldigt de hertog de ridder van hofmakerij tegenover de hertogin [*B* 255-257], beklagt hij zich vervolgens over de ondankbaarheid van de ridder tegenover de eer die hem dankzij de hertog te beurt gevallen is [*B* 258-260] en vermeldt hij ten slotte de verbanning als 's ridders straf [*B* 261-266].

In *G* kan men zeer duidelijk gewaarworden dat de hertog erg van slag is, hetgeen wijst op de diepgaande genegenheid die hij voor de ridder koestert. 's Hertogs genegenheid voor de ridder wordt bovendien nogmaals benadrukt wanneer de hertog expliciet zegt dat hij de ridder uit zijn functie ontheft zonder publiek schandaal te veroorzaken (*'Ic geve u orlof sonder gesc[al] (...)'* [*G* 63]): zelfs wanneer de hertog er van uitgaat dat de ridder een mes in zijn rug heeft gestoken, zal hij de ridder nog niet te schande brengen. In diezelfde richting wijzen ook de verzen *'Vaert stappans ute minen la[nde], // Of u comter of grote sca[nde]'* [*G* 61-62] en *'(...) Caemdire in, ghi wart verdo[omt]'* [*G* 66]: slechts als de ridder de voorwaarden die de hertog oplegt, niet nakomt, zullen de betreffende negatieve gevolgen hem overkomen. De hertog van *B* daarentegen betitelt de ridder als *'gherechten viant'* [*B* 262], hetgeen radicaal verschilt met zijn vroegere houding ten opzichte van de ridder. De hertog van *B* komt aldus impulsiever, radicaler en minder emotioneel over dan de hertog van *G*. Ook de band tussen de hertog en de ridder wordt in *B* als veel minder hecht voorgesteld dan in *G*.

In de achtste scène van *G* en *B* verhaalt de verteller wat er in de ridder omgaat wanneer hij de beschuldigingen te horen krijgt [*G* 69-83 ~ *B* 267-278]. Het valt op dat beide

vertalingen een grote gelijkenis wat betreft structuur en inhoud vertonen. Zo wordt allereerst ‘s ridders psychische toestand onder woorden gebracht [G 69-71 ~ B 267-268] en wordt vervolgens ook een blik op zijn fysieke toestand geworpen [G 72 ~ B 269-270]. Daarna gaat de verteller van beide vertalingen in op ‘s ridders overpeinzingen betreffende zijn relatie met de burggravin [G 73-78 ~ B 271-273] en met de hertog [G 79-83 en B 274-278]. Aldus wordt de ridder in *G* en *B* op een erg gelijkaardige manier gekarakteriseerd. Wel krijgt men bij het lezen van *G* de indruk dat de verteller ‘s ridders paniek, ontzetting en wanhopige gedachtestroom heeft trachten weer te geven in de zinsbouw, die men eventueel als *stream of consciousness avant la lettre* zou kunnen beschouwen. Die indruk kan echter ook te maken hebben met het feit dat het einde van de meeste verzen uit de achtste scène van *G* – en misschien zelfs twee volledige verzen⁵¹ – verloren gegaan zijn en met de door Jansen-Sieben aangebrachte interpunctie.

In de negende scène van *G* en *B* neemt de ridder het woord op [G 84-89 ~ B 279-281]. De dichter van *G* ruimt voor die passage dubbel zo veel verzen in als de dichter van *B* (*scilicet* zes tegenover drie verzen). De ridder in *G* reageert zeer geëmotioneerd en smeekt de hertog om genade, waarbij hij ook God aanroept: ‘*Here, omme Gode, gena[de] (...)*’ [G 84]. Daarop volgt opnieuw een ononderbroken aaneenrijging van uitspraken, die er mogelijk op wijzen hoe wanhopig de ridder de hertog alsnog van zijn onschuld tracht te overtuigen. Zo volgen de verschillende argumenten zich bruusk op en is er een haast anakoloetische overgang van ‘(...) *Te pensene dat ghi mi tye[t aen] (...)*’ [G 87] naar ‘(...) *No nemmermeer werdet va[n mi ghedaen]*’ [G 88]. Enkel op het einde heeft de ridder het over de slechte wil van ‘s hertogs informant: ‘(...) *Hi heift mesdaen diet heift [geseit]*’ [G 89].

Alleen die laatste gedachte van *G*, namelijk dat de informant van de hertog niet eerlijk is geweest, zien we ook in *B*. In *B* is dat meer bepaald het enige argument dat de ridder naar voren brengt. Aldus lijkt *B* een kerngedachte uit *F* te hebben geselecteerd om die verder uit te werken, waarbij hij andere informatie en extra nuances links laat liggen. De ridder van *B* concretiseert ‘*heift mesdaen*’ uit *G* [G 89] tot ‘(...) *Dat u die waerheit alte male // Nu niet en es gheseghet*’ [B 280-281], waardoor de beschuldiging van bedrog en leugenachtigheid die de ridder tegen een nog onbepaalde boosdoener inbrengt, sterker naar voren komt. Wat verder

⁵¹ Jansen-Sieben duidt de twee betreffende verzen (*scilicet* G 70 en G 74) in haar editie aan met [.....] en merkt in een voetnoot bij de twee verzen het volgende op: ‘In het hs. is hier geen hiaat. Stoett ging vermoedelijk af op het onderbroken rijmschema om te concluderen tot het ontbreken van twee verzen. Dit is aannemelijk, maar niet absoluut zeker. Dezelfde onregelmatigheid in het rijm komt voor op andere plaatsen: 103-107: a-a-b-a-a; 138-142: a-b-a-c-c; 442-446: a-b-a-c-c’ (zie Jansen-Sieben 1985, p. 66).

opvalt, is dat de ridder in *B* erg koel blijft: hij spreekt de hertog weliswaar ook eenmaal aan [*B* 279], maar hij geeft voorts een tamelijk onverschillige indruk. Bovenstaande opmerkingen in beschouwing genomen kunnen we dus besluiten dat de ridder van *B* een minder tactvolle, omzichtige en genuanceerde indruk achterlaat dan de ridder van *G*.

In de scènes tien tot en met de vijftien verschillen *G* en *B* almaar meer van elkaar [*G* 90-105 ~ *B* 282-392], tot ze vanaf de zestiende scène opnieuw ongeveer parallel beginnen te lopen [*G* 106-116 ~ *B* 393-396]. In dat verband dienen we erop te wijzen dat de verzen '(...) *In wat dat ware, ic sout b [...]*' [*G* 102] en [*.....*] *en hare (...)* [*G* 103] elkaar in het oorspronkelijke handschrift van *G* niet onmiddellijk opgevolgd hebben, zoals de versnummering van Jansen-Sieben wel lijkt te suggereren.⁵² Tussen die verzen stonden immers nog twee kolommen van telkens ongeveer vijftig verzen die in het overleveringsproces verloren gegaan zijn (zie hoofdstuk 2).⁵³ Daar komt bij dat er in de tekst van *G* voor de scènes tien tot en met vijftien tamelijk veel letters aan het begin en aan het einde van verzen weggevallen zijn die erg moeilijk gereconstrueerd kunnen worden. Zo bijvoorbeeld het einde van de verzen *G* 101 en *G* 102 en het begin van de verzen *G* 103, *G* 104 en *G* 105. Desondanks kunnen we op basis van de tekst van *G* die wel degelijk overgeleverd is en op basis van de suggesties die Jansen-Sieben biedt ter aanvulling van *G*, beide vertalingen trachten te vergelijken. Aldus hebben we ook de betreffende tekstpassages in *G* en *B* (*scilicet* *G* 90-105 en *B* 282-392) in scènes proberen te verdelen. Na die verdeling zagen we dat bepaalde scènes in theorie zouden moeten corresponderen, maar in de praktijk soms erg van elkaar verschilden. We zullen in onze vergelijking dan ook verslag doen van de verschillen en de gelijkenissen die we waarnemen en van de onzekerheden waarvoor we gesteld worden.⁵⁴

⁵² Wel vermeldt ze in haar inleiding dat de eindletters van de tweede kolom en de volledige derde kolom van het eerste folium op recto zijn weggesneden (zie Jansen-Sieben 1985, p. 13), maar het zou geen overbodige luxe zijn als ze dat ook in de teksteditie zelf door middel van de versnummering of op zijn minst door middel van een voetnoot nog eens expliciet duidelijk zou maken. De kans is dan immers beduidend groter dat de lezer er in zijn interpretatie van *G* en in zijn vergelijking tussen *G* en *B* ook nadrukkelijk rekening mee zal houden.

⁵³ Besamusca 2011, pp. 253-354, Jansen-Sieben 1985, p. 13 en Lodder 1998, p. 21. Dat kan men eveneens zelf erg goed nagaan in de facsimile van het handschrift waarin *G* gedeeltelijk tot ons gekomen is (zie 'Universiteitsbibliotheek Gent' <<http://adore.ugent.be/OpenURL/app?id=archive.ugent.be:66FF501E-015A-11E2-A5C9-D1460D0ED9C1&type=carousel>> [accessed 5 March 2015]).

⁵⁴ Omdat beide vertalingen zodanig verschilden, hebben we *G* en *B* elk onafhankelijk van elkaar in scènes verdeeld. Na voltooiing van die verdeling werd duidelijk dat we in de twee vertalingen op hetzelfde aantal scènes uitkwamen en dat bepaalde scènes (*in casu* de scènes elf, twaalf, dertien,

In de tiende scène van zowel *G* als *B* komt de hertog opnieuw aan het woord [*G* 90-97 ~ *B* 282-307]. Daarbij valt direct op dat de scène in *B* meer dan driemaal zo lang is als de corresponderende scène in *G* (namelijk 26 tegenover 8 verzen). De hertog van *G* houdt in zijn relatief korte reactie op de vertwijfelde ridder standvastig voet bij stuk. Zo verklaart hij allereerst dat hij ervan overtuigd is dat de stand van zaken zoals voorgesteld door zijn echtgenote, een vaststaand feit is dat niet kan worden ontkend [*G* 90-91]. Vervolgens verwoordt hij nogmaals expliciet zijn onomstotelijke geloof in de woorden van zijn vrouw [*G* 92-97], waarbij hij vrij diep ingaat op datgene wat zij in haar beschuldiging tegen de ridder heeft aangestipt [*G* 93-97].

De hertog van *B* daarentegen spreekt meteen een erg uitgebreide rede uit, waarin zeer uiteenlopende gedachten worden opgenomen. Zo doet hij allereerst de woorden van de ridder teniet [*B* 282-283] en betuigt hij zijn vaste geloof in de oprechtheid van zijn echtgenote [*B* 284-290]. Ook beargumenteert hij dat de ridder niet zo levenslustig kan zijn zonder verliefd te zijn, hoewel hij toch nooit vernomen heeft dat de ridder iemand zou beminnen [*B* 291-296]. In zijn argumentatie gaat de hertog van *B* minder diep in op datgene wat de hertogin in haar beschuldiging precies heeft aangestipt dan de hertog van *G*.

Daarna verandert de hertog in *B* echter van koers. Die ommekeer wordt aangeduid door het tegenstellende voegwoord *Maer* [*B* 297], dat door zijn positie aan het begin van het vers nog extra nadruk krijgt. De hertog van *B* verklaart immers dat hij de ridder alsnog zal geloven en dat hij zijn argwaan toch nog zal laten varen, als de ridder hem plechtig belooft te zullen antwoorden op de vraag die hij zal stellen [*B* 297-307]. Die passage kunnen we bestempelen als het eerste deel van een bekend motief in epische teksten, namelijk het *don contraignant*-motief.⁵⁵ We zien dus concreet dat de hertog eerst zijn ongeloof in 's ridders

veertien en vijftien) in theorie zouden moeten corresponderen, maar in de praktijk weinig tot niets gemeenschappelijk hadden.

⁵⁵ Het eerste deel van het *don contraignant*-motief bestaat er aldus uit dat een persoon X (*in casu* de hertog) een andere persoon Y (*in casu* de ridder) om een gunst vraagt. De inhoud van die gunst wordt echter niet (expliciet) omschreven. Het tweede deel houdt in dat persoon Y toezegt om de gunst te verlenen. Hij doet dat doorgaans uit hoofse beleefdheid, getrouwheid, vrijgevigheid en/of dienstbaarheid. Hoewel persoon Y niet weet wat persoon X van hem zal verlangen, is hij er vanaf dat moment toe verplicht om zijn toezegging ook effectief na te komen. Het derde deel houdt in dat persoon X duidelijk maakt wat de gunst precies is, waardoor persoon Y voor onverhoedse problemen geplaatst wordt (zie Brandsma 1987, pp. 17-19 en Meder 1989, p. 58). Het *don contraignant*-motief wordt in het *Algemeen Letterkundig Lexicon* [verder: *ALL*], dat digitaal raadpleegbaar is via de *Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren* [verder: *DBNL*], als volgt uitgelegd: 'Etym: Fr. dwang opleggende, op de proef stellende gift. Motief, vooral bekend uit de Arthurepiek, dat eruit bestaat dat iemand een ander om een gunst vraagt zonder dat die laatste weet wat hem gevraagd zal worden. Als de ander de gunst toestaat – wat de hoofse code vereist – zit hij eraan vast. De *don*

onschuld uitdrukt en beargumenteert [B 282-296], maar dat hij direct erna de ridder de mogelijkheid biedt om dat ongeloof weg te werken [B 297-307]. Aldus geeft de hertog in *B* de indruk wispelturig en gemakkelijk beïnvloedbaar te zijn, terwijl de hertog in *G* net standvastig en onvermurwbaar toeschijnt.

In de volgende vijf scènes (*scilicet* de elfde, twaalfde, dertiende, veertiende en vijftiende scène) verschillen *G* en *B* zodanig van elkaar, dat we voor elk van de vijf scènes de situatie in *G* en de situatie in *B* tamelijk onafhankelijk van elkaar dienen te bestuderen. In de elfde scène van *G* zien we dat de ridder zich in de directe rede tot de hertog richt [G 98]. Meer bepaald brengt de ridder tegen 's hertogs relaas in dat de hertogin kan zeggen wat ze wil ('(...) *mijn vrouwe seit har[en wille]*' [G 98]). Met die uitspraak lijkt hij te impliceren dat de hertogin – indien ze dat wil – ook evengoed leugens kan verkondigen en dat de hertogin ook effectief gelogen heeft over 's ridders zogenaamde avances.⁵⁶

Aldus lijkt de ridder de beschuldigingen van de hertogin te ontkennen door ze impliciet als leugens af te doen. 's Hertogs daaropvolgende uiting '*Daers geen ontseggen, sijt[s gewes]*' [G 100] lijkt erop te wijzen dat ook de hertog 's ridders uitspraak beschouwde als een poging om te ontkennen wat de hertogin heeft beweerd. Op die manier wordt de ridder tamelijk assertief en stoutmoedig, maar tegelijk ook strategisch en tactvol voorgesteld. Hij probeert immers de autoriteit van de hertogin tegenover haar echtgenoot te ondermijnen opdat de hertog haar beschuldigingen niet meer zou geloven, maar hij doet dat wel door middel van impliciete bewoordingen.

In de elfde scène van *B* worden de afwegingen van de ridder betreffende 's hertogs voorstel door de verteller weergegeven [B 308-315]. De ridder treedt in *B* dus niet meer als sprekende instantie op zoals in *G*, maar wel als focalisator van de vertelinstantie.⁵⁷ We krijgen

contraignant stelt het romanpersonage op de proef en veroorzaakt een onverwachte ontwikkeling binnen het verhaaldebeuren. De Middelnederlandse term luidt 'bede'' (zie 'G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkrujssse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl' <http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00457.php> [accessed 17 March 2015]).

⁵⁶ Vergelijk in dat verband ook 's ridders eerdere uiting '*(...) Hi heift mesdaen diet heift [geseit]*' [G 89]. Aangezien de ridder van de hertog te horen heeft gekregen dat de hertogin zelf verkondigde dat de ridder avances bij haar had gemaakt [G 90-97], is het plausibel dat de ridder de hertogin meteen voor de liegende boosdoener aanziet waarover hij het in *G* 89 in algemene termen had. Als 's hertogs leenman en als hoofds ridder kan de ridder zich over de hertogin echter niet meer zo expliciet uiten als hij in *G* 89 over de toen nog onbekende liegende boosdoener deed.

⁵⁷ De termen 'focaliseren', 'focalisatie' en 'focalisator' zijn aan de narratologie ontleend. Hoewel voorliggende masterproef niet beoogt *G* respectievelijk *B* volgens aspecten van de narratologische analyse te beschrijven, zullen bovengenoemde termen wel gebruikt worden als handige hulpmiddelen om verschillen tussen *G* en *B* enerzijds of tussen opeenvolgende scènes van dezelfde vertaling

op die manier een inkijk in de gedachtenwereld van de ridder en komen te weten dat de ridder bij de hertog terug in een goed blaadje wil komen te staan om zijn land en de burggravin niet te moeten verlaten. Aldus wordt de ridder tamelijk opportunistisch en weinig oprecht in zijn relatie tot de hertog afgeschilderd, aangezien de goede relatie tot de hertog volledig ondergeschikt lijkt te zijn aan en ten dienste lijkt te staan van 's ridders liefdesrelatie met de burggravin.

In de twaalfde scène van *G* komt de verteller aan het woord met de ridder als focalisator [*G* 99]. Meer bepaald maakt de verteller duidelijk dat de eraan voorafgaande woorden (*scilicet* de woorden '*Here, mijn vrouwe seit har[en wille]*' [*G* 98]) door de ridder geuit werden en benadrukt hij nogmaals dat de ridder droevig is.⁵⁸ De slechte emotionele toestand van de ridder wordt aldus sterk beklemtoond. Eveneens wordt 's ridders voorafgaande uitspraak [*G* 98] door de vertellerscommentaar [*G* 99] enigszins in een ander licht gezet. Op basis van de opmerking van de verteller dat de ridder droef is, kunnen we immers vermoeden dat de toon waarop de ridder zijn uitspraak zei, vermoedelijk eerder droevig en hopeloos zal zijn geweest dan brutaal. In de twaalfde scène van *B* maakt de verteller gewag van een uitspraak van de hertog in de indirecte rede [*B* 316-318]. De volgorde en de precieze interpretatie van de verzen *B* 317 en *B* 318 staan in de academische wereld ter discussie.⁵⁹ Aangezien het ons verkiesbaar lijkt niet in de overgeleverde tekst in te grijpen als het niet dwingend nodig lijkt, baseren we onze interpretatie op de volgorde van de verzen

anderzijds, op te merken. Voor meer informatie over het onderwerp, zie 'G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl' <http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00837.php> [accessed 18 March 2015] en 'G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl' <http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00838.php> [accessed 18 March 2015].

⁵⁸ Ook eerder in *G* werd reeds expliciet gezegd dat de ridder droefheid gewaarwerd: (...) *Hadde hijs int herte droe[fheide]* (...) [*G* 71].

⁵⁹ In dat verband merkt Jansen-Sieben in een voetnoot bij de verzen *B* 317 en *B* 318 het volgende op: 'Verdam (Vers. en Med. Kon. Ak., 3^e reeks, dl. III, p. 336) en in zijn voetspoor F.A. Stoett en P. de Keyser lezen (in omgezette orde): *Of ti wil hem in trouwen sweren, Hi sal doen al siin begheren*. Verdam en Stoett verstaan: 'als hij (de ridder) die eed wilde doen, dan kon hij (de r.) alles van hem (de hertog) gedaan krijgen'. Men kan echter hiertegen als bezwaar aanvoeren, dat van een *begheren* van de ridder nergens sprake is. Dicht bij de Fra. tekst 218-224 *Se vous me voles afier par vostre loial sairement, que vous me direz vraiment que ce que vous demanderoie, par vostre dit certains seroie se vous auriies fait u non ce dont j'ai vers vous sopeçon* staat dan ook De Keyser (bij *begheren*): 'zal de ridder aan de begeerte voldoen, nl. de waarheid zeggen onder eed'. Aldus ook terecht Van Mierlo (Med VA 1952, 747) die de volgorde van het hs. behoudt (indirecte rede): 'indien de ridder aan 's hertogen verlangen wil voldoen, zo wille hij (de r.) hem (de hertog) in trouwen zweren'. Zweren dan = de waarheid zeggen (v. 323 en 298-299)' (zie Jansen-Sieben 1985, p. 37).

zoals ze voorkomt in het Handschrift-Van Hulthem. Aldus lijkt de verteller te verhalen hoe de hertog zijn verlangen nogmaals aan de ridder duidelijk maakt. Aangezien de hertog zijn wens reeds op voorhand uitgebreid uit de doeken heeft gedaan [B 297-307] en aangezien hij de ridder, die aan het twijfelen geslagen is, met een expliciete herhaling probeert te overhalen, komt hij tamelijk opdringerig en manipulatief over.

In de dertiende scène van *G* treedt de hertog als sprekende instantie in de directe rede op [G 100]. Meer bepaald zegt hij nogmaals tegen de ridder dat ontkennen zinloos is.⁶⁰ Op die manier wordt het beeld van de standvastige hertog die zich niet zo maar door de eerste de beste tegenwerping uit het lood laat slaan, bevestigd. In de dertiende scène van *B* gebruikt de verteller de ridder als focalisator [B 319-325]. Zo wordt door de verteller verhaald dat de ridder niet bevroedt wat de hertog zou kunnen vragen [B 319-321] en graag ongemoeid in zijn land blijft [B 322], waardoor de ridder er uiteindelijk dan ook op overgaat de hertog plechtig te beloven dat hij de vraag die de hertog zal stellen, eerlijk zal beantwoorden [B 323].⁶¹ Opvallend is verder dat de vertelinstantie van *B* de ridder op een bepaald moment niet langer als focalisator gebruikt, maar in zijn hoedanigheid van alwetende verteller zeer expliciet op de voorgrond treedt. Nadat de verteller verhaalde dat de ridder effectief aan de hertog beloofde om op diens vraag te zullen antwoorden, voegt de verteller het volgende vertellerscommentaar toe: *Ic wane hem noit soe leede // En gheschiede, als dat hijt dede* [B 324-325]. Aldus wordt reeds op een ietwat vage manier naar de negatieve gevolgen van die belofte vooruitverwezen.

De veertiende scène van *G* bestaat uit twee verzen die Jansen-Sieben op basis van de overgeleverde Middelnederlandse tekst niet volledig heeft kunnen reconstrueren [G 101-102]. Uitgaande van *F* (*'Riens ne m'i vaut que j'en deïsse, // Si n'est riens que jou n'en feïsse (...)'* [F (A) 207-208]) heeft Jansen-Sieben echter geprobeerd de inhoud van de twee verzen te

⁶⁰ Ook eerder zei de hertog expliciet en nadrukkelijk tegen de ridder dat ontkennen zinloos is: *'Daers geen ontseggen, hets [waerheit] (...)'* [G 90]. Doordat de hertog tweemaal exact dezelfde formulering gebruikt (*scilicet* de formulering *'Daers geen ontseggen (...)'* [G 90 en G 100]), krijgen we des te meer de indruk dat de hertog zich totaal niet door 's ridders woorden laat beïnvloeden.

⁶¹ Het feit dat de ridder geen idee heeft wat de hertog zou kunnen vragen [B 319-321], zou bij het publiek tamelijk bevreemdend kunnen zijn overgekomen, aangezien het voor het publiek gezien de context vermoedelijk wel voor de hand lag wat de hertog zou vragen. Het gaat immers reeds vanaf het begin van het gesprek tussen de ridder en de hertog over 's ridders liefde. Daarenboven zegt de hertog net voor het eerste deel van het *don contraignant*-motief [B 297-307] dat het gezien 's ridders levenslustigheid onmogelijk is dat hij niemand bemint, maar dat de hertog nooit vernomen heeft dat de ridder daadwerkelijk een geliefde heeft [B 291-296]. Het feit dat het publiek 's hertogs voorstel vermoedelijk doorzag, betekent echter niet per se dat het ook voor de ridder zonder meer voor de hand heeft gelegen wat de hertog zou vragen. Dat de ridder van *B* effectief niets bevroedt [B 319-321] kunnen we dan ook niet zonder meer als totaal onmogelijk afschrijven: 's ridders psychische toestand zou bijvoorbeeld zo slecht kunnen zijn geweest dat hij al die voortekenen totaal niet in acht heeft genomen en simpelweg de eerste de beste kans aangrijpt om het onheil te keren.

achterhalen. Zo stelt ze dat *G* 101-102 ongeveer ‘Wat kan ik zeggen over iets dat ik niet gedaan heb?’ moet hebben betekend. Aangezien ze de twee verzen heeft omgeven door twee aanhalingstekens (cf. *infra*), waarmee op een wisseling van spreker gewezen wordt, kunnen we er bovendien van uitgaan dat ze de uitspraak niet aan de spreker van *G* 100 (*scilicet* de hertog), maar aan het andere personage (*scilicet* de ridder) toeschrijft.⁶² Aldus zou de ridder geschetst worden als iemand die standvastig bij zijn positie blijft en de hertog onvermoeid van zijn onschuld tracht te overtuigen, hetgeen goed in de context lijkt te passen. Verder dienen we nog op te merken dat *G* 102 het laatste vers is voor de hierboven vermelde tekstlacune van ongeveer honderd versregels, die de overgeleverde tekst van *G* in twee fragmenten verdeelt.⁶³ Wat er oorspronkelijk in de betreffende tekstlacune gestaan heeft, kunnen we niet met zekerheid zeggen.⁶⁴ Zo weten we bijvoorbeeld ook niet of de ridder niet langer aan het woord is geweest dan de twee verzen van de veertiende scène die wel degelijk overgeleverd zijn [*G* 101-102].⁶⁵

In de veertiende scène van *B* wordt de hertog sprekend opgevoerd [*B* 326-348]. Hij begint zijn rede met de stellige verklaring dat hij – ook al is het zijn eigen vrouw die het beweerd heeft – eenvoudigweg niet kan geloven dat de ridder hem ooit ontrouw zou zijn, waarbij hij zich op de lange duur van zijn vriendschap met de ridder beroept [*B* 326-330]. Met die uiting spreekt hij zijn eerdere uitspraken (met name *B* 250-266 en *B* 282-296) regelrecht tegen en toont hij dat zijn oordeel – en *a fortiori* zijn persoon – onbestendig is. Tegelijk is de hertog toch nog wat terughoudend en achterdochtig als gevolg van het argument waarmee hij eerder de ridder al had geconfronteerd [*B* 291-296]: de ridder is opgewekt, dus moet hij wel een geliefde hebben [*B* 331-335]. Aangezien de hertogin zelf de ridder ervan heeft beschuldigd avances te hebben gemaakt, vreest de hertog dan ook dat zijn echtgenote ‘s ridders geliefde is [*B* 336-340]. Doordat de hertog al zijn opwerpingen in de tegenwoordige tijd formuleert, geeft hij sterk de indruk eerder in zijn rede niet oprecht zijn volledige vertrouwen in de ridder te hebben verklaard [*B* 326-330] en zichzelf zo opnieuw tegen te spreken. Daarop volgt de daadwerkelijke vraag van de hertog: ‘*Segt mi, es syt selve ofte wiet*

⁶² Jansen-Sieben 1985, p. 68.

⁶³ We hebben het dus niet over de tekst van *G* die verloren gegaan is voor het vers dat *G* 1 is in Jansen-Siebens editie uit 1985 en na het vers dat *G* 501 is in Jansen-Siebens editie uit 1985 (zie Jansen-Sieben 1985, pp. 64-83).

⁶⁴ In paragraaf 4.1 van de voorliggende masterproef zal op de betreffende tekstlacune van *G* dieper worden ingegaan.

⁶⁵ Jansen-Sieben lijkt door het aanhalingsteken op het einde van *G* 102 te suggereren dat de ridder na *G* 102 stopt met spreken, maar dat is allerminst zeker.

si' [B 341]. Vervolgens herinnert hij de ridder aan de onder eed afgelegde belofte, aan de straf die staat op het verbreken van zijn belofte en aan de gevolgen die intreden wanneer hij de voorwaarden van zijn straf niet nakomt [B 342-348]. Aldus komt de hertog in *B* eveneens over als iemand die veel waarde hecht aan het nakomen van een onder eed gedane belofte.

Het eerste vers na de zo-even vermelde tekstlacune in *G* is *G* 103. Dat vers, waarvan het begin verloren gegaan is (cf. *supra*), nemen we met de twee volgende, eveneens ernstig beschadigde verzen samen tot de vijftiende scène van *G* [*G* 103-105]. De drie verzen van die scène zijn zo gehavend tot ons gekomen dat we er nog slechts enkele woorden of woorddelen van kunnen lezen. Op basis van de overgeleverde tekst is het dan ook onmogelijk om een zinvolle betekenis aan de betreffende scène toe te kennen, waardoor ook een vergelijking tussen *G* en *B* niet opgaat. De vijftiende scène van *B* is op formeel vlak vrij hybridisch [B 349-392]: allereerst doet de verteller de overpeinzingen van de ridder uitgebreid uit de doeken [B 349-374] en vervolgens voert de ridder een *monologue intérieur* [B 375-392], waarin de ridder ook nog een lied citeert [B 385-392].⁶⁶ Op inhoudelijk vlak loopt 's ridders grote innerlijke tweestrijd als rode draad doorheen de scène: moet hij zijn relatie met de burggravin opbiechten of verzwijgen? Hij ondervindt een kwellende angst, omdat beide opties volgens hem zijn dood bewerkstelligen [B 349-355 en B 360-362]. Elk van beide opties zou hij dan ook met veel pijn in het hart en met grote weerzin ten uitvoer brengen [B 356-359].

Ook beseft de ridder dat door zijn belofte aan de hertog een derde doemscenario toegevoegd is: als hij niet eerlijk antwoordt op de vraag van de hertog, verliest hij als onbetrouwbare meinedige immers zijn bezittingen en moet hij zijn land verlaten, waardoor hij eveneens zijn geliefde kwijtspeelt [B 636-666]. Zonder aarzelen zou hij echter zijn bezittingen en zijn land achterlaten, als hij maar samen met de burggravin had kunnen zijn [B 367-371]. In dezelfde adem bevestigt de ridder de aanname die eerder al door de hertog werd geuit [B 291-293 en B 333-335], namelijk dat liefde een veredelende werking heeft die je welgemoed door het leven doet gaan [B 370-371]. Aangezien zijn gedachten aldus op de burggravin zijn gekomen, beleeft hij vervolgens een binnenpretje over het mingenot dat ze hem schonk [B 372-374].

Direct na die opflakkering van positieve gedachten vervalt de ridder opnieuw in de negatieve spiraal van raadloosheid. Daarbij reflecteert hij over de nadelige gevolgen die hij

⁶⁶ Jansen-Sieben 1985, p. 39. Voor meer uitleg bij de term *monologue intérieur*, zie 'G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkrujse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl' <http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_03087.php> [accessed 18 March 2015].

zou moeten ondergaan wanneer hij zijn geheime liefdesverhouding met de burggravin zou onthullen. Enerzijds zou hij daarmee zijn geliefde kwijtspelen, anderzijds zou hij naar eigen zeggen in dezelfde situatie terecht komen als de burggraaf van Coucy, '(...) *Die hovesch was ende vri, // Ende sonder minne en was hi niet (...)*' [B 375-381].⁶⁷ Die gelijkenis grijpt de ridder aan om het lied dat de burggraaf van Coucy volgens de ridder met een grote droefheid zong toen de burggraaf van zijn geliefde moest scheiden [B 382-384], op te rakelen. Het lied in kwestie, dat niet letterlijk uit het Oudfrans vertaald is en eveneens een ander rijmschema heeft,⁶⁸ drukt de verwondering van de ik-persoon uit om het feit dat hij niet bezwijkt wanneer hij terugdenkt aan de schoonheid en de woorden van zijn geliefde [B 385-392]. De ridder wordt in de betreffende scène van *B* voorgesteld als een sentimenteel persoon, die zich eerder door zijn gevoelens dan door zijn verstand laat leiden. Ook toont de ridder met de verwijzing naar en het citaat uit het lied van de burggraaf van Coucy zijn vertrouwdheid met de hoofse literaire traditie aan en bovendien schrijft hij zichzelf als hoofse minnaar in die traditie in. Opvallend is verder dat het geen reële optie lijkt te zijn dat de burggravin samen met de ridder het land zou verlaten.⁶⁹

Zoals we hierboven reeds opmerkten, zien we vanaf de zestiende scène opnieuw veel gelijkenissen tussen beide vertalingen opduiken. Meer bepaald zet de verteller in de zestiende scène van *G* en *B* de innerlijke tweestrijd, de angst en de hopeloosheid van de ridder uiteen [G 106-116 ~ B 393-396]. Daarvoor worden in *G* bijna drie keer zo veel verzen gebruikt als in *B* (*scilicet* elf tegenover vier verzen). Bovendien krijgen we opnieuw de indruk dat de verhaalelementen uit *F* in *B* tot een samenvatting gereduceerd zijn. In *G* wordt de lezer er nogmaals kort aan herinnerd welke keuzemogelijkheden de ridder precies heeft (*scilicet* de waarheid zeggen of het land verlaten, hetgeen neerkomt op de keuze tussen spreken en

⁶⁷ Jansen-Sieben merkt bij de verwijzing naar de '*caselein van Coetsi*' [B 379] het volgende op: 'zinspeling op het bekende drama van de Burggraaf van Coucy, die de minnaar was van een gehuwde edelvrouw. Coucy vindt in het Oosten de dood, en ingevolge zijn laatste wens wordt zijn hart in een kistje naar zijn geliefde gestuurd. De bedrogen echtgenoot onderschept de zending, en zet zijn vrouw het hart voor als was het een stuk wildbraad. Als hij haar onthult wat ze in werkelijkheid heeft gegeten, sterft ze' (zie Jansen-Sieben 1985, p. 39).

⁶⁸ Jansen-Sieben merkt in verband met de rijmschema's van de liederen in *B* respectievelijk *F* (*A*) het volgende op: 'Het rijmschema van dit lied is a.v.: aa/bb/aa/bb. De Franse liedtekst (vv. 295-302) (die het Mnl. niet letterlijk vertaalt) heeft als schema: a b a b b a a a' (zie Jansen-Sieben 1985, p. 39).

⁶⁹ In dat verband kunnen we wijzen op een interessante parallel met de antieke literatuur. Zo kwam in de *Vorlesung Räume und Grenzen in der antiken Literatur* van Robert Kirstein in Tübingen (Duitsland) aan bod dat vrouwen in de antieke literatuur meestal statisch op een plaats blijven, terwijl mannen zich veel vaker dynamisch door de ruimte bewegen. De geïnteresseerde lezer kan onder andere in het werk van Alison Keith meer over dat onderwerp te weten komen. Erg boeiend is bijvoorbeeld Keiths bijdrage over seksualiteit en gender bij Ovidius (zie Keith 2009, pp. 355-369).

zwijgen) [G 107-110]. Omdat hij niet weet welke optie te kiezen, is de ridder diep bedroefd: *[Die Rudder drou]ft dan wisse so zware (...)* [G 106].⁷⁰ In *B* wordt niet de droefheid, maar de intrinsieke goedheid en de angst van de ridder beklemtoond: *Alse dus die ridder goed // Inden groten anxte stoet (...)* [B 393-394].

Ook de tranen van de ridder worden in *G* uitgebreid beschreven en in hun context geplaatst [G 111-116], terwijl ze in *B* slechts een regel toegewezen krijgen [B 396]. In *G* lijkt aldus meer plaats te zijn voor de emotionele en zelfs wanhopige kant van de man *in globo* en de mannelijke held *in concreto*. De ridder wordt in *G* voorgesteld als iemand die geheel verscheurd wordt door het innerlijke conflict waarvoor hij zich geplaatst ziet en als iemand die figuurlijk diep aan de grond zit doordat zijn liefdesrelatie met de burggravin in groot gevaar is. *G* zorgt er aldus voor dat het publiek niet alleen erg gemakkelijk met de ridder kan meevoelen en meedenken, maar ook dat het publiek ertoe aangezet wordt om na te denken over wat het zelf in 's ridders situatie zou doen. De zestiende scène in *B* daarentegen is veel minder krachtig en intens doordat de stand van zaken op een beknopte en zakelijke manier uiteengezet wordt. *B* lijkt er dan ook in veel mindere mate dan *G* toe in staat te zijn empathie bij het publiek op te wekken en de lezer te prikkelen om zelf over de kwestie te reflecteren.

In de zeventiende scène van beide vertalingen kijkt de verteller door de ogen van de hertog naar de hele situatie [G 117-119 ~ B 397-401]. In beide versies krijgt de hertog medelijden [G 117 ~ B 397-399], maar de oorzaak van dat medelijden verschilt. In *G* is het namelijk omdat (...) *[Hem dochte d]at els yet ware // [Datti niet] seggen wilde uppenbare* [G 118-119]. Met andere woorden: de hertog denkt dat de ridder nog door iets anders onnoemelijk bezwaard en tot tranen gedreven wordt.⁷¹ Wat dat precies is, zegt de ridder volgens de hertog niet rechtuit tegen hem omdat hij het eenvoudigweg niet wil en precies om die reden voelt de hertog zich gekrenkt (cf. *infra*). In *B* vermoedt de hertog geen externe, maar een interne reden voor het zonderlinge gedrag van de ridder:

(...) want hem te male
Dochte, dat hi sijn sake wale
Niet en der ontecken wel. [B 399-401]

⁷⁰ Vergelijk in dat verband ook G 111-116.

⁷¹ Datgene waarmee vergeleken wordt (*id est* het antwoord op de vraag 'Anders dan wat?'), dient uit de context te worden gehaald. Wellicht wordt bedoeld op de beschuldiging van hofmakerij en de straf van ballingschap die de ridder boven het hoofd hangen.

Het schijnt ons echter toe dat 's hertogs medelijden überhaupt geen realistische reactie is op het feit dat de ridder in de betreffende context iets niet aan de hertog durft mee te delen. Het uitblijven van een duidelijk antwoord, de veelvuldige stiltes terwijl de ridder zijn opties overweegt en het emotionele gedrag zoals het gewezen, impliceren net dat de ridder iets niet wil zeggen uit vrees voor 's hertogs negatieve reactie. Meer bepaald zou het realistischer toeschijnen wanneer de hertog ervan uit zou gaan dat de ridder iets niet durft te zeggen omdat het 's hertogs grote angst (*scilicet* dat de ridder wel degelijk de hertogin bemint en dat de beschuldigingen van de hertogin tegen de ridder wel degelijk kloppen) alsnog tot werkelijkheid maakt of omdat de ridder vreest de hertog op een andere manier tegen zich in het harnas te jagen. Dientengevolge zou nog grotere argwaan, verontwaardiging en woede meer op zijn plaats zijn dan medelijden. Door een detail te veranderen, maakt de dichter van *B* de oorzaak van het medelijden onrealistisch en absurd. De hertog komt aldus over als iemand die zich door enkele tranen laat vermurwen.

In de achttiende scène van zowel *G* als *B* geeft de hertog te kennen dat hij uit 's ridders angstige gedrag opmaakt dat de ridder hem niet vertrouwt en stelt hij nadrukkelijk dat hij wel degelijk te vertrouwen is [*G* 120-127 ~ *B* 402-418]. Opvallend is dat in *B* meer dan dubbel zo veel verzen voor de betreffende scène gebruikt worden als in *G* (*scilicet* zeventien tegenover acht verzen). In *G* wordt de hertog door de verteller erg sober als spreker ingeleid en niet op voorhand reeds gekarakteriseerd [*G* 120], zoals wel in *B* het geval is (cf. *infra*). 's Hertogs eigenlijke uiting begint met de opmerking dat hij het spijtig vindt dat de ridder hem niet het vertrouwen schenkt dat hij naar eigen zeggen wel verdient [*G* 120-123]. Die uitspraak beklemtoont de emotionele band die bestaat tussen de hertog en de ridder. In *G* lijkt de hertog vooral teleurgesteld te zijn om het feit dat de ridder hem zijn geheim niet toevertrouwt. Verder zegt hij zelf dat hij slecht zou zijn als hij ooit het geheim van de ridder zou onthullen [*G* 124-125]. Ten slotte verzekert hij nog eerder zijn tanden te laten uitrukken dan 's ridders geheim te verklappen [*G* 126-127].

In *B* wordt de hertog voor zijn eigenlijke uiting door de verteller als een gevoelige persoon gekarakteriseerd: *Die hertoghe, die niet en was fel (...)* [*B* 402]. Het is echter opvallend dat de hertog van *B* zich in zijn eigenlijke betoog *de facto* allerminst van zijn gevoeligste kant toont (cf. *infra*). De karakterisering van de hertog als een gevoelige persoon klopt over het algemeen wel degelijk goed, maar lijkt specifiek voor de achttiende scène

enigszins naast de kwestie te zijn.⁷² In zijn eigenlijke uiting steekt de hertog van *B* bijvoorbeeld direct vrij heftig van wal. Zo stelt hij dat hij uit 's ridders houding afleidt dat de ridder hem kwaadaardig en vals acht [*B* 403-407]. Terwijl de hertog van *G* zelf zegt dat hij kwaadaardig zou zijn als hij 's ridders geheim zou verklappen [*G* 124-125], stelt de hertog van *B* het zo voor alsof de ridder hem reeds op voorhand als onbetrouwbaar afschrijft. Verder doet de hertog van *B* zijn betoog in veel hogere mate retorisch uit dan de hertog van *G*. Zo gebruikt de hertog van *B* tweemaal een anafoor ('*Mi dunct*' [*B* 403] – '*Mi dunct*' [*B* 407] en '*Neenic*' [*B* 416] – '*nenic*' [*B* 417]), tweemaal een retorische vraag ('*Ay, en soudict helen niet?*' [*B* 408] en '*Waendi, dat ic valsch soude sijn?*' [*B* 415]) en tweemaal een aanroeping van God ('*Bi Gode*' [*B* 409] en '*bi Gode*' [*B* 417]), waardoor zijn woorden krachtiger overkomen. Bovendien slooft hij zich enorm uit om de ridder ervan te overtuigen dat hij wel degelijk betrouwbaar is door erg vergaande beloftes uit te spreken. Niet alleen verklaart hij dat hij zich eerder de ogen zou laten uitsteken dan een geheim te verklappen [*B* 409-414], maar ook stelt hij dat hij het geheim van de ridder nog niet aan iemand zou medelen als de ridder zijn zus zou beminnen [*B* 416-418].

Terwijl de hertog van *G* vooral teleurgesteld en droevig lijkt te zijn om het feit dat de ridder hem geen geheim durft toe te vertrouwen, krijgen we de indruk dat de hertog van *B* vanwege het veronderstelde wantrouwen van de ridder veeleer boos en verontwaardigd is. Over het algemeen lijkt de hertog van *G* zich kwetsbaarder en gevoeliger op te stellen dan de hertog van *B*. Verder schijnt de hertog van *G* oprechter in zijn bedoelingen dan de hertog van *B*. De hertog van *G* tracht de ridder immers zonder al te veel retorische poespas van zijn betrouwbaarheid te overtuigen. De hertog van *B* daarentegen onderstreept zijn eigen betrouwbaarheid herhaaldelijk en zet zijn pleidooi door retorische opsmuk kracht bij. Men zou er zelfs aan kunnen twijfelen of de hertog van *B* niet doelbewust een list op poten zet en verontwaardiging veinst om de ridder toch maar zijn geheim te doen vertellen.

In de negentiende scène van *G* en *B* benadrukt de ridder hoeveel er op het spel zou staan als hij zijn geheim daadwerkelijk zou prijsgeven [*G* 128-135 ~ *B* 419-423]. De ridder wordt in beide vertalingen op een erg verschillende manier geportretteerd. In *G* slaakt de ridder allereerst een wanhoopskreet [*G* 128] en verwoordt hij vervolgens de hachelijke

⁷² We dienen er rekening mee te houden dat *fel* [*B* 402] het tweede deel is van het rijmpaar *wel* [*B* 401] – *fel* [*B* 402] en dat het dus mogelijk is dat het woord *fel* [*B* 402] of zelfs de gehele relatiefzin met de karakterisering van de hertog, (volledig) door rijm dwang ingegeven is en dus simpelweg een stoplap zonder (veel) betekenis is. We zullen nog vaker zien dat in *B* sommige verzen weinig tot geen inhoudelijke bijdrage aan het verhaal lijken te leveren, maar louter lijken te zijn toegevoegd om het rijm te vervolledigen.

situatie waarin hij gekluisterd zit: hij is sprakeloos en staat onder zware druk, omdat hij meent te bezwijken onder zijn onnoemelijk grote smart [G 129-130]. Nog liever zou hij echter op die manier omkomen, dan dat hij zijn geliefde zou verliezen omdat ze te weten gekomen is dat hij hun geheim heeft verraden [G 131-135]. In *B* bevestigt de ridder allereerst de waarheid van de beweringen van de hertog [B 419], zonder ook maar iets te nuanceren of te corrigeren.⁷³ Daaraan voegt hij onmiddellijk toe dat het hem desondanks te zwaar valt om tegenover de hertog uit de biecht te klappen [B 420]. Als motivatie daarvoor geeft hij aan te zullen sterven als de hertog het geheim tegen een levende persoon zou doorvertellen [B 421-423].

In het geheel genomen geeft de ridder van *G* een veel wanhopigere indruk dan de ridder van *B*, wat overeenkomt met onze eerdere vaststelling dat er in *G* meer plaats lijkt te zijn voor mannelijke zwakte dan in *B*. Na 's hertogs betoog smeekt de ridder van *G* bijvoorbeeld om genade, waarbij hij zijn deerniswekkende toestand erg in de verf zet [G 128-130]. Bovendien verklaart hij met emotionele en door wanhoop gevoede argumenten waarom hij zijn geheim niet aan de hertog kan prijsgeven [G 131-135]. De ridder van *B* daarentegen reageert vrij droog en onverschillig op de aantijgingen van de hertog [B 419], waarna hij rationeel probeert te verklaren waarom hij de hertog zijn geheim niet vertelt [B 420-423]. Toch is in *G* het gehele betoog en in het bijzonder de gevolgde logica van de ridder doorzichtiger dan in *B*. In *G* heeft de ridder het immers enkel over de waan dat hij sterft [G 130] en over de verkieslijkheid van de dood boven de bekendwording van zijn verraad bij zijn geliefde [G 131-135]. In *B* daarentegen zegt de ridder expliciet dat hij zou sterven als de hertog zijn geheim tegen iemand zou vertellen [B 421-423], maar blijft het onduidelijk ten gevolge waarvan de ridder dan precies zou sterven.

Ook komt de ridder in *G* oprechter en ethisch correcter over dan in *B*. Laatstgenoemde legt de verantwoordelijkheid van zijn eventuele dood immers bij de hertog [B 421-423], terwijl eerstgenoemde zijn eigen rol in het onthullen van het geheim en aldus in zijn wens om te sterven onderstreept [G 131-135]. Verder is het opvallend dat de ridder in *G* aangeeft dat het moeilijke parket waarin hij zich bevindt wel degelijk veroorzaakt wordt door zijn liefde voor een welbepaalde vrouw (*[h]are* [G 133] en *[h]aer* [G 134]), terwijl dat in *B* niet expliciet vermeld wordt. Dat kan in verband worden gebracht met de voorgeschiedenis: de hertog in *B* ging er immers al van uit dat de ridder iets niet durfde te zeggen dat in verband stond met zijn

⁷³ Daarbij kan vooral gedacht worden aan enkele krasse uitspraken die de ridder door de hertog in de mond worden gelegd [B 403-407]. Aangezien de ridder eenvoudigweg zegt dat de hertog de waarheid spreekt, kan de hertog er in principe van uitgaan dat de ridder hem daadwerkelijk slecht, vals en onbetrouwbaar vindt.

liefde [B 397-401], terwijl de hertog in *G* de reden voor 's ridders besluiteloosheid en verdriet extern ging zoeken [G 117-119].

In de twintigste scène van beide vertalingen belooft de hertog dat hij 's ridders geheim in geen geval ooit zou prijsgeven [G 136-144 ~ B 424-429]. De belofte van de hertog in *G* maakt echter een veel oprechtere en geloofwaardigere indruk dan de belofte van de hertog in *B*. Die indruk krijgen we onder andere door de manier waarop de hertog voor zijn eigenlijke uiting door de verteller geïntroduceerd wordt. In *G* zegt de verteller immers dat de hertog op ernstige wijze spreekt (*[Doe sprac d]hertoge nerenstelike (...)* [G 136]), terwijl de verteller van *B* enkel zegt dat het de *hertoghe rike* is die antwoordt (*Doen antworde die hertoghe rike (...)* [B 424]).⁷⁴ De bijvoeglijke bepaling *rike* [B 424] lijkt echter weinig tot niets aan 's hertogs oprechtheid of geloofwaardigheid te kunnen bijdragen.

Daarbij komt dat de hertog van *G* in zijn eigenlijke betoog zeer veel persoonlijke 'panden' voor zijn belofte geeft (*scilicet* '*[Up mijn sie]le*' [G 138], '*up mijn leven*' [G 138] en '*(...) [up die vr]auwe die mi God // [Tote wive h]evet gegeven (...)*' [G 139a-139b]), waardoor hij erg geloofwaardig en oprecht overkomt.⁷⁵ De hertog van *B* daarentegen laat met zijn grote woorden zonder persoonlijke borgstelling een veel minder geloofwaardige en oprechte indruk na. Verder valt op te merken dat de hertog in *G* zijn belofte tot zwijgen inkadert in zijn plicht om als 's ridders leenheer ervoor te zorgen dat de ridder nooit redenen tot misnoegen of toorn krijgt [G 140-144], terwijl de hertog in *B* dat niet doet. De hertog van *B* beroept zich voor zijn betrouwbaarheid enkel op zijn eigen autoriteit en probeert geloofwaardigheid op te wekken door een verzekerende uiting als '*(...) Dat hout voer die waerheit al (...)*' [B 428] en door te zeggen wat zijn belofte concreet behelst ('*man ofte vrouwen*' [B 426] en '*(...) Noch in ghelate*

⁷⁴ Volgens het *Middelnederlandsch Woordenboek* [verder: MNW] kan *rike* naast '*mchtig, vermogend, veelvermogend, zich en zijn wil kunnende doen gelden*' ook '*aanzienlijk, voornaam, hooggeboren, hoog*' en '*vermogend, rijk*' betekenen (zie 'RIKE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=46474&lemma=rike>> [accessed 21 March 2015]).

⁷⁵ Jansen-Sieben merkt bij de twee verzen die wij 139a en 139b noemden (cf. *infra*), het volgende op: 'Stoett geeft deze twee regels als één enkel vers: 139 '*...auwe die mi God hevet gegeven*', wat vooral wegens het rijm logisch lijkt. Toch heeft het hs. werkelijk de schikking die hier weergegeven wordt, met een ontbrekend stuk tussen *God* en *[h]evet*' (zie Jansen-Sieben 1985, p. 69). Jansen-Sieben lijkt echter in de knoop te zijn geraakt met haar versnummering. Ze verwijst in haar voetnoten immers naar de verzen '*(...) [Ende up die vr]auwe die mi God // [Tote wive h]evet gegeven (...)*' met de versnummers 138 en 139, maar verwees ervoor ook al naar het vers '*(...) [Up mijn sie]le ende up mijn leven (...)*' met het versnummer 138. Indien Jansen-Sieben per se de versnummering van Stoett in haar editie wil volgen, zouden de verzen '*(...) [Ende up die vr]auwe die mi God (...)*' en '*(...) [Tote wive h]evet gegeven (...)*' volgens ons respectievelijk als *B* 139a en als *B* 139b – of iets gelijkaardigs – benoemd moeten worden, aangezien de effectief overgeleverde woorden en woorddelen van die verzen in Stoetts editie samen het vers 139 uitmaken.

noch in waert [B 429]). De belofte van de hertog in *G* heeft echter een breder draagvlak en komt daardoor minder gratis over dan de belofte van de hertog in *B*.

Een gevolg van het bovenstaande is dat de lezer van *G* meer verrast en bovendien ook meer gedesillusioneerd zal zijn wanneer later in het verhaal zal blijken dat de woorden van de hertog toch niet zo een grote betekenis hadden als gedacht (cf. *infra*). Daarenboven kunnen we opmerken dat de dure woorden van de hertog in *G*, die hem in scène twintig net geloofwaardig en oprecht doen overkomen, zich in het licht van de latere gebeurtenissen eens zo hard tegen hem keren. Zo zou de hertog van *G de facto* zichzelf en zijn vrouw direct nadat hij 's ridders geheim aan de hertogin verteld heeft, moeten ombrengen, om in overeenstemming met zijn eed te handelen. Aangezien hij dat niet doet, is hij een meinedige. Ook is het des te schrijnender en verwerpelijker dat de hertog van *G* 's ridders geheim uiteindelijk toch aan de hertogin mededeelt, omdat de hertog in *G* zich er erg goed van bewust lijkt te zijn dat hij als leenheer tekort zou schieten als hij het geheim aan iemand zou verklappen. In het geval van de hertog in *B* kan er echter nog aan getwijfeld worden of hij zijn plichten als leenheer uit onwetendheid dan wel uit genegeerd plichtsbewustzijn heeft verzuimd. Terwijl de hertog in *B* zich dus nog achter zijn onwetendheid zou kunnen verschuilen, gaat dat voor de hertog in *G* niet op.

In de 21ste scène van *G* en *B* lezen we dat de ridder uiteindelijk aan de hertog bekend dat hij de burggravin van Vergi bemint [G 145-148 ~ B 430-437]. Opvallend is dat *B* daarvoor dubbel zo veel verzen gebruikt als *G* (*scilicet* acht tegenover vier verzen). In beide vertalingen benadrukt de verteller eerst en vooral de erbarmelijke geestelijke toestand waarin de ridder zich bevindt [G 145-146 ~ B 430-431]. Zowel de verteller van *G* als die van *B* wijst in dat verband op 's ridders overvloedige tranen [G 145-146 ~ B 431]. De verteller van *B* vermeldt bovendien ook nog eens expliciet hoe angstig de ridder is [B 430]. Over het algemeen komen de uitingen van de ridder in *G* veel minder kalm en beheerst over dan die van de ridder in *B*. Dat zien we reeds aan de manier waarop de ridder zich uitdrukt vooraleer hij effectief tot het bekennen van zijn geheim overgaat. Zo is de korte aanhef van de ridder in *G* erg krachtig en pathetisch (*Ay mi* [G 146]).⁷⁶ In *B* leidt de ridder zijn eigenlijke bekentenis op een kalmere en beheerstere manier in met een verwijzing naar de eed die de hertog voordien afgelegd heeft [B

⁷⁶ Het tussenwerpsel *ai* of *ay*, dat vaak voorkomt in combinatie met het voornaamwoord *mi*, lijkt in de betreffende context van *G* als een aanduiding van 'droefheid, ontroering of aandoening' opgevat te kunnen worden (zie 'AI - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=01067&citaaatcomplete=%22ay%20mi%22>> [accessed 21 March 2015]).

432-433]. Mogelijk wil de ridder daarmee benadrukken hoezeer hij op die afgelegde eed vertrouwt en hoezeer hij hoopt en verwacht dat de hertog zich aan zijn woord zal houden.⁷⁷ De ridder lijkt er aldus van uit te gaan dat er door die eed van de hertog niets meer kan mislopen en dat hij honderd procent tegen verder geroddel is ingedekt.

De eigenlijke bekentenis van de ridder is in beide vertalingen erg gelijkaardig geformuleerd [*G* 147-148 ~ *B* 434-437]. Toch kunnen we nog enkele kleine verschillen opmerken. Een eerste verschil zien we in de manier waarop de ridder aan zijn geliefde refereert. In *G* beperkt de ridder zich tot '(...)[u]wer nichten van Vergy (...)' [*G* 147]. In *B* gebruikt de ridder niet alleen '(...) uwer nichten van Vergi (...)' [*B* 434], maar voegt hij daar ook nog '(...) Die over scoene borchgravinne (...)' aan toe [*B* 435]. De ridder van *B* drukt zich aldus in een persoonlijk commentaar over het bekoorlijke uiterlijk van de burggravin uit. Een tweede verschil bestaat mogelijkerwijze in de manier waarop de ridder zich over de liefde van de burggravin voor hem uitlaat. Indien we Jansen-Siebens suggestie ter aanvulling van *G* 148 aannemen ('(...) [Ende soe mi al]soe best can' [*G* 148]), zou de ridder van *G* immers zowel zijn liefde voor de burggravin [*G* 147] als ook de liefde van de burggravin voor hem uitdrukkelijk vermelden [*G* 148].⁷⁸ De ridder van *B* daarentegen laat zich enkel over zijn eigen liefde voor de burggravin uit [*B* 434-435] en doet geen expliciete uitspraken over de liefde van de burggravin voor hem. Wel zegt hij over de burggravin dat zijn liefde haar zeer welgevallig is [*B* 436-437]. Met die uitspraak zou hij weliswaar kunnen impliceren dat de burggravin hem op haar beurt bemint, maar hij zegt het alleszins niet met zo veel woorden. Uitgaande van Jansen-Siebens reconstructie van *G* 148, zou men dus kunnen stellen dat de ridder van *G* minder subtiel blijft over de precieze rol van de burggravin in hun relatie dan de ridder van *B*, waardoor in *G* het ideaal van de ongeconsummeerde hoofse liefde in meerdere mate reeds zou worden doorgeprikt dan in *B*. In *G* zou het immers meer dan in *B* reeds duidelijk zijn dat ook de burggravin een actieve, minnende rol in hun relatie speelt.

In de 22ste scène van *G* en *B* vraagt de hertog aan de ridder of er nog iemand op de hoogte is van wat er tussen de ridder en de burggravin gaande is [*G* 149-151 ~ *B* 438-440]. Een eerste verschil tussen beide vertalingen schuilt in de manier waarop de hertog de relatie tussen de ridder en de burggravin onder woorden brengt. De hertog van *G* verwijst met het

⁷⁷ Een andere mogelijkheid is dat de dichter van *B* simpelweg een brug wilde slaan tussen de uiting van de hertog en die van de ridder.

⁷⁸ Zoals we hierboven reeds vermeldden, kunnen we ons echter niet met zekerheid over de verloren gegane tekst van *G* uitdrukken. We weten dan ook niet of de ridder van *G* zich daadwerkelijk over de liefde van de burggravin voor hem heeft uitgelaten.

betekenisvolle woord *speile* [G 151] naar de relatie tussen de burggravin en de ridder. Het woord *speile* [G 151] kan met het liefdesspel in verband worden gebracht en verwijst in de betreffende context vermoedelijk op een uitdrukkelijke manier naar een ondubbelzinnige (seksuele) liefdesverhouding. Uitgaande van Jansen-Siebens aanvulling van G 148 zouden we kunnen stellen dat die concrete en expliciete verwijzing van de hertog voortvloeit uit de voorgaande, eveneens concrete en expliciete uitspraak van de ridder [G 147-148].

In *B* daarentegen drukt de hertog zich veel vager en subtieler uit. Hij verwijst immers met erg impliciete bewoordingen naar de (in *B* tot dan toe nog vaag gebleven) relatie tussen de ridder en de burggravin [B 440], waardoor zijn uitspraak in de lijn ligt van de voorgaande uitspraak van de ridder. Een ander verschil tussen beide vertalingen is dat de hertog in *G* plots stelt dat hij het geheim enkel zal verzwijgen op voorwaarde dat de ridder antwoordt op zijn daaropvolgende vraag [G 150], hetgeen de hertog in *B* niet doet. Die uitspraak van de hertog in *G* gaat tegen zijn voorgaande belofte tot verzwijging in en heeft veel weg van persoonlijke chantage. Daarmee toont de hertog in *G* zich minder goedhartig dan voorheen.⁷⁹

Verder is het opvallend dat noch de hertog van *G* noch de hertog van *B* de buitenechtelijke relatie van de ridder met de burggravin (expliciet) veroordeelt, terwijl de hertog in beide vertalingen toch duidelijk liet blijken dat hij zich ernstig benadeeld zou voelen als de ridder avances bij de hertogin zou hebben gemaakt. Op dat punt kunnen we de hertog van een dubbele moraal beschuldigen. Immers, hij lijkt overspel te veroordelen als het hem zelf betreft, maar wel acceptabel te vinden als een andere echtgenoot bedrogen wordt. Als de hertog zich op dat punt consequent zou gedragen, zou hij, indien hij zich als echtgenoot van de hertogin benadeeld zou voelen in het geval dat de ridder avances bij de hertogin zou hebben gemaakt of een affaire met haar zou zijn begonnen, ook verontwaardigd moeten zijn omdat de burggraaf (*id est* de echtgenoot van de burggravin) door de buitenechtelijke relatie tussen de ridder en de burggravin benadeeld wordt.

In de 23ste scène van *G* en *B* ontkent de ridder met klem dat iemand anders dan hijzelf, de burggravin en de hertog weet wat er tussen hem en de burggravin aan de gang is [G 152-153 ~ B 441-444]. Voor die mededeling worden in *B* dubbel zoveel verzen gebruikt als in *G* (*scilicet* vier tegenover twee verzen). In *B* lijkt de ridder nog net iets meer kracht aan zijn uitspraak toe te voegen dan in *G*. Niet alleen benadrukt de ridder van *B* immers met '*gheen*

⁷⁹ Een andere interpretatie zou zijn dat de hertog – om zijn belofte van geheimhouding überhaupt te kunnen volbrengen – dient te weten of nog iemand anders van de verhouding tussen de burggravin en de ridder weet heeft. Aangezien de kans op absolute geheimhouding net verkleint wanneer meer mensen het al weten, lijkt die interpretatie in de betreffende context echter minder waarschijnlijk.

mensche sonderlinghen’ [B 443] – hetgeen ongeveer met ‘(...) *groot no clene, // Sonder recht wi twee allene*’ uit *G* overeenkomt [G 152-153] – dat verder absoluut niemand op de hoogte is, maar ook maakt de ridder van *B* zijn hele uitspraak nog extra krachtig en overtuigend door de waarheid van zijn uitspraak aan het begin met ‘*Dat wet, here, voer waerheide (...)*’ [B 442] te beklemtonen. Ook komt de ridder in *B* mede door die toevoeging opnieuw kalmer over dan de ridder in *G*.

In de 24ste scène van beide vertalingen vraagt de hertog aan de ridder hoe hij buiten het medeweten van andere mensen een relatie met de burggravin heeft kunnen onderhouden [G 154-156 ~ B 445-447]. Wat erg in het oog springt bij een vergelijking tussen *G* en *B* is dat de hertog van *G* als reactie op ‘s ridders uiting heftig en gedecideerd zijn ongeloof uitdrukt [G 154], terwijl de hertog van *B* dat niet doet. Laatstgenoemde vraagt direct hoe een dergelijke relatie überhaupt mogelijk was [B 445] en hoe de ridder en de burggravin de gelegenheid hebben gekregen om zelfs nog maar een gesprek met elkaar te voeren [B 446-447]. In *G* stelt de hertog gelijkaardige vragen [G 155-156], maar die vragen dienen we allicht in het licht van ‘s hertogs uitgesproken ongeloof te lezen. Aldus komt de hertog in *G* ons voor als een persoon die kritisch nadenkt en zijn bedenkingen ook ventileert. De hertog in *B* daarentegen gaat zonder enige tegenwerpingen mee in het verhaal van de ridder en komt zo tamelijk goedgelovig en onkritisch over.

In de 25ste scène van zowel *G* als *B* verklaart de ridder alles aan de hertog te zullen vertellen [G 157-159 ~ B 448-450]. Hoewel die scène in beide vertalingen drie verzen telt, kan men vaststellen dat er in *G* een belangrijk extra detail wordt verschaft, dat ingegeven wordt door de voorafgaande gebeurtenissen. Zo komt de ridder in *G* met zijn eerste zin in verzet tegen het ongeloof van de hertog. Hij stelt immers dat het met behulp van listigheid en behendigheid wel degelijk mogelijk was een dergelijke geheime verhouding te onderhouden [G 157]. Vervolgens verklaart de ridder in *G* – net als in *B* [B 449-450] – dat hij zonder uitstel volledig uit de doeken zal doen hoe hij en de burggravin het precies hebben aangepakt [G 158]. Dat doet hij naar eigen zeggen – net als in *B* [B 448-449] – omdat de hertog op dat moment toch al zo veel weet over zijn relatie met de burggravin [G 159]. De ridder in *G* moet door de kritische houding van de hertog dus ietwat meer moeite doen om de hertog van de waarheid van zijn verhaal te kunnen overtuigen dan de ridder in *B*.

In de 26ste scène van beide vertalingen wordt door de verteller verhaald wat de ridder precies aan de hertog vertelt [G 160-163 ~ B 451-456]. In *G* lezen we allereerst hoe de verhouding tussen de ridder en de burggravin tot stand is gekomen, waarbij onder meer het

eerste blijk van genegenheid en het eerste toekennen van een gunst vermeld worden [G 161-162]. Vervolgens wordt ook over de list met het hondje van de burggravin gesproken [G 163]. In *B* wordt met geen woord over het ontstaan van de genegenheid tussen de ridder en de burggravin gesproken. Wel wordt er op de list met het hondje van de burggravin ingezoomd. Zo lezen we dat het hondje van de burggravin onopgemerkt de tuin betrad, waardoor de ridder zeker wist dat zij op dat moment alleen in haar kamer was [B 452-456].

Het feit dat de voorgeschiedenis van de relatie tussen de ridder en de burggravin niet vermeld wordt, maar enkel de list met het hondje weergegeven wordt, zou volledig op de rekening van de ridder in *B* geschreven kunnen worden, waardoor hij de indruk zou geven terughoudender en voorzichtiger te handelen dan de ridder van *G*. Aldus zou zijn focus ook een indicatie kunnen zijn voor de minder diepgaande band tussen de ridder en de hertog in *B* ten opzichte van de band tussen de ridder en de hertog in *G*. Het is echter ook mogelijk dat die focus niet zozeer aan het personage toegeschreven dient te worden, maar eerder aan de keuze van de dichter van *B* om enkel datgene van zijn legger weer te geven wat hem noodzakelijk lijkt voor een goed begrip van de verhaallijn. De dichter van *B* lijkt immers wel vaker enkel de essentie uit zijn legger te destilleren en al dan niet verder uit te werken. Aldus zien we dat de dichter van *B* meer dan eens de zijwegen van het verhaal weglaat en de hoofdlijn sterker naar voren doet komen. Op die manier zou hij mogelijkwijze naar een meer coherent geheel kunnen streven, maar zorgt hij er ook wel voor dat zijn tekst minder genuanceerd en diepgaand is (zie hoofdstuk 4).

In de 27ste scène van *G* en *B* vraagt de hertog of hij de ridder de eerstvolgende keer naar de burggravin mag vergezellen [G 164-170 ~ B 457-463]. We kunnen opmerken dat beide passages exact evenveel verzen tellen (*scilicet* zeven verzen) en dat de hertog er *in globo* ook dezelfde zaken in aanstipt, maar dat hij toch in beide vertalingen andere accenten legt door zijn woordgebruik en door aan elk van de aangestipte zaken meer dan wel minder verzen te spenderen. Zo worden voor het eigenlijke verzoek van de hertog in *G* drie verzen en in *B* twee verzen ingeruimd [G 165-167 ~ B 458-459]. Een opvallend verschil tussen beide vertalingen zien we in de rol die de hertog in zijn verzoek aan zichzelf lijkt toe te bedelen. In *G* lijkt de verhouding tussen een actieve en een passieve rol van de hertog in evenwicht te zijn. De hertog beklemtoont immers dat hij en de ridder elkaars reisgezellen zullen zijn ('(...) *Dat ic u geselle moet sijn // In den wech ende ghi de mijn (...)*' [G 166-167]), waarbij hij zelf ook als handelend subject van *moet* [G 166] optreedt. Het publiek zou daar mogelijkwijze reeds uit kunnen opmaken dat de hertog in *G* zich wellicht niet zal beperken tot de rol van

passieve observator, maar zelf ook actief zal optreden. In *B* daarentegen krijgt men de indruk dat de hertog zich een volledig passieve rol toebedeelt en van plan is de ridder zonder meer te observeren. De hertog van *B* maakt zichzelf in zijn verzoek immers tot object (*mi* [*B* 458]) van een imperatief (*leidt* [*B* 458]), die aan de ridder gericht is. Aldus lijkt de hertog de actieve rol volledig aan de ridder over te laten, terwijl hij zelf passief blijft.

Voor 's hertogs motivatie van het verzoek worden in *G* twee verzen en in *B* slechts één vers ingeruimd [*G* 168-169 ~ *B* 460]. Daarbij valt op dat die twee verzen in *G* een hoofdzin en een bijzin (*in casu* een indirecte vraag) bevatten, terwijl het ene vers in *B* een bijzin is (*in casu* een finale bijzin). De motivatie die de hertog in beide vertalingen opgeeft om de ridder te willen vergezellen, is dat hij de situatie zoals beschreven door de ridder eerst met zijn eigen ogen wil zien alvorens ze te geloven. Het feit dat in *G* extra nadruk op dat verhaalelement wordt gelegd, zou men op basis van het voorgaande kunnen verklaren: de hertog van *G* is immers altijd erg sceptisch tegenover het verhaal van de ridder gebleven. Opmerkelijk is echter dat dat verhaalelement überhaupt nog voorkomt in *B*, aangezien men toch zou denken dat de hertog de ridder, die met een eed heeft gezworen de waarheid te zullen zeggen [*B* 323], op zijn woord zou geloven. Het feit dat de hertog duidelijk laat blijken niet bijster veel waarde aan andermans afgelegde eed te hechten, is mogelijkwijze reeds een voorafspiegeling op de verwaarlozing van zijn eigen eed van geheimhouding. In dat verband kunnen we ook nog opmerken dat de hertog van *B* zich in het voorgaande helemaal niet zo kritisch opgesteld heeft als hij in de 27ste scène doet, waardoor zijn plots erg kritische en sceptische houding enigszins contradictorisch aandoet.⁸⁰ Op dat punt lijkt de dichter van *B* dus opnieuw verhaalelementen met elkaar te willen verzoenen die niet bij elkaar passen, waardoor interne contradicties in *B* ontstaan (zie hoofdstuk 4). Enerzijds lijkt hij immers aan het karakter van de hertog te hebben gesleuteld door hem goedgeloviger en minder kritisch te maken, maar anderzijds laat hij hem in de 27ste scène toch weer erg ongelovig, kritisch en sceptisch optreden.

Ten slotte verzekert de hertog in beide vertalingen dat hij ervoor zal zorgen dat zijn nicht niet zal merken dat hij meegekomen is [*G* 170 ~ *B* 461-463]. Zowel op basis van het

⁸⁰ In dat verband dienen we op te merken dat in de tekstlacune van ongeveer honderd verzen tussen *G* 102 en *G* 103 ook een dergelijke eed van de ridder aanwezig kan zijn geweest. Indien dat het geval was (hetgeen we kunnen bevestigen noch ontkennen), zouden we in *G* *mutatis mutandis* hetzelfde kunnen zeggen over de waarde die de hertog aan een afgelegde eed lijkt te hechten als in *B*. 's Hertogs verlangen naar absolute zekerheid zou in *G* echter minder contradictorisch overkomen dan in *B*. De hertog van *G* reageerde immers eerder vol ongelooft op 's ridders relatie met de burggravin [*G* 154], waardoor het begrijpelijker is dat hij absoluut uitsluit wil. Zoals we reeds eerder zeiden, kunnen we ons geenszins met zekerheid over de betreffende tekstlacune uitlaten, waardoor ook uitspraken daaromtrent een louter hypothetisch karakter hebben.

aantal verzen dat voor dat verhaalelement ingeruimd wordt (*scilicet* slechts één vers in *G* en maar liefst drie verzen in *B*) als op basis van 's hertogs woordkeuze kunnen we besluiten dat de hertog in *G* dat verhaalelement veel minder serieus lijkt te nemen dan de hertog in *B*. Eerstgenoemde lijkt het immers op het laatste moment in doodnormale bewoordingen nog te hebben toegevoegd om de ridder met het verzoek te doen instemmen, terwijl laatstgenoemde het zweert '*bider trouwen mijn*' [*B* 461]. Aldus krijgt de uiting in *G* een meer gratuit karakter dan in *B* en zouden we kunnen verwachten dat de hertog in *G* minder moeite zal doen om onopgemerkt te blijven dan in *B*. Dat stemt overeen met de hierboven geformuleerde verwachting dat de hertog in *G* allicht niet louter passief zal observeren, maar vermoedelijk ook zelf actief zal optreden.

In de twee volgende scènes gaan *G* en *B* opnieuw meer hun eigen weg [*G* 171-176 ~ *B* 464-474]. Tegelijk blijven er echter globale overeenkomsten tussen beide vertalingen aanwijsbaar. Om *G* en *B* goed met elkaar te kunnen vergelijken, zullen we in wat volgt voor elk van beide scènes telkens eerst de situatie presenteren die we in *G* te zien krijgen, om die situatie vervolgens met de situatie in *B* te vergelijken. In *G* wordt allereerst de ridder sprekend opgevoerd [*G* 171-173]. Hij stemt toe met het verzoek van de hertog, maar dat lijkt eerder te zijn omdat hij voelt dat hij *de facto* geen andere keuze heeft dan omdat hij het werkelijk een goed idee vindt [*G* 171]. Meer bepaald geeft de ridder de indruk ervan uit te gaan dat 's hertogs verzoek hoe dan ook werkelijkheid zal worden, ook als de ridder zou zeggen dat hij het niet wil zoals de hertog het wil, en dat hij bijgevolg beter zonder tegenstribbelen en met (zogenaamd) vrije wil kan instemmen met datgene wat noodzakelijk zal gebeuren.⁸¹

Vervolgens waarschuwt de ridder de hertog ervoor dat hij van plan is 's nachts naar de burggravin te gaan [*G* 172-173]. De manier waarop de ridder zijn waarschuwing formuleert, wijst er mogelijkwijze op dat hij het als een (subtiele) laatste kans gebruikt om het voornemen van de hertog alsnog af te kaatsen. Zijn waarschuwing heeft immers een bruusk begin en heeft de aard van een tegenwerping door het tegenstellende voegwoord *Maer* [*G*

⁸¹ Die denkwijze herinnert aan het stoïsche discours over vrije wil enerzijds en noodzakelijkheid anderzijds. In dat verband kunnen we een vergelijking aanhalen die meestal aan Chrysippus wordt toegeschreven en die het doel heeft om aan te tonen dat uiteindelijk alles voorbestemd is, ook wanneer het oppervlakkig gezien vrije wil kan lijken. In die vergelijking wordt de mens met een hond die aan een kar vastgebonden is, vergeleken. Wanneer de hond zelf de kar wil volgen, wordt hij door de kar getrokken en volgt hij zonder tegen te werken. Op die manier zorgt hij ervoor dat de handeling die hij uit vrije wil deed, samenvalt met de noodzakelijkheid. Als hij echter de kar niet wil volgen, zal hij daar toch hoe dan ook toe gedwongen worden. Aldus gaat het volgens de Stoa ook met mensen: ook als ze het niet willen, zullen ze in elk geval ertoe gedwongen worden te volgen wat voorbestemd is (zie 'Chrysippus | Internet Encyclopedia of Philosophy' <<http://www.iep.utm.edu/chrysipp/>> [accessed 22 March 2015]).

172], dat door zijn positie op de eerste plaats van het vers en van de zin extra nadruk krijgt. Ook lijkt de ridder er tweemaal op te wijzen dat zijn plan reeds onherroepelijk vaststaat en dat hij er dus niet toe bereid is om het voor de hertog nog aan te passen ('*sijt dies bedacht*' [G 172] en '*ic wilre gaen*' [G 173]). Ten slotte kunnen we nog opmerken dat '*te nacht*' [G 173] op de laatste plaats van de zin en van het vers erg nazindert. Op die manier zou de ridder er mogelijkwijze voor willen zorgen dat de gedachten van de hertog rond dat woord blijven cirkelen, zodat de hertog er alsnog van zou worden weerhouden om met de ridder mee te gaan.

Als we de betreffende tekstpassage van *G* naast die van *B* leggen [G 171-176 ~ B 464-474] en in die tekstpassage meer bepaald de uitingen van de ridder in *G* en *B* vergelijken [G 171-173 ~ B 464-465 en B 469-473], valt het op dat de inhoud die we in *G* gebundeld zien in een enkele uitspraak (*scilicet* de toestemming en de waarschuwing [G 171-173]), in *B* over twee uitspraken verspreid is. Zo vinden we in de eerste van 's ridders twee uitingen de toestemming van de ridder terug [B 464-465], terwijl we in de tweede de waarschuwing herkennen [B 469-473]. Terwijl we in *G* de nummering der scènes simpelweg kunnen voortzetten en aldus de betreffende tekstpassage eenvoudigweg scène 28 [G 171-173] kunnen noemen, lijkt het in het geval van *B* de beste oplossing om de twee uitingen van de ridder respectievelijk subscène 28a [B 464-465] en subscène 28b [B 469-473] te noemen.

De volgende stap is dat we de inhoud van de subscènes 28a en 28b uit *B* zullen vergelijken met de 28ste scène uit *G*. Daarbij valt het op dat de ridder in *B* veel hartelijker en overtuigender met het verzoek van de hertog instemt dan de ridder in *G*. Zo verklaart hij niet alleen dat hij akkoord gaat met alles wat de hertog zojuist gezegd heeft [B 464], maar ook benadrukt hij dat hij van de hertog niets dan goeds verwacht [B 465]. Dat laatste verhaalelement zou – samen met het erop volgende verhaalelement betreffende de reactie van de hertog [B 466-468] (cf. *infra*) – een toevoeging van de Brabantse dichter kunnen zijn [B 465], aangezien van beide verhaalelementen in *G* geen spoor te bekennen is. We kunnen dat extra verhaalelement in de uiting van de ridder [B 465] echter zonder veel problemen laten aansluiten bij het eraan voorafgaande verhaalelement betreffende de toestemming van de ridder [B 464], dat in *G* wel degelijk een parallel heeft [G 171].

Ook komt de waarschuwing van de ridder in *B* veel minder als een tegenwerping over dan in *G*. De ridder in *B* geeft veeleer de indruk dat hij weliswaar het plan had opgevat om 's nachts te gaan, maar dat hij, als dat tijdstip een probleem zou vormen voor de hertog, alles heus nog wel eens zou kunnen herbekijken. Die indruk wordt vooral gewekt door de bijzin

'(...) op dat u vernoit niet (...)' [B 469], die aan de eigenlijke uiteenzetting van 's ridders plan voorafgaat [B 470-471]. De ridder impliceert aldus dat hij die nacht enkel naar de burggravin zal gaan, als dat voor de hertog niet onaangenaam is.

Op die manier laat de ridder van *B* in hogere mate de mogelijkheid open voor de hertog om 's ridders plan te wijzigen dan de ridder van *G*. Ook de overige verzen van 28b in *B* getuigen van de vergaande onderdanigheid van de ridder in *B* ten opzichte van de hertog. Zo herhaalt de ridder op zijn beurt dat de hertog, indien hij dat begeert, mee mag gaan naar de burggravin om alles te aanschouwen [B 472-473], terwijl de hertog enkele regels ervoor zelf met klem heeft gevraagd of hij het schouwspel met eigen ogen mag aanzien om zich van de waarheid ervan te overtuigen [B 458-460]. Op die manier zou de ridder kunnen beklemtonen dat hij alles zal doen wat de hertog ook maar begeert.⁸²

De ridder in scène 28 van *G* wordt beschreven als iemand die zelf nog een eigen mening kan vormen en het verzoek van de hertog trouw – doch schijnbaar met enige tegenzin, dus niet slaafs – inwilligt. De ridder in de subscènes 28a en 28b van *B* daarentegen wordt voorgesteld als iemand die kritiekloos en slaafs ingaat op alle wensen die de hertog formuleert, en die een onnoemelijk vast geloof in de goedwillendheid van de hertog koestert. Dat is des te opmerkelijker aangezien de hertog van *B* met zijn verzoek toch blijk geeft van een pertinent ongelooft tegenover de aan een eed gebonden ridder. De ridder zou daar tenminste op kunnen wijzen, maar zwijgt erover in alle talen.⁸³

Na de uiting van de ridder komt in *G* opnieuw de hertog aan het woord [G 174-176]. Op de waarschuwing van de ridder antwoordt de hertog gedecideerd dat hij nog altijd mee wil gaan [G 174]. Verder verklaart hij dat hij ertoe bereid is om zich die moeite te getroosten en zegt hij zelfs dat het voor hem niet alleen een opbeuring, maar ook een genoegen zal zijn [G 175-176]. Aldus wordt de actieve rol die de hertog zal spelen nogmaals aangehaald en eveneens verder geconcretiseerd, aangezien de lezer te weten komt dat de hertog zelf actief genoeg zal ondervinden. Terwijl de ridder voorheen enkel leek mee te gaan om te

⁸² Die herhaling [B 472-473] zou ook een poging van de ridder kunnen zijn om de hertog erover te doen nadenken of hij wel echt wil meegaan, waarbij de ridder mogelijk in de hoop verkeert dat de hertog uiteindelijk toch nog zal afhaken. Dat lijkt echter minder waarschijnlijk, aangezien de ridder eerder volmondig toestemde met 's hertogs verzoek om mee te gaan [B 464]. Ook betoonde de ridder van *B* zich reeds eerder erg onderdanig jegens de hertog [B 469], waardoor het waarschijnlijker is om B 472-473 eveneens in het licht van die onderdanigheid te lezen. Verder moeten we er rekening mee houden dat *gaert* [B 472] het tweede lid is van het rijmpaar *derwaert* [B 471] – *gaert* [B 472], waardoor *gaert* – of zelfs meer dan enkel dat laatste woord – door rijm dwang ingegeven is.

⁸³ Mogelijkerwijze zou dat *mutatis mutandis* ook van de ridder in *G* gezegd kunnen worden (cf. voetnoot 79).

controleren of de ridder zijn woorden kon bewijzen [*G* 168-169], blijkt in de betreffende scène dat hij er ook nog andere beweegredenen op nahoudt.

Zoals we hierboven ‘s ridders uiting in *G* als scène 28 en ‘s ridders uitingen in *B* als de subscènes 28a en 29b bestempelden, kunnen we ook aan de uitspraken van de hertog in *G* en *B* een scènenummer dan wel subscènenummers proberen toe te kennen. Daarbij stuiten we echter op een moeilijkheid die veroorzaakt wordt door het feit dat de dichter van *B* op eigen houtje twee verhaalelementen lijkt te hebben ingevoegd die in *G* niet voorkomen (cf. *supra*). In het eerste extra verhaalelement lezen we dat de ridder zijn vertrouwen jegens de hertog uitdrukt [*B* 465], terwijl we in het tweede extra verhaalelement lezen dat de hertog ‘s ridders uitspraak aangrijpt om nog maar eens te benadrukken hoe betrouwbaar en goedwillend hij wel niet is [*B* 466-468].

Terwijl we het eerste extra verhaalelement simpelweg konden laten aansluiten bij het eraan voorafgaande verhaalelement in de uiting van de ridder dat wel degelijk een parallel in *G* had (cf. *supra*), is de situatie voor het tweede extra verhaalelement ietwat ingewikkelder. Het tweede extra verhaalelement is in zijn geheel immers een uiting van de hertog [*B* 466-468] die omringd wordt door uitingen van de ridder [*B* 464-465 en *B* 469-463], waardoor we het tweede extra verhaalelement niet kunnen laten aansluiten bij een direct eraan voorafgaand of erop volgend verhaalelement dat wel degelijk een parallel in *G* heeft. Hoewel de situatie bij de uitingen van de ridder dus licht verschilt van de situatie bij de uitspraken van de hertog, lijkt het ons met het oog op een grondige vergelijking tussen *G* en *B* toch de beste oplossing om naar analogie van ‘s ridders uitingen beide uitspraken van de hertog in *B* als twee subscènes te beschouwen. Aldus kunnen we de eerste uitspraak van de hertog [*B* 466-468] als subscène 29a benoemen en de tweede [*B* 474] als subscène 29b, terwijl de uiting van de hertog in *G* eenvoudigweg als scène 29 bestempeld kan worden.

Vervolgens werpen we een blik op de inhoud van de subscènes 29a en 29b. In 29a getuigt de hertog van een groot zelfbewustzijn, aangezien hij verklaart dat de ridder effectief niets dan goeds van hem heeft te verwachten [*B* 466]. Daarna verzekert hij nogmaals dat niemand ooit door zijn toedoen weet zal hebben van het geheim van de ridder en de burggravin [*B* 467-478]. In 29b bevestigt de hertog kort en krachtig dat hij nog steeds de wil koestert de ridder te vergezellen [*B* 474]. Zijn bevestiging zet hij kracht bij door ‘*bi miere kerstenhede*’ [*B* 474]. Die krachtige uiting zou eventueel kunnen wijzen op lichte irritatie langs de kant van de hertog doordat de ridder nog eens navroeg of het werkelijk ‘s hertogs wens was om mee te komen naar de burggravin [*B* 472], terwijl de hertog dat verzoek zelf

uitdrukkelijk geopperd had [B 457-460]. Opvallend daarbij is verder dat de hertog zich beroept op zijn christelijke geloof in een context waar dat totaal niet op zijn plaats lijkt te zijn. De burggravin begaat namelijk de christelijke zonde van overspel met de ridder en de hertog keurt dat in het geheel niet af.

Ten slotte staan we nog even stil bij de verschillen tussen scène 29 van *G* enerzijds en de subscènes 29a en 29b van *B* anderzijds. In *G* wordt meer dan voorheen duidelijk dat de hertog er nog een verborgen agenda op nahoudt. Zo verklaart hij het niet erg te vinden dat de ridder 's nachts naar de burggravin zal gaan, maar verklapt hij in zijn enthousiasme ook zijn onderliggende beweegredenen: hij verwacht zelf eveneens genoeg te zullen ondervinden. Op die manier komt de hertog een beetje zonderling, maar wel eerlijk over. In *B* grijpt de hertog elke mogelijkheid aan om nog maar eens te verzekeren dat hij honderd procent betrouwbaar is en dat hij absoluut zijn mond zal houden. Precies door zijn koortsachtige verzekeringen wekt hij bij ons echter wantrouwen op tegenover zijn ware aard achter het overvriendelijke masker. Bovendien geeft de hertog van *B* de indruk een christen te zijn die grote en mooie woorden predikt, maar totaal door de mand valt als het op zijn feitelijke overtuigingen, principes en gedrag aankomt.

Vanaf de dertigste scène lopen *G* en *B* opnieuw vrij parallel: in beide vertalingen geeft de verteller weer hoe de hertog en de ridder concrete afspraken maken om samen naar het verblijf van de burggravin te gaan [*G* 177-181 ~ *B* 475-483]. In *B* worden daarvoor echter bijna dubbel zoveel verzen ingeruimd als in *G* (*scilicet* negen verzen tegenover vijf verzen). Ook belichten de vertellers van beide vertalingen elk tamelijk verschillende aspecten. Zo wordt in *G* ingegaan op het feit dat de hertog en de ridder te voet zouden gaan, aangezien de burggravin tamelijk dichtbij woont [*G* 178-180]. Vervolgens wordt over de burggravin nog gezegd dat ze graag lachte [*G* 181], hetgeen er mogelijk op zou kunnen wijzen dat ze steeds opgewekt was. Dat zouden we eventueel kunnen lezen als een aanduiding van de verliefde toestand van de burggravin.⁸⁴ Gelijkaardige informatie vinden we niet terug in *B*.

In *B* expliciteert de verteller enkele gegevens, die in *G* geïmpliceerd dienen te worden. Zo worden in *B* bijvoorbeeld de precieze omstandigheden waarin de afspraken gemaakt worden [*B* 475] en het tijdelijke afscheid van de ridder en de hertog na het maken van de afspraken [*B* 479-480], expliciet vermeld. Opmerkelijk is verder dat de verteller van *B* op het

⁸⁴ In dat verband dienen we op te merken dat *louch* [*G* 181] het tweede lid van het rijmpaar *genouch* [*G* 180] – *louch* [*G* 181] is, waardoor het specifieke woord *louch* [*G* 181] of de gehele relatiefzin *die gherne louch* [*G* 181] (hoofdzakelijk) door rijm dwang kan zijn ingegeven.

einde van de scène eveneens kort op een van de hoofdpersonages inzoomt [B 481-483], zoals ook in *G* gebeurt [G 181]. In *B* wordt de aandacht echter niet op de burggravin gericht zoals in *G*, maar wel op de hertog.⁸⁵ De verteller zegt dat de hertog erg verlangt *daer naer* [B 481], maar hij deelt niet mee waarnaar 's hertogs verlangen precies uitgaat.⁸⁶ Wel vermeldt de verteller waarom de hertog *daer naer* verlangt [B 481]: de hertog wil graag te weten komen of het daadwerkelijk de burggravin is die de ridder bemint of niet [B 482-483].

Door die laatste opmerking [B 482-483] wordt de hertog van *B* opnieuw gekarakteriseerd als een ongelovige Thomas die de woorden van de ridder niet gelooft alvorens hij ze met zijn eigen ogen bevestigd ziet. Tegelijk benadrukt de verteller in *B* nog eens dat 's hertogs hang naar de waarheid de enige – of toch alleszins de voornaamste – reden is voor de hertog van *B* om de ridder te vergezellen. Dat staat in contrast met datgene wat in *G* over de hertog gezegd wordt, namelijk dat hij zelf ook profijt uit de tocht verwacht te halen [G 176]. Aldus wordt de hertog in *B* enigszins onbaatzuchtiger voorgesteld dan in *G*. Echter, omdat de ridder met een eed heeft beloofd de waarheid te zullen spreken, zou de hertog hem in principe op zijn woord moeten geloven en heeft hij *de facto* helemaal geen reden meer om nog een extra bewijs te willen.⁸⁷ Bijgevolg vragen we ons sterk af of de hertog van *B* niet nog een andere beweegreden heeft dan de beweegreden die in *B* krampachtig herhaald wordt. In dat verband kunnen we ook nog opmerken dat de hele voorstelling van zaken in *B* des te ongeloofwaardiger op ons overkomt, naarmate er vaker koortschtig benadrukt wordt dat de hertog de ridder wil vergezellen om de waarheid te achterhalen.

In de 31ste scène van *G* en *B* verhaalt de verteller de tocht van de hertog en de ridder naar de burggravin [G 182-183 ~ B 484-488]. Voor die scène worden in *B* meer dan dubbel zoveel verzen gebruikt als in *G* (*scilicet* vijf tegenover twee verzen). Dat verschil in omvang

⁸⁵ In *G* is de overgang van de woonplaats van de burggravin naar de burggravin zelf minder bruusk dan de overgang die we in *B* zien bij het inzoomen op de hertog. Echter, aangezien beide vertellers vanaf respectievelijk B 484 en G 182 in een volgende scène de tocht naar de burggravin verhalen, aangezien in B 479 met het werkwoord en onderwerp *sijnsi* nog wordt verwezen naar beide mannen – en dus ook naar de hertog – en aangezien we in het inzoomen op een hoofdpersonage een parallel zien met *G*, hebben we ervoor gekozen de drie regels die inzoomen op de hertog [B 481-483], toch nog tot scène 30 van *B* te rekenen.

⁸⁶ Op basis van de context zouden we kunnen vermoeden dat 's hertogs verlangen uitgaat naar de gehele trip met de ridder, ten gevolge waarvan voor de hertog alles duidelijk zal worden of – ietwat specifieker – naar het moment dat hij met zijn eigen ogen iets waarneemt dat hem zekerheid kan verschaffen over de waarheid dan wel leugenachtigheid van 's ridders woorden. Aangezien de hertog nog niet helemaal overtuigd is dat de ridder hem de waarheid heeft gezegd over zijn verhouding met de burggravin, kan het object van zijn verlangen moeilijk concreet worden gemaakt.

⁸⁷ Mogelijkerwijze zou dat *mutatis mutandis* ook van de hertog in *G* gezegd kunnen worden (cf. voetnoot 79).

heeft een effect op de manier waarop in beide vertalingen de gebeurtenissen beschreven worden. Terwijl de verteller van *G* erg kort en zakelijk vermeldt dat de ridder en de hertog hun tocht naar de burggravin inzetten en dat ze uiteindelijk in de boomgaard aankomen [*G* 182-183], biedt de verteller van *B* een gedetailleerder relaas. Zo zegt de verteller van *B* uitdrukkelijk – conform de eerdere, expliciete mededeling dat de hertog en de ridder tijdelijk afscheid van elkaar nemen [*B* 479-480] – dat de heren elkaar 's avonds eerst en vooral ontmoeten op de vooraf overeengekomen plaats [*B* 484-485]. Aansluitend wordt verhaald dat de hertog en de ridder zich naar de boomgaard begeven [*B* 486-487]. Aan die kerninformatie voegt de verteller van *B* nog toe dat ze zonder treuzelen vertrokken zijn [*B* 486] en verder zegt hij nogmaals expliciet dat de hertog en de ridder slechts met z'n tweeën waren [*B* 487].

Vervolgens zegt de verteller in *B* dat de hertog en de ridder (...) *Met wel groten blijtheiden* [*B* 488] naar de burggravin gaan. Een gelijkaardige opmerking vinden we niet in *G*. Uitgaande van de context zouden we het echter onverwacht en zelfs bevreemdend noemen dat de hertog en de ridder van *B* tijdens hun tocht naar de burggravin erg blij zijn. De ridder onderhoudt immers een overspelige relatie met de nicht van de hertog. Die buitenechtelijke relatie zou de hertog *de facto* – zeker als christelijke voorbeeldfunctie – moeten afkeuren en niet aanmoedigen.⁸⁸ Daarenboven bestaat er altijd de mogelijkheid dat de burggravin wegens onverwachte omstandigheden de afspraak met de ridder niet kan nakomen, zodat de hertog alsnog kan denken dat de ridder gelogen heeft en/of dat de ridder bij de hertogin avances heeft gemaakt. In beide gevallen zou de ridder dan alsnog verbannen kunnen worden. We zouden dan ook eerder verwachten dat de algemene atmosfeer onder de ridder en de hertog gespannen en ongemakkelijk zou zijn, dat de ridder bedrukt en zenuwachtig zou zijn en dat de hertog achterdochtig en op zijn hoede voor listen zou zijn.

Ook indien we ervan uitgaan dat beide personages voor bovengenoemde elementen simpelweg koud gebleven zijn, schijnt ons de stand van zaken die in *B* gepresenteerd wordt, nog steeds problematisch toe. De blijheid van de ridder zou eventueel nog verklaard kunnen worden door het feit dat hij zijn geliefde zal terugzien, maar de reden voor 's hertogs grote vreugde kan op basis van de context minder goed achterhaald worden. Er wordt wel gezegd dat de hertog erg verlangde *daer naer* [*B* 481], maar op basis van de context lijkt dat verlangen louter met 's hertogs hang naar de waarheid in verband te kunnen worden gebracht

⁸⁸ Vergelijk in dat verband de opmerkingen die we in onze bespreking van scène 22 maakten betreffende de dubbele moraal van de hertog. De hertog van *B* blijkt de buitenechtelijke relatie tussen de ridder en de burggravin niet alleen niet te veroordelen en af te keuren, maar zelfs aan te moedigen, waardoor zijn dubbele moraal nog extra onderstreept wordt.

(cf. *supra*). We lezen in *B* bijvoorbeeld niet – zoals in *G* wel het geval is⁸⁹ – dat de hertog de ridder wil vergezellen om zelf genoegens te ondervinden. In *B* wordt het met andere woorden zo voorgesteld alsof de hertog enkel en alleen met de ridder meekomt om 's ridders woorden te verifiëren. Indien we die voorstelling van zaken zouden aannemen en dus ervan uit zouden gaan dat de hertog daadwerkelijk enkel zou meegaan om er zeker van te zijn dat de ridder de waarheid spreekt, komt het echter onverwacht en bevreemdend over dat beide heren erg blij naar de burggravin gaan. Daardoor wordt ons vermoeden dat de hertog in *B* er een verborgen persoonlijke agenda op nahoudt, versterkt.

In de 32ste scène van *G* en *B* beschrijft de verteller de list met het hondje en de liefdevolle ontmoeting tussen de ridder en de burggravin [*G* 184-199 ~ *B* 489-508]. Een van de grootste verschillen tussen beide vertalingen is dat de hertog van *G* in (nagenoeg) de hele (in totaal zeventien verzen tellende) scène meer dan wel minder nadrukkelijk als focalisator optreedt,⁹⁰ terwijl dat in *B* slechts voor negen verzen van de (in totaal twintig verzen tellende) scène het geval is.⁹¹ Daardoor krijgen we in *G* veel meer de indruk dat we – net als de hertog – de geliefden bespieden en *de facto* ongewenste gasten zijn in hun idyllische liefdesverhaal.

⁸⁹ De hertog van *G* zegt immers expliciet dat hij verwacht dat de trip naar de burggravin hem *solaes ende spel* zal brengen [*G* 176].

⁹⁰ We voegen er het bijwoord ‘nagenoeg’ tussen ronde haakjes aan toe, aangezien we twee twijfelgevallen kunnen noteren: *G* 187a enerzijds en *G* 187b-190 anderzijds (waarbij we met het nummer *G* 187a op (...) *Daer vant den Rudder* (...) en met *G* 187b op *diet begerde* doelen). Bij die twijfelgevallen is het niet honderd procent duidelijk of we er de hertog ook nog als focalisator mogen veronderstellen of dat de verteller de gebeurtenissen vanuit het standpunt van de alwetende vertelinstantie dan wel met het hondje [*G* 187] respectievelijk de ridder [*G* 187b-190] als focalisatoren, beschrijft.

⁹¹ Het feit dat de hertog als focalisator optreedt, kunnen we ten eerste afleiden uit constructies als (...) *Hine sach sire nichten hondekijn* (...) [*G* 185] enerzijds (hieronder ‘type 1’ genoemd) en (...) *Ende decte hem na sinen wille, // So hi best mochte, onder enen boom* [*G* 193-194] anderzijds (hieronder ‘type 2’ genoemd). Met andere woorden zijn het ofwel hoofdzinnen met de hertog als onderwerp van een *verbum sentiendi*, waarvan een bijzin afhangt die duidelijk maakt wat de hertog precies waarneemt, ofwel hoofd- en/of bijzinnen die de gedachten en handelingen van de hertog (niet diens waarnemingen, zoals bij type 1) beschrijven. In *G* vinden we twee voorbeelden van type 1 [*G* 185-186 en *G* 195-199] en twee voorbeelden van type 2 [*G* 184 en *G* 191-194]. Indien we voor de twee twijfelgevallen eveneens de hertog als focalisator zouden aannemen, zouden we ze eventueel als voorbeelden van type 1 kunnen beschouwen, waarbij dan echter het *verbum sentiendi* geïmpliceerd dient te worden. In *B* vinden we twee voorbeelden van type 1 [*B* 492 en *B* 505-508] en een voorbeeld van type 2 [*B* 493-496]. Ten tweede kan de manier waarop naar de personages verwezen wordt, een indicator van focalisatie zijn. Zo zien we dat in *B* 496 gesproken wordt van *sijn nichte*, terwijl in *B* 499 naar hetzelfde personage verwezen wordt met *die borchgravinne*. Dat verschil komt overeen met hetgeen we hierboven opgemerkt hebben: in *B* 496 treedt de hertog als focalisator op, terwijl *B* 499 door de alwetende verteller wordt uitgesproken. Ook in *G* wordt tweemaal naar de burggravin verwezen. Tweemaal wordt dat gedaan met een verwijzing naar de familiale band tussen de hertog en de burggravin: *sire nichten* [*G* 185] en *sijn nichte* [*G* 196]. Dat komt opnieuw overeen met bovenstaande beweringen, namelijk dat in *G* 185 en in *G* 196 de hertog als focalisator optreedt.

Wanneer we vervolgens de verschillende subscènes van de 32ste scène in beide vertalingen nader bekijken en naast elkaar leggen ter vergelijking, komen nog veel andere verschillen betreffende de karakterisering van de personages en de rol van de verteller aan het licht.

In de eerste subscène van de 32ste scène verhaalt zowel de verteller van *G* als ook de verteller van *B* hoe het hondje van de burggravin slechts kort nadat de hertog en de ridder in de boomgaard aangekomen waren, op hen toegelopen is [*G* 184-186 ~ *B* 489-491]. Daarbij gebruikt de verteller van *G* de hertog als focalisator, terwijl de verteller van *B* de positie van de alwetende vertelinstantie inneemt. Aan de hand van die eerste subscène zullen we dan ook bij wijze van voorbeeld aantonen hoe het verschil tussen het vertelperspectief met de hertog als focalisator enerzijds – zoals in *G* – en het vertelstandpunt van de alwetende vertelinstantie anderzijds – zoals in *B* (cf. *infra*) – zich concreet manifesteert. Zo wordt in *G* enkel en alleen met betrekking tot de hertog gezegd dat hij niet lang in de boomgaard was geweest toen hij het hondje zag [*G* 184-185], terwijl dat hoogstwaarschijnlijk ook met betrekking tot de ridder kan worden beweerd. Aldus krijgen we een duidelijke hint dat we de volgende gebeurtenissen door de ogen van de hertog zullen bekijken. Ook wordt naar het hondje verwezen met *sire nichten hondekijn* [*G* 185], hetgeen er eveneens op wijst dat vanuit het perspectief van de hertog (*id est* de oom van de burggravin) geredeneerd wordt. Verder wordt in de eerste subscène niets meer over het gedrag van het hondje gezegd, behalve dat het helemaal tot op het einde van de boomgaard kwam [*G* 186].

In *B* daarentegen wordt gesproken over de hertog en de ridder als een duo [*B* 489-491]. De combinatie van onderwerp en persoonsvorm in de derde persoon meervoud wordt zelfs nog eens versterkt door de bepaling van gesteldheid *beiden* [*B* 489], waardoor benadrukt wordt dat de uitspraak opgaat voor elk van de twee personages. Naar het hondje van de burggravin wordt simpelweg verwezen met *thondekijn* [*B* 490], waarbij de lezer echter zelf gemakkelijk uit de context kan afleiden wiens hondje het is. Terwijl in *G* enkel nog maar beschreven kan worden wat er op dat moment gebeurt, aangezien de verteller door de ogen van de hertog kijkt en zo ook door diens beperkte kennis ingedamd wordt, zien we in *B* een uitspraak die bevestigt dat we met een alwetende vertelinstantie te maken hebben: (...) *Alsoe alster te comen plach* [*B* 491].⁹² Terwijl de alwetende verteller van *B* op dat moment al kan

⁹² In theorie zouden de ridder of de burggravin in het onderhavige geval ook als focalisatoren gediend kunnen hebben, maar gezien de context lijkt dat minder waarschijnlijk. Het vers wordt immers voorafgegaan door twee verzen die vrijwel zeker vanuit het perspectief van de alwetende verteller uitgesproken zijn en niets wijst erop dat er een verandering in het perspectief moet worden

opmerken dat het hondje kwam zoals het placht te komen, zou pas later ook voor de hertog van *B* duidelijk worden dat het hondje met de ridder vertrouwd was [*B* 497-498].

De volgende twee subscènes van scène 32 zullen samen behandeld worden, aangezien ze in *G* en *B* in omgekeerde volgorde voorkomen en aangezien dat verschil ook gevolgen voor de interpretatie heeft. De betreffende subscènes verhalen de ontmoeting tussen de ridder en het hondje enerzijds [*G* 187-190 ~ *B* 497-498] en het gedrag van de hertog – in het bijzonder hoe hij zich verstoopt – anderzijds [*G* 191-194 ~ *B* 492-496]. Voor de vergelijking tussen beide vertalingen zullen we van de situatie in *G* uitgaan en zullen we die situatie vervolgens naast de situatie in *B* leggen. In de tweede subscène van *G* wordt beschreven dat het hondje de ridder, die zelf ook op zoek was naar het hondje, vond [*G* 187]. Verder lezen we dat de ridder het hondje vriendelijk aanhaalde en zich vervolgens direct op weg naar zijn geliefde begaf, waardoor hij de hertog achterliet waar die stond [*G* 188-190]. In *G* was het dus de ridder die het hondje blijk gaf van herkenning en vertrouwdheid, niet omgekeerd (cf. *infra*). In *B* was het ook het hondje dat tot de ridder toenadering zocht en was het vervolgens – anders dan in *G* – het hondje dat de ridder bewijzen van genegenheid gaf [*B* 497-498]. Dat het hondje blijk van herkenning gaf, lijkt ons een groter bewijs te zijn voor het feit dat beiden elkaar goed kenden dan dat de ridder blijk van herkenning gaf. De ridder zou die vertrouwdheid immers nog kunnen veinzen, maar het hondje niet.

In de derde subscène van *G* wordt beschreven hoe de hertog *als een wachtre* [*G* 191] de ridder achtervolgde tot aan de kamer van de burggravin [*G* 191-192]. Pas wanneer hij samen met de ridder tot aan de kamer van de burggravin gekomen was, bleef de hertog stilstaan [*G* 192].⁹³ Vervolgens verborg hij zich zo goed hij kon [*G* 193-194]. Met andere woorden: de hertog heeft het zich gepermitteerd erg lang onverborgen in de boomgaard rond te lopen. Hij heeft immers niet alleen gezien hoe het hondje de boomgaard binnen kwam gelopen, maar ook dat de ridder en het hondje elkaar ontmoetten. Bovendien is hij de ridder nog achternagegaan toen laatstgenoemde hem achterliet om naar de burggravin te gaan. Pas op het allerlaatste nippertje, net voordat de burggravin oog in oog met hem zou staan, heeft de hertog zich verborgen. De hertog in *B* daarentegen heeft zich reeds teruggetrokken nadat hij het hondje had zien aankomen [*B* 492-496]. Meer bepaald lezen we dat de hertog is

aangenomen. Bijgevolg kunnen we ervan uitgaan dat ook *B* 491 door de alwetende vertelinstantie uitgesproken wordt.

⁹³ ‘STILLE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=55319&citaatcomplete=hielt%20stille>>
[accessed 27 May 2015].

weggegaan nadat hij had het hondje had gezien en dat hij aldus de ridder alleen heeft gelaten [B 492-494]. De verteller van *B*, die in *B* 492-496 door de ogen van de hertog kijkt (cf. *supra*), benadrukt nogmaals dat de hertog aldus handelde, omdat hij niet wilde dat zijn nicht zou weten dat hij meegekomen is [B 495-496].

Zowel de relatieve positie van de twee betreffende subscènes als datgene wat de hertog in de subscènes doet en zegt, draagt bij tot een erg verschillende karakterisering van het personage van de hertog in beide vertalingen en kan in verband worden gebracht met elementen die we hiervoor reeds hebben aangehaald.⁹⁴ Zo geeft de hertog van *G* bij zijn vraag aan de ridder om mee naar de burggravin te mogen gaan, reeds de indruk niet louter de passieve rol van observator te zullen opnemen [G 166-167]. Bovendien lijkt hij op voorhand reeds te verwachten dat hij zelf opbeuring en genoeg aan de tocht naar de burggravin zal ondervinden [G 176]. Ook doet de hertog in *G* slechts weinig moeite om de ridder te verzekeren dat de burggravin zijn aanwezigheid niet zal bemerken [G 170]. Als het puntje bij paaltje komt, zien we dan ook dat de hertog van *G* het zo lang mogelijk uitstelt om zich te verbergen. Aldus geeft hij de indruk aan de lezer dat hij aast op de beste plaatsen voor het aankomende schouwspel.

We zouden het gedrag van de hertog in *G* haast kunnen vergelijken met de gang van zaken in het spel ‘Schipper, mag ik overvaren?’: de hertog lijkt immers te proberen om zo ver mogelijk te komen zonder te worden gezien (*in casu* door de burggravin). Op die manier geeft de hertog van *G* de indruk zo lang mogelijk zelf nog een actieve rol in het verhaal te willen blijven spelen. Ook wanneer de hertog in *G* zichzelf uiteindelijk dan toch verborgen heeft, wordt hij in feite nog vrij actief voorgesteld, aangezien hij als focalisator fungeert en zo de gebeurtenissen als het ware voor de lezer filtert. Bijgevolg blijft het aanvoelen alsof de hertog behalve de ridder en de burggravin, die door de hertog bekeken worden, ook nog een personage op de (spreekwoordelijke) *bühne* blijft. Daarbij lijkt hij zelfs de subtiele hint van de ridder, die de hertog simpelweg achterlaat wanneer hij naar de burggravin gaat [G 189-190], al dan niet bewust te negeren en naast zich neer te leggen [G 191-192]. Op die manier toont de hertog van *G* tegenover de ridder weinig respect en brengt hij de ridder door zijn opportunistische en sensatiebeluste gedrag zelfs in gevaar. De burggravin zou de hertog immers kunnen zien en zou uit de situatie kunnen afleiden dat de ridder haar verraden heeft.

⁹⁴ Met ‘de relatieve positie van de betreffende subscènes’ wordt bedoeld op het feit dat de subscène voor (zoals in *B*) dan wel na (zoals in *G*) de subscène over de ontmoeting tussen de ridder en het hondje geplaatst wordt. De positie van de subscène staat in direct verband met het tijdstip waarop de hertog in het verhaal zich verbergt.

In *B* daarentegen schrijft de hertog zich reeds bij zijn vraag aan de ridder om mee naar de burggravin te mogen gaan, een louter passieve rol toe [*B* 458]. Ook wordt niets gezegd over een persoonlijk genoegen dat de hertog door de tocht naar de burggravin verwacht te ondervinden. Bovendien komt het erg nadrukkelijk en herhaaldelijk aan bod dat de hertog er absoluut voor wil zorgen dat de burggravin hem niet opmerkt [*B* 461-463, *B* 466-468 en *B* 495-496]. We zien dan ook dat de hertog van *B* zich in scène 32 direct uit de voeten maakt als hij door het hondje er ook nog maar het minste teken van krijgt dat de burggravin in de buurt is en dat hij aldus zo snel als nodig op de passieve rol van toeschouwer overgaat. Terwijl we in *G* de indruk krijgen dat de hertog naast de ridder en de burggravin ook nog een personage op de bühne blijft, verschuift de hertog in *B* – buiten op de momenten dat hij als focalisator fungeert – veel meer naar de achtergrond en weg van de bühne. De hertog in *B* houdt zich dus veel beter aan zijn woord dan de hertog in *G* en wordt bovendien veel onbaatzuchtiger en minder egocentrisch voorgesteld, aangezien hij de ridder niet in gevaar brengt door lang zichtbaar te blijven.

De vierde en tevens laatste subscène van de 32ste scène in *G* verhaalt de hartelijke ontvangst van de ridder door de burggravin [*G* 195-199]. Daarbij valt het op dat de verteller in het eerste vers van de subscène meteen duidelijk maakt dat we de gebeurtenissen door de ogen van de hertog zullen bekijken: *Daer sach hi ende nam goom (...)* [*G* 195]. Verder zien we dat de informatie slechts bij mondjesmaat wordt prijsgegeven. Daardoor blijkt pas relatief laat dat de relatie van de ridder en de burggravin niet louter vriendschappelijk of geestelijk is, maar eveneens liefdevol en zinnelijk [*G* 199]. Ook wordt de spanning en de nieuwsgierigheid bij de lezer in hoge mate opgedreven en kan hij zich het verloop van zaken zeer goed voor ogen stellen (cf. *infra*). Als gevolg daarvan lijkt het opnieuw alsof de lezer door de ogen van de hertog het verliefde paar bespiedt (cf. *supra*).

Allereerst wordt in *G* immers slechts vermeld dat de burggravin uit haar kamer kwam en de ridder bij de hand nam [*G* 196-197], hetgeen *an sich* nog tamelijk onschuldig is. Gezien de voorkennis van de hertog kan hij hier wel al vermoeden dat de ridder wellicht de waarheid heeft gesproken, maar is nog niet duidelijk wat voor relatie de ridder en de burggravin dan wel precies hebben. Het feit dat de burggravin de ridder bij de hand nam, is weliswaar reeds een aanduiding voor het feit dat de burggravin en de ridder elkaar goed kennen en vermoedelijk elkaar ook graag hebben, maar het impliceert nog niet per se een (geestelijke en lichamelijke) liefdesverhouding. Aansluitend zegt de verteller eerder vaag en suggestief dat de burggravin de ridder op vriendelijke wijze ontving, hetgeen eveneens open blijft voor

verschillende interpretaties [G 198]. Pas in het volgende vers wordt gezegd dat die vriendelijke ontvangst ook lichamelijk contact inhield en dat de burggravin de ridder meer bepaald omhelsde en innig kuste [G 199].

De verzen in *B* die met de laatste subscène van de 32ste scène in *G* corresponderen [B 499-508], kunnen we *de facto* nog eens in twee verschillende delen opsplitsen (*scilicet* B 499-504 en B 505-508). In elk van de twee delen wordt de liefdevolle ontmoeting tussen beide geliefden beschreven, maar de vertelperspectieven verschillen van elkaar. Eerst en vooral worden de gebeurtenissen immers beschreven door de alwetende vertelinstantie en vervolgens worden de gebeurtenissen geparafraseerd door de verteller met de hertog als focalisator. Zo merkt de alwetende verteller eerst en vooral op dat de burggravin tevoorschijn kwam en dat ze de ridder blijmoedig ontvangen heeft [B 499-500]. Direct daarna vermeldt de verteller dat de ridder en de burggravin elkaar omhelsd en gekust hebben, waaraan hij bovendien nog toevoegt dat ze er beide veel plezier aan beleefden [B 501-502]. Ook wordt gezegd dat ze vele liefdevolle woorden met elkaar wisselden [B 503-504], hetgeen überhaupt niet vermeld wordt in *G*. Vervolgens wordt er echter afgestapt van dat panoramische gezichtspunt van de alwetende verteller en fungeert de hertog – net als in *G* – als focalisator [B 505-508]. Meer bepaald wordt expliciet gezegd dat de hertog keek naar het hele gebeuren en dat hij daarbij zag hoe de zaken in elkaar zaten en hoe ze elkaar kusten [B 505-507]. Ook hij kan klaarblijkelijk uit het gedrag van beiden opmaken dat ze veel plezier beleefden aan de liefkozerij [B 508].

Wanneer we beide subscènes naast elkaar leggen, zien we duidelijk dat in *G* de spanning in hogere mate strategisch opgebouwd wordt dan in *B*. Terwijl in *G* de informatie slechts geleidelijk prijsgegeven wordt, valt de alwetende verteller in *B* immers veeleer met de deur in huis en wordt dan ook nog eens dezelfde informatie herhaald door de verteller met de hertog als focalisator. Verder komt het relaas in *G* subtieler en gedetailleerder over dan in *B*, waardoor in *G* ook de personages *an sich* een realistischere en diepgaandere indruk achterlaten dan in *B*. Als gevolg daarvan kan de lezer zich in *G* de gebeurtenissen in hogere mate plastisch en levendig voor de geest halen dan in *B*. Bovendien lijkt het treffen tussen de burggravin en de ridder in *G* meer door genegenheid dan door lust getekend te zijn. De burggravin en de ridder lijken elkaar in *G* immers in mindere mate als bronstige beesten te bespringen dan in *B*. De indruk dat de burggravin en de ridder in *B* erg op de zinnelijke liefde gericht zijn, wordt daarenboven nog versterkt door de tweemaal geuite opmerking dat de geliefden erg van het kussen genoten [B 502 en B 508]. Die indruk wordt (tijdelijk) wel

enigszins genuanceerd door de toevoeging van de alwetende verteller dat de burggravin en de ridder eveneens lieve woorden tegen elkaar zeiden [B 503-504].⁹⁵

Wat we verder nog over scène 32 in zijn geheel kunnen zeggen, is dat in *G* veel meer en bovendien veel duidelijkere spatiale specificaties gegeven worden dan in *B*. Zo tellen we er in *G* elf,⁹⁶ terwijl we er in *B* slechts vijf tellen.⁹⁷ Hoewel die spatiale gegevens in *B* vaak uit de context afgeleid kunnen worden,⁹⁸ leidt het gebrek aan duidelijke verwijzingen af en toe tot onduidelijkheid en ambiguïteit. Zo zouden we uit de vage opmerking (...) *Daer na quam die borchgravinne* (...) [B 499] kunnen concluderen dat de burggravin zich tot diep in de boomgaard begeven heeft en dat de geliefden elkaar daar geliefkoosd hebben. Er wordt immers evenmin expliciet aangegeven waar de ridder zich precies bevond wanneer de burggravin tot bij hem kwam, waardoor het onduidelijk blijft waar de geliefden zich precies bevonden tijdens hun liefkozerij.⁹⁹ In *G* daarentegen weten we door *Tote bider camere* [*G*

⁹⁵ We voegen er het bijwoord ‘tijdelijk’ tussen ronde haakjes aan toe, aangezien ’s ridders woorden, die later in de directe rede worden geciteerd [B 509-512], dan weer de indruk geven niet veel meer te zijn dan inhoudsloze mooiaterij. Verder kunnen we opmerken dat die lieve woorden van de burggravin en de ridder enkel door de alwetende verteller en niet door de verteller met de hertog als focalisator aangehaald worden. In dat verband kunnen we eveneens vaststellen dat die opmerking over de lieve woorden van de burggravin en de ridder in de laatste subscène van de 32ste scène in *G* – waar de hertog de hele tijd als focalisator optreedt – niet voorkomt. Daaruit zou men kunnen afleiden dat de hertog in dat stadium van het verhaal in beide vertalingen niet kon horen wat er precies door de burggravin en de ridder gezegd werd. In scène 35 zullen *G* en *B* opnieuw lichtelijk uit elkaar lopen in hun relaas over datgene wat de hertog in een later stadium van het verhaal precies zelf hoort.

⁹⁶ We kunnen hoofdzakelijk spatiale bijwoorden en spatiale voorzetselvoorwerpen onderscheiden, zoals *daer* [*G* 184], (...) *ten ende vanden boongerde* [*G* 186], *Daer* [*G* 187], *Tote bider camere* [*G* 192], *daer* [*G* 192], *onder enen boom* [*G* 194], *Daer* [*G* 195] en *uter camere* [*G* 196]. Ook constructies als *den wech geraecte* [*G* 189], (...) *den hertoge liet hi achtre* (...) [*G* 190] en *hi volgede na* [*G* 191] impliceren een spatiale specificatie en zouden aldus meegerekend kunnen worden. Daardoor komt het totaal voor *G* op elf uit.

⁹⁷ We onderscheiden onder andere een spatiaal voornaamwoordelijk bijwoord, een spatiaal voorzetselvoorwerp en een spatiaal bijwoord: [*sie*]re (...) *binnen* [B 489], *ten here* [B 497] en *Daer* [B 501]. Ook constructies als (...) *Soe es hi en wech ghegaen* (...) [B 493] en (...) *liet den ridder allene staen* (...) [B 494] impliceren een spatiale specificatie en zouden aldus meegerekend kunnen worden. Daardoor komt het totaal voor *B* op vijf uit.

⁹⁸ Zo is in (...) *Quam thondekijn sonder sparen* (...) [B 490] bijvoorbeeld duidelijk dat het hondje van de burggravin in de boomgaard kwam. Eerder werd immers gezegd dat de ridder en de hertog *Ten boegaerde* [B 487] gingen. Bovendien werd daarna nogmaals aan de boomgaard gerefereerd in *Doen siere beiden binnen waren* (...) [B 489].

⁹⁹ Indien de ridder en de burggravin van *B* elkaar daadwerkelijk in de boomgaard omhelsd en gekust zouden hebben, zou dat betekenen dat de ridder en de burggravin een behoorlijk groot risico namen in hun liefkozerij. Ze zouden elkaar dan immers openlijk omhelsd en gekust hebben in een boomgaard die voor velen gemakkelijk toegankelijk is. Dat zou dan wel de indruk bevestigen dat zinnelijke genoegens een grote rol spelen in hun relatie en dat ze zich – als het erop aankomt – achteloos aan hun driften overgeven. Ook zouden we er in dat geval rekening mee moeten houden dat de boomgaard een gekende *locus amoenus* in de hoofse literatuur was. Mogelijk wilde de dichter van *B* door die

192] dat de ridder zich bij de kamer van de burggravin bevond. Wanneer in *G* vervolgens gezegd wordt dat de burggravin *uter camere* [*G* 196] kwam, weet de lezer dan ook dat de geliefden vlakbij de kamer van de burggravin stonden, wanneer ze elkaar liefkoosden. Die spatiale specificaties zijn bovendien niet alleen belangrijk voor de interpretatie van *G* en *B*, maar ook voor de interpretatie van de in Nederland gevonden insignes, die wellicht een scène uit het verhaal over de burggravin van Vergi afbeelden.¹⁰⁰

De 33ste en 34ste scène van *G* en *B* zullen we enigszins samen behandelen [*G* 200-213 ~ *B* 509-520]. Niet alleen kunnen we op die manier de grote gelijkenissen tussen scène 33 en scène 34 in elk van beide vertalingen goed in de verf zetten, maar ook laat dat ons toe om het verloop van de tekst in *G* en *B* simpelweg te volgen. We zullen immers zien dat het in het geval van de 33ste scène in *G* verkieslijk is om *G* 200-205 als een eerste subscène van scène 33 te beschouwen (*scilicet* 33a) en *G* 213, hetgeen een erg specifieke reactie op de uitspraak van de burggravin (*id est* scène 34) is, als een tweede subscène van scène 33 te bestempelen (*scilicet* 33b).¹⁰¹ Door de scènes 33 en 34 aldus tot op zekere hoogte samen te nemen, kunnen we dan ook eenvoudigweg het verloop van de tekst in *G* volgen en de subscène 33b pas na scène 34 behandelen in plaats van de subscène 33b op een ietwat geforceerde manier direct na de subscène 33a te bespreken. Die aanpak belet ons echter niet om ook de specifieke corresponderende scènes in *G* en *B* erg gericht en grondig met elkaar te vergelijken (*in casu* scène 33, bestaande uit de subscènes 33a en 33b, van *G* met scène 33 van *B* en scène 34 van *G* met scène 34 van *B*).

In de 33ste scène van *G* en *B* zien we dat de ridder met zijn gedrag respectievelijk met zijn woorden laat blijken dat hij de burggravin bemint [*G* 200-205 en *G* 213 ~ *B* 509-512]. In de eerste subscène van scène 33 in *G* wordt allereerst door de verteller duidelijk gemaakt dat de ridder de kussen van de burggravin beantwoordde met zijn eigen kussen [*G* 200]. Vervolgens treedt de ridder van *G* als sprekende instantie in de directe rede op. Hij spreekt de burggravin niet alleen als ‘*Mijn vrouwe, mijn lief (...)*’ [*G* 201] aan, maar hij gaat ook de poëtische kant op door haar ‘*(...) Mine minne, mijn sin, mine herte, // Mijn soete gepens sonder smerte (...)*’ [*G* 202-203] te noemen. Op die manier komt de ridder erg gevoelig en oprecht over. Ook na die aanspreking geeft hij uitdrukking aan een diepgaande begeerte om

ambigüiteit naar het hoofse topos verwijzen om zijn tekst een hoofser karakter te verlenen (zie hoofdstuk 4). Evengoed kan het echter aan ’s dichters onoplettendheid en achteloosheid te wijten zijn.

¹⁰⁰ Zie Gerritsen 1997, pp. 67-74 en Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, pp. 20-22.

¹⁰¹ Bij de bespreking van die tweede subscène van scène 33 in *G* zullen we die aanpak nader motiveren (cf. *infra*).

samen te kunnen zijn met de burggravin en ventileert hij bovendien zijn grote tevredenheid met de huidige situatie (*'(...) Mi heift gelanget te sine met u, // Sint ic hier was, so ic bem nu'* [G 204-205]).

In *B* verklaart de ridder op een ietwat gekunstelde manier dat alleen de burggravin zich zijn vriendin kan noemen (*'Mijn vriendinne // Sidi boven alle die ic kinne (...)'* [B 509-510]). Verder zegt hij dat de burggravin zijn troost en zijn vreugde is en dat zij hem voor verdriet behoedt (*'(...) Ghi sijt mijn troest ende joeie, // Ghi soe huedt mi van vernoeie'* [B 511-512]). De uiting van de ridder in *B* komt in veel hogere mate ingestudeerd en geforceerd over dan de uiting van de ridder in *G*, waardoor de ridder van *B* bij de lezer een veel minder geloofwaardige en oprechte indruk achterlaat dan de ridder van *G*. Het feit dat de ridder van *B* een anafoor gebruikt om zijn uitspraak kracht bij te zetten (*Ghi* [B 511] – *Ghi* [B 512]), vergroot enkel de indruk dat het *de facto* om inhoudsloze mooipraterij gaat. Ook benadrukt de ridder van *B* meer dan die van *G* dat de relatie met de burggravin voor hem veel persoonlijke voordelen oplevert [B 511-512]. De ridder van *G* refereert weliswaar ook op subtiële wijze aan de positieve gevolgen die de burggravin bij de ridder veroorzaakt [G 202-205], maar door de context en door de concrete formulering van 's ridders woorden zijn we er in *G* veel minder dan in *B* toe geneigd om de ridder ervan te verdenken dat hij in zijn relatie met de burggravin op een opportunistische manier zo veel mogelijk persoonlijke voordelen najaagt.

Door die onhandige, gekunstelde woorden van de ridder in de 33ste scène van *B* komt ook de eraan voorafgaande uitspraak van de alwetende verteller over de wederzijdse vriendelijke woorden in een ander licht te staan [B 503-504]. Van die vriendelijke woorden krijgen we immers de indruk dat ze niet meer zijn dan holle, opgepoetste uitspraken. De woorden van de ridder in *B* schijnen er dan ook niet toe in staat te zijn om de indruk die we kregen, namelijk dat de relatie tussen de ridder en de burggravin in *B* zich op het lichamelijke en seksuele aspect lijkt toe te spitsen, teniet te doen of zelfs nog maar te nuanceren. De ridder lijkt ons immers vergelijkbaar te zijn met een mannelijke pauw, die zijn prachtige veren (in het geval van de ridder zijn dat de mooie woorden) toont om het vrouwtje te imponeren en om er vervolgens mee te kunnen paren.

Gelijkaardige opmerkingen kunnen we maken met betrekking tot scène 34 van *G* en *B*, waarin de burggravin haar liefdesverklaring ten beste geeft [G 206-212 ~ B 513-520]. De burggravin komt in *G* veel authentieker, gevoeliger en bovendien onbaatzuchtiger over dan in *B*. In *G* beantwoordt ze allereerst de hele resem koosnamen van de ridder met een liefdevolle aanspreking, die niet alleen inhoudelijk, maar ook vormelijk op 's ridders voorafgaande

aanspreking alludeert [G 201-203]: ‘*Mijn lieve here, // Mijn minlijc vrient, wien ic minne zere (...)*’ [G 206-207]. Door die overeenkomst in de formulering lijkt te worden benadrukt dat ’s ridders gevoelens bij de burggravin allerminst onbeantwoord blijven. Verder zegt de burggravin dat het wachten op de ridder haar uitermate lang gevallen is [G 208], waardoor ze uitdrukking geeft aan haar grote verlangen naar de ridder. Ook daarin kunnen we een directe verwijzing naar de uitspraak van de ridder herkennen [G 204-205]. Vervolgens gaat de burggravin over tot het hier en nu. Ze verklaart namelijk dat ze op dat moment niet meer treurt en bedankt God ervoor dat de ridder op dat moment gezond en wel bij haar is [G 209-211]. Ten slotte heet ze de ridder nog expliciet welkom, hetgeen aanleiding geeft tot een hoffelijk en taalspeels antwoord van de ridder (cf. *infra*).

De woorden van de burggravin in *B* geven een meer gekunstelde en minder authentieke indruk dan de woorden van de burggravin in *G*. Die indruk wordt versterkt doordat de burggravin van *B* haar uiting in hogere mate retorisch lijkt te hebben opgepoetst dan de burggravin van *G*. Zo schuilt er bijvoorbeeld een polyptoton in haar aanspreking tot de ridder (‘*Wel lieve lief*’ [B 513]), hetgeen – net als de anafoor in de uitspraak van de ridder – een retorische stijlfiguur is.¹⁰² In de rest van haar uiting benadrukt de burggravin van *B* hoeveel geneugte en voordeel zij op haar beurt uit haar relatie met de ridder put [B 514-520], waarmee ze op de gelijkaardige opmerkingen van de ridder alludeert [B 511-512]. Zo zegt ze dat de ridder haar onversneden levensvreugde, die door geen greintje verdriet bezoedeld is, bezorgt [B 514]. Ook verklaart ze blij te zijn en haar verdriet om ’s ridders eerdere afwezigheid direct te vergeten, zodra ze hem in haar armen heeft [B 515-517]. De blijdschap die ze op dat moment voelt, kan volgens haar op de aarde onmogelijk door iets anders geëvenaard worden [B 518-520]. Hoewel de burggravin in *B* iets meer verzen gebruikt voor haar liefdesverklaring dan in *G* (*scilicet* acht tegenover zeven verzen), biedt ze minder en tegelijk ook eenzijdigere informatie. Doordat ze haar eigen, persoonlijke voordelen zodanig opblaast en retorisch uitwerkt, komt ze veel oppervlakkiger, egocentrischer en opportunistischer over dan de burggravin in *G*. Terwijl in *B* de burggravin – net als de ridder – erop gericht lijkt te zijn zoveel mogelijk persoonlijk voordeel uit haar verhouding met de

¹⁰² Het zelfstandige naamwoord *lief* [B 513] kunnen we immers beschouwen als een gesubstantiveerd onverbogen adjectief, terwijl *lieve* [B 513] de adjectivale, verbogen vorm van hetzelfde woord is. Voor meer uitleg over de polyptoton, zie onder meer ‘G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkrujssse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl’ <http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_04939.php> [accessed 27 March 2015].

ridder te halen, wordt in *G* datzelfde personage – en in mindere mate ook de ridder – onbaatzuchtiger en altruïstischer voorgesteld.

Zoals we hierboven reeds vermeldden, sluit de burggravin van *G* haar betoog met een hartelijke verwelkoming van de ridder af (*'Here, wel moeti comen sijn'* [*G* 212]). De ridder van *G* haakt in de tweede subscène van scène 33 met een hoffelijk en taalspeels antwoord op die verwelkoming in: *'Ende ghi wel vonden, vrouwe mijn'* [*G* 213]. Iets gelijkaardigs komt in *B* niet voor. Aldus krijgen we de indruk dat de ridder van *G* meer dan die van *B* oprecht dolgelukkig is om met de burggravin herenigd te zijn. Ook schijnt de ridder van *G* in hogere mate dan de ridder van *B* elke kans aan te grijpen om de burggravin van zijn diepgaande genegenheid jegens haar op de hoogte te brengen. Daardoor geeft de relatie tussen de ridder en de burggravin in *G* een liefdevollere en authentiekere indruk dan in *B*. Terwijl het gesprek tussen de ridder en de burggravin in *G* een volwaardig onderdeel lijkt te zijn van de ontmoeting tussen de geliefden, lijkt het in *B* veeleer om formaliteiten te gaan die ze simpelweg doen om vervolgens hun lichamelijke genot bot te kunnen vieren.

Analoog aan de manier waarop we een gelijkaardig probleem in scène 29 hebben aangepakt, zullen we *G* 213 behandelen als een uitloper van en een aanvulling op *G* 200-205. Ook hier geeft immers een teksts specifieke opmerking (*in casu* die van de burggravin [*G* 212]) aanleiding tot een teksts specifieke reactie daarop (*in casu* die van de ridder [*G* 213]).¹⁰³ Daarbij valt nog op te merken dat beide subscènes van scène 33 in *G* een constante vertonen wat betreft de thematiek. Net als in de eerste subscène geeft de ridder in de tweede subscène immers uiting aan zijn vergaande tevredenheid met de huidige situatie en aan zijn vertrouwdheid met en genegenheid voor de burggravin. Om die reden geven we het gros van 's ridders liefdesverklaring [*G* 201-205] het subscènenummer 33a en geven we het vers met het tegemoetkomende antwoord van de ridder op de verwelkoming van de burggravin [*G* 213] – als uitloper van en aanvulling op die liefdesverklaring – het subscènenummer 33b.

In de 35ste scène van *G* en *B* treedt de hertog nogmaals als focalisator van de verteller op [*G* 214-226 ~ *B* 521-530]. Meer bepaald wordt er verhaald hoe de hertog zijn nicht herkent en dientengevolge zijn wantrouwen tegenover de ridder laat varen. Hoewel de scène in *G* slechts enkele verzen langer is dan dat in *B* (*scilicet* dertien tegenover tien verzen), wordt er in *G* veel meer informatie geboden dan in *B*. Zo kunnen we uit de eerste twee verzen van *G* opmaken dat de burggravin en de ridder zich ondertussen in de kamer van de burggravin

¹⁰³ Met de aanduiding 'teksts specifiek' bedoelen we dat een uiting, opmerking, reactie enzovoort specifiek is voor de tekst in kwestie (*in casu G*) en dus niet in de andere tekst (*in casu B*) voorkomt.

bevinden, aangezien de hertog klaarblijkelijk uit zijn schuilplaats is gekomen om aan de ingang van de kamer te gaan staan [G 214-215]. Zich goed en wel bewust van de risico's die de ontdekking van zijn aanwezigheid met zich mee zouden kunnen brengen, jaagt de hertog dus alsnog klakkeloos zijn eigen voordeel na. Dat bevestigt nogmaals de onbedwingbare hang naar sensatie van de hertog in *G*. Een gelijkaardige spatiale specificatie van de hertog vinden we in *B* niet terug, hetgeen erop zou kunnen wijzen dat de hertog van *B* zich niet verwijderd van zijn initiële schuilplaats en zo zijn passieve rol van observator voortzet.¹⁰⁴

Verder blijkt uit het aanwijzende voornaamwoord *Dit* [G 214] dat de hertog van *G* door zijn plaatsverandering [G 214-215] de twee uitingen van de ridder [G 201-205 en G 213] en de uiting van de burggravin [G 206-212] met eigen oren gehoord heeft. Vervolgens wordt gezegd dat de hertog zijn nicht ook aan de klank van haar stem herkend heeft, ondanks het feit dat ze de discretie in acht hield door niet luid te spreken [G 216-217].¹⁰⁵ Door de opmerking dat de burggravin niet luid sprak [G 217] wordt nogmaals benadrukt dat de burggravin en de ridder in *G* erg veel moeite doen om hun verhouding zo goed mogelijk te verbergen.¹⁰⁶ In *B* – waar niets erop wijst dat de hertog zich van zijn initiële verstopplaats verwijderd zou hebben (cf. *supra*) – wordt enkel gezegd dat de hertog zeer oplettend was en dat hij aan de stem heeft gehoord dat niemand anders dan zijn nicht de ridder zo hartelijk ontving [B 521-524]. Aldus blijft het in het midden of de hertog de erboven geregistreerde uitingen van de burggravin en de ridder [B 509-520] ook als zodanig vernomen heeft. Aangezien echter het *menech vriendelijk waert* [B 504] in scène 32 door de hertog als focalisator niet herhaald wordt [B 505-508] en aangezien de hertog zich sindsdien niet lijkt te hebben verplaatst, zouden we ervan uit kunnen gaan dat de hertog in *B* effectief niet veel meer dan het stemgeluid van de burggravin heeft kunnen ontwaren.

¹⁰⁴ In dat verband kunnen we wijzen op onze voorgaande opmerking betreffende het voorkomen van plaatsaanduidingen in beide vertalingen. Het feit dat in *G* wel een spatiale aanduiding voorhanden is en in *B* niet, stemt immers overeen met de tendens die we in scène 32 waarnamen. We zagen immers dat in de 32ste scène van *G* veel meer plaatsaanduidingen geboden werden dan in de corresponderende scène van *B*. De vraag is dan ook of de dichter van *B* in de 35ste scène een spatiale specificatie bewust heeft weggelaten om de hertog als passief te blijven kenschetsen of dat het gebrek aan een spatiale specificatie eerder gezien moet worden in het licht van de reeds eerder waargenomen vaagheid van *B* wat betreft dergelijke plaatsbepalingen.

¹⁰⁵ Daarbij moet rekening worden gehouden met het feit dat de hertog reeds behoorlijk wat voorkennis had. Hij had immers het relaas van de ridder aangehoord, hij zat op dat moment in de boomgaard van de burggravin en hij had bovendien reeds het hondje van de burggravin en ook de burggravin zelf met zijn eigen ogen gezien.

¹⁰⁶ In het voorgaande lasen we ook reeds dat de ridder helemaal tot bij de deur van de burggravin ging en dat de burggravin dan pas tevoorschijn kwam [G 189-196].

In *G* lezen we vervolgens dat de hertog zijn niet niet alleen aan haar stemklank, maar ook aan haar manier van spreken herkende en dat hij bijgevolg absoluut zeker was van het feit dat zijn echtgenote hem leugens had verteld [*G* 218-221]. Aldus krijgen we opnieuw de indruk dat de hertog zeer weloverwogen en consciëntieus te werk gaat, aangezien hij pas zijn conclusies trekt als hij op basis van empirisch materiaal absoluut zeker is dat het om zijn niet gaat. Hoewel hij dus de leugenachtigheid van de hertogin doorziet, worden daar verder geen woorden aan vuil gemaakt en overheerst vooral ‘s hertogs gevoel van opluchting. De hertog is meer bepaald blij omdat hij nu bewezen ziet dat de ridder niets misdaan heeft en omdat hij met zekerheid kan besluiten dat hij de ridder onterecht gewantrouwd heeft [*G* 222-224].¹⁰⁷ Uit die tevredenheid, opluchting en kwijtschelding van elke schuld kunnen we opmaken dat de hertog in *G* een erg verregaande waardering en genegenheid voor de ridder koestert en dat hij een diepgaande vriendschapsband met de ridder onderhoudt.

Ook in *B* laat de hertog zijn wantrouwen jegens de ridder varen en komt hij tot het besef dat de hertogin leugens tegen hem heeft verkondigd [*B* 525-530]. In *B* lijkt de hertog echter niets dan de stemklank van de burggravin *an sich* in acht te hebben genomen om uiteindelijk zijn mening over de ridder te herzien [*B* 521-525]. Aldus krijgen we opnieuw de indruk dat de hertog van *B* op een minder gewetensvolle en weloverwogen manier handelt dan de hertog van *G*. Wel wordt door het bijwoord *stille* [*B* 525] nogmaals onderstreept dat de hertog van *B* ook op het moment dat hij ‘s ridders geliefde daadwerkelijk als zijn niet kan identificeren, geen kik geeft en dus zijn absolute discretie kan bewaren. Dat bevestigt de indruk dat de hertog in *B* zijn belofte aan de ridder (*scilicet* dat de burggravin hem niet zou opmerken) serieuzer neemt dan de hertog van *G*. Ook kunnen we opmerken dat in *B* niet gezegd wordt dat de hertog blij is om de bewezen onschuld van de ridder, zoals in *G* wel gebeurt [*G* 222-224]. Aldus wordt niet alleen de hertog van *B* minder diepgaand gekarakteriseerd dan de hertog van *G*, maar wordt in *B* ook de band tussen de hertog en de ridder minder hecht voorgesteld dan in *G*.

Vervolgens worden in *G* nog twee verzen toegevoegd die überhaupt niet in *B* voorkomen, en die tot enige polemieek in de secundaire literatuur aanleiding gegeven hebben: *Daer staet hem dhertoge ende crauwet // Met groter genouchte al die nacht* [*G* 225-226]. In het *MNW* worden de twee verzen als volgt vertaald: ‘*hij heeft den geheelen nacht een*

¹⁰⁷ Meer bepaald geeft de hertog van *G* de indruk dat hij elke vorm van wantrouwen jegens de ridder zonder meer laat varen en dat hij de ridder aan geen enkel vergrijp nog schuldig acht. Daarbij valt het op dat de hertog zelfs het overspel, waaraan de ridder toch zeker medeplichtig is, niet in rekening lijkt te brengen.

streelend, een aangenaam gevoel.¹⁰⁸ Jansen-Sieben citeert die vertaling in een voetnoot bij de twee betreffende verzen en merkt erbij op dat *crauwet* [G 225] de enige vindplaats is van het werkwoord *crauwen* in die betekenis.¹⁰⁹ Aldus kunnen we ervan uitgaan dat ze de vertaling en de interpretatie van het *MNW* volgt. Resoort daarentegen meent dat de twee verzen erop wijzen dat de hertog van *G* masturbeerde.¹¹⁰ Hij wordt in zijn interpretatie onder andere door Gerritsen, Lodder en Meder uitdrukkelijk gevolgd.¹¹¹ Ook zelf zijn we ertoe geneigd Resoorts uitlegging aan te nemen. Niet alleen lijkt de informatie die in het *MNW* buiten bovengenoemde vertaling onder het lemma van het werkwoord *crauwen* te vinden is, zijn interpretatie te ondersteunen,¹¹² maar ook vallen met zijn uitlegging enkele puzzelstukjes uit vorige scènes in elkaar.

Aldus wordt het immers duidelijk wat de hertog bedoelde met de uiting dat hij zelf een genoeg aan de nachtelijke tocht naar de burggravin zou beleven, waarom hij zichzelf in zijn uitingen zulk een actieve rol toekende, waarom hij die actieve rol in zijn handelingen zo lang mogelijk uitoefende en waarom hij zich niet dicht genoeg bij de vrijende geliefden kon opstellen. In die interpretatie wordt de hertog van *G* dus op onverbloemde wijze als een voyeurist voorgesteld. Gelijkaardige informatie wordt in *B* niet expliciet gegeven, maar de lezer zou zich op basis van de geboden verhaalelementen en op basis van de openblijvende vragen nogmaals kunnen afvragen of wel degelijk alles verteld wordt en of uit de voorhanden

¹⁰⁸ 'CRAUWEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=23783&lemma=crauwen&citaatcompleet=crauwet>> [accessed 27 March 2015].

¹⁰⁹ Jansen-Sieben 1985, p. 73.

¹¹⁰ Resoort merkt in dat verband het volgende op: 'Hoewel, als gezegd, nergens staat dat hij in het bewuste vertrek van het kasteel naar binnen kan kijken, is dit mogelijk toch bedoeld geweest. In ieder geval lijkt het vrij duidelijk wat de betekenis van de verzen G 225-6 moet zijn: de hertog bezorgt zich die nacht een heerlijk en opwindend gevoel. De door Jansen-Sieben met instemming geciteerde vertaling uit het *Middelnederlandsch woordenboek*: 'Hij heeft den geheelen nacht een streelend, een aangenaam gevoel' (...) Enige vindplaats van *crauwen* in deze betekenis' is te passief en te verhullend. Deze mededeling moet actiever en concreter worden geïnterpreteerd als een aanduiding van masturbatie. Als de auteur van Gent deze explicitering aanbrengt, kan het publiek van de andere rijmversies (Hulthem en de Franse) de betrokken passages ook wel op dezelfde wijze hebben 'ingevuld'' (zie Resoort 1988, pp. 84-85).

¹¹¹ Gerritsen 1997, p. 70, Lodder 1998, p.21 en Meder 1989, p. 61.

¹¹² In het *MNW* lezen we dat *crauwen* onder meer 'strelen' kan betekenen wanneer het voorkomt met een bepaling die ingeleid wordt door 'met' en dat het in die zin ook wederkerend kan worden gebruikt (zie 'CRAUWEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=23783&lemma=crauwen&citaatcompleet=crauwet>> [accessed 27 March 2015]). De betekenis 'zich strelen' kan vervolgens gemakkelijk met zelfbevrediging geassocieerd worden. In dat verband is het enigszins opmerkelijk dat G 225-226 ook effectief als voorbeeldzin voor die betekenis wordt geboden, maar dat er dan toch de erg vage vertaling '*hij heeft den geheelen nacht een streelend, een aangenaam gevoel*' voor geboden wordt.

zijnde informatie ook zaken moeten of kunnen worden geïmpliceerd. Zo zou de lezer van *B* zich de vraag kunnen stellen of de hertog het minnespel van de burggravin en de ridder misschien op de een of andere manier heeft kunnen waarnemen, en of hij er dan eventueel zelf ook door bewogen en geprikkeld werd.¹¹³

In de 36ste scène van beide vertalingen staat de liefdesnacht van de burggravin en de ridder centraal [*G* 227-254 ~ *B* 531-550]. De manier waarop in *G* en in *B* aan die liefdesnacht precies vormgegeven wordt, verschilt echter in grote mate. In *G* gaan *de facto* immers enkel de eerste subscène [*G* 227-231] en de laatste subscène [*G* 253-254] over de concrete nacht die de burggravin en de ridder met elkaar beleefd hebben. De middelste subscène [*G* 232-252] geeft uitdrukking aan tamelijk algemene en abstracte overpeinzingen van de ridder tijdens die liefdesnacht.¹¹⁴ De corresponderende scène in *B* daarentegen handelt in zijn geheel over de concrete nacht die de burggravin en de ridder samen hadden. Die verschillende globale structuur van de respectieve scènes heeft uiteraard ook zijn weerslag op de verdere uitwerking van beide scènes en op de karakterisering van de personages.

In de eerste subscène van *G* lezen we dat de geliefden blijmoedig de hele nacht bij elkaar hebben gelegen zonder te slapen en dat ze daarbij zoveel liefdesgenot hebben ondervonden, dat de verteller er met reden niet verder op ingaat [*G* 227-231]. De verteller suggereert aldus wel dat de burggravin en de ridder geslachtsgemeenschap gehad hebben, maar breekt zijn relaas zo snel mogelijk af. Die keuze om de geslachtsdaad zelf niet te beschrijven en om er evenmin verder op te alluderen, verantwoordt de verteller door eerder vaag te verwijzen naar voor hem doorslaggevende *redene* tot zwijgen [*G* 231].¹¹⁵ Vervolgens zien we dat de verteller van *G* ook de daad bij het woord voegt en daadwerkelijk niet meer op

¹¹³ De lezer zou zich ook later retrospectief de vraag kunnen stellen waarom de hertog de hele nacht in de boomgaard gebleven is en wat hij dan de hele tijd gedaan heeft. Daarop wordt later in ons betoog dieper ingegaan.

¹¹⁴ Pas na afloop van die middelste subscène wordt duidelijk hoe die middelste subscène zich precies tot zijn context verhoudt. Eerst zou de lezer eventueel kunnen denken dat het eenvoudigweg een excursie is die door de alwetende verteller weergegeven wordt, maar in *G* 253-254 blijkt dat het een weergave van 's ridders gedachten is. Daarbij is het echter niet zeker of het een letterlijke weergave dan wel een parafrase van 's ridders overpeinzingen is, aangezien *sulken gepense* [*G* 253] op beide opties lijkt te kunnen slaan. Indien we ervan uit zouden gaan dat het een letterlijke weergave van 's ridders gedachten is, zouden we het als een *monologue intérieure* kunnen beschouwen.

¹¹⁵ Het is in dat verband wel enigszins opmerkelijk te noemen dat de verteller van *G* eerst (vermoedelijk) expliciet over de masturbatie van de hertog spreekt [*G* 225-226], maar vervolgens erg strikt weigert om – weliswaar na een vrij duidelijke allusie op de geslachtsgemeenschap tussen beide gelieven [*G* 227-230] – verder op het concrete minnegenot tussen de burggravin en de ridder in te gaan [*G* 231].

het concrete minnegenot tussen beide gelieven terugkomt. Aldus komt de verteller over als iemand die bepaalde principes heeft en zich daar ook aan houdt.

De tweede subscène van *G* geeft (een parafrase van) 's ridders overpeinzingen weer [*G* 232-252]. Daarin komt onder meer aan bod dat enkel mensen die reeds geslachtsgemeenschap gehad hebben, weten wat zo'n genoeg inhoudt [*G* 232-234]. We zien hier dus dat de ridder zich gelukkig prijst om het feit dat hij wel geslachtsgemeenschap heeft, waardoor hij bijgevolg ook van dat genoeg kan genieten. Daarenboven kan en mag volgens de ridder iemand enkel weten wat zulke vreugde precies inhoudt als de liefde het hem heeft doen begrijpen [*G* 235-238]. Op die manier benadrukt de ridder de authenticiteit van zijn liefde voor de burggravin en geeft hij te kennen dat zijn verhouding met de burggravin op de eerste plaats draait om liefde en niet om lust. De zinnelijke genoegens vloeien volgens hem als natuurlijk gevolg uit de diepgaande genegenheid voort.

De ridder vindt echter dat dat heerlijke gevoel niet zo maar iedereen te beurt mag vallen, aangezien het zo uitzonderlijk is [*G* 239-245]. De ridder zelf noemt dat gevoel *bliscap sonder rauwe* [*G* 241] en *solaes met vriendelijceiden* [*G* 242]. Voor degene die erbij betrokkenen is, lijkt dat heerlijke gevoel zeer vlug voorbij te zijn, waardoor men steeds opnieuw zou beginnen [*G* 243-245]. Meer nog: de begeerte die eigen is aan de liefde, bevalt degene die erbij betrokken is zodanig, dat een nacht altijd te kort zal zijn. Ook wanneer een nacht met de duur van honderd jaren op zijn einde komt, zal de minnaar God vragen hem opnieuw te laten beginnen [*G* 246-252].¹¹⁶ Doordat 's ridders gedachtenwereld zodanig gedetailleerd en zonder schroom uitgesponnen wordt, komt het relaas *an sich* en ook de ridder zelf zeer oprecht over. Verder blijkt uit de middelste subscène dat de ridder zichzelf rekent tot degenen die oprecht liefhebben, hetgeen de indruk dat er een authentieke genegenheid tussen de ridder en de burggravin leeft, bevestigt. Bovendien schijnt de ridder zichzelf en de

¹¹⁶ Daarbij lijkt het ons aannemelijker dat *hem* [*G* 246] zou verwijzen naar (...) *Den gonen, dies heift te doene* (...) [*G* 244] dan naar *Elc die wille* [*G* 240] of naar de ridder [*G* 253-254], zoals Jansen-Sieben oppert (zie Jansen-Sieben 1985, p. 74). Tegen de eerste optie van Jansen-Sieben (*scilicet* dat *hem* [*G* 246] naar *Elc die wille* [*G* 240] verwijst) kunnen we aanvoeren dat de ridder juist meent dat niet iedereen dat heerlijke gevoel mag ontvangen, dus in die gedachtengang zal ook niet iedereen kennis kunnen maken met de begeerte die de liefde met zich meebrengt. Daarenboven lijkt het eerder onwaarschijnlijk dat *hem* [*G* 246] zou verwijzen naar een antecedent waarvoor men verder in de tekst moet teruggaan dan het geval is voor een andere valabele optie (*scilicet* (...) *Den gonen, dies heift te doene* (...) [*G* 244]). Tegen de tweede optie van Jansen-Sieben (*scilicet* dat *hem* [*G* 246] naar de ridder [*G* 253-254] verwijst) kunnen we aanvoeren dat het eerder onwaarschijnlijk lijkt dat men ineens van een algemeen perspectief tot een specifiek perspectief overgaat zonder dat degelijk in de tekst aan te geven. Ook schijnt het eerder onwaarschijnlijk toe dat het woord waarnaar verwezen wordt, zodanig ver na het persoonlijke voornaamwoord gezocht zou moeten worden.

burggravin een speciale, superieure positie toe te schrijven, aangezien zij duidelijk wel recht op het minnegenot hebben. Het blijft echter onduidelijk op basis van welke criteria hij bepaalt dat zij het wel mogen hebben, maar andere mensen niet. Op dat punt komt de ridder aldus niet alleen oprecht verliefd, maar tegelijk ook tamelijk aanmatigend en egoïstisch over, aangezien hij zich in de positie waant om andere mensen dingen die hij zelf doet, te verbieden en te ontzeggen.¹¹⁷

In de laatste, derde subscène blijkt voor de lezer *de facto* pas dat de overpeinzingen uit de middelste subscène aan de ridder moeten worden toegeschreven en dat ze vanuit zijn perspectief moeten worden geïnterpreteerd. De verteller gaat immers op een tamelijk bruske manier terug naar de concrete realiteit van de liefdesnacht door te zeggen dat dergelijke gedachten (*scilicet* als in de middelste subscène aan bod gekomen waren) omgingen in de persoon op wie de hertog wachtte (*scilicet* de ridder) [*G* 253-254]. De ridder wordt aldus voorgesteld als iemand die uitvoerig over geestelijke en lichamelijke liefde reflecteert. Ook blijkt dat hij en de burggravin zich in de bewuste nacht niet alleen aan het minnespel overgegeven hebben, maar ook de tijd genomen hebben om na te denken over en appreciatie op te brengen voor datgene wat ze samen hebben. Opvallend is verder dat bij de verwijzing naar de ridder de hertog expliciet genoemd wordt ((...) *Dien die hertoge daer ombeet* (...)) [*G* 254]. Mogelijk wijst die eerder onverwachte verwijzing naar de hertog erop dat de ridder plots dacht aan de hertog die buiten stond en aldus misschien ook aan het gevaar dat de hertog voor zijn relatie met de burggravin vormde.¹¹⁸ Op die manier treedt de hertog opnieuw tamelijk actief in het verhaal op en wordt de lezer er – misschien samen met de ridder – andermaal aan herinnerd dat hij zich *de facto* drie personages op de bühne dient voor te stellen.

Wanneer we daar vervolgens de 36ste scène van *B* ter vergelijking naast leggen, valt het vooral op dat die een veel lossere structuur heeft. De scène in *B* lijkt haast een samenraapsel van allerlei verhaalelementen te zijn, waarbij we enkele verhaalelementen zelfs meermaals zien terugkomen (bijvoorbeeld het genot dat de ridder en de burggravin elkaar bezorgden). Verder kunnen we vooral veel parallellen met de eerste subscène van *G*

¹¹⁷ Dat zou echter eventueel verklaard kunnen worden door de menselijke trek om de eigen gevoelens te beschouwen als verheven boven het normale en het middelmatige en om zichzelf al snel voor uitzondering op de (vaak negatief geëvalueerde, banale en beknottende) regel te houden.

¹¹⁸ De ridder van *G* heeft immers reeds ervaren dat de hertog niet de meest subtiele en voorzichtige persoon is [*G* 184-194]. De ridder zou dan ook kunnen vrezen dat de hertog al dan niet bewust zou kunnen verraden dat hij de geliefden aan het bespieden is, waardoor de burggravin al zou kunnen vermoeden dat de ridder hun relatie aan de hertog verklapt heeft. Ook is het denkbaar dat – ondanks 's ridders vertrouwen in de hertog – de mogelijkheid door 's ridders hoofd blijft spoken dat de hertog het geheim in een moment van zwakte tegen iemand zou zeggen.

aanwijzen, maar we zien ook een motief uit de tweede subscène van *G* terugkomen (*scilicet* de nacht die voor gelieven veel te kort is). Allereerst verhaalt de alwetende verteller van *B* dat de burggravin en de ridder zich voor hun zingenot op bed hebben gelegd en de deur, waardoor de ridder was binnengekomen, zachtjes hebben gesloten [*B* 531-535]. De formulering lijkt te suggereren dat het paar eerst op bed is gaan liggen en vervolgens de deur heeft gesloten, doch die volgorde wekt in de betreffende context enige verwondering op. Aangezien de geliefden hun verhouding wilden geheimhouden, zouden we immers verwachten dat ze eerst de deur zouden sluiten vooraleer ze zich op bed zouden werpen om te vrijen.¹¹⁹ Daar zouden we dan ook mogelijkerwijze opnieuw een aanwijzing in kunnen zien voor het feit dat de burggravin en de ridder in *B*, bezeten door een hevig en onstuitbaar verlangen naar elkaar, hun voorzichtigheid lieten varen in ‘het heetst van de strijd’ en zich volledig in het zinnelijke genot lieten opgaan. In *G* lijkt het paar zich veel beter te kunnen beheersen, waardoor de geheimhouding in hogere mate gewaarborgd wordt.

Aansluitend drukt de verteller van *B* zich met de opmerking dat de ridder en de burggravin elkaar innig in de armen namen en dat de liefde tussen hen fijn was, ietwat sentimenteler uit [*B* 536-538]. Dat sentimentele relaas wordt echter bruusk onderbroken door de uitspraak van de verteller dat het niet gepast zou zijn om hun *feeste* te vertellen [*B* 539]. Een gelijkaardige uiting zijn we ook in *G* tegengekomen [*G* 231], maar daar lijken de eraan voorafgaande verzen [*G* 227-230] toe te werken naar die afwijzing om er verder op in te gaan. Doordat die uitspraak in *G* zodanig in de context geworteld zit, krijgt zij veel kracht en vermoedt de lezer dat de verteller daadwerkelijk niet meer op het onderwerp zal terugkomen. De uiting in *B* daarentegen vloeit niet logisch uit de voorafgaande argumentatie voort, maar valt volkomen uit de lucht. De lezer kan dan ook reeds vermoeden dat de verteller zich niet aan zijn woord zal houden. In het vervolg zien we effectief dat de verteller zijn woord niet naleeft en alsnog verder op het mingenot tussen de ridder en de burggravin ingaat [*B* 540-550]. Zo zegt hij direct na de betreffende opmerking over de ongepastheid van het vertellen [*B* 539] reeds dat de burggravin en de ridder de hele nacht van vreugde vervuld waren en geen

¹¹⁹ Het is mogelijk, maar niet noodzakelijk om te veronderstellen dat de dichter van *B* een fout in zijn tekst heeft laten sluipen. Men zou zich immers kunnen indenken dat de burggravin en de ridder eerst op bed zijn gaan liggen en vervolgens na enige tijd toch nog maar even zijn opgestaan om de deur dicht te doen. Die act van het opstaan zou dan geïmpliceerd dienen te worden. In theorie is het ook mogelijk dat *Ende* [*B* 534] geen relatieve tijdsverhouding, maar enkel een opsomming uitdrukt en/of dat de dichter er simpelweg voor gekozen heeft de gebeurtenissen niet in chronologische volgorde weer te geven. Aangezien het ons niet noodzakelijk lijkt om van een fout van de dichter uit te gaan, baseren we onze interpretatie op de tekst zoals hij overgeleverd is.

ogenblik geslapen hebben [B 540-541]. Ook al geeft de verteller in *B de facto* niet meer details prijs dan in *G*, toch boet de verteller in *B* aan geloofwaardigheid in doordat hij niet doet wat hij zegt. Dat verlies probeert hij ogenschijnlijk op te vangen door meermaals expliciet te wijzen op de onomstotelijke waarheid van zijn vertellingen met *Ic weet wel* [B 536 en B 542] en mogelijk ook met *Dat mach elc merken wel (...)* [B 547].

In het vervolg van de 36ste scène in *B* zien we dat twee verhaalelementen zich op een alternerende manier (*id est* met het patroon a-b-a-b) afwisselen [B 542-550]. Enerzijds wordt immers verhaald dat de nacht voor beide geliefden te vroeg voorbij was [B 542-543] en dat ze hadden gewild dat de nacht een jaar zou hebben geduurd [B 545-546].¹²⁰ Anderzijds lezen we dat de burggravin en de ridder elkaar deden genieten [B 544] – het ging dus niet om eenrichtingsverkeer – en dat ze gedurende de hele nacht mingenot beleefden [B 547-550]. Aldus kunnen we vaststellen dat in *B* de zinnelijke liefde tussen de burggravin en de ridder opnieuw een grotere rol speelt en sterker benadrukt wordt dan in *G*, waar de geestelijke liefde eveneens zeer sterk naar voren komt. Ook komen de beschreven gevoelens in *G* authentieker en persoonlijker over, aangezien niet alleen de alwetende verteller het woord neemt, maar ook de gedachten van de ridder zelf getoond worden. Verder geeft eveneens de gehele boodschap in *G* een veel krachtigere indruk door de beknopte formulering en de strakke structuur. Doordat de verteller van *G* zich in zijn relaas van de liefdesnacht tot enkele opmerkingen beperkt en er daarna – zoals hij zelf aangeeft – niet meer op terugkomt, verleent hij zichzelf tevens een grote betrouwbaarheid. De boodschap in *B* gaat daarentegen een beetje verloren door de wijdlopijge en losse structuur die vol herhalingen zit. De verteller volgt zijn eigen woorden niet na en maakt zichzelf – ondanks enkele pogingen om het tij te doen keren – onbetrouwbaar.

In de 37ste scène van zowel *G* als *B* wordt het afscheid tussen de burggravin en de ridder beschreven [G 255-267 ~ B 551-569]. Wat direct in het oog valt, is dat de scène in *B* op inhoudelijk vlak minder gefocust is (*in casu* op het afscheid) en op formeel vlak opnieuw een lossere structuur heeft dan de scène in *G*. Zo gaat *G* enkel en alleen over het afscheid *an sich* en incorporeert geen andersoortige tekstelementen. De verteller van *B* daarentegen vermeldt in het begin van de scène dat de geliefden afscheid moesten nemen [B 551], maar hij weidt

¹²⁰ Dat verhaalelement is vergelijkbaar met de verzen *G* 246-257 in de tweede subscène van *G*. Terwijl het in *G* om tamelijk algemene en abstracte bespiegelingen gaat, die – aangezien het de gedachten van de ridder zijn [G 253-254] – onrechtstreeks ook naar de situatie van de burggravin en de ridder verwijzen, verwijzen de eerder specifieke en concrete opmerkingen van de alwetende verteller in *B* wel degelijk rechtstreeks naar de situatie van de burggravin en de ridder.

direct erna nog een keer over de liefdesnacht tussen beiden uit [B 552-556]. In die uitweiding gaat hij er dieper op in wat de burggravin en de ridder gedurende die liefdesnacht precies gedaan hebben [B 552]. Zo vertelt hij dat ze veel vreugde beleefd hebben met knuffelen, kussen en vrijen en dat ze elkaar met hoofse woorden geplezierd hebben [B 553-556]. Aldus worden de gebeurtenissen van die liefdesnacht in *B* explicieter verwoord dan in *G* [G 227-231]. Ook kunnen we opmerken dat de verteller andermaal tegen zijn eigen woorden ingaat door er überhaupt nog over te spreken [B 539]. Na die excursie komt de verteller vervolgens terug op het afscheid tussen beide geliefden [B 557-558]. Ook de invoeging van het liedje van de burggravin [B 566-569] bewerkstelligt een lossere structuur, aangezien het een andere tekstsoort is met een ander rijmschema, waardoor *B* meer hybridisch wordt.

Vervolgens bekijken we hoe de aankondiging van het afscheid tussen de burggravin en de ridder in beide vertalingen ingebed is. We kunnen vaststellen dat het afscheid in *G* [G 255] bruusker aangekondigd wordt dan in *B* [B 551].¹²¹ Zo wijst in *G* het tegenstellende voegwoord *Maer* [G 255] – dat nog aan kracht wint doordat het op de eerste positie van het vers staat – erop dat de ridder in zijn toenmalige activiteit (*in casu* denken) gestoord wordt en dat de *gepense* [G 253] van de ridder zonder meer gestaakt dienen te worden. In *B* wordt die aankondiging van het afscheid voorafgegaan door de uiting dat de geliefden vreugde en mingenot beleefden totdat de nacht voorbij was en de dag aanbrak [B 548-550]. Daaruit vloeit de aankondiging van het afscheid op een erg natuurlijke manier voort: *Doen* [B 551] verwijst immers naar het moment dat (...) *den nacht leden was, // Entie dach comen was* [B 549-550].

Verder krijgen we in *G* de indruk dat de verteller eerst de stilte voor de storm schildert (*In sulken gepense was gestaen // Dien die hertoge daer ombeet (...)* [G 253-254]) om de aankondiging van het afscheid ((...) *Maer hi moeste wech* [G 255]) vervolgens des te nadrukkelijker, aangrijpender, tragischer en desillusionerender te laten aankomen. De verteller van *B* daarentegen formuleert of benadrukt de mededeling van het dreigende afscheid niet op een bijzondere manier. Aldus lijkt de verteller van *G* in de betreffende scène beter te kunnen spelen met de tegenstelling illusie versus desillusie dan die van *B*. De ridder in *G* – en samen met hem de lezer – wordt dan ook hardhandig uit zijn gedachtenwereld gerukt en met de harde realiteit geconfronteerd. Aldus komt het bericht van het nakende afscheid bij de lezer van *G* harder aan dan bij die van *B*, waardoor de lezer van *G* – aangezien

¹²¹ Na de uitweiding over de liefdesnacht [B 552-556] gaat de verteller van *B* wel redelijk bruusk over op de beschrijving van het eigenlijke afscheid [B 557-559], maar op dat moment is de lezer door de aankondiging [B 551] reeds voorbereid.

hij eveneens genadeloos uit zijn droomwereld geplukt wordt – ook meer empathie voor de ridder voelt dan in *B* het geval is.

Volgend op de afscheidsaankondiging zegt de verteller in *G* expliciet dat de burggravin de ridder tot aan de deur geleide deed [*G* 255-256]. Dat zouden we kunnen interpreteren als een teken van haar grote genegenheid voor en niet verminderende verlangen naar de ridder. Door de ridder direct naar de deur te volgen, kan ze immers nog zo lang bij haar geliefde blijven als mogelijk is. In *B* wordt niet vermeld dat de burggravin de ridder begeleidde naar de deur. Op een gegeven moment staat ze wel aan de deur [*B* 560], maar ze zou daar eventueel ook pas later naartoe gegaan kunnen zijn. De verteller van *B* laat op die manier een kans liggen om een liefde te schetsen tussen de burggravin en de ridder die zich ver boven het zinnelijke genot uitstrekt. In het licht van de vorige opmerkingen over het feit dat de relatie tussen de burggravin en de ridder in *B* zich grotendeels op het lustprincipe lijkt te baseren, zou het ontbreken van een dergelijke opmerking zelfs op meer kunnen wijzen. Er zou namelijk door gesuggereerd kunnen worden dat de burggravin op dat moment al niet meer zo bijzonder hevig en ijverig is om de ridder nog bij zich te hebben, aangezien ze door een hele nacht vol minnegenot (over)verzadigd is. Als men die interpretatie zou aannemen, dient men die echter meteen ook te nuanceren, aangezien de burggravin vervolgens bij het afscheid wel verdriet toont [*B* 557-558], de ridder navolgt met haar blik [*B* 562-564] en een lied zingt waarin ze zegt dat de ridder haar hart in pacht heeft [*B* 566-569].

Verder is het interessant om een blik te werpen op de vertelinstantie in de 37ste scène van beide vertalingen. Zo kunnen we opmerken dat in de 37ste scène van *G* onder meer de hertog als focalisator optreedt [*G* 258-261].¹²² Het is immers de hertog door wiens ogen we zien hoe beide gelieven uiteindelijk met groot misbaar afscheid nemen van elkaar en ook een nieuwe datum afspreken om hun volgende bijeenkomst te laten plaatsvinden (cf. *infra*). Aldus treedt de hertog in *G* opnieuw min of meer actief op, waardoor hij eveneens andermaal als een pertinente indringer in het liefdesverhaal voorgesteld wordt. De hertog van *B* daarentegen

¹²² Daarnaast zoomt de verteller zowel in *G* als in *B* nog in op de ridder (*G* 255-256, *G* 262 en *B* 559), de burggravin (*G* 263-267 en *B* 560-569) en het geliefdenpaar *an sich* (*G* 257 en *B* 551-558). In *B* lijken de personages – in tegenstelling tot in *G* – echter niet zozeer als focalisatoren te fungeren, maar lijkt de alwetende verteller zijn relaas over de ridder, de burggravin respectievelijk het geliefdenpaar *an sich* te doen. In *B* krijgen we immers geen informatie waarvoor je in de huid van die personages zou moeten kruipen (bijvoorbeeld gevoelens, gedachten, waarnemingen), wat in *G* wel gebeurt.

komt niet eens ter sprake.¹²³ Ook opvallend in dat verband is dat de burggravin en de ridder in *B* meer als paar beschouwd worden dan in *G*,¹²⁴ terwijl het in *G* eerder over de burggravin en de ridder als individuen gaat. *De facto* is het ook alleen de ridder die moet weggaan [*G* 262 ~ *B* 559], terwijl de burggravin gewoon moet blijven waar ze is [*G* 263-267 ~ *B* 560-569]. Mogelijk wilde de dichter van *G* aldus het pathos van de scène verhogen, aangezien het scheiden voor degene die de handeling moet uitvoeren (*in casu* weggaan en de geliefde achterlaten) doorgaans ook het moeilijkst is. Na de nachtelijke vereniging komen ze elk weer los uit die samensmelting en moeten ze opnieuw als individuen handelen, hoe ongraag ze dat ook willen.

Het gedrag van de burggravin en de ridder bij het daadwerkelijke afscheid komt in *G* emotioneler en geloofwaardiger over dan in *B*.¹²⁵ In *G* wordt weliswaar niet gezegd dat de ridder en de burggravin tranen lieten [*B* 557], maar wel dat het scheiden hen beiden zeer zwaar viel [*G* 257] en dat ze elkaar omhelsden, elkaar kusten en zelfs beefden [*G* 259]. Terwijl de verteller van *B* enkel uiterlijke symptomen vermeldt en zo de lezer ook niet verder tot de psychologie van de personages laat doordringen, zegt de verteller van *G* wel dat beide gelieven het met het afscheid heel moeilijk hadden en vermeldt hij vervolgens eveneens enkele fysieke uitingen van hun penibele toestand. Op die manier krijgen de personages van *G* meer diepgang en wordt er meer empathie bij de lezer veroorzaakt. Ook door het asyndeton ((...) *Elsen, cussen, suchten, beven* (...)) [*G* 259]) wordt in *G* het pathos versterkt. Bovendien maken de ridder en de burggravin in *G* een volgende afspraak, terwijl daar in *B* totaal geen sprake van is. Zo krijgen we de indruk dat de verhouding in *G* meer iets blijvends is en niet alleen draait om de kick of het (seksuele) genot van het moment. In *G* lijkt de relatie meer iets dat beide partijen enorm hoog achten en koste wat het kost willen blijven onderhouden.

Wanneer de ridder daadwerkelijk is weggegaan [*G* 262 ~ *B* 559], wordt in beide vertalingen het gedrag van de burggravin beschreven [*G* 263-267 ~ *B* 560-569]. Daarbij valt het op dat de burggravin in *G* zich minder voorzichtig gedraagt dan die in *B*. Eerstgenoemde laat de deur immers zonder meer open staan [*G* 263], terwijl laatstgenoemde de deur sluit tot die nog slechts op een kier staat [*B* 560-561]. In *G* zouden we dat kunnen interpreteren als een

¹²³ Met andere woorden: in *G* lijken er opnieuw drie personages op de spreekwoordelijke bühne te staan (*scilicet* de burggravin, de ridder en de hertog) en in *B* andermaal slechts twee (*scilicet* de burggravin en de ridder).

¹²⁴ Zie voetnoot 122: *B* heeft acht verzen waar ingezoomd wordt op het liefdespaar *an sich*, terwijl *G* er slechts één heeft.

¹²⁵ Naar analogie met de (Ovidiaanse) liefdespathologie zouden we in het onderhavige geval van ‘afscheidspathologie’ kunnen spreken.

risico dat ze neemt om toch maar haar geliefde nog zo lang mogelijk te kunnen blijven zien, hetgeen nogmaals uitdrukking aan haar verregaande genegenheid zou geven. De plotse (over)bezorgdheid van de burggravin in *B* staat in contrast met het vorige eerder onvoorzichtige gedrag van het liefdespaar.¹²⁶ Die ommekeer zou verklaard kunnen worden door het feit dat de dag intussen is aangebroken en de geliefden zich dus niet meer in het donker van de nacht kunnen verschuilen. Daarop voortredenerend zou men in het licht van de voorgaande opmerkingen over het liefdespaar in *B* ervan uit kunnen gaan dat de burggravin van *B*, wanneer haar verlangens naar de ridder weer bedaald zijn en ze haar pleziertje gehad heeft, beseft dat ze haar reputatie en haar relatie met de burggraaf van Vergi toch echt niet wil riskeren. In ieder geval lijkt die plotse bezorgdheid van de burggravin moeilijk verenigbaar met het feit dat ze eveneens zingt [*B* 565-569].¹²⁷

Haar gezang *tout court* zou immers mensen wakker kunnen maken en de concrete inhoud van haar lied zou bij toehoorders ook argwaan kunnen wekken. De burggravin van *B* zingt immers dat haar ogen altijd daarheen moeten kijken, waar ze haar lief kunnen bemerken. Aangezien hij heel haar hart heeft, moet hij volgens haar ook haar ogen hebben. Door in haar formulering tweemaal het werkwoord *moeten* te gebruiken (*moeten* [*B* 566] en *moeti* [*B* 569]) komt het niet over alsof de burggravin met volle overtuiging en uit pure liefde handelt.¹²⁸ Verder kunnen we opmerken dat de verteller van *B* zich opnieuw tot de uiterlijke verschijnselen beperkt, waardoor de lezer niet te weten komt wat de burggravin werkelijk denkt en voelt. Om die reden blijft de burggravin voor de lezer enigszins onbereikbaar en wordt ook empathie bij de lezer afgeremd. Ook het feit dat de burggravin haar gevoelens met een lied – waarvan de andersheid door het andere rijmschema beklemtoond wordt – verwoordt, komt ietwat bevreemdend en ongeloofwaardig over.¹²⁹ Noch in *G*, noch in *F* zien

¹²⁶ Vergelijk in dat verband de passage waarin de burggravin mogelijkerwijze de boomgaard ingaat en daar de ridder minnekoost [*B* 499-504] en de passage waarin het paar de deur pas sluit nadat ze zich eerst op bed hebben geworpen [*B* 531-535].

¹²⁷ Hoewel *oec* [*B* 565] tevens een opsomming zonder tijdsindicatie zou kunnen aanduiden, lijkt de formulering met *Ende* [*B* 565] en *sanc* [*B* 565] te suggereren dat de burggravin haar lied zong terwijl ze de ridder door de kier met haar ogen navolgde.

¹²⁸ Ook de logica achter de boodschap van de burggravin is niet geheel duidelijk. Ze stelt het immers voor alsof ze het de ridder verplicht is altijd als ze kan naar hem te kijken, aangezien zij hem liefheeft. Aldus maakt de burggravin zich haast onderdanig aan de ridder, terwijl het in een hoofse liefdesverhouding in de regel omgekeerd is.

¹²⁹ In *B* zagen we ook reeds hoe de ridder een lied van de burggraaf van Coucy citeerde [*B* 385-390]. Er zijn verschillende redenen aan te halen waarom dat lied in die passage wel degelijk werkt en niet bevreemdend overkomt. Zo dienen we de vermelding van dat lied te kaderen binnen een *monologue intérieur* [*B* 375-392], die dus niet daadwerkelijk uitgesproken – laat staan hardop gezongen – werd. Ook verantwoordt en kadert de ridder uitvoerig waarom hij het lied in zijn gedachten citeert, namelijk

we een soortgelijk lied voorkomen, zodat we het lied als een invoeging van de dichter van *B* zouden kunnen beschouwen.¹³⁰

In de 38ste scène van *G* en *B* verhaalt de verteller hoe de hertog op de ridder toeloopt en hoe de ridder en de burggravin zich beide afzonderlijk over de korthed van de nacht beklagen [*G* 268-279 ~ *B* 570-579]. Eerst en vooral bekijken we hoe de 38ste scène van beide vertalingen zich tot de omringende scènes 37 en 39 verhoudt,¹³¹ aangezien we daardoor enkele verschillen tussen scène 38 van *G* en scène 38 van *B* beter kunnen begrijpen. Zo wordt in *G* in scène 37 gezegd dat de burggravin de deur sloot [*G* 267], waardoor het in scène 38 volstaat om te zeggen *Ende als dhertoge dit versach (...) [G 268]* opdat de lezer precies weet wat er gebeurde. In *B* daarentegen wordt in scène 37 niet meer gezegd dat de burggravin de deur sloot, waardoor die informatie aan het begin van scène 38 in de temporele bijzin *Doen die hertoghe besloten sach // Die dore (...) [B 570-571]* nog geïmpliceerd dient te worden. De verteller van *G* lijkt in de betreffende passage meer waarde te hechten aan de explicitering van details, die door de verteller van *B* slechts impliciet vermeld worden. Dat verschil heeft bovendien consequenties voor de manier waarop de hertog in *G* en in *B* geportretteerd wordt en het beïnvloedt aldus ook de indruk die de hertog in de twee vertalingen bij de lezer nalaat (cf. *infra*).

door de overeenkomst van de bezongen situatie met zijn eigen situatie [*B* 378-384]. In het lied krijgen we dus niet rechtstreeks de eigen, persoonlijke gevoelens van de ridder te zien. Ten slotte wordt er expliciet gezegd aan wie het lied dient te worden toegeschreven, waardoor de ridder laat blijken dat hij van het hoofse literaire discours op de hoogte is en zich er eveneens zelf in inschrijft [*B* 379-381]. De burggravin daarentegen zingt daadwerkelijk, verantwoordt of kadert de reden tot zingen niet en geeft niet aan of het lied aan haar fantasie ontsprongen is dan wel of het van iemand anders is. Daardoor weten we ook niet of de burggravin rechtstreeks haar eigen, persoonlijke gevoelens verwoordt of dat ze –zoals de ridder – uiting geeft aan andermans gevoelens en slechts onrechtstreeks over haar eigen gevoelens spreekt. Verder lijkt de burggravin zich niet in te schrijven in het hoofse literaire discours, waar de man zich onderdanig opstelt tegenover de vrouw. In het lied van de burggravin lijkt het tegendeel immers het geval te zijn.

¹³⁰ Een dergelijke uitspraak over de dichter van *B* moet vanzelfsprekend gezien worden in het licht van de zaken die we in de vierde paragraaf van het eerste hoofdstuk als premissen opmerkten over de dichterskwesie van *G* en *B*. Net omdat we *de facto* niet met zekerheid kunnen zeggen wie het lied precies ingevoegd heeft, stellen we ons sceptisch op tegenover stellige uitspraken over die kwesie. Zo acht Gerritsen de dichter van *B* een ‘goede leerling’, aangezien hij – na het voorbeeld van de Franse dichter te volgen door het lyrische intermezzo over de burggraaf van Coucy in zijn vertaling op te nemen – ‘op eigen gezag’ een tweede lied toevoegde, namelijk ‘het lied waarmee de burggravin na hun liefdesnacht afscheid neemt van de ridder’ (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilminck 1997, p. 17). Gerritsen lijkt aldus geen rekening te houden met de mogelijkheid dat de dichter van *B* dat lied eenvoudigweg uit zijn legger heeft overgenomen.

¹³¹ In de 37ste scène van *G* en *B* wordt het afscheid tussen de burggravin en de ridder verhaald (cf. *supra*). In de 39ste scène van *G* en *B* geeft de hertog in de directe rede aan de ridder te kennen dat hij de ridder volkomen vertrouwt (cf. *infra*).

Ook zien we dat de hertog van *B* de ridder reeds in de 38ste scène omhelst [*B* 573], terwijl de hertog van *G* de ridder pas in de 39ste scène omarmt [*G* 281]. Aldus omhelst de hertog van *B* de ridder voor ‘s ridders jammerklacht [*B* 574-576], terwijl de hertog van *G* de ridder pas na ‘s ridders weeklacht omarmt [*G* 271-273]. Door de formulering in *G* is het enigszins voor interpretatie vatbaar of de hertog ‘s ridders lamentatie al dan niet zelf hoort. Zo lezen we eerst in de 38ste scène van *G* dat de hertog de ridder volgde en achterhaalde [*G* 269-270] en lezen we vervolgens in de 39ste scène van *G* – dus na de jammerklacht van de ridder – dat de hertog tot bij de ridder kwam, dat hij de ridder omhelsde en dat hij de ridder toesprak [*G* 280-281]. De bijzin (...) *So dat hine achter aelde* (...) [*G* 270] lijkt echter te impliceren dat de hertog de ridder tot dichtbij naderde. Bovendien lijkt het in de gegeven context de meest logische keuze om de hertog als focalisator te blijven aannemen wanneer het gedrag van de ridder verhaald wordt [*G* 271-273]. Daaruit zouden we kunnen concluderen dat de hertog in zijn achtervolging eerst slechts hoorde dat de ridder tegen zichzelf sprak [*G* 271], maar vervolgens – wanneer hij dicht bij de ridder kwam – kon horen dat hij zich over de korthed van de nacht beklagde [*G* 272-273]. In *B* daarentegen lijkt de hertog na zeer korte tijd en haast in een flits bij de ridder te staan. Die snelheid en plotsheid (tegengesteld aan de relatieve traagheid en geleidelijkheid van *G*) worden ook door de gebruikte woordenschat gesuggereerd: (...) *al dat hi mach* (...) [*B* 571], *haestelijc* [*B* 572] en *saen* [*G* 573]. Vervolgens omhelst de hertog de ridder [*B* 573], die over de korthed van de nacht klaagt [*B* 574-576]. In *B* wordt aldus gesuggereerd dat de hertog (zo goed als) alles van ‘s ridders weeklacht hoort.

In de 38ste scène van *G* krijgen we de indruk dat de hertog tot het absolute einde van het schouwspel heeft gewacht vooraleer hij de plek verlaat vanwaar hij alles heeft bekeken, zodat hij zeker niets zou moeten missen. Die indruk wordt onder meer veroorzaakt door het feit dat in *G* zeer expliciet wordt verhaald wat er allemaal gebeurt, terwijl dat in *B* veeleer impliciet aan bod komt (cf. *supra*). Zo kunnen we ons voorstellen dat de hertog van *G* heeft gezien hoe de burggravin haar deur heeft gesloten, waardoor hij – na volledig in het liefdesspel tussen de burggravin en de ridder te zijn opgegaan – als het ware terug naar de realiteit is gerukt. De hertog lijkt immers te hebben gemasturbeerd en zou aldus mogelijk zelf nog uit die wasem van opgewondenheid en bevrediging moeten ontwaken. Het sluiten van de deur zou voor hem in die zin een teken kunnen zijn dat het schouwspel afgelopen is en dat het nu dus niet meer de moeite is om te blijven kijken. Aangezien het belangrijkste deel van de nacht dan toch al voorbij was, lijkt hij vervolgens niet al te veel zijn best te doen om snel bij

de ridder te komen. Bovendien geeft de hertog van *G* de indruk niet zozeer naar de ridder te gaan uit eigen vrije wil of uit een verlangen om de ridder met een omhelzing gerust te stellen, maar omdat het nu eenmaal op die manier uitkomt of zelfs omdat hij het als noodzakelijk element ziet waaraan hij niet kan ontsnappen (cf. *infra*). De hertog van *B* daarentegen lijkt zich veeleer op de gesloten deur te focussen als teken voor het feit dat de kust veilig is om zijn schuilplaats te verlaten en om de ridder op het hart te drukken dat hij vanaf dan zijn volledige vertrouwen geniet. De hertog in *B* geeft aldus opnieuw een onbaatzuchtigere en altruïstischere indruk.

Vervolgens staan we even bij de jammerklacht van de ridder in beide vertalingen stil [*G* 271-273 ~ *B* 574-576]. Van 's ridders klacht in *G* komen we vermoedelijk niet alles te weten, aangezien de hertog in het begin allicht enkel kon waarnemen dat de ridder zaken tegen zichzelf zei [*G* 271] (cf. *supra*). Door de nacht aan te klagen omdat die niet lang genoeg geduurd heeft [*G* 272-273], personifieert de ridder van *G* de nacht en lijkt hij zich te verzetten tegen iets waaraan hij überhaupt niets kan veranderen, namelijk de gang van dag en nacht. Aldus komt de ridder van *G* in hoge mate als een tragisch personage over en tevens als iemand die zich op een vrij idealistische manier door zijn gevoelens laat leiden. In *B* beklagt de ridder zich erover dat zijn genot slechts zo kort kan duren [*B* 574-575] en dat alle nachten zo kort zijn [*B* 576]. Zijn klacht lijkt aldus primair over zijn eigen, persoonlijke genot en niet over de mooie tijd samen met de burggravin te gaan. Verder kunnen we opmerken dat de ridder in *B* – in plaats van de nacht wegens zijn korte duur aan te klagen zoals in *G* – met zijn weklacht eerder uitdrukking lijkt te geven aan iets dat hij persoonlijk betreurt, terwijl hij tegelijk lijkt te beseffen dat het niet veranderd kan worden. De ridder van *B* komt aldus egocentrischer en genotzuchtiger, maar ook enigszins rationeler en realistischer over dan de ridder van *G*.

Verder springt het in het oog dat de burggravin van *G* in een groter aantal verzen als focalisator optreedt dan de burggravin van *B* (*scilicet* vijf verzen tegenover anderhalf vers). In *G* wordt van haar gezegd dat ze wakker ligt met gelijkaardige gedachten en klachten als de ridder [*G* 274-275]. Daaraan wordt zelfs nog toegevoegd dat ze vindt dat God de nacht veel te kort heeft gemaakt en dat de dag te vlug gekomen is [*G* 276-278].¹³² Aldus geeft de

¹³² Theoretisch gezien zou *de nacht* [*G* 276] ook naar de nacht in het algemeen en dus naar alle nachten (cf. de vergelijkbare uitspraak van de ridder in *B* [*B* 576]) kunnen verwijzen, maar het vervolg (...) *Entie dach was comen te gereet* [*G* 278] – dat wel degelijk naar de specifieke dag in kwestie lijkt te verwijzen – brengt ons ertoe zowel met betrekking tot de nacht als met betrekking tot de dag voor een specifieke interpretatie te kiezen.

burggravin weliswaar uitdrukking aan het geloof dat God de dag en de nacht geschapen heeft, maar tegelijk bekritiseert ze ook het werk Gods. In *B* treedt de burggravin *de facto* slechts in anderhalf vers als focalisator op: *In dit ghepeins, in dit ghedachte // Was oec die vrouwe (...) [B 577-578]*. Er wordt dus simpelweg gezegd dat de burggravin door dezelfde gedachten beziggehouden wordt als de ridder. In (...) *daer hi af sciet, // Dier hi al sijn herte liet [B 578-579]* wordt weliswaar nog naar de burggravin verwezen als antecedent van *daer (...) af [B 578]* en van *Dier [B 579]*,¹³³ maar het is opnieuw de ridder die als focalisator dienstdoet.¹³⁴ De burggravin krijgt in *G* duidelijker een persoonlijke, eigenzinnige stem dan in *B* en komt in *G* ook – net als de ridder – sentimenteler en idealistischer over dan in *B*. In *G* treden vervolgens beide geliefden in *Dat was hem beden harde leet [G 279]* als focalisator op, waardoor nogmaals duidelijk wordt hoezeer beide geliefden van de scheiding afzien. Aldus worden de uitingen en gedachten van de geliefden in *G* nog eens extra kracht bijgezet en komen ze alle erg gemeend, oprecht en authentiek over. Een gelijkaardige opmerking komt in *B* niet voor, waardoor de lezer van *B* minder dan de lezer van *G* van de oprechtheid en authenticiteit van de personages overtuigd wordt.

Ten slotte kunnen we opmerken dat de lezer van *G* meer in het ongewisse gelaten wordt betreffende de temporele situering van de verschillende verhaalelementen dan de lezer van *B*. Zo wordt in *G* niet aangegeven wanneer de ridder bij de burggravin weggegaan is, hoewel in scène 37 uitvoerig op het afscheid tussen de twee geliefden ingegaan wordt. Wel zegt de verteller in scène 38 eerder terloops en erg vaag dat het bijna dag was toen de hertog naar de ridder ging ((...) *het was na dach (...) [G 269]*) en dat de burggravin gelijkaardige gedachten als de ridder koesterde tot de dag aanbrak (*al toten dage [G 275]*).¹³⁵ Die tijdsbepaling zou men weliswaar in theorie retrospectief op de voorgaande scènes kunnen projecteren om er een idee van te krijgen wanneer de ridder en de burggravin ongeveer van

¹³³ ‘SCHEIDEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=49125&citaatcompleet=af%20sciet>> [accessed 29 May 2015].

¹³⁴ Terwijl met de eerste relatiefzin herhaald wordt dat de ridder bij de burggravin wegging, wordt in de tweede relatiefzin erop gewezen dat het volledige hart van de ridder aan de burggravin verpand is. Die opmerking relateert enigszins de indruk die we in het voorgaande kregen, namelijk dat de burggravin en de ridder in *B* een relatie onderhouden die (hoofdzakelijk) op lichamelijk genot gericht is.

¹³⁵ In dat verband dienen we op te merken dat *dach [G 269]* het tweede lid van het rijmpaar *versach [G 268] – dach [G 269]* is en dat *dage [G 275]* het tweede lid van het rijmpaar *clage [G 274] – dage [G 275]* is. Het is dan ook mogelijk dat de tijdsbepalingen (...) *het was na dach (...) [G 269]* en *al toten dage [G 275]* (gedeeltelijk) door rijmdwang op de betreffende plaats (of zelfs überhaupt) ingevoegd werden.

elkaar scheidden, maar het is nog maar de vraag in hoeverre dat in de middeleeuwse receptiepraktijk mogelijk, gebruikelijk en wenselijk was.¹³⁶ In *B* krijgt de lezer reeds in de scènes 36 (...) *Tote den nacht leden was, // Entie dach comen was* [*B* 549-550]) en 37 (*Doen* [*B* 551] en *dien nacht* [*B* 552]) tijdsbepalingen betreffende het afscheid van de twee gelieven. Die tijdsbepalingen worden niet alleen vroeger in het verhaal geboden, maar ze lijken ook meer in de tekst verankerd te zijn, niet door rijm dwang ingegeven te zijn en ietwat specifiekere informatie te bieden dan de tijdsbepalingen in *G*. Aangezien in scène 38 van *B* geen tijdsbepaling meer voorkomt, zou men de verhaalelementen uit scène 38 op een relatieve manier in de tijd kunnen situeren met de tijdsbepalingen uit de scènes 36 en 37 als uitgangspunt. Aldus zou men er een idee van kunnen krijgen wanneer de hertog en de ridder elkaar ongeveer ontmoet en gesproken hebben. Een dergelijke handelwijze lijkt niet op bezwaren met betrekking tot de middeleeuwse receptiepraktijk te stoten. Alles in beschouwing genomen kunnen we bij wijze van recapitulatie stellen dat *B* de lezer meer houvast lijkt te bieden om de verschillende verhaalelementen in de tijd te situeren dan *G*.

In de 39ste scène van *G* en *B* lezen we dat de hertog zijn absolute vertrouwen aan de ridder toezegt [*G* 280-285 ~ *B* 580-585]. Een eerste verschil hebben we reeds hierboven aangestipt: terwijl de verteller in *G* allereerst verhaalt hoe de hertog tot bij de ridder komt, de ridder omhelst en de ridder toespreekt [*G* 280-281], zijn die eerste twee verhaalelementen in *B* reeds eerder aan bod gekomen [*B* 571-573] en wordt in de 39ste scène als inleiding nog slechts aangegeven dat de hertog zich in directe rede tot de ridder zal wenden [*B* 580]. Wanneer we vervolgens de uitingen van beide hertogen vergelijken, kunnen we opmerken dat de uiting in *G* veel meer *to the point* is dan die in *B* en dat de hertog in *G* zelfbewuster en oprechter overkomt dan die in *B*.

Reeds door de manier waarop de hertog in *G* respectievelijk *B* zijn uiting aanvangt, krijgen we een erg andere indruk van het personage in beide vertalingen [*G* 281 ~ *B* 580-581]. De hertog van *G* gebiedt meteen dat de ridder zijn jammerklacht [*G* 271-273] moet staken ('*Laet staen*' [*G* 281]). Door tamelijk bruusk te zeggen dat de ridder het daarbij moet laten,

¹³⁶ Zo kunnen we ons bijvoorbeeld voorstellen dat het bij een orale voordracht van de tekst allerminst vanzelfsprekend en zelfs in het geheel onwenselijk kan zijn geweest om bij een bepaald verhaalelement te blijven stilstaan of – *a fortiori* – om naar vorige verhaalelementen terug te kijken en ze in het licht van nieuwe informatie te beschouwen. Terwijl men dat zou doen, zou de voordracht vermoedelijk immers simpelweg voortgaan en zou men aldus een deel van het verhaal kunnen missen.

komt de hertog niet alleen erg zelfbewust over, maar ook – ondanks de eerdere omhelzing¹³⁷ – tamelijk streng, vrij autoritair en niet bijzonder tactvol. De hertog lijkt door zijn bevel immers te laten blijken dat hij geen boodschap aan het sentimentele gejammer van de ridder heeft. Hij geeft de indruk simpelweg te willen verklaren dat de ridder opnieuw op zijn volste vertrouwen kan rekenen en daarmee uit. Dat gedrag stemt overeen met hetgeen we hierboven over 's hertogs riskante handelwijze in de boomgaard opmerkten: de hertog van *G* lijkt er erg op gericht te zijn om zijn eigen ding te doen en houdt daarbij amper rekening met de gevolgen die zijn daden voor anderen kunnen hebben. Aldus lijkt de hertog van *G* zich meer dan eens als een olifant in een porseleinwinkel te gedragen. De hertog in *B* daarentegen begint erg omslachtig met een aanroeping van God ('*Bi onsen here*' [B 580]) en met een verklaring van zijn vergaande genegenheid jegens de ridder ('(...) *Ic minne u uter maten sere* (...)') [B 581]). Aldus toont de hertog van *B* zich gevoeliger en stelt hij zich tactvoller op tegenover de penibele situatie waarin de ridder zich op dat moment bevindt dan de hertog van *G*. Ook zou de lezer al kunnen vermoeden dat de hertog van *B* eerder op basis van zijn gevoel dan op basis van zijn verstand zal spreken en handelen.

Vervolgens gaat de hertog er in beide vertalingen toe over de ridder van zijn absolute vertrouwen te overtuigen [*G* 282-283 ~ *B* 582-583]. De manier waarop beide hertogen dat doen, is echter zeer verschillend. In *G* zien we opnieuw een imperatief (*penst* [*G* 282]), waarmee de hertog stellig zegt wat de ridder wel en niet mag doen. Zo mag hij nooit meer denken dat de hertog hem haat of wantrouwt [*G* 282-283]. Aldus komt de hertog in *G* opnieuw zeer zelfbewust, vastbesloten en autoritair over. Ook 's hertogs uiting dat het hem genoeg zou doen als de ridder zou handelen zoals de hertog voorschrijft ('*dats mine bate*' [*G* 283]) is in de betreffende context veelzeggend: andermaal wijst de hertog op zijn eigen, persoonlijke genoeg. Op die manier komt de hertog opnieuw tamelijk egocentrisch en opportunistisch over. De toon van de hertog in *B* is erg anders. Zo verklaart de hertog dat hij voortaan, met betrekking tot (de beschuldiging geuit door) de hertogin, aan 's ridders woorden waarde wil hechten. Aldus komt de hertog van *B* veel onzekerder, aftastender en twijfelender over dan de hertog van *G*. Doordat hij zijn uitspraak met zinswendingen als '*van miere vrouwen*' [B 582] en '*Emmermeer vort*' [B 583] nuanceert, lijkt hij aan te geven dat zijn vertrouwen zich tot een bepaald domein en een bepaald tijdsbestek beperkt. Daardoor lijkt de

¹³⁷ 's Hertogs omarming zouden we in het licht van zijn bevel eerder als een formele bevestiging van zijn vertrouwen in de ridder dan als een blijk van persoonlijke steun voor de ridder kunnen beschouwen.

hertog van *B* niet volledig overtuigd te zijn en komt zijn vertrouwen ook minder vast, oprecht en onvoorwaardelijk over dan in *G*.

Daarop volgend onderbouwt de hertog in zowel *G* als *B* waarom hij de ridder precies zijn vertrouwen schenkt [*G* 284-285 ~ *B* 584-585]. Zo haalt hij in *G* als beweegreden aan dat de ridder hem niet bedrogen heeft [*G* 284], maar dat de hertogin hem belogen heeft [*G* 285]. Op die manier speelt hij de tegenstelling tussen waarheid en leugen sterk uit en neemt hij zelfverzekerd een uitdrukkelijke positie in voor de ridder en tegen de hertogin. De lezer zou op basis van die uitspraak kunnen verwachten dat de hertog de hertogin later expliciet zal aanspreken op haar leugens en dat de hertog resistenter en wantrouwiger zal zijn tegenover volgende beweringen van zijn echtgenote. De hertog van *B* komt opnieuw veel minder zelfverzekerd en overtuigend over. Hij verklaart weliswaar dat de ridder betrouwbaar is [*B* 584], maar hij voegt daar onmiddellijk een restrictie aan toe. Hij zegt namelijk enkel dat hij de ridder betrouwbaar bevonden heeft ten opzichte van datgene waarvan de hertog zelf geen weet had [*B* 585]. Daarmee doelt hij vermoedelijk op de geheime verhouding tussen de ridder en de burggravin. Door die beperking laat de hertog in *B* uitschijnen dat hij onder een andere situatie hoogst waarschijnlijk opnieuw wantrouwig tegenover de ridder en diens beweringen zou staan, totdat hij de waarheid van diens beweringen met zijn eigen ogen bevestigd zou zien. Aldus komt de hertog in *B* andermaal over als een pertinent wantrouwig en achterdochtig persoon, terwijl de hertog in *G* oprecht zijn volledige vertrouwen aan de ridder lijkt te schenken.

Uitgaande van de manier waarop de hertog in *G* respectievelijk in *B* gekarakteriseerd wordt, verwondert het ons zowel in *G* als in *B* dat de hertog later in het verhaal het geheim van de ridder uiteindelijk vrij snel aan zijn echtgenote zal vertellen. In *G* lijkt de hertog immers zeer zeker van zijn stuk: voor hem lijkt het absoluut buiten kijf te staan dat zijn echtgenote hem onversneden leugens heeft aangepraat. We zouden dan ook verwachten dat de hertog verder zou vragen of zelf zou zoeken naar de beweegredenen van de hertogin om als dusdanig te handelen. In dat verband lijkt het ons een vrij logische denkpiste te zijn dat de hertogin om de een of andere reden wraak op de ridder wil nemen. Wanneer de hertog zelf tot die slotsom zou zijn gekomen en ernaar zou hebben gehandeld, zou hij vermoedelijk ook reeds hebben kunnen vermoeden dat 's ridders geheim voor de hertogin het ultieme wraakmiddel zou zijn. De ridder heeft immers meermaals benadrukt dat hij er ontzettend bekaaid vanaf zou komen als zijn geheim bekend zou raken. Ook zou hij door zijn besef van de wraakzuchtigheid van de hertogin vermoedelijk vrij gemakkelijk haar krokodillentranen

hebben kunnen doorzien en haar blinde verwijten zonder al te veel problemen naast zich hebben kunnen neerleggen. Van de erg achterdochtige hertog in *B* zouden we verwachten dat hij zich ook tegenover zijn echtgenote veel wantrouwiger zou opstellen dan hij in *B de facto* zal doen. Zeker aangezien de hertog van de ridder een onomstotelijk bewijs betreffende de leugenachtigheid van de hertogin heeft ontvangen en op dat vlak dus geen wantrouwen tegenover de ridder meer kan koesteren, zouden we denken dat de hertog zijn echtgenote met veel meer behoedzaamheid en achterdocht zou bejegenen.

In de veertigste scène van beide vertalingen verzoekt de ridder de hertog zijn geheim verborgen te houden [*G* 286-291 ~ *B* 586-592]. De ridder van *G* drukt zich daarbij gevatter en meer rechtevoort uit dan de ridder van *B*, waardoor eerstgenoemde zelfverzekerder en overtuigender overkomt dan laatstgenoemde. In *G* begint de ridder zijn betoog erg *ad rem* door direct aan te geven dat er een verzoek zal volgen ('*Ic bidde u, here (...)*' [*G* 286]), terwijl de ridder in *B* allereerst de hertog bij God aanbeveelt ('*God loene u, here (...)*' [*B* 586]). Terwijl de aanspreking in *B* geen andere functie lijkt te hebben dan de toegesprokene erop attent te maken dat hij geadresseerd wordt, zou er in *G* meer aan de hand kunnen zijn. Door de positie van de aanspreking in *G* (*scilicet* na het werkwoord dat het verzoek uitdrukt) lijkt immers de verantwoordelijkheid van de hertog als leenheer tegenover de ridder als leenman benadrukt te worden. Aldus lijkt de hertog van *G* in hogere mate dan de hertog van *B* door de ridder gestimuleerd te worden om naar het verzoek van de ridder te luisteren en eraan tegemoet te komen. Ook de middelen waarmee de ridder zijn verzoek kracht tracht bij te zetten, zijn in beide vertalingen verschillend. Terwijl de versterking '*uter maten sere*' [*B* 587] in *B* niet direct meer gewicht in de schaal werpt, lijkt de ridder in *G* met zijn toevoeging '*(...) Omme Gode ende omme uwe ere (...)*' [*G* 287] wel de juiste snaar te kunnen raken. In de middeleeuwen werden godsdienst *in globo* en God *in concreto* enerzijds en de eer en het eergevoel anderzijds immers enorm hooggeacht, *a fortiori* door een soeverein als de hertog, die een voorbeeldfunctie uitoefende. Aldus komt de ridder in *G* veel trefzekerder en overtuigender over dan de ridder in *B*.

Ook formuleert de ridder van *G* zijn eigenlijke verzoek vigouzeuzer dan de ridder van *B*, waarbij eerstgenoemde bovendien meer verantwoordelijkheid bij de hertog zelf legt dan laatstgenoemde. De ridder in *G* vraagt immers expliciet om '*deisen raet*' [*G* 288] te verbergen, waarbij hij nogmaals benadrukt dat het een geheim is en ook een geheim dient te blijven. De ridder in *B* daarentegen laat die kans om het geheime karakter van zijn verhouding met de burggravin te onderstrepen, liggen, door de hertog redelijk vaag te verzoeken 'het' te

verzwijgen (*[ghijt]* [B 588]). Bovendien doet de ridder in *G* een groter beroep op het verantwoordelijkheidsgevoel van de hertog dan de ridder in *B*, door te verzoeken dat de hertog 's ridders geheim uit eigen vrije wil verzwijgt ('(...) *Dat ghi wilt decken* (...)') [G 288]). Terwijl de ridder in *B* simpelweg een gunst vraagt aan de hertog en de hertog dus enkel ten bate van de ridder zou moeten zwijgen, vraagt de ridder in *G* aan de hertog om niet alleen te zwijgen omdat de ridder erom vraagt, maar om ook zelf te willen zwijgen. Op die manier zou de hertog bij de onthulling van het geheim niet alleen de ridder, maar ook zichzelf verloochenen. Ook is het mogelijk dat de ridder door zijn formulering met het werkwoord *willen* (*wilt* [G 288]) in de lijn van de zegswijze 'mijn wil is wet' aan het machtsgevoel van de hertog appelleert. Met die formulering zou de ridder van *G* mogelijkerwijze willen bewerkstelligen dat de hertog 's ridders geheim in geen geval zou meedelen: indien niet omdat de ridder erom gevraagd heeft, dan wel omdat de hertog het zelf niet wil en zijn wil wet is.

Vervolgens onderbouwt de ridder in zowel *G* als *B* zijn verzoek en zet hij het extra kracht bij met zijn motivering. Die motivering neemt in beide vertalingen de vorm van een uitgewerkt *worst case scenario* aan. De ridder in *G* werkt daarbij op naar een climax: als iemand anders dan de hertog het geheim zou weten, zou de ridder naar eigen zeggen niet alleen zijn hoop verliezen [G 289], maar hij zou er zelfs door sterven [G 290-291]. De ridder in *B* daarentegen zegt zeker te weten dat het onverwijd zijn dood zou betekenen als het ooit zou gebeuren dat iemand 'het' zou weten of dat 'het' uit zou komen [B 589-592]. De motivering van de ridder in *G* komt geloofwaardiger en doeltreffender over dan de motivering van de ridder in *B*. Daarvoor kunnen we twee redenen aanhalen. Ten eerste laat 's ridders uitspraak dat de onthulling van het geheim zijn dood zou betekenen in *G* een geloofwaardigere indruk na dan in *B*, omdat de ridder van *G* met de voorafgaande uiting dat zijn hoop zou verdwijnen [G 289] de uitspraak over zijn dood [G 290-291] voorbereidt en er langzaam naar toewerkt. Bovendien komt de gehele motivering van de ridder in *G* erg oprecht en gewetensvol over door de specifieke formulering: de ridder overtreft immers zijn eerste uiting [G 289] door zijn volgende uitspraak [G 290-291], alsof hij ondertussen tot het besef is gekomen dat de gevolgen van een eventuele onthulling allicht nog erger zouden zijn [G 290-291] dan hij eerst had gedacht [G 289]. Die indruk wordt door het bijwoord *sonderlinge* [G 290] versterkt. In *B* laat de corresponderende uitspraak over 's ridders dood bij de onthulling van zijn geheim de indruk na minder oprecht en meer overdreven te zijn dan in *G*, aangezien

de uitspraak in *B* vrijwel uit het niets komt en zonder voorbereiding direct het ergste verkondigt van wat er met de ridder zou kunnen gebeuren [*B* 589-592].

Ten tweede drukt de ridder zich in *G* duidelijker en simpelweg correcter uit dan in *B* wanneer hij uiteenzet waardoor een dergelijk *worst case scenario* bewerkstelligd zou worden. Terwijl eerstgenoemde zegt '(...) *Wiste yemen dan ghi deise dinge*' [*G* 291], zegt laatstgenoemde '(...) *Want quamer toe enech keer, // Dat iement wiste ofte ute quame (...)*' [*B* 589-590]. De ridder van *G* erkent aldus zonder schroom de huidige, niet-ideale situatie, waarin de hertog van zijn geheim op de hoogte is. Hij zegt dan ook te zullen sterven als nog iemand buiten de hertog het te weten zou komen. De ridder van *B* daarentegen lijkt de huidige situatie nog in zijn onderbewuste te verdringen en gaat nog van het ideaal uit dat niemand buiten zichzelf en de burggravin van hun verhouding op de hoogte zijn. Wanneer we de woorden van de ridder in *B* strikt zouden nemen, zou hij het op dat moment al moeten besterven, aangezien de hertog zijn geheim reeds kent en het dus al is uitgekomen. De ridder van *B* komt aldus over als iemand die schrikbeelden en doemscenario's ophangt zonder ze werkelijk te menen en zonder ze in daden om te zetten als puntje bij paaltje komt. Op die manier verminderen zijn overtuigingskracht en zijn gehele geloofwaardigheid in grote mate.

In de 41ste scène van beide vertalingen belooft de hertog absolute geheimhouding aan de ridder [*G* 292-295 ~ *B* 593-596]. Bij de aankondiging van de hertog als spreker gebruikt de verteller van *B* niet alleen – zoals in *G* (*seide* [*G* 292]) – het werkwoord *seide* [*B* 593], maar eveneens het werkwoord *antwerde* [*B* 593]. Ook lijkt de hertog van *B* met het woord *Ewelijc* [*B* 595] in zijn eigenlijke uiting expliciet op *voerwaert meer* [*B* 588] uit 's ridders verzoek te alluderen en te reageren. Aldus wordt in *B* de uitspraak van de hertog explicieter als antwoord op de uitspraak van de ridder voorgesteld dan in *G*. Als gevolg daarvan krijgt de uitspraak van de hertog in *G* een autonomer karakter dan in *B*. We zouden dan ook kunnen vermoeden dat de hertog van *G* eerder dan de hertog van *B* ook uit eigen beweging (*in casu* zonder 's ridders voorafgaande uitspraak in scène 40) een dergelijke uitspraak zou doen. Wat de formulering van de eigenlijke uiting van de hertog betreft, valt het op dat de hertog in *G* zijn belofte hoofdzakelijk negatief verwoordt ('*Ne twifelt niet*' [*G* 292], '(...) *No nemmermeer werdes gewagen (...)*' [*G* 294] en '(...) *No gesproken te genen dagen*' [*G* 295]),¹³⁸ terwijl de hertog in *B* zijn belofte geheel positief formuleert ('*Sijt seker*' [*B* 594], '(...) *Ewelijc sal sijn ghesweghen (...)*' [*B* 595] en '(...) *Vore elken mensche die levet*' [*B* 596]). Die negatieve

¹³⁸ Enkel de uiting '(...) *Het wert geheilt bet dan el yet (...)*' [*G* 293] in de belofte van de hertog in *G* is niet negatief verwoord.

verwoording lijkt ertoe bij te dragen dat de boodschap van de hertog in *G* een overtuigendere indruk maakt.

Verder zien we dat in *G* de kern van de boodschap maar liefst drie keer vermeld wordt [*G* 293, *G* 294 en *G* 295], terwijl dat in *B* slechts eenmaal gebeurt [*B* 595]. Bovendien boet de hertog van *B* opnieuw aan overtuigingskracht in doordat hij zijn eigen uiting nuanceert en aan beperkingen onderwerpt. Hij benadrukt met de zinswending ‘*van minen weghe*’ [*B* 594] immers dat niemand het tenminste uit zijn mond te weten zal komen [*B* 594], wat we mogelijk als een steek onder water naar de ridder toe kunnen interpreteren. De hertog zelf heeft het geheim immers ook van de ridder vernomen en zou kunnen suggereren dat hij beter zal kunnen zwijgen dan de ridder zelf en dat mensen het dus eerder van de ridder zullen vernemen dan van hem. Terwijl de hertog in *B* aldus zijn eigen, persoonlijke rol in het verhaal beklemtoont, lijkt de hertog in *G* zich eerder als een onzichtbare *partner in crime* van de geliefden bij het pact der geheimhouding aan te sluiten. Dat kunnen we onder meer uit zijn formulering afleiden: hij gebruikt een imperatief die op de ridder gericht is, en verder zet hij al zijn werkwoorden in de onpersoonlijke passief, waarbij de handelende instantie niet geëxpliciteerd wordt. Verder kunnen we opmerken dat de hertog van *B* zijn belofte met ‘(...) *Vore elken mensche die levet*’ [*B* 596] nuanceert, waaruit de ridder – samen met de lezer – zou kunnen afleiden dat de hertog het wel in een opwelling of door een onweerstaanbare drang zou kunnen zeggen tegen een wezen of een voorwerp dat niet onder de noemer van levende mensen valt. Hoewel dat op het eerste gezicht niet voor problemen lijkt te kunnen zorgen, zou de hertog op die manier wel (onbewust) het geheim kunnen verklappen aan iemand die ongemerkt meeluistert. Aangezien de hertog in *G* verzekert dat ’s ridders geheim beter dan wat dan ook geheeld zal worden [*G* 293] en dat er *tout court* niet meer over zal worden gesproken [*G* 294], krijgt de hertog in *G* – samen met zijn belofte – een betrouwbaardere indruk dan in *B*.

In de 42ste scène van *G* en *B* breidt de verteller een einde aan het nachtelijke avontuur van de hertog en de ridder [*G* 296-297 ~ *B* 597-598]. De precieze inhoud van de scène is echter vrij verschillend in beide vertalingen. Zo wordt in *G* verteld dat de hertog en de ridder de plaats bereikten vanwaar ze voorheen vertrokken waren [*G* 296-297]. Tijdens hun tocht voerden ze klaarblijkelijk de conversatie die in de voorafgaande scènes aan bod is gekomen (*Aldus sprekende* [*G* 296]).¹³⁹ Er wordt niet expliciet gerept van een afscheid tussen de hertog

¹³⁹ In *G* wordt niet expliciet vermeld wanneer de hertog en de ridder hun terugtocht ingezet hebben. Wel zouden we een hypothese daarover kunnen uiten. Zo zouden de hertog en de ridder na de

en de ridder. Het eerstvolgende vers (*in casu* het eerste vers van de volgende scène) zou er theoretisch gezien op kunnen wijzen dat de hertog en de ridder direct daaropvolgend voor het eten (*in casu* het ontbijt) aan tafel gingen (*Ende als men ghinc ter tafle reden (...) [G 298]*). Het is echter eveneens mogelijk dat met *tafle [G 298]* een maaltijd later op de dag bedoeld wordt.¹⁴⁰ In dat laatste geval zouden we uit het feit dat de hertog en de ridder samen bij hun vroegere afspreekpunt aankwamen, allicht dienen af te leiden dat ze – net zoals ze eerder in het verhaal elk apart naar die plaats gekomen waren – vanaf dat punt alleen verdergegaan zijn en elkaar dan pas later bij het eten teruggezien hebben.

In *B* daarentegen wordt verhaald dat de hertog van de ridder afscheid genomen heeft [*B 597*] en dat hij vervolgens van de ridder weggegaan is [*B 598*]. Aangezien niets erop wijst dat de hertog en de ridder zich hebben verplaatst sinds de hertog de ridder benaderde [*B 571-572*], wordt door het bijwoord *daer [B 598]* gesuggereerd dat de heren hun conversatie in de boomgaard van de burggravin gevoerd hebben. Vervolgens zou de hertog de ridder daar achtergelaten hebben en zou hij alleen weggegaan zijn. In de volgende scène (*in casu* scène 43) wordt verteld dat de ridder naar het hof kwam rond etenstijd [*B 599-600*].¹⁴¹ Aldus wordt in het midden gelaten waar de ridder in de tussentijd is geweest en wat hij heeft gedaan. Verder kunnen we opmerken dat de hertog en de ridder op die manier in grotere mate als individuen geschilderd worden dan in *G*, waar ze veeleer als duo optreden. Dat de hertog en de ridder niet samen naar het hof van Bourgondië zijn teruggekeerd, zouden we op het eerste gezicht aan een voorzichtige en gewetensvolle houding van hun kant kunnen wijten. De dag is

omhelzing van de ridder door de hertog [*G 281*] uit de boomgaard van de burggravin kunnen zijn vertrokken. Ook over het precieze einde van de tocht en de conversatie blijft de verteller vaag. Mogelijk eindigde de conversatie met de stellige uiting van de hertog dat 's ridders geheim bij hem veilig is [*G 292-295*]. Door de formulering met *Aldus [G 296]* is het echter eveneens mogelijk dat beide heren nog verder hebben gepraat, maar dat de verteller die uitingen niet meer weergegeven heeft.

¹⁴⁰ Later in het verhaal (*in casu* nadat de hertogin heeft waargenomen dat de hertog de ridder bij de maaltijd beter dan tevoren bejegende, nadat ze van tafel is opgestaan, nadat ze zich in haar kamer heeft teruggetrokken en nadat ze met de hertog over de ridder heeft gepraat) neemt de hertogin zich voor om *toten avende [G 350]* af te wachten. Dat lijkt erop te wijzen dat het op het moment dat de hertogin dat voornemen uit, nog geen avond was. Dat zou dan eveneens betekenen dat het op het moment van de betreffende maaltijd, die door de hertog eerst afgerond werd alvorens naar de hertogin te gaan [*G 310*], nog geen avond was. We dienen echter op te merken dat de tijdsaanduidingen van *G* in dat verband eerder schaars en niet erg duidelijk zijn. We kunnen er dan ook van uitgaan dat het voor de interpretatie van het verhaal niet cruciaal is om te weten wanneer de maaltijd heeft plaatsgevonden.

¹⁴¹ Uit de tijdsbepaling *Alst etentijt was daer naer (...) [B 599]* kunnen we niet afleiden wanneer die maaltijd heeft plaatsgevonden. Net als in *G* dienen we echter op te merken dat de tijdsaanduidingen van *B* in dat verband eerder schaars en niet erg duidelijk zijn. We kunnen er dan ook – net als in *G* – van uitgaan dat het voor de interpretatie van het verhaal niet cruciaal is om te weten wanneer de maaltijd heeft plaatsgevonden.

immers ondertussen aangebroken en hun samenzijn op dat uur zou mogelijk argwaan kunnen wekken.

Daar kunnen we echter tegenover zetten dat het bij nader inzien nog veel gevaarlijker lijkt om de zeer persoonlijke en geheime informatie die de heren besproken hebben, net in de boomgaard van de burggravin bij dageraad aan bod te laten komen. Op die manier zouden ze immers mensen kunnen wekken of de aandacht van reeds gewekte personen kunnen trekken. Die mensen zouden dan hun gesprek kunnen afluisteren of zij zouden simpelweg conclusies kunnen trekken uit hun aanwezigheid in de boomgaard van de burggravin op dat vroege uur. Verder zouden die toeschouwers eveneens de burggravin kunnen melden dat ze de hertog op dat vroege uur bij de ridder hebben gezien, waaruit de burggravin zou kunnen afleiden dat de hertog weet heeft van haar verhouding met de ridder en dat hij hoogstwaarschijnlijk ook gedurende de hele liefdesnacht in de boomgaard aanwezig geweest is. Aldus schijnen de hertog en de ridder in *G* al bij al een meer verantwoorde en beredeneerde keuze te hebben gemaakt dan dezelfde personages in *B*. De hertog en de ridder in *B* lijken wel goede bedoelingen te hebben gehad, maar bezaten geen diepgaand doorzicht in de situatie en in de gevolgen van hun handelingen, waardoor ze bijgevolg toch nog de verkeerde beslissingen lijken te hebben getroffen.¹⁴²

In de 43ste scène van *G* en *B* verhaalt de verteller dat de ridder bij een hofmaaltijd beter dan ooit tevoren door de hertog bejegend werd [*G* 298-302 ~ *B* 599-604]. Daarbij valt het op dat er in *B* weliswaar ietwat meer verzen voor de betreffende scène ingeruimd worden dan in *G* (*scilicet* zes tegenover vijf verzen), maar dat er in *B* toch minder nieuwe informatie geboden wordt dan in *G*. In *G* wordt eerst en vooral de context van de hofmaaltijd geschetst, waardoor reeds duidelijk wordt dat de hertog op een erg vertrouwelijke manier met de ridder omging [*G* 298-300]. Meer bepaald lezen we dat de hertog, toen men de voorbereidselen trof om aan te schuiven [*G* 298], de ridder bij de hand genomen heeft en hem naar de tafel geleid heeft [*G* 299-300]. Terwijl die handeling *an sich* reeds impliciet uiting geeft aan 's hertogs vriendelijke gezindheid jegens de ridder, zegt de verteller van *G* ook expliciet dat de hertog de ridder een veel welgezindere houding toonde dan hij ooit tevoren had gedaan [*G* 301-302]. In *B* lijkt de verteller een climax in zijn betoog te hebben ingebouwd. Zo anticipeert hij op de zeer grote eerbetuiging van de hertog aan de ridder [*B* 603-604] door eerst in te gaan op de

¹⁴² Een andere mogelijkheid is dat de dichter van *B* een dergelijke dubbelzinnigheid niet bewust in de tekst heeft gelegd. Hij zou bijvoorbeeld wel degelijk simpelweg de voorzichtigheid van beide heren hebben willen beklemtonen, maar zou daarbij dan de retrospectieve consequenties voor de vorige verhaalelementen uit het oog hebben verloren.

grote lof die de ridder gewoon was aan het hof te krijgen [B 601-602]. Daarbij valt het echter op dat er nagenoeg geen details verleend worden die direct op de maaltijd zelf betrekking hebben, zoals wel in *G* gebeurt. Allereerst verhaalt de verteller van *B* dat de ridder naar het hof kwam toen het etenstijd was [B 599-600]. De vermelding van het hof vormt voor de verteller een aanknopingspunt om te herhalen dat de ridder aan het hof zeer geacht en geprezen werd [B 601-602].¹⁴³ Vervolgens zegt de verteller dat de hertog de ridder bij de betreffende hofmaaltijd nog meer eer deed toekomen dan hij tevoren al had gedaan [B 603-604].

Ten slotte zullen we de verschillen tussen beide vertalingen expliciet aanhalen. Aangezien de verteller van *B* meermaals benadrukt hoezeer de ridder aan het hof geprezen wordt en aangezien de woorden van de hertog die lof dan nog eens blijken te overstijgen, krijgen we de indruk dat de hertog van *B* in zijn eerbetuigingen overdrijft. De hertog van *G* komt veel oprechter en natuurlijker over dan de hertog van *B*. Dat is gedeeltelijk te wijten aan het feit dat de verteller de zeer welwillende bejegening van de ridder door de hertog eerst in een beschrijving van 's hertogs gedrag aan de lezer toont en vervolgens ook nog eens zelf expliciet verwoordt. Verder kunnen we opmerken dat over de ridder in *B* meermaals duidelijk gezegd wordt dat hij aan het hof *tout court* op erg veel lof kan rekenen, terwijl dat in *G* minder onderstreept wordt. Aldus lijkt de ridder van *B* een groter draagvlak te hebben voor de eer die hij (*a fortiori* door de hertog) toegewezen krijgt dan de ridder van *G*, die eerder als het persoonlijke lievelingetje van de hertog overkomt. Bovendien springt het in het oog dat in *G* meermaals benadrukt wordt dat de hertog de ridder in het geheel beter bejegende,¹⁴⁴ terwijl de grotere eer zich in *B* tot het woordelijke domein lijkt te beperken. In dat verband komt het ons voor dat iemands gedrag en houding eerder blijk geven van oprechte gevoelens dan iemands woorden, die vlugger ongemeend lijken te kunnen worden geuit. Ook schijnt een eerbetuiging die zich tot mooie woorden beperkt, maar zich niet in iemands gedrag vertaalt, eerder oppervlakkig of zelfs hypocriet toe. Aldus komt de appreciatie van de hertog voor de ridder in *G* authentieker en diepgaander over dan in *B*.

In scène 44 van *G* en *B* lezen we hoe de zeer welwillende omgang tussen de hertog en de ridder bij de hertogin niet in goede aarde valt en hoe de hertogin zich daarom onder het voorwendsel van ziekte in haar kamer terugtrekt [G 303-309 ~ B 605-614]. De hertogin treedt

¹⁴³ Zie bijvoorbeeld de verzen *B* 116-118, waar reeds erg nadrukkelijk gezegd wordt dat de ridder door de hovelingen aan het hertogelijke hof zeer vereerd werd.

¹⁴⁴ Let daarbij op de woorden die een handeling en een houding uitdrukken: *ghinc (...) reden* [G 298], *Ghinc (...) leden* [G 299], *togedem* [G 301], *samblant* [G 301], *hadd[e gedaen]* [G 302].

weliswaar in beide vertalingen als focalisator op, maar wordt tweemaal zeer verschillend gekarakteriseerd. Dat wordt reeds duidelijk wanneer we de eerste inwendige reactie van de hertogin op de omgang tussen de hertog en de ridder bekijken. In *G* beschouwt de hertogin de betere bejegening van de ridder door de hertog als een onvergefelijke wandaad [*G* 303]. Ze voelt zich met andere woorden door haar eigen echtgenoot verongelijkt en is over zijn gedrag verontwaardigd. Die verontwaardigde reactie wijst er vermoedelijk op dat de hertogin zich in haar trots en in haar waardigheid gekrenkt voelt, waardoor ze een ijdele en hooghartige indruk achterlaat. In *G* wordt – in tegenstelling tot in *B* (cf. *infra*) – echter niet verder geëxpliciteerd waarom de hertogin precies die gevoelens gewaarwordt. Vermoedelijk dienen we ervan uit te gaan dat de hertogin van *G* zich aldus voelde omdat de hertog haar beschuldigingen tegen de ridder aan de kant heeft geschoven, omdat de hertog zich niet aan zijn belofte heeft gehouden om de ridder te verbannen en omdat de hertog *a fortiori* doodleuk de man zit te prijzen die haar (in werkelijkheid) heeft afgewezen, en die haar (zogezegd) onkuise voorstellen heeft gedaan.

De hertogin in *B* wordt door woede beheerst wanneer ze ziet dat haar echtgenoot de ridder nog meer eerbewijzen toekent dan voorheen [*B* 605]. Als verklaring voor die woede wordt de voorgeschiedenis tussen de hertogin en de ridder opgerakeld, waarbij aan de immense haat die de hertogin tegen de ridder koestert, een essentiële rol toegeschreven wordt [*B* 606]. Die haat is dan weer ontstaan door ‘s ridders versmading van de hertogin en van haar liefde [*B* 607].¹⁴⁵ Aangezien expliciet gezegd wordt dat de woede van de hertogin in *B* uit een gekrenkt trots- en eergevoel voortkomt, wordt ook zij in grote mate ijdel en hooghartig voorgesteld. Ook al wordt in *B* dan wel naar de (reeds gekende) wortels van de woede van de hertogin teruggegaan, toch komt *B* daardoor niet psychologisch diepgaander over dan *G*. De verontwaardiging en het gevoel onheus behandeld te zijn van de hertogin in *G* lijken immers complexere gemoedsaandoeningen te zijn dan de onversneden woede in *B*, ook al worden in *G* de oorzaken van die gevoelens niet expliciet aangegeven. De hertogin van *G* zal later in het verhaal ook tegen de hertog zeggen verontwaardigd te zijn, waardoor het personage *an sich* bij de lezer een eenduidigere indruk maakt dan de hertogin van *B*, die duidelijker twee gezichten heeft.

Na die inwendige reactie van de hertogin wordt in beide vertalingen verhaald hoe de hertogin uitwendig op de erg goede bejegening van de ridder door de hertog reageerde. Zo

¹⁴⁵ Let daarbij op de *variatio* van redengevende voegwoorden: *Des* [*B* 605], *Want* [*B* 606] en *Om dat* [*B* 607].

lezen we in *G* dat de hertogin van de tafel opstond [*G* 304], haar gezicht niet goed liet zien [*G* 305] en zich hield alsof ze ziek was [*G* 306].¹⁴⁶ Het gevolgaanduidende voegwoord *Sodat* [*G* 304] lijkt te suggereren dat de hertogin van *G* volledig vanuit haar verontwaardiging en gekrenkte trots handelt. Aldus zou ze van tafel opstaan om de eer aan zichzelf te houden. Dat ze haar gezicht niet duidelijk toont, wijst er vermoedelijk op dat ze bang is dat haar tafelgenoten de verontwaardiging van haar gezicht zouden kunnen aflezen en zo de ware reden voor haar vertrek zouden kunnen vermoeden. Haar zonderlinge gedrag probeert ze vervolgens retrospectief te verantwoorden door zich te houden alsof ze ziek is. *G* lijkt echter geen uitsluitsel over de precieze emoties van de hertogin te geven: heeft ze de touwtjes nog perfect in handen en gaat ze enkel weg omdat ze zich gekrenkt voelt in haar waardigheid? Of verliest ze de controle over haar emoties en vlucht ze daarom paniekerig weg? Met andere woorden: weet ze haar koelheid en haar *poker face* te bewaren of niet? In *B* krijgen we iets gelijkaardigs te lezen, maar dan in de omgekeerde volgorde: de hertogin doet namelijk eerst alsof ze ziek is [*B* 608] en staat daarna van tafel op [*B* 609].¹⁴⁷ De hertogin van *B* komt aldus

¹⁴⁶ Meer bepaald lezen we in *G* het volgende: (...) *Ende gebaerde of soe ziec ware* [*G* 306]. De intransitieve vorm van het werkwoord *gebaren* kan volgens het *MNW* twee betekenisvelden dekken, namelijk (1) ‘*Eene zekere houding aannemen, zich op eene bepaalde wijze vertoonen*’ enerzijds en (2) ‘*te keer gaan, zoo wel door daden: zich verzetten (tegen), woeden, als door woorden en gebaren, zijne gemoedsbewegingen uiten op eene hartstochtelijke wijze, aangaan, razen, tieren*’ anderzijds. In de betreffende context lijkt de eerste optie het best te passen. Die betekenis kan volgens het *MNW* voorkomen in ‘drie verschillende opvattingen’, namelijk (1a) ‘*Zich vertoonen zooals men is, zich houden*’, (1b) ‘*Zich vertoonen, er uit zien*’ en (1c) ‘*Eene schijnbare houding aannemen, zich anders voordoen dan men is, zich houden als of alsof*’ (zie ‘*GEBAREN - MNW (Middel Nederlandsch Woordenboek)*’

<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?wdb=MNW&actie=article&uitvoer=HTML&id=10319>> [accessed 8 April 2015]). Door rekening te houden met de context kunnen we de meest plausibele optie eruit kiezen. *Of* [*G* 306] kan in de betreffende zin vrijwel zeker als ‘alsof’ vertaald worden. Dat vermoeden wordt nog versterkt door een voorbeeldzin die onder *of* in de betekenis van ‘alsof’ opgenomen is: ‘*Haer moeder sal ... gebaren of soe ziec ware, 457*’ (zie ‘*OF - MNW (Middel Nederlandsch Woordenboek)*’

<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=33240&lemma=of&citaatcompleet=sie c>> [accessed 8 April 2015]). Het lijkt dan ook de meest plausibele optie dat we voor *gebaren* de betekenis 1c aannemen.

¹⁴⁷ Meer bepaald lezen we in *B* het volgende: (...) *Ende maecte haer siec ende swaer* (...) [*B* 608]. Jansen-Sieben vertaalt *siec ende swaer* [*B* 608] als ‘ziek van zwaarmoedigheid’ (zie Jansen-Sieben 1985, p. 47). Aldus lijkt ze te suggereren dat de hertogin zich effectief ziek voelde door haar enorme zwaarmoedigheid. Hieronder zal daarop worden teruggekomen. In Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink wordt het gehele vers *B* 608 in een aantekening bij de Middel Nederlandse tekst als volgt vertaald: ‘*Ze deed of ze ziek en terneergeslagen was*’ (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 60). Daarnaast wordt in Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink het gehele vers *B* 608 als volgt in de Nederlandse versvertaling weergegeven: ‘*Ze hield zich ziek en zwak en flauw*’ (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 61). Als aantekening bij die versvertaling wordt het volgende geschreven: ‘*Op grond van de tekst valt moeilijk uit te maken of de malaise van de hertogin gespeeld of echt is (vgl. 198)*’ (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 61). Niet alleen op basis van de context,

als een meer zelfverzekerde en doorwinterde huichelaarster over dan de hertogin van *G*. De hertogin van *B* lijkt er immers van uit te gaan dat ze aan tafel op commando kan veinzen dat ze ziek is,¹⁴⁸ terwijl de hertogin van *G* het zekere voor het onzekere neemt door van tafel weg te gaan, haar gezicht niet goed te tonen en pas te doen alsof ze ziek is wanneer ze van tafel is.

maar ook op basis van het *MNW* kunnen we met vrij grote zekerheid besluiten dat de hertogin haar ziekte veinsde. Ten eerste staan we bij de context stil. In het voorgaande lezen we dat de hertogin door woede- en haatgevoelens bekropen werd [*B* 605-607], waarbij geen enkel spoor van zwaarmoedigheid is. De situatie waarin de hertogin zich bevindt, lijkt sinds die gevoelens van woede en haat niet veranderd te zijn. Aldus is het vrij onwaarschijnlijk dat de hertogin plots een dergelijke *mood swing* naar zwaarmoedigheid zou ondergaan zonder dat een dergelijke *switch* uitvoeriger zou worden gelexicaliseerd. We zien wel dat de hertogin later in het verhaal door een heftige zwaarmoedigheid bevangen wordt [*B* 613-614], maar voor die gemoedsverandering worden maar liefst twee verzen ingeruimd. Bovendien verkeert ze in de betreffende passage zelf ook in een andere situatie: ze heeft zich immers van het tafelgezelschap afgezonderd en ligt op haar bed. Een ander argument dat we ter ondersteuning van onze aanname uit de context kunnen halen, is dat de hertogin zich – na zich van het tafelgezelschap te hebben afgezonderd – op bed werpt (...) *of si siec ware* [*B* 612], hetgeen we ook in *G* tegengekomen zijn ((...) *of soe ziec ware* [*G* 306]). In de betreffende context lijkt een vertaling van *of* met ‘alsof’ opnieuw de meest plausibele optie. Dat vermoeden wordt – net als in voetnoot 146 – niet alleen door het *MNW* bevestigd, maar ook door de aantekening bij vers *B* 612 in Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink, waar *of* eveneens met ‘alsof’ vertaald wordt (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 60). We kunnen dan ook besluiten dat de hertogin alleszins in *B* 612 doet alsof ze ziek is. In dat verband kunnen we opmerken dat de hertogin niet zou moeten doen alsof ze ziek is als ze daadwerkelijk ziek zou zijn (eventueel van zwaarmoedigheid, zoals Jansen-Sieben lijkt te suggereren). Als we ervan uit zouden gaan dat de hertogin in *B* 608 echt ziek is, zouden we dus een erg grote contradictie binnen een erg klein bereik van verzen hebben. In *B* komen weliswaar enkele interne contradicties voor (zie hoofdstuk 4), maar die zijn doorgaans niet zo in het oog springend en bevinden zich doorgaans niet binnen zo’n klein bereik van verzen als in de betreffende context het geval is. Op basis van de context kunnen we bijgevolg vermoeden dat ook in *B* 608 bedoeld wordt dat de hertogin doet alsof ze ziek is. Ten tweede biedt het *MNW* materiaal waardoor ons vermoeden ondersteund wordt. Onder de betekenis mogelijkheden van de wederkerende vorm van *maken*, lezen we immers het volgende: ‘*Zich houden alsof, doen alsof men is*’. Als voorbeeldzinnen, vinden we woordcombinaties die naadloos bij *B* 608 aansluiten, zoals ‘(Gi) maect u siec ende croont mede, *Rose* 8589; ook *MLoep* III, 1057’ en ‘Dat men daer ontboot Demostenese, die hem ziec maect, *Sp.* I 3, 54, 6; ook *Vergi* 198’ (zie ‘MAKEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek) <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=27725&lemmodern=maken&citaatcompleet=haer>> [accessed 8 April 2015]). Voor *swaer* [*B* 608] volgen we noch Jansen-Siebens interpretatie van *siec ende swaer* (*scilicet* ‘ziek van zwaarmoedigheid’) (zie Jansen-Sieben 1985, p. 47), noch de vertaling die in Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink geboden wordt (*scilicet* ‘terneergeslagen’) (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 60), maar het *MNW*. Daarin wordt immers vermeld dat het adjectief *swaer* onder meer het volgende kan betekenen: ‘*Lijdende, ziekelijk, zich moe of ziek voelende*’ (zie ‘SWAER - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek) <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=56475&citaatcompleet=siec%20ende%20swaer>> [accessed 8 April 2015]). Als commentaar wordt daar het volgende aan toegevoegd: ‘ook van ouderdom. Vaak alliteerend met siec verbonden’ (zie ‘SWAER - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek) <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=56475&citaatcompleet=siec%20ende%20swaer>> [accessed 8 April 2015]). Als voorbeeldzin voor *swaer* in die betekenis wordt *B* 608 zelfs aangehaald.

¹⁴⁸ In dat verband kunnen we opmerken dat de hertogin van *B* reeds eerder in het verhaal deed alsof ze ziek was [*B* 197-198], namelijk nadat de ridder haar avances afwees. Daarbij werd zelfs dezelfde

Daaropvolgend lezen we in *G* en *B* dat de hertogin zich naar haar kamer begaf en zich op haar bed legde [*G* 307-308 ~ *B* 610-612]. Hoewel beide vertalingen in de betreffende verzen dus in grote mate parallel lopen en veel gelijkenissen vertonen, zijn er toch nog enkele nuanceverschillen op te merken. In *G* wordt immers gezegd dat de hertogin zich naar haar kamer spoedde [*G* 307],¹⁴⁹ terwijl in *B* verteld wordt dat de hertogin gewoon gegaan is zonder meer [*B* 610]. Het is echter plausibel dat het betekenisaspect van haast en snelheid, dat in *G* door het werkwoord *spoede* [*G* 307] uitgedrukt wordt, in *B* door het bijwoord *saen* [*B* 611] overgenomen is.¹⁵⁰ De hertogin komt aldus zowel in *G* als in *B* voorzichtig en waakzaam over. In *B* wordt verder nog herhaald dat de hertogin zich op het bed legde (...) *of si siec ware* [*B* 612], terwijl dat in *G* niet gebeurt. Daardoor wordt in *B* nog eens onderstreept dat de hertogin een rasechte huichelaarster is, die haar veinzerij ook in haar eigen kamer consequent volhoudt.

Verder wordt in elk van beide vertalingen ook nog een extra, van elkaar verschillend verhaalelement toegevoegd. Zo beveelt de hertogin in *G* nog dat men ze moet toedekken [*G* 309]. De hertogin zou daar mogelijkwijze niet alleen mee willen aantonen dat ze daar zelf door haar ziekte niet meer toe in staat is, maar ook dat ze als hertogin nog altijd de bevoegdheid heeft om mensen te bevelen. Gefrustreerd omdat haar wilsuitingen door de ridder (die haar avances heeft afgewezen) en door de hertog (die haar verlangen om de ridder

formulering gebruikt: vergelijk *Die hertoghinne wel ghedaen // Hevet haer siec ghemaect saen (...) [B 197-198]* met (...) *Ende maecte haer siec ende swaer (...) [B 608]*. Door die parallellen zou de lezer kunnen vermoeden dat de hertogin van *B* bij tegenslagen erg vaak doet alsof ze ziek is. Aldus zou ook kunnen worden verklaard waarom de hertogin van *B* als een erg zelfverzekerde en doorwinterde huichelaarster overkomt: ze is vermoedelijk getraind in het huichelen van ziekte.

¹⁴⁹ Wanneer we de betekenisbijdrage van *spoede* [*G* 307] in *G an sich* bekijken, kunnen we niet direct meer over de precieze emoties van de hertogin te weten komen (cf. *supra*). De meest logische interpretatie lijkt immers te zijn dat de reden waarom de hertogin zich naar haar kamer spoedt dezelfde is als de reden waarom ze haar gezicht niet goed toont, namelijk om ervoor te zorgen dat niemand ziet dat ze niet echt ziek is. Uit *spoede* [*G* 307] lijken we dus evenmin te kunnen afleiden of de hertogin al dan niet overstuur was.

¹⁵⁰ Ten eerste is een dergelijke aanname inhoudelijk zinvol, aangezien we kunnen vermoeden dat de hertogin in een beweging naar haar kamer is gegaan en in haar bed is gekropen. Als gezegd wordt dat de hertogin zich snel op bed heeft geworpen, kunnen we dan ook vermoeden dat ze ook snel naar haar kamer is gelopen. Daarbij is het echter mogelijk dat ze zich extra gehaast heeft om in haar bed te gaan liggen, omdat er bijvoorbeeld werk(st)ers in het vertrek aanwezig waren of naar het vertrek zouden komen. Bovendien is er ook een vormelijke motivering voor onze aanname: *ghegaen* [*B* 610] en *saen* [*B* 611] staan immers beide als rijmwoorden op het verseinde van de respectieve verzen. Niet alleen dienen we daardoor altijd rekening te houden met de mogelijkheid van rijmdwang, maar ook staan de twee woorden door hun klankverwantschap met elkaar in verband. *Ghegaen* [*B* 610] zou aldus kunnen doorklinken in *saen* [*B* 611] en vice versa zou *ghegaen* [*B* 610] door *saen* [*B* 611] terug in herinnering kunnen worden geroepen. Bijgevolg zouden ze niet alleen fonetisch, maar ook inhoudelijk op elkaar kunnen worden betrokken.

te straffen uiteindelijk niet heeft ingewilligd) aan de kant geschoven werden, zou de hertogin van *G* op die manier mogelijk haar macht opnieuw bevestigd willen zien. In *G* komt de hertogin aldus tamelijk autoritair, verwend, hooghartig en ijdel over. In *B* lezen we dat de hertogin wil dat ze in haar bed zou sterven [*B* 613-614]. Terwijl ze dus eerst woedend [*B* 605-607] en huichelend [*B* 608-612] werd opgevoerd, wordt ze nu totaal wanhopig geportretteerd. Door die snelle afwisseling van emoties, komt eveneens haar wispelturigheid en wankelmoedigheid op de voorgrond. Ten slotte kunnen we opmerken dat in beide vertalingen de snelle opeenvolging der gebeurtenissen ook stilistisch en syntactisch gesuggereerd wordt door de anafoor van het nevenschikkende voegwoord *Ende*.¹⁵¹

In de 45ste scène van *G* en *B* lezen we dat de hertog de hertogin in haar kamer opzoekt en dat hij haar vraagt wat er met haar scheelt [*G* 310-319 ~ *B* 615-625]. Een groot en opvallend verschil tussen beide vertalingen bestaat erin dat de hertog van *G* wel degelijk lijkt beseffen dat er met de hertogin iets mis is [*G* 311], terwijl de hertog van *B* de tussenkomst van een knecht blijkt nodig te hebben om te weten te komen dat de hertogin (zogenaamd) ziek op haar bed ligt [*B* 615-618]. Daardoor komt de hertog van *G* in ieder geval opmerkzamer en zorgzamer over dan de hertog van *B*. Ook wijzen enkele zaken erop dat de hertog van *G* waarschijnlijk doorheeft wat er werkelijk met de hertogin gaande is (cf. *infra*), terwijl de hertog van *B* de situatie überhaupt niet lijkt te doorzien. Aldus geeft de hertog in *B* de indruk niet alleen onoplettend, maar ook vrij traag van begrip te zijn.

In de hoedanigheid van lezer zijn we ongeveer vier stappen op de hertog van *B* voor. Ten eerste merken we op dat de hertogin van de tafel is weggegaan [*B* 609]. Ten tweede weten we dat ze dat leek te doen aangezien ze plotseling door ziekte bevangen scheen te zijn [*B* 608-609]. Ten derde beseffen we dat die ziekte eigenlijk geveinsd is [*B* 608 en *B* 612]. Ten vierde weten we dat er achter die geveinsde ziekte woede en haat verborgen zijn [*B* 605-607]. Zelfs als de hertog niet direct begrijpt dat het zonderlinge gedrag van de hertogin enkel als doel had hem en de anderen te doen geloven dat ze ziek was om haar echte probleem te verbergen (*id est* de stappen drie en vier), dan zouden we toch op zijn minst verwachten dat hij überhaupt opmerkt dat zijn echtgenote van tafel is weggegaan omdat ze zich ziek voelde (*id est* de stappen een en twee).

Als de hertog van *B* zelfs die uiterlijkheden niet bemerkt, lijkt het vrij onwaarschijnlijk dat hij zou doorzien wat er in werkelijkheid met de hertogin gaande is. Wanneer de knecht de hertog over de ziekte van de hertogin inlicht [*B* 615-618], is de hertog meteen enorm bezorgd

¹⁵¹ *Scilicet* vijfmaal in *G* [*G* 305-309] en viermaal in *B* [*B* 608-611].

en staat hij direct op om zich naar haar te haasten [B 621-622]. Daarbij lijkt hij geen moment aan haar oprechtheid te twijfelen. Zijn gebrek aan doorzicht wijst op een vergaande naïviteit en een groot gemis aan kritisch oordeelsvermogen. Ondertussen zou de hertog er immers toch al van op de hoogte moeten zijn dat de hertogin er niet voor terugschrikt om mensen zonder schroom in hun gezicht te beliegen. Zo weet hij reeds zeker dat de hertogin hem heeft belogen toen ze de ridder ervan beschuldigde haar oneerbare voorstellen te hebben gedaan. Ook zou de hertog wel degelijk kunnen verwachten dat de hertogin alles behalve blij en tevreden zou zijn wanneer ze ziet dat de ridder toch niet verbannen is, maar nog steeds aan het hof verblijft en door de hertog zelfs beter bejegend wordt dan ooit tevoren.

Een ander verschil tussen beide vertalingen is dat in *B* het hele hof in rep en roer staat wanneer er iets met de hertogin aan de hand lijkt te zijn, terwijl dat in *G* minder het geval is. In *B* informeert de knecht immers de hertog *sonder beiden* [B 616] en de hertog wordt onmiddellijk zo bezorgd om zijn geliefde echtgenote, dat hij *stante pede* opstaat en zich naar de hertogin rept om te vragen wat er scheelt [B 619-625]. Belangrijk daarbij is dat de hertog als gastheer de eetactiviteit brusiek onderbreekt en zijn tafelgenoten zonder meer achterlaat, hetgeen absoluut niet hoffelijk en welgemanierd is. De hertog van *G* daarentegen blijft aan tafel, nuttigt de maaltijd en brengt aldus zijn taak van gastheer tot een goed einde [G 310]. Hij lijkt weliswaar te beseffen dat er met zijn echtgenote iets niet in orde is en hij denkt er mogelijk ook tijdens het eten aan, maar hij laat om die reden niet alles hals over kop vallen. Na het eten is hij zijn vrouw nog niet vergeten [G 310-311]. Hij zoekt haar dan ook in haar kamer op [G 312] om zich over haar ziekte te informeren [G 318-319].

Verder valt het op dat de hertog in *G* beveelt dat iedereen buiten hijzelf (en de hertogin) de kamer van de hertogin moet verlaten [G 314-315], terwijl dat in *B* niet gebeurt.¹⁵² Die discretie van de hertog in *G* zou er een aanwijzing voor kunnen zijn dat de hertog van *G* reeds vermoedt dat de hertogin opnieuw over de ridder zal beginnen.¹⁵³ Ook het vers *Hi*

¹⁵² Anders dan in *G* lezen we in *B* niet dat de hertog andere omstanders uit de kamer van de hertogin stuurt. Daardoor komt hij niet alleen minder discreet *tout court* over, maar lijkt hij ook aan te tonen dat hij absoluut geen idee heeft dat de hertogin opnieuw over de ridder zou kunnen beginnen. Dat vermoeden wordt bevestigd door de erg vage vraag die de hertog van *B* op het einde stelt ((...) *ende vraghde hare, // Wat node dat haer ware* [B 624-625]).

¹⁵³ Resoort zegt in dat verband het volgende: ‘De Gentse vertaler laat de hertog, in overeenstemming met de Franse teksten en de tafelgebruiken, eerst de maaltijd besluiten. Pas daarna gaat hij naar zijn vrouw toe. Het is in deze versie volstrekt duidelijk dat hij het gedrag van zijn vrouw op de juiste wijze heeft geïnterpreteerd. Omdat hij er zeker van is dat zij opnieuw over de ridder zal beginnen, is hij niet alleen lichtelijk geïrriteerd, maar stuurt hij ook alle andere aanwezigen uit haar vertrek weg, om vervolgens op het voeteneind van haar bed plaats te nemen’ (zie Resoort 1988, p. 13). Het schijnt ons

ghincse besien met ere hitten (...) [G 312] zou erop kunnen wijzen dat de hertog de ware toedracht van het zonderlinge gedrag van de hertogin doorziet (cf. *infra*).¹⁵⁴ Bovendien kunnen we de gerichte, kritische en misschien zelfs ironische vragen die de hertog van *G* de hertogin stelt, in de beschouwing betrekken [G 318-319]. Terwijl de hertog van *B* zijn onwetendheid toont met zijn vage vraag wat er met de hertogin scheelt [B 624-625], lijkt de hertog van *G* de hertogin haast aan een kruisverhoor te onderwerpen. Hij vraagt immers vanwaar de ziekte van de hertogin ineens komt [G 318], wat ze precies heeft [G 319] en waar

echter toe dat Resoort zich op dat vlak al te resoluut uitdrukt. Er zijn wel degelijk aanwijzingen die in die richting wijzen, maar absoluut zeker kunnen we niet zijn (cf. *infra*).

¹⁵⁴ In dat verband dienen we op te merken dat de bepaling *met ere hitten* [G 312] ambivalent is en dat er twee lezingen verdedigbaar zijn: het zou in theorie zowel betrekking kunnen hebben op de hertogin (waarbij *ere* [G 312] als vormvariant voor het bezittelijke voornaamwoord *hare* gelezen wordt) als op de hertog (waarbij *ere* [G 312] als vormvariant voor het onbepaalde lidwoord *eenre* gelezen wordt). *Ere* [G 312] zou tot *hare* (zie ‘HARE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?wdb=MNW&actie=article&id=15814>> [accessed 15 April 2015]) herleid kunnen worden wanneer we er rekening mee houden dat er in *G* erg vaak een procope van de letter ‘h’ voorkomt en dat eveneens de palatalisering van klinkers veelvuldig plaatsvindt (zie Jansen-Sieben 1985, p. 17 en Van der Wal en Van Bree 2008, pp. 26-31). *Ere* [G 312] zou tot *eenre* (*id est* de datief vrouwelijk enkelvoud van *een*) herleid kunnen worden wanneer we er rekening mee houden dat er bij zulk een klein, veelvoorkomend functiewoord als *eenre* erg vaak klankverlies optreedt (zie ‘EEN - VMNW (Vroegmiddelnederlands Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=VMNW&id=ID95242&lemma=een>> [accessed 2 June 2015] en ‘EEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?wdb=MNW&actie=article&uitvoer=HTML&id=08283>> [accessed 2 June 2015]). Indien we ervan uit zouden gaan dat *met ere hitten* [G 312] op de hertogin betrekking heeft, zou dat kunnen betekenen dat de hertog beseft dat de hertogin ziek is of zelfs dat de hertog beseft dat de hertogin *de facto* niet ziek, maar wel toornig of driftig is (zie ‘HITTE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=17381&lemma=hitte>> [accessed 2 June 2015]). In het vers ervoor treedt de hertog immers nog duidelijk als focalisator op ((...) *Sine vrouwe wildi niet vergeite[n]* (...) [G 311]) en hij zou eveneens in *G* 312 als focalisator dienstgedaan kunnen hebben (cf. *infra*). Indien we ervan uit zouden gaan dat *met ere hitten* [G 312] op de hertog betrekking heeft, lijkt ons *hitte* [G 312] slechts metaforisch te kunnen worden geïnterpreteerd. Overdrachtelijk gebruikt kan het woord *hitte* vele betekenissen hebben. Jansen-Sieben vermeldt enkel de betekenis ‘toorn’ (zie Jansen-Sieben 1985, p. 76), maar het kan ook verder onder meer ‘hartstocht’ en ‘drift’ betekenen (zie ‘HITTE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=17381&lemma=hitte>> [accessed 2 June 2015]). Het lijken dus alle gemoedstoestanden te zijn die we tegenover de gemoedstoestand ‘kalmte’ kunnen plaatsen. In de betreffende context verkiezen we om *hitte* [G 312] zo neutraal mogelijk als ‘met een gestoord gemoed’ te interpreteren, waarmee alleszins aangeduid wordt dat de hertog niet kalm is en niet alles onder controle heeft. Indien men *hitten* [G 312] verder zou willen invullen, zou de bepaling afhankelijk van de interpretatie van de context kunnen betekenen dat de hertog geïrriteerd was (cf. Resoort 1988, p. 13), maar ook dat de hertog simpelweg met veel vragen zit, hartstochtelijk is, opgefokt is enzovoort. Wij kiezen er echter welbewust voor neutraal te blijven, aangezien de context verschillende interpretaties lijkt te kunnen ondersteunen (cf. *infra*). Evenmin lijkt de context uitsluitel te bieden betreffende de vraag of *ere* [G 312] tot *hare* dan wel tot *eenre* dient te worden herleid, waardoor we ook op dat vlak ervoor kiezen beide mogelijkheden in beschouwing te blijven nemen.

ze de ziekte heeft opgelopen [G 319]. Vooral ‘s hertogs eerste en laatste vraag zouden kunnen doen vermoeden dat de hertog van *G* reeds onraad ruikt.

Hoewel de bovengenoemde elementen er dus wel op zouden kunnen wijzen dat de hertog van *G* de huichelarij van de hertogin doorziet en dat hij bevroedt of weet wat er werkelijk met de hertogin aan de hand is, kan het niet zwart op wit worden aangetoond. Zijn mogelijke argwaan zou enkel afgeleid kunnen worden uit de samenvoeging van enkele impliciete aanwijzingen (cf. *supra*). Alle afzonderlijke elementen die we aanhaalden, zouden echter ook op een andere manier geïnterpreteerd kunnen worden. Zo is het eveneens mogelijk dat de hertog alle mensen uit het vertrek van de hertogin stuurt omdat hij discretie en vertrouwelijkheid hoog in het vaandel draagt en eventueel gezichtsverlies van de hertogin als gevolg van een schaamtevol ongemak wil vermijden. Verder lijkt het vers *Hi ghincse besien met ere hitten (...)* [G 312] vele en uiteenlopende interpretaties te kunnen ondersteunen.¹⁵⁵ Zo zou bijvoorbeeld de alwetende verteller en niet de verteller met de hertog als focalisator kunnen opmerken dat de hertogin toornig is of zou de hertog simpelweg door erg veel vragen gekweld kunnen worden. De hertog zelf confronteert de hertogin ook niet expliciet met zijn (eventuele) vermoedens, maar formuleert zijn vragen – conform de hoofse omgangsregels – op een dubbelzinnige manier. ‘s Hertogs vragen zouden immers ook kunnen wijzen op een verregaande interesse in en bezorgdheid voor de hertogin en eventueel ook op een poging van de hertog om de oorzaak, aard en remedie van de ziekte te achterhalen. Wanneer we alle elementen die we hierboven aanhaalden samen nemen, lijkt het wel nog altijd een waarschijnlijke aanname dat de hertog in *G* een tamelijk diepgaand inzicht in het gedrag van de hertogin heeft, dat het inzicht van de hertog in *B* in ieder geval overstijgt.¹⁵⁶ Aldus lijkt de hertog in *G* eveneens meer mensenkennis te bezitten dan de hertog in *B*.

Daarenboven springt het in het oog dat de hertog in *G* in hoge mate als een gezagrijke, daadkrachtige en autonome persoon beschreven wordt, terwijl dat in *B* veel minder het geval is. Eerst en vooral ging de hertog in *G* op eigen initiatief naar de hertogin [G 312]. Vervolgens *geboot* [G 314] hij dat niemand buiten hijzelf bij de hertogin mocht blijven. Daarna lezen we de reactie van de omstanders op zijn bevel: *Men deide gereet datti hiet (...)* [G 316]. Dat wijst erop dat de hertog gezag uitstraalde en dat de aanwezigen zonder meer naar zijn bevelen luisterden. Toen iedereen buiten was, ging de hertog er direct toe over zijn spervuur van vragen op de hertogin los te laten [G 317-319]. De hertog in *B* daarentegen werd pas actief

¹⁵⁵ Zie voetnoot 154.

¹⁵⁶ Hoe ver dat inzicht van de hertog in *G* precies reikt, kan echter niet met zekerheid gezegd worden.

nadat de knecht hem over de toestand van de hertogin was komen inlichten. Er wordt vervolgens benadrukt hoezeer de hertog zijn echtgenote liefhad [B 619-620], waardoor we reeds vermoeden dat de hertog alles zou doen om zijn geliefde te helpen. Daarna wordt duidelijk dat de hertog de hertogin zo overdreven hoog achtte, dat hij bij het minste slechte bericht enorm bezorgd werd en alles wat hij bezig was zonder meer liet vallen om naar zijn echtgenote te kunnen gaan kijken [B 621-624]. Aldus komt de hertog van *B* erg afhankelijk en onderdanig over. De hertog van *G* betoont zich ook wel bezorgd, maar niet op een slaafse manier zoals de hertog van *B*.

In de 46ste scène van *G* en *B* verklaart de hertogin wat haar dwarszit [G 320-331 ~ B 626-642]. Terwijl de verteller van *G* enkel kort aangeeft dat de hertogin het woord opneemt [G 320], biedt de verteller van *B* in een relatiefzin een vooruitblik op het gedrag van de hertogin [B 626-627]. Hij zegt immers dat de hertogin haar leed zwaar liet doorwegen [B 626] en dat ze bijzonder weinig ontzag toonde voor haar echtgenoot [B 627]. Aldus lijkt de verteller van *B* de hertogin te portretteren als iemand die zich al te emotioneel of zelfs hysterisch gedraagt en haar eigen situatie veel ernstiger inschat dan ze *de facto* is. Ook komt ze over als iemand die erg weinig respect voor haar eigen echtgenoot heeft. Dat staat in contrast met datgene wat de verteller enkele regels daarvoor zei over de hertog, namelijk dat hij de hertogin ongelofelijk beminde [B 619-620] en dat hij dan ook speciaal voor haar al zijn bezigheden liet vallen [B 621-625]. Afgaande op de twee inleidende regels van de verteller in *B* kunnen we dan ook reeds verwachten dat de hertogin in haar antwoord op de hertog veel misbaar zal maken en de hertog zelf ook erg hard en meedogenloos zal aanpakken.

Vervolgens komt de hertogin in beide vertalingen in de directe rede aan het woord [G 320-331 ~ B 628-642]. Een frappante gelijkenis tussen *G* en *B* is dat de hertogin in geen van beide vertalingen nog rept van de lichamelijke ziekte die ze voordien geveinsd heeft. Dat zou voor de hertog opnieuw een aanwijzing kunnen zijn voor haar onoprechtheid en haar bereidheid tot bedrog. De erg gerichte vragen die de hertog in *G* over de ziekte van de hertogin stelt [G 318-319], laat de hertogin totaal onbeantwoord. In de plaats daarvan drukt ze haar verontwaardiging over de gang van zaken op dat moment uit, waarbij ze ook heftig tegen de hertog zelf uit de hoek komt. Zo geeft ze de indruk in haar echtgenoot teleurgesteld te zijn, wanneer ze zegt dat ze hem niet zo dwaas had ingeschat als hij zich uiteindelijk volgens haar heeft betoond [G 321]. Ook acht ze het van weinig verstand getuigen dat de hertog degene die haar wil onteren en verdrietig maken, in haar aanwezigheid feestelijk onthaalt [G 322-327]. Aldus zien we dat de hertogin aan haar leugen blijft vasthouden, maar zich daarbij beperkt tot

het nogmaals oprakelen van de oude beschuldigingen.¹⁵⁷ Ten slotte bekent de hertogin van *G* waarom ze in werkelijkheid van tafel is opgestaan: ze kon het niet aanzien dat de hertog de ridder nog beter bejegende dan tevoren [*G* 328-331].

De hertogin in *G* geeft aldus een tamelijk authentieke en oprechte indruk. Enkel de reden waarom ze het niet kon verdragen dat de hertog zich nog welwillender dan tevoren tegenover de ridder betoonde, komt op de hertog – net als op de lezer – als een aperte leugen over. Door zelf niet meer op de lichamelijke ziekte terug te komen en door te zeggen waarom ze eigenlijk echt van tafel is weggegaan, lijkt de hertogin haar eigen leugen in dat verband impliciet toe te geven. Verder stemt het betoog van de hertogin in de betreffende passage redelijk goed overeen met de manier waarop ze eerder gekarakteriseerd werd, waarbij de nadruk op haar verontwaardiging ligt. Ook lijkt het plausibel om aan te nemen dat de hertogin van *G* niet langer op de hertog en de ridder kon toekijken, omdat het tafereel met de hertog en de ridder haar trots met de grond gelijk maakte. Aldus lijkt impliciet opnieuw de ijdelheid van de hertogin naar boven te komen. De lezer krijgt het gevoel dat de hertog de hertogin tamelijk gemakkelijk verder zou kunnen bewerken om haar de hele waarheid te doen vertellen, aangezien er in haar relaas nog slechts één leugen lijkt te zitten, die echter wel van essentieel belang voor het verdere verloop van het verhaal is (cf. *supra*).

Vervolgens werpen we een blik op de situatie in *B*. Daar vroeg de hertog de hertogin erg vaag (...) *Wat node dat haer ware* [*B* 625]. Terwijl die vraag allicht naar haar lichamelijke gesteldheid polste – een knecht had de hertog immers gemeld dat de hertogin ziek te bed lag [*B* 615-618] – zegt de hertogin wat haar geestelijk dwarszit. Aangezien de vraag van de hertog niet nader gespecificeerd is en dus op verschillende manieren geïnterpreteerd kan worden, kan de hertogin in *B* subtieler dan in *G* de vragen naar haar geveinsde ziekte ontwijken. Verder kunnen we opmerken dat de toon van de hertogin in *B* verwijtender en heftiger is dan in *G*. Zo zit het haar naar eigen zeggen ten zeerste dwars dat de hertog zo weinig achting voor haar koestert, dat hij de ridder nog als zijn vriend beschouwt [*B* 629-632]. Volgens haar heeft de ridder zich nochtans zo schandelijk gedragen dat hij eigenlijk de doodstraf zou moeten krijgen [*B* 633-634]. De hertogin lijkt de hertog dus bepaalde denkbeelden toe te schrijven, die hem volgens haar ertoe gebracht hebben de ridder nog altijd als vriend te beschouwen. Uit het feit dat de hertog de ridder prijst, leidt ze aldus (al dan niet geveinsd en overdreven) af dat de hertog haar dan wel moet misprijzen en minachten. Niet

¹⁵⁷ Vergelijk in dat verband de uitspraak '(...) *Also ic u hebbe geseit* (...)’ [*G* 326] van de hertogin in *G*.

alleen geeft ze aldus de indruk enorm egocentrisch te zijn, maar ook erg vals en manipulatief. Daarbij is het opmerkelijk dat de verteller van *B* eerst zegt dat de hertogin weinig ontzag voor haar echtgenoot koestert [*B* 627] en de hertogin vervolgens juist haar echtgenoot ervan verwijt weinig achting voor haar te koesteren [*B* 630]. Ook worden beide uitspraken (*scilicet* van de verteller en van de hertogin in *B*) opvallend gelijkaardig geformuleerd: vergelijk (...) *Ende lettelt goet den man ontsach* (...) [*B* 627] met '(...) *Dat ghi mi prijst soe lettelt goet* (...)’ [*B* 630]. Op die manier wordt de hypocrisie van de hertogin erg dik in de verf gezet.

In de verzen '(...) *Die an mi wel hevet verdient, // Dat men hem name dlijft*' [*B* 633-634] brengt de hertogin slechts kort haar eerdere beschuldigingen in herinnering. Ook in *G* zagen we dat de hertogin kort aan haar eerder geuite beschuldigingen refereerde [*G* 325-327]. Tussen die twee vergelijkbare verhaalelementen kunnen we echter een nuanceverschil opmerken. De hertogin van *G* haalt immers op beknopte wijze nogmaals aan wat de ridder ook alweer misgedaan heeft, maar stelt geen volgens haar gepaste straf voor. De hertogin van *B* daarentegen zegt in de betreffende verzen enkel welke straf de ridder volgens haar zou moeten krijgen,¹⁵⁸ maar vermeldt niet om welke reden de ridder die straf verdient.¹⁵⁹ Door aldus te focussen op de straf die de ridder volgens haar zou moeten krijgen, zou de hertogin van *B* de grote kloof die gaapt tussen de situatie zoals die op dat moment is [*B* 632] en de situatie zoals die volgens haar zou moeten zijn, kunnen beklemtonen [*B* 633-634]. Verder is het frappant dat de hertogin van *B* in scène 46 de doodstraf een gepaste straf voor de ridder acht, terwijl ze eerst genoegen nam met verbanning [*B* 233]. Op die manier zou de hertogin ruimte voor een compromis met de hertog kunnen laten, zodat hij de ridder misschien dan wel niet doodt, maar dan toch wel op zijn minst verbant. Aldus komt de hertogin in *B* veel meer dan in *G* als een geslepen, gewiekste onderhandelaarster over, die haar betoog retorisch opsmukt met contrastwerking en overdrijving om maximaal effect te verkrijgen.

Terwijl de hertogin van *G* het bij die oprissing van de eerder geuite beschuldigingen laat, gaat de hertogin van *B* verder dan dat. Na de korte herinnering [*B* 633-634] zet ze immers nog eens alles op alles en probeert ze met hernieuwde kracht de ridder bij de hertog alsnog in een kwaad daglicht te stellen [*B* 635-638]. Zo zegt ze dat de ridder nog kwaadaardiger is dan een misdadiger [*B* 635] en dat datgene wat de ridder haar voorstelde en

¹⁵⁸ Een vergelijkbaar verschil tussen beide vertalingen zagen we reeds in de derde scène [*G* 9-26 ~ *B* 223-236], waar de hertogin van *G* de strafbepaling aan de hertog overliet, terwijl de hertogin van *B* zelf een straf voorstelde (cf. *supra*).

¹⁵⁹ Vergelijk echter de volgende poging van de hertogin in *B* om de ridder bij de hertog zwart te maken, waarbij ze nogmaals haar beschuldigingen uit [*B* 635-638] (cf. *infra*).

waarmee hij haar beledigde, niet alleen haar te schande brengt, maar ook de hertog als haar echtgenoot en 's ridders leenheer [B 636-638].¹⁶⁰ Aldus lijkt ze te willen veroorzaken dat de hertog zich alsnog gekrenkt zou voelen, aangezien de ridder niet alleen zijn vrouw maar ook hem (zogezegd) schade zou hebben berokkend. Vervolgens verzucht de hertogin nog dat zij ondanks al die aangehaalde misdaden toch niet gewroken wordt [B 639].¹⁶¹ Met die klacht zou de hertogin van *B* mogelijkerwijze willen bewerkstelligen dat de hertog uit zijn passieve houding ontwaakt en eindelijk tot actie overgaat. Ook lijkt er een verwijt en teleurstelling in haar klacht te schuilen: de hertogin hoopte mogelijk dat ze op de hertog kon rekenen om de zaak snel naar haar zin af te handelen, maar niets blijkt minder waar.

Tegenover de situatie zoals die volgens de hertogin van *B* zou moeten zijn (*id est* dat ze gewroken wordt [B 639]) stelt de hertogin vervolgens de situatie zoals die op dat moment in werkelijkheid is.¹⁶² Zo merkt ze op dat de hertog de ridder nog liever heeft dan tevoren [B 640]. Ten slotte schrijft ze de hertog opnieuw expliciet kwaadaardige bedoelingen toe. Dat zagen we eerder ook al gebeuren [B 629-634], maar in de verzen *B* 641-642 komen de woorden van de hertogin nog heftiger, verwijtender en snibbiger over. Ze zegt immers dat de hertog de ridder enkel meer eer toekent om haar verdriet te vermeerderen [B 641-642]. Alles bij elkaar genomen kunnen we stellen dat de hertogin in *B* een veel kwaadaardigere indruk maakt dan die in *G*. Terwijl de hertogin in *G* niet meer ver van de waarheid verwijderd is en haar leugen nog slechts kort vermeldt zonder er nog een schepje bovenop te doen, lijkt de hertogin in *B* totaal in haar eigen leugen te zijn gaan geloven en ontziet ze niets of niemand om de hertog toch maar te laten doen wat zij wil. De hertogin in *G* laat nog een relatief normale indruk na, maar de hertogin in *B* lijkt eerder op een losgeslagen hysterica, die je het liefst zo ver mogelijk uit de buurt wilt houden. Verder heeft *B* in de 46ste scène beslist een hoger sensatiegehalte dan *G*.¹⁶³

In de 47ste scène van *G* en *B* ontkracht de hertog de leugen van de hertogin [*G* 332-340 ~ *B* 643-654]. In *G* zien we allereerst dat de hertog erg kalm op de uitingen van de hertogin reageert. Zijn optreden als sprekende instantie wordt door de verteller erg normaal met *Dhertoghe sprac* [*G* 332] aangekondigd en de hertog spreekt de hertogin in zijn eigenlijke uiting bovendien met *Lieve vriendinne* [*G* 332] aan. Wanneer we rekening houden met het

¹⁶⁰ Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 62.

¹⁶¹ Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 62.

¹⁶² Ook eerder maakte de hertogin van contrastwerking gebruik om haar boodschap kracht bij te zetten, zie bijvoorbeeld *B* 632-634.

¹⁶³ Zie hoofdstuk 4.

vervolg van 's hertogs uiting, waar de hertog ertoe overgaat de leugen van de hertogin volledig bloot te leggen en te ontcrachten [G 333-336], krijgt die aanspreking een bijzondere lading. De hertog zet de hertogin weliswaar duidelijk op haar plaats en laat blijken dat hij haar verwerpelijke leugen doorziet, maar lijkt door die liefdevolle aanspreking op voorhand aan de hertogin duidelijk te willen maken dat hij haar hoe dan ook blijft liefhebben. Aldus zou die specifieke aanspreking zelfs kunnen impliceren dat de hertog de hertogin reeds zo goed als vergeven heeft. In *G* krijgen we dan ook de indruk dat de hertog de situatie reeds goed heeft overdacht en verwerkt, dat de hertog de situatie van op een afstand kan bekijken en dat de hertog zich niet impulsief door de emoties van het moment laat meeslepen. Bovendien lijken 's hertogs volgende uitspraken door de liefdevolle aanspreking enigszins verzacht en genuanceerd te worden (cf. *infra*).

Na de aanspreking gaat de hertog in *G* meteen over tot de ontcrachting van de leugen die de hertogin hem vertelde [G 333-336]. Daarbij klinkt hij zeer zeker van zijn stuk. Zo zegt hij dat hij noch van de hertogin noch van een andere sterveling aanneemt dat datgene wat de hertogin hem verteld heeft, ooit zou kunnen gebeuren. Aldus laat de hertog van *G* blijken dat de hertogin geen voorkeursbehandeling (meer) geniet ten opzichte van andere mensen. Wat daarbij opvalt, is dat de hertog niet dieper op de leugen van de hertogin ingaat: in tegenstelling tot de hertog van *B* [B 648-649] vraagt hij zelfs niet waarom de hertogin überhaupt heeft gelogen. Het wordt bovendien enkel nog frappanter wanneer we rekening houden met het feit dat de hertog van *G* eerder in het verhaal erg dik in de verf zette dat de hertogin gelogen had [G 284-285] en met het feit dat die leugen het enige (doch grote) obstakel leek te zijn dat de hertogin nog van de gehele waarheid scheidde [G 320-331]. Dat de hertog van *G* uiteindelijk toch niet verder op de leugen van de hertogin ingaat, komt dan ook tegen onze eerdere verwachtingen in (cf. *supra*). Wel stemt het overeen met de liefdevolle aanspreking van de hertogin door de hertog, die erop lijkt te wijzen dat de hertog de hele situatie voor zichzelf al een plaats heeft gegeven en dat de hertog de hertogin mogelijk ook reeds (zo goed als) vergeven heeft. In dat verband is het mogelijk dat de hertog van *G* simpelweg geen woorden meer aan de situatie wil vuilmaken, omdat hij de hele kwestie het liefst gewoon wil laten rusten.

Terwijl de hertog van *G* dus eerst datgene aanhaalt wat hij niet gelooft [G 333-336], zegt hij vervolgens wat hij wel gelooft [G 337-338]. Zo verklaart hij er zeker van te zijn dat de ridder er zelfs nooit aan heeft gedacht de hertogin met oneerbare voorstellen te benaderen [G 337-338] en drukt hij zeer expliciet zijn vaste geloof in 's ridders onschuld uit [G 338].

Daaropvolgend geeft hij de reden aan waarom hij zo zeker is: hij weet namelijk zeer veel van 's ridders levenswandel [G 339]. Aldus refereert de hertog van *G* – in tegenstelling tot de hertog van *B* (cf. *infra*) – zeker niet expliciet aan het geheim van de ridder. Hij stelt zich voor als een goede, vertrouwelijke vriend van de ridder, die op basis van diens levenswandel kan weten dat de ridder zich niet zou gedragen zoals de hertogin beweert. In de vijfde scène van *G* verwonderde het de hertog weliswaar ook diep dat de ridder zich tegenover de hertog zou misdragen [G 30-38], maar uiteindelijk vertrouwde hij toch meer op de woorden van zijn echtgenote dan op zijn eigen ervaring. In de 47ste scène blijkt echter dat 's hertogs vertrouwen in de ridder volledig hersteld is, waardoor de hertogin zou kunnen vermoeden dat de hertog in de tussentijd nog een onderhoud met de ridder gehad heeft. In dat onderhoud zou de ridder dan meer over zijn levenswandel verteld hebben, op basis waarvan de hertog zulk een groot vertrouwen in de ridder kan uitspreken.

Ten slotte verbiedt de hertog van *G* de hertogin om nog op het onderwerp terug te komen: *'Nu ne vraechter mi nemmeer omm[e]'* [G 340]. Het voornaamwoordelijke bijwoord (...)er (...) omm[e] [G 340] zou in dat verband naar de hele leugen betreffende de ridder, maar ook specifiek naar de levenswandel van de ridder kunnen verwijzen. In het eerste geval zou de hertog aldus de boodschap kunnen willen overbrengen dat de hele zaak voor zijn part afgesloten is en dat hij de hele kwestie simpelweg wil laten rusten (cf. *supra*). In het tweede geval zou de hertog mogelijkerwijze duidelijk willen maken dat hij niet wil dat de hertogin nog verdere vragen stelt over of nog überhaupt ooit terugkomt op de vermelde levenswandel van de ridder. Dat zou erop kunnen wijzen dat de hertog reeds beseft dat hij zich op glad ijs bevindt door te hebben gezegd dat hij op de hoogte is van persoonlijke informatie van de ridder. Door 's hertogs uitspraak zou de hertogin er immers toe gestimuleerd kunnen worden om de hertog te laten vertellen over 's ridders levenswandel in de hoop op iets dat ze tegen de ridder zou kunnen gebruiken. De hertog in *G* komt aldus over als een man die rechtuit zegt wat hij denkt en wel de intentie heeft om niets over 's ridders geheim te zeggen, maar uiteindelijk toch ongewild reeds een hint geeft.

Wanneer we daarnaast de parallelle passage van *B* leggen, kunnen we heel wat essentiële verschillen opmerken. De hertog in *B* spreekt om te beginnen zijn echtgenote veel minder liefdevol toe dan de hertog in *G*: *'Laet varen, vrouwe'* [B 643]. Ook wordt pas na die uitlating door de verteller duidelijk gemaakt dat de hertog aan het woord was (en ook verder nog zal zijn) [B 643]. Aldus worden we middenin de actie geworpen, wordt de dynamiek van het verhaal bevorderd en krijgen we bovendien de indruk dat de hertog de hertogin

onderbreekt. De hertog van *B* komt dan ook vrij geïrriteerd, onhoffelijk, opvliegend en impulsief over. Dat is echter tamelijk goed te begrijpen, wanneer we ons opnieuw voor de geest halen hoe de hertogin van *B* tegen de hertog tekeer ging [*B* 626-642]. Haar hele uiting was doordrongen van hysterie, leugens en verwijten. Op het einde zei ze zelfs dat de hertog de ridder enkel meer eer toekende om haar nog dieper in de put te duwen [*B* 641-642]. Het is dus gezien de context begrijpelijk dat de hertog eerst en vooral simpelweg wil dat de hertogin ermee ophoudt zulke zaken te zeggen [*B* 643]. Maar ook indien we die voorafgaande uitspraak van de hertogin in de beschouwing betrekken, schijnt het alsnog gerechtvaardigd toe om te stellen dat de hertog van *B* minder goed lijkt te kunnen relativiseren en zich meer door continu veranderende emoties lijkt te laten leiden dan de hertog van *G*. Immers, terwijl in de 45ste scène van *B* nog ‘s hertogs slaafse adoratie voor de hertogin sterk naar voren kwam [*B* 619-620], lijkt de hertog in de 47ste scène van *B* erg door de hertogin en haar uitspraken geïrriteerd te worden. Aldus komt de hertog van *B* eveneens onbestendiger over dan de hertog van *G*.

Vervolgens zien we in *B* twee verhaalelementen die in *G* überhaupt niet voorkomen. Ten eerste zegt de hertog van *B* tegen de hertogin dat ze goed moet weten dat hij geen verrader zal zijn [*B* 644-645], aangezien hij verraders enorm haat en hen niet in zijn nabijheid duldt [*B* 645-647]. Aldus toont de hertog zijn intentie om niet datgene te doen, waarvan hij niet wil dat anderen het bij hem doen. Uitgaande van zijn woorden *an sich* zouden we hem dus een consequente en oprechte man kunnen noemen. Dat eerste extra verhaalelement lijkt een echo te zijn van een passage in de tweede scène van *B* [*B* 216-222]. In de betreffende passage van de tweede scène zegt de hertog immers dat hij verraders haat en dat hij ze niet in zijn nabijheid wil hebben [*B* 219-220]. Ook kunnen we in dat eerste extra verhaalelement een allusie op het vervolg van het verhaal zien. Uiteindelijk zal de hertog immers wel degelijk een verrader blijken te zijn, wanneer hij het geheim van de ridder aan zijn echtgenote vertelt [*B* 770-779]. Aldus blijkt hij zijn mooie en veelbelovende woorden niet in daden om te zetten, waardoor hij hypocriet overkomt. Verder kunnen we nog opmerken dat de uiting van de hertog hoe dan ook zeer onsubtiel is, aangezien hij met zijn geheimzinnigheid net de nieuwsgierigheid van de hertogin zou kunnen opwekken. Hoewel de hertog in eerste instantie nog erg vaag blijft, zou de hertogin uit de context wel eens kunnen afleiden dat de hertog geheimzinnig doet over iets dat met de ridder te maken heeft. Daardoor zou het voor haar nog interessanter worden, aangezien ze er een nieuwe kans in zou kunnen zien om de ridder het leven zuur te maken.

In de eraan voorafgaande uitspraak van de hertogin is bovendien niets te vinden, waardoor de hertog zich ertoe gedwongen zou kunnen voelen te zeggen dat hij geen verrader is. Een mogelijk scenario is dat de hertog in paniek is geschoten toen de hertogin opnieuw over de ridder begon en dat hij van het begin duidelijk wilde maken dat de hertogin geen kans maakt om het geheim aan hem te ontfutselen.¹⁶⁴ Mogelijkerwijze ging de hertog ervan uit dat hij op die manier de pogingen van de hertogin om verder te gaan over de ridder bij voorbaat zou kunnen afblokken en dat hij aldus de touwtjes volledig zelf in handen zou kunnen houden. In zijn naïviteit lijkt hij echter niet te beseffen dat hij zo net de nieuwsgierigheid van de hertogin zou kunnen aanwakkeren. Hij laat aldus blijken dat hij weliswaar goede bedoelingen heeft, maar dat hij zijn eigen standvastigheid en autoriteit enerzijds overschat en de nieuwsgierigheid en de sluwheid van de hertogin anderzijds onderschat. De hertog in *G* gaat veel verstandiger, gewetensvoller en tactvoller met de situatie om, aangezien hij zijn kennis van ‘s ridders levenswandel slechts zijdelings vermeldt en niet met geheimzinnigheid omhult. Ook hij lijkt de nieuwsgierigheid en de sluwheid van de hertogin te onderschatten, maar dat lijkt eerder aan de buitenproportionele trots en uitgekooktheid van de hertogin te moeten worden geweten dan aan de hertog van *G* zelf.

Ten tweede vraagt de hertog van *B* aan de hertogin waarom zij die beschuldigingen tegen de ridder überhaupt geuit heeft [*B* 648-649]. De overgang van het eerste extra verhaalelement (cf. *supra*) naar het tweede extra verhaalelement is opnieuw vrij bruusk: de hertog van *B* geeft aldus de indruk vrij paniekerig van de hak op de tak te springen. Mogelijk is de hertog ertoe gekomen die vraag te stellen, omdat hij het zich herinnerde dat hij ook vroeger al gezegd had verraders te haten en dat de hertogin in die context de ridder ervan beschuldigd had een verrader te zijn, of omdat zijn eigen woord *Verrader* [*B* 645] hem simpelweg aan haar beschuldiging herinnerde. Dat hij die vraag aan de hertogin stelt en de hertog van *G* niet, zou erop kunnen wijzen dat de hertog van *B* meer tot confrontatie en conflict met de hertogin bereid is dan de hertog van *G*, die de hertogin reeds vergeven lijkt te hebben en de hele situatie het liefst lijkt te willen laten rusten (cf. *supra*). Aldus komt de hertog in *B* strijdvaardiger en waarheidslievender over dan die in *G*. Op de vraag van de hertog in *B* krijgen we echter geen antwoord, wat erop kan wijzen dat de hertog aan een stuk doorratelde zonder dat hij de hertogin aan het woord heeft gelaten of dat de hertogin

¹⁶⁴ Uit het gedrag van de hertog in *B* leken we immers te kunnen afleiden dat de hertog in het geheel niet doorhad wat achter de veinzerij van de hertogin schulde (cf. *supra*). In dat opzicht is het logisch dat de hertog, die van de hertogin verwacht te horen wat haar lichamelijk kwelt, uit de lucht komt gevallen wanneer de hertogin op zulk een heftige manier opnieuw over de ridder begint.

simpelweg niet op zijn vraag heeft willen antwoorden en de hertog dan zelf maar verder sprak.

Voor de volgende verhaalelementen in *B* kunnen we opnieuw parallellen in *G* terugvinden. Die corresponderende verhaalelementen van *G* en *B* volgen elkaar echter in een licht andere volgorde op en vertonen af en toe ook nog kleinere dan wel grotere verschillen ten opzichte van elkaar. Zo zegt de hertog van *B* er zeker van te zijn dat de beschuldiging van de hertogin een leugen is [*B* 649-650],¹⁶⁵ hetgeen in grote mate met de ontmaskering van de leugen van de hertogin in *G* overeenkomt [*G* 333-336]. Om die uitspraak kracht bij te zetten, beroept de hertog van *B* zich op het geheim dat hij van de ridder kent [*B* 651].¹⁶⁶ In *G* doet de hertog een beroep op zijn kennis van 's ridders levenswandel [*G* 339] om te stellen dat de ridder zelfs nooit op de gedachte gekomen is om de hertogin met oneerbare voorstellen te benaderen en dat hij dus volkomen onschuldig is aan de beschuldiging van de hertogin [*G* 337-338]. De hertog van *G* geeft daarmee echter nog niet te kennen dat de ridder een geheim heeft, hetgeen de hertog van *B* wel doet. Opnieuw lijkt die zeer onsubtiele uitspraak van de hertog in *B* echter niet uit slechte bedoelingen voort te komen. We zouden ons bijvoorbeeld kunnen indenken dat de hertog de drang voelde om zijn uitspraak dat de beschuldiging van de hertogin een leugen is [*B* 649-650], te onderbouwen. Daarbij zou hij nogmaals kunnen willen beklemtonen dat het een geheim is om de hertogin op een afstand te houden, met de verwachting dat de hertogin zich er dan niet meer mee zou inlaten. Dat neemt echter niet weg dat de hertog van *B* opnieuw aldus een torenhoge inschattingsfout maakt, die niet enkel van een gebrek aan mensenkennis getuigt, maar eveneens van naïveteit en zelfs domheid.

De hertog van *B* geeft niet alleen de indruk naïefer en onverstandiger, maar ook loslippiger en onbetrouwbaarder te zijn dan de hertog van *G*. Die grotere loslippigheid en onbetrouwbaarheid zouden (mede) verklaard kunnen worden door de verschillende aard van de relatie tussen de hertog en de ridder in beide vertalingen. Zo krijgen we in *G* meer de indruk dat er een diepgaande vriendschap bestaat tussen beide heren dan in *B*, omdat de hertog in *G* voor zijn uitspraken een beroep doet op de levenswandel van de ridder *an sich* en niet simpelweg op een geheim, zoals in *B* het geval is. Een geheim kan immers evenzeer per ongeluk en ongewild in de handen van een niet al te goede vriend komen, terwijl kennis van de levenswandel van een persoon toch een zekere vertrouwdheid met de aard en het karakter

¹⁶⁵ 's Hertogs vraag drukte wel reeds scepsis uit [*B* 648-649], maar legde nog niet expliciet de leugenachtigheid van de beschuldiging van de hertogin bloot.

¹⁶⁶ Aldus wordt het voor de hertogin vermoedelijk eveneens duidelijk dat 's hertogs eerdere geheimzinnigheid hoogstwaarschijnlijk ook al op de ridder betrekking had [*B* 644-647].

van die persoon veronderstelt. Terwijl van een oprecht goede vriend verwacht kan worden dat hij alle moeite van de wereld doet om een geheim voor zich te houden, komt het voor een niet al te goede vriend niet zo nauw wat er met een geheim gebeurt, waardoor die zich al snel minder voorzichtig gedraagt. Datzelfde verschil zien we ook in de manier waarop de hertog van *G* respectievelijk de hertog van *B* in de 47ste scène en in latere scènes met het geheim van de ridder omgaat (cf. *infra*).

Een volgend verhaalelement in de 47ste scène bestaat erin dat de hertog van *B* zijn absolute, onwankelbare vertrouwen in de ridder expliciet uitdrukt. Dat doet hij – zoals ook in *G* gebeurt [*G* 337-338] – door te zeggen dat de valsheid waarvan de hertogin de ridder aanklaagt, zelfs nooit bij de ridder is opgekomen [*B* 652-653]. Het laatste verhaalelement van de 47ste scène in *B* behelst de afsluitende uitspraak van de hertog. Meer bepaald zegt de hertog van *B* dat het beter zou zijn dat men over het thema zou zwijgen [*B* 654]. Die uiting komt veel minder als een bevel over dan de afsluitende uitspraak van de hertog in *G* [*G* 340]. Op die manier is de drempel voor de hertogin in *B* veel kleiner dan voor de hertogin in *G* om er toch nog over te beginnen. De hertog van *B* komt aldus veel minder gedecideerd, zelfverzekerd en gezaghebbend over dan de hertog van *G*. In *B* lijkt de hertog veeleer het gesprek te willen afronden om zich tegen zijn eigen loslippigheid te beschermen. Mogelijkerwijze beseft hij dat hij ongewild al te veel informatie heeft prijsgegeven of – hij blijkt immers niet snel iets te voorzien – dat hij op het punt staat dat te doen.

Ten slotte staan we nog kort stil bij de 47ste scène van *B* als geheel en bij een erg belangrijk verschil wat betreft de karakterisering van de hertog in de 47ste scène van *B* respectievelijk *G*. Het komt enigszins bevreemdend, absurd en zelfs ongelofelijk over bij de lezer dat de hertog van *B* ondanks zijn herhaaldelijke beloftes van absolute geheimhouding zo onvoorzichtig met het geheim van de ridder omgaat. Zeker wanneer we in gedachten houden dat de hertog ervan op de hoogte is dat de hertogin de ridder reeds op voorhand heeft willen zwartmaken, zouden we toch verwachten dat de hertog tegenover haar extra voorzichtig zou zijn en dus in alle talen over ‘s ridders geheim zou zwijgen (cf. *supra*). De hertog van *B* doet echter het tegendeel en zorgt er aldus voor dat de lezer amper kan geloven hoe onvoorzichtig, onsubtiel en onstrategisch hij in feite handelt. De hertog van *G* gaat voorzichtiger en bedachtzamer met het geheim van de ridder om, waardoor hij op meer sympathie van de lezer kan rekenen.

In de 48ste scène van *G* en *B* wordt door de verteller verhaald dat de hertog de kamer van de hertogin verlaat en dat de hertogin vervolgens een plan smeedt om de hertog over de

ridder uit de biecht te doen klappen [G 341-353 ~ B 655-675]. Ondanks de oppervlakkige gelijkenissen verschillen beide vertalingen in hoge mate wat betreft hun inhoud en structuur. In *G* maakt de verteller allereerst nogmaals duidelijk dat de hertog in het voorgaande aan het woord is geweest [G 341].¹⁶⁷ Vervolgens merkt de verteller op dat de hertog zich omkeerde [G 341].¹⁶⁸ In de rest van de scène treedt de hertogin als focalisator op [G 342-353]. Zo zien we dat de hertogin aan de onderhavige situatie blijft denken en dat ze ervan uitgaat dat ze in haar leven nooit meer tevreden zou worden vooraleer ze datgene wat de hertog haar weigert te zeggen, heeft achterhaald [G 342-346]. Aldus komt de hertogin van *G* over als een geobsedeerde vrouw die haar geluk volledig van een externe factor laat afhangen, en die er totaal niet toe in staat is te relativiseren. Daarna lezen we expliciet dat de hertogin niet van plan is zich door 's hertogs verbod te laten ophouden [G 347].

We krijgen de indruk dat de hertogin van *G* door het expliciete verbod van de hertog niet afgeremd, maar integendeel geprikkeld wordt: juist omdat de hertog het haar streng verbiedt nog vragen te stellen, lijkt ze de hele situatie net wel te willen uitvorsen. Meer bepaald lijkt de hertogin in *G* de situatie niet alleen te willen onderzoeken om meer over de levenswandel van de ridder te weten te komen en om aldus eventueel iets bruikbaars te vinden om de ridder het leven alsnog zuur te maken, maar ook om een statement tegenover de hertog te maken. Een reden daarvoor zou kunnen zijn dat de hertogin het niet pikt dat de hertog haar op zulk een autoritaire manier in haar handelen beperkt. Op die manier zou ze mogelijkerwijze willen tonen dat ze niet als een van zijn slaafse onderdanen zonder meer naar zijn geboden en verboden luistert. Aldus komt de hertogin in *G* opnieuw erg trots en ijdel over. Net als de hertog van *B* lijkt dus ook de hertog van *G* zijn echtgenote verkeerd te hebben ingeschat, maar in het geval van de hertog in *G* lijkt dat veeleer aan de buitenproportionele trots van de hertogin dan aan 's hertogs gebrekkige verstand en inzicht te moeten worden geweten (cf. *supra*). Nadat de hertog van *G* verklaard heeft zeer veel van 's ridders levenswandel te weten [G 339], lijkt hij dat ingeslagen pad onmiddellijk weer te willen verlaten en te willen blokkeren door de hertogin te verbieden er ooit nog naar te vragen [G 340]. Maar juist omdat hij de hertogin op zulk een bruske en autoritaire manier heeft gezegd wat ze wel en niet mag doen, lijkt die zich onrechtmatig in haar bewegingsvrijheid beperkt en

¹⁶⁷ Merk in dat verband het chiasme op in *Dhertoghe sprac* [G 332] en *Sprac dhertoge* [G 341]. Aldus staat het werkwoord van het spreken tweemaal het dichtst bij datgene wat uitgesproken wordt [G 332-340].

¹⁶⁸ Daarbij dient de lezer naar alle waarschijnlijkheid de implicatie te maken dat de hertog zich niet alleen omdraaide, maar ook begon te stappen en aldus de kamer verliet.

in haar trots gekrenkt te voelen. Onder andere om te tonen dat zijn bevelen op haar geen vat hebben, lijkt ze dan ook precies datgene te willen doen wat de hertog haar verboden heeft.

Met haar doel strak voor ogen probeert de hertogin van *G* een methode uit te denken om de hertog alsnog tot spreken te verlokken. De uitdrukking (...) *in haer herte creten* (...) [*G* 348] lijkt te suggereren dat de hertogin daar de nodige moeite bij ondervindt.¹⁶⁹ Uiteindelijk komt er een plan uit de bus, waarvan de hertogin echter niet honderd procent zeker weet of het zal lukken. Wel vermoedt ze (*pensedede* [*G* 349]) dat ze datgene wat de hertog verzwijgt, te weten zou komen, als ze zou kunnen afwachten tot 's avonds, wanneer de hertog naast haar zou liggen [*G* 349-351].¹⁷⁰ Ze denkt immers dat ze dan, terwijl de hertog en zij zich zouden verlustigen, haar wil zou kunnen krijgen [*G* 352-353]. Het initiële plan van de hertogin is dus om de hertog uit te horen terwijl ze de liefde met elkaar bedrijven.¹⁷¹ Aldus lijkt ze haar macht als echtgenote te willen gebruiken (*in casu* misbruiken) door de hertog aan te spreken op een moment dat hij in een gelukzalige trance verkeert en van de hertogin voor zijn genot afhankelijk is. Ze lijkt er met andere woorden in eerste instantie toe bereid te zijn haar gekrenkte trots even aan de kant te zetten door haar lichaam aan de hertog ter beschikking te stellen met het oog op een hoger doel (*scilicet* vragen naar de levenswandel van de ridder). De hertogin in *G* komt aldus over als een opportunistische vrouw die zichzelf mentaal en fysiek tot het uiterste drijft om een oplossing te vinden voor het probleem waarvoor ze zich geplaatst ziet. Ze is echter – in tegenstelling tot de hertogin in *B* (cf. *infra*) – nog wel net zo bescheiden om niet al op voorhand te stellen dat haar methode zonder twijfel een succesvol resultaat zal opleveren.

¹⁶⁹ Jansen-Sieben vertaalt de uitdrukking (...) *in haer herte creten* (...) [*G* 348] als 'zich kwellen' (zie Jansen-Sieben 1985, p. 77). Het *MNW* suggereert de vertaling 'Een kreet slaken, schreeuwen, gillen' voor het werkwoord *creten* (zie 'CRETEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=23864&lemma=creten&citaatcompleet=in%20haer%20herte>> [accessed 13 April 2015]). Het vers *G* 348 wordt in dat verband als voorbeeldzin opgenomen.

¹⁷⁰ Het is onduidelijk op welk moment van de dag de beschreven gebeurtenissen plaatsvinden. Het feit dat de hertogin zich voorneemt tot 's avonds te wachten, suggereert dat het op dat moment nog geen avond is. Aangezien de tijdsaanduidingen erg schaars en eerder vaag zijn, zouden we kunnen besluiten dat het precieze tijdstip waarop de hertogin zich voorneemt om tot 's avonds te wachten, voor de interpretatie van die betreffende passage niet cruciaal is en dat het dus niet direct belangrijk is hoe lang de hertogin precies moet wachten. Dat neemt echter niet weg dat datgene wat de hertogin zich precies voorneemt wel degelijk in de interpretatie zou kunnen meespelen: uiteindelijk blijkt de hertogin immers niet slechts tot de avond, maar tot de nacht te moeten wachten tot ze de hertog naast zich krijgt [*G* 354], hetgeen erop zou kunnen wijzen dat de hertogin langer heeft moeten wachten dan ze ingecalculeerd had. Aldus zou er niet zozeer de nadruk op komen te liggen hoelang de hertogin precies heeft moeten wachten (cf. *supra*), maar wel op het feit dat ze langer heeft moeten wachten dan ze zich in feite voorgenomen had (cf. *infra*).

¹⁷¹ Later zullen we zien dat de hertogin haar initiële plan toch niet ten uitvoer zal brengen (cf. *infra*).

Anders dan in *G* wordt in *B* wel degelijk expliciet gezegd dat de hertog opstaat en weggaat [*B* 655]. De hertogin, die van *B* 656 tot en met *B* 669 als focalisator lijkt op te treden,¹⁷² blijft verbolgen in haar kamer achter [*B* 656].¹⁷³ In een relatiefzin bij (...) *tie vrouwe* [*B* 656] lezen we dat de hertogin er niet toe bereid is om de hertog te gehoorzamen [*B* 657]. Indien we die relatiefzin als een gedachte van de hertogin zouden interpreteren, zou die opmerking mogelijk wijzen op de onomstotelijkheid van het voornemen van de hertogin om niet naar haar echtgenoot te luisteren. Ze zou dan erg bewust tegendraads doen door het geheim van de ridder juist niet te laten rusten.¹⁷⁴ Het feit dat de hertogin de hertog niet gehoorzaamt, lijkt echter voor een aanzienlijk deel aan het onhandige gedrag van de hertog in *B* te kunnen worden geweten. Nieuwsgierigheid lijkt ons immers een vrij logische reactie op 's hertogs geheimzinnige gedrag en zijdelingse hintten te zijn.¹⁷⁵ Rekening houdende met de manier waarop de hertog zich in beide vertalingen tegen de hertogin heeft uitgelaten (cf. *supra*), komt ons het gedrag van de hertogin in *B* meer voor de hand liggend voor dan dat van de hertogin in *G* en kunnen we ons dan ook enigszins meer met eerstgenoemde dan met laatstgenoemde identificeren. Daarbij moet echter direct worden opgemerkt dat die identificatie met de hertogin in *B* slechts relatief is, aangezien we beseffen dat de hertogin van *B* vermoedelijk niet alleen (en in werkelijkheid misschien zelfs amper of überhaupt geen) onschuldige nieuwsgierigheid voelt, maar ook (en in werkelijkheid misschien zelfs

¹⁷² We kunnen de hertogin voor het vers *B* 656 als focalisator aannemen, aangezien het adjectief *verbolghen* [*B* 656] een gevoel uitdrukt en de verteller in *B* 656 dus in de huid van de hertogin lijkt te kruipen. *B* 657 zou niet alleen een gedachte van de hertogin als focalisator kunnen zijn, maar in theorie ook een karakterisering van de hertogin door de alwetende verteller. We zijn er echter toe geneigd ook voor dat vers de hertogin als focalisator aan te nemen. Van *B* 658 tot en met *B* 669 worden duidelijk de gedachten van de hertogin gepresenteerd, waardoor we haar opnieuw als focalisator kunnen veronderstellen. Vanaf *B* 670 tot het einde van de scène (*scilicet B* 675) is de alwetende verteller aan het woord.

¹⁷³ In theorie zou met (...) *Entie vrouwe bleef verbolghen* (...) [*B* 656] ook de continuïteit van de verbolgenheid van de hertogin voor en na de uiting van de hertog [*B* 643-654] beklemtoond kunnen worden. Aangezien bij de hertog echter de beweging uit de kamer beschreven wordt, lijkt het logischer dat daar de stilstand en immobiliteit van de hertogin tegenover gesteld wordt.

¹⁷⁴ Een andere mogelijkheid zou zijn dat de alwetende verteller een karakterisering van de hertogin biedt. In dat geval zou de onomstotelijkheid van het voornemen van de hertogin om niet naar haar echtgenoot te luisteren, minder beklemtoond worden en zou de hertogin minder welbewust tegendraads overkomen. Echter, aangezien de hertogin in het voorafgaande vers (*scilicet B* 656) en in de volgende verzen (*scilicet B* 658-669) eveneens als focalisator lijkt op te treden en aangezien er geen aanwijzingen voor een wijziging van het vertelperspectief worden geboden, lijkt het waarschijnlijker dat we ook de relatiefzin in *B* 657 aan de verteller met de hertogin als focalisator dienen toe te schrijven.

¹⁷⁵ Vergelijk in dat verband het alom bekende spreekwoord 'Wie a zegt, moet ook b zeggen'.

hoofdzakelijk of uitsluitend) een nieuwe kans ziet om de ridder te laten boeten voor het feit dat hij haar afgewezen heeft.

Vervolgens lezen we dat de hertogin in *B* al direct met een uitgekiend plan komt aanzetten [*B* 658-661]. Zo stelt ze dat de hertog van haar geen minnegenot meer zal ontvangen, vooraleer hij zal hebben verteld wat hij van de ridder weet. Terwijl in *G* expliciet gezegd wordt dat de hertogin zich moet inspannen om een plan te kunnen bedenken [*G* 348], lijkt de hertogin in *B* er überhaupt niet over te hoeven nadenken. Daarbij komt dat de hertogin van *G* in eerste instantie de hertog wil doen praten door tijdens de geslachtsgemeenschap op de ridder terug te komen, maar later haar voornemen wijzigt en de hertog de geslachtsgemeenschap ontzegt (cf. *infra*), terwijl de hertogin van *B* in de betreffende verzen de indruk geeft vanaf het begin vastbesloten te zijn om de hertog op seksueel vlak droog te zetten.¹⁷⁶ Wel anticipeert de uiting dat de hertogin niet bereid is haar echtgenoot te gehoorzamen [*B* 657] op een dergelijk plan [*B* 658-661], maar de act van het denken *an sich* wordt niet expliciet verwoord.¹⁷⁷ De hertogin in *B* geeft aldus de indruk reeds eerder te hebben gereflecteerd over een gepaste en effectieve manier om een dergelijke situatie in haar voordeel te doen uitdraaien. We zouden dan ook kunnen vermoeden dat de hertogin dat plan altijd als een stok achter de deur houdt om iets van de hertog gedaan te krijgen. Mogelijkerwijze heeft ze het plan zelfs al in een gelijkaardige situatie uitgeprobeerd en doeltreffend bevonden.

Daarna zien we dat de hertogin in *B* er reeds van overtuigd lijkt te zijn dat haar plan zijn vruchten zal afwerpen [*B* 662-665]. Zo verklaart ze wel degelijk te denken (*Si peinsde wel* [*B* 662]) dat ze alles te weten zal komen [*B* 662-663]. Bovendien stelt ze dat de hertog niet meer zou kunnen zwijgen, als ze hem in haar armen zou krijgen [*B* 664-665].¹⁷⁸ Overigens doet het vers (...) *Mocht sine in haren arm ghecrighen* (...) [*B* 664] vermoeden dat de hertogin niet van plan is de hertog volledig af te stoten, maar met een subtiel en strategisch spel van aantrekken en afstoten zijn hoofd op hol wil jagen. Zo zou ze hem bijvoorbeeld kunnen doen vermoeden dat ze geslachtsgemeenschap zullen hebben, maar zou ze uiteindelijk

¹⁷⁶ Vergelijk echter onze opmerkingen over *B* 664.

¹⁷⁷ Later lezen we wel hoe de hertogin zeer veel nadenkt [*B* 666-669]. Hieronder zullen we dieper op de positie van die passage en op de gevolgen ervan voor de interpretatie ingaan.

¹⁷⁸ Ook Wilmink benadrukt die zekerheid van de hertogin in zijn versvertaling van *B* 662-665 (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 63):

Ze was wel zeker: met dit plan
kreeg ze de waarheid uit haar man.
Zou zij hem in haar armen krijgen,
dan zou hij haar niets meer verzwijgen.

toch de boot kunnen afhouden. Aldus krijgen we opnieuw de indruk dat de hertogin van *B* erg goed voorbereid is, dat ze de touwtjes volledig in handen heeft (of dat ze er zelf althans van uitgaat de touwtjes volledig in handen te hebben) en dat ze zeer zeker is van haar stuk. Ook wordt ons vermoeden versterkt dat het niet de eerste keer is dat de hertogin in *B* die tactiek op de hertog toepast om iets van hem gedaan te krijgen. Al het voorgaande bij elkaar genomen kunnen we stellen dat de hertogin in *B* veel zelfverzekerder overkomt dan de hertogin in *G*. Laatstgenoemde drukt zich immers veel voorzichtiger en terughoudender uit over het verhoopde succes van haar plan [*G* 349-353].

Verder lezen we in *B* dat de hertogin zeer veel nadenkt over de zaken die in de voorafgaande verzen vermeld werden [*B* 666] en dat de hertogin eveneens haar hersens in ieder opzicht pijnigt [*B* 667-668], omdat ze zo graag zou willen dat de hertog 's ridders geheim tegen haar zou zeggen [*B* 668-669]. Die verhaalelementen lijken overeen te komen met verhaalelementen die we in *G* hebben gezien (meer bepaald *G* 342-346 en *G* 348),¹⁷⁹ met het grote verschil dat ze in *G* aan de formulering van het eigenlijke plan van de hertogin [*G* 349-353] voorafgaan. De denkact van de hertogin in *G* werkt aldus toe naar en draagt bij tot de conceptie van haar plan. In *B* lijkt (het globale idee van) het plan [*B* 658-661] echter ideëel vooraf te gaan aan de beschreven denkact van de hertogin [*B* 666-668]. Zoals we hierboven reeds aanhaalden, lijkt het plan van de hertogin in *B* zeer spontaan en zonder veel voorbereidend denkwerk te zijn opgekomen. Aldus lijkt het voornaamwoordelijke bijwoord *Hier na* [*B* 666] erop te wijzen dat de hertogin van *B* verder nadenkt over het (reeds eerder globaal geconcipieerde) plan, waarbij ze stilstaat bij het lonkende succes van haar plan, en over de manier waarop ze het plan precies zou moeten uitvoeren om dat succes op de meest doeltreffende manier te kunnen bewerkstelligen. De hertogin in *B* komt aldus veel zekerder over dan de hertogin in *G*. Terwijl laatstgenoemde haar plan heeft opgesteld na veel denkwerk, lijkt het plan van eerstgenoemde zich spontaan als meest logische optie te hebben aangeboden, maar lijkt ze haar plan vervolgens nog wel verder overdacht en uitgewerkt te hebben. We zullen in het vervolg van het verhaal dan ook zien dat de hertogin van *B* haar voornemen zal doorzetten en zich aan haar gemaakte plannen zal houden, terwijl de hertogin van *G* haar plannen nog zal wijzigen.

Ten slotte lijkt de alwetende verteller van *B* naar aanleiding van het beschreven gedrag van de hertogin een commentaar betreffende het gedrag van vrouwen in het algemeen te uiten

¹⁷⁹ Net als de hertogin van *G*, lijkt dus ook de hertogin van *B* tamelijk geobsedeerd te zijn door het achterhalen van 's ridders geheim [*B* 668-669].

[B 670-675]. Zo zegt hij dat men reeds dikwijls heeft gezien dat de vrouwen erop uit zijn om datgene te weten te komen, wat hun op een of andere wijze ontgaat [B 670-673]. Dat gedrag lijkt hij te wijten aan het feit dat vrouwen zich zodanig in iets vastbijten en aan het feit dat vrouwen zo koppig zijn ((...) *Soe anhanghel sijn die vrouwen, // Ende soe crijghel in goeder trouwen* [B 674-675]).¹⁸⁰ Hoewel het voorliggende vertellerscommentaar niet zo expliciet vrouwonvriendelijk is als het vorige [B 243-244], komen de vrouwen in het algemeen en de hertogin in het bijzonder er ook hier erg slecht af. Alle vrouwen worden opnieuw over een en dezelfde kam geschoren en ze worden daarenboven negatief geëvalueerd, hetgeen we kunnen afleiden uit de uitgesproken negatieve manier waarop de hertogin in *B* – als illustratieve representant van de groep der vrouwen – wordt geportretteerd. In *G* wordt de hertogin ook als erg nieuwsgierig, geobsedeerd en koppig voorgesteld, maar de vertelinstantie laat zich op basis van dat personage niet uit over alle vrouwen *tout court*. Aldus betoont de verteller van *G* zich minder stigmatiserend, veralgemenend en seksistisch dan de verteller van *B*. Bovendien kunnen we opmerken dat een dergelijk vrouwonvriendelijk commentaar ingaat tegen de hoofse traditie, waar de vrouw net op een piëdestal geplaatst wordt.¹⁸¹ Onder andere uit die vrouwonvriendelijke uitingen van de verteller in *B* zouden we kunnen afleiden dat de dichter van *B* schreef voor een publiek dat het minder hoog ophad met hoofse vrouwvriendelijkheid *in concreto* en hoofsheid *in globo*.¹⁸²

In de 49ste scène van *G* en *B* laat de hertogin door middel van haar gedrag haar ongenoegen blijken aan de hertog, die bij haar in bed kruipt en haar kust [G 354-360 ~ B 676-682]. Wat daarbij meteen in het oog springt, is dat we het tafereel in *G* door de ogen van de hertogin te zien krijgen en in *B* door de ogen van de hertog. Met andere woorden treedt in *G* de hertogin als focalisator op en in *B* de hertog. Vanuit die verschillende perspectieven wordt het gedrag van de personages weergegeven, waarbij aan het gedrag van de focalisator de grootste aandacht (en dus de meeste verzen) gespendeerd wordt.¹⁸³ Zoals we reeds eerder

¹⁸⁰ ‘AENHANGEL - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=00398&citaatcompleet=anhanghel>> [accessed 13 April 2015] en ‘CRIGEL - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=23906&citaatcompleet=crijghel>> [accessed 13 April 2015].

¹⁸¹ In dat verband dienen we nog op te merken dat er in de middeleeuwen naast de hoofse, vrouwvriendelijke traditie ook een traditie van misogynie bestond. De vrouwonvriendelijke uitingen van de vertelinstantie in *B* zijn binnen het kader van de gehele middeleeuwse literatuur dan ook niet uitzonderlijk.

¹⁸² Zie paragraaf 4.1 van de voorliggende masterproef.

¹⁸³ In *G* wordt ons respectievelijk het gedrag van de hertogin [G 354-358], dat van de hertog [G 359] en nogmaals dat van de hertogin gepresenteerd [G 360]. Dat patroon wordt in *B* omgedraaid: daar

opmerkten, lezen we in de betreffende scène van *G* dat de hertogin zwijgt tot ze haar echtgenoot in haar bed krijgt, hetgeen pas 's nachts gebeurt [*G* 354-356]. In de vorige scène lezen we echter dat de hertogin zich voornam tot de avond te wachten [*G* 350]. Indien dat verschil doelbewust door de dichter in de tekst ingebouwd werd,¹⁸⁴ zou dat verschil erop kunnen wijzen dat de hertogin langer heeft moeten wachten dan ze zelf ingecalculeerd, verwacht en gehoopt had.

Precies het feit dat de hertogin in *G* langer heeft moeten wachten dan ze zich had voorgenomen, kan als een (bijkomende) reden voor de wijziging van haar initiële plan gezien worden. In de vorige scène van *G* (*scilicet* scène 48) wilde de hertogin immers nog haar wil proberen door te drijven, terwijl zij en de hertog zich verlustigden [*G* 352-353]. In scène 49 lezen we daarentegen dat de hertogin zich omdraait (vermoedelijk weg van de hertog), dat ze zich aan een zijde van het bed houdt en dat ze doet alsof ze geen geslachtelijk verkeer wil [*G* 356-358].¹⁸⁵ Door de formulering met [*g*]ebaerde [*G* 358] lijkt aldus in eerste instantie gesuggereerd te worden dat de hertogin eigenlijk wel degelijk zin heeft in seks, maar enkel doet alsof dat niet het geval is. Op basis van de context krijgen we echter de indruk dat een dergelijke interpretatie van *G* 358 afbreuk doet aan de complexiteit van de toestand waarin de hertogin op dat moment lijkt te verkeren. Zo wordt er even later ook gezegd dat de hertogin veinst dat ze woedend is [*G* 360].¹⁸⁶ Aangezien er bij de hertogin – indien geen vorm van woede – in ieder geval sprake lijkt te zijn van een gevoel van verontwaardiging, gekrenkte trots en wrok [*G* 342-347], kunnen we vermoeden dat de hertogin haar eigen gevoelens intensiveert en overdrijft om haar doel te bereiken. Aldus zou alsnog van haar gezegd kunnen worden dat ze veinst, namelijk in die zin dat ze niet zodanig weinig zin in seks heeft als ze

krijgen we immers eerst het gedrag van de hertog te zien [*B* 676-678], daarna dat van de hertogin [*B* 679-680] en ten slotte opnieuw dat van de hertog [*B* 681-682]. We kunnen eveneens opmerken dat de patronen kleine ringstructuren vormen, waarbij respectievelijk het gedrag van de hertogin en dat van de hertog als eerste en als laatste element voorkomt.

¹⁸⁴ In theorie is het ook mogelijk dat het verschil niet meer is dan een onbewuste en ongewilde inconsequentie van de dichter, dat de dichter in de respectieve metrische contexten *metri causa* voor *avende* [*G* 350] en *nacht* [*G* 354] gekozen heeft of dat 'nacht' metaforisch voor 'avond' (ofwel 'avond' voor 'nacht') dient te worden gelezen. Die opmerkingen in ons achterhoofd houdende lijken we voor onze interpretatie desalniettemin eenvoudigweg van de overgeleverde tekst te kunnen uitgaan, aangezien voor het verschil tussen *avende* [*G* 350] en *nacht* [*G* 354] wel degelijk een zinvolle verklaring geboden kan worden (cf. *infra*).

¹⁸⁵ 'GEBAREN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?wdb=MNW&actie=article&uitvoer=HTML&id=10319>> [accessed 8 April 2015].

¹⁸⁶ 'VENSEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=61962&citaatcompleet=venset>> [accessed 14 April 2015].

laat uitschijnen of dat ze in andere omstandigheden bij weerzin van seks toch niet als dusdanig reageert.

In ieder geval lijkt het gedrag van de hertogin erop te wijzen dat ze haar plan om de hertog uit de biecht te doen klappen tijdens de seks, heeft gewijzigd. Zoals we hierboven reeds opmerkten, zou die radicale omslag van de hertogin er (onder meer) door veroorzaakt kunnen zijn dat de hertogin langer op de hertog heeft moeten wachten dan ze verwacht had. Zo lijkt het aannemelijk dat de hertogin het de hertog al niet van harte zou gunnen om zijn lusten op haar bot te vieren, terwijl hij haar eerder op een bruuske en vernederende manier verboden heeft nog ooit op de ridder en zijn levenswandel terug te komen [G 340]. We zouden dan ook kunnen vermoeden dat de hertogin zich bij de conceptie van haar initiële plan voorgenomen heeft om haar trots en principes even aan de kant te zetten om vervolgens de vruchten van die zelfopoffering te kunnen plukken (*scilicet* de hertog ondanks zijn verbod opnieuw vragen naar en meer doen vertellen over de levenswandel van de ridder [G 349-353]). Wanneer de hertogin echter ook nog eens langer moet wachten dan gehoopt, lijkt het vrij logisch dat de bereidheid en de zin om haar trots en principes aan de kant te zetten, alsmar meer wegebt. Ze krijgt immers des te meer tijd om zich over het haar aangedane onrecht te bezinnen en bovendien zou ze voor haar initiële plan niet alleen met haar (alsmar toenemende) mentale weerzin, maar door de opkomende moeheid ook met haar fysieke weerzin moeten afrekenen.

Nadat de hertogin te kennen gegeven heeft dat ze niet wenst te worden aangeraakt en dat ze al zeker geen seks wil [G 356-358], kust de hertog haar [G 359]. In weerwil daarvan veinst de hertogin dat ze woedend is (cf. *supra*) en laat ze zich niet benaderen [G 360].¹⁸⁷ In dat verband is het interessant om een uitspraak van Meder in onze beschouwingen te betrekken. Hij stelt immers dat man en vrouw in het adellijke verstandshuwelijk normaal gezien apart (*id est* in hun eigen slaapkamers) slapen en dat ze enkel bij elkaar slapen om (al dan niet met het oog op kinderen) geslachtsgemeenschap te hebben.¹⁸⁸ Wanneer we Meders stelling zouden volgen,¹⁸⁹ zou dat betekenen dat de hertog met duidelijke verwachtingen bij

¹⁸⁷ 'VENSEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=61962&citaatcompleet=venset>> [accessed 14 April 2015].

¹⁸⁸ Meder 1989, p. 55.

¹⁸⁹ In dat verband dienen we op te merken dat we ons niet over de waarheid of onwaarheid van Meders stelling kunnen uitspreken, aangezien verder onderzoek op dat punt buiten het bestek van de voorliggende masterproef valt. Wel kunnen we ons uitspreken over wat het zou kunnen betekenen

de hertogin in bed kruipt. We zouden dan meer bepaald kunnen veronderstellen dat de hertog op seks met de hertogin uit is. Het feit dat de hertog het afwijzende gedrag van de hertogin niet in acht neemt, kan in dat opzicht verschillende redenen hebben. Zo zouden de signalen van de hertogin simpelweg niet duidelijk kunnen zijn geweest.¹⁹⁰ Als de tekenen wel zeer duidelijk waren,¹⁹¹ lijken er opnieuw twee mogelijkheden te zijn. Als de hertog de hertogin kust omdat hij haar afwijzende signalen naar alle eerlijkheid niet als zodanig heeft begrepen, komt de hertog van *G* erg onoplettend over, hetgeen eventueel komt doordat hij met zijn hoofd reeds bij het aankomende zingenot is. Als de hertog wel heeft bemerkt dat de hertogin geen zin heeft in seks en haar alsnog kust met de hoop op meer, komt hij erg egoïstisch en respectloos over.

Evenmin lijkt de context ons uitsluitsel te geven betreffende de manier waarop we de betreffende verzen precies dienen te interpreteren. Het beperkende voegwoord [*Noch*]*tanne dat(...)* [*G* 359] lijkt te suggereren dat de geveinsde boze reactie van de hertogin op de kus van de hertog [*G* 360] eerder onverwacht is.¹⁹² Dat zou erop kunnen wijzen dat de hertogin wel weet dat de hertog haar met goede bedoelingen kust omdat hij haar signalen simpelweg niet heeft opgemerkt en dat hij dus niet welbewust de tekenen van de hertogin naast zich heeft neergelegd om alsnog op seks aan te dringen. Aldus zou de hertog weliswaar onoplettend, maar goedaardig overkomen, terwijl de hertogin erg koelbloedig en meedogenloos zou overkomen. Dat zou echter een al te vooruitstrevende weergave van de feiten kunnen zijn, aangezien de hertog als man vermoedelijk vrijwel kon kiezen wanneer hij seks wilde hebben en de hertogin dan maar diende te volgen. [*Noch*]*tanne dat(...)* [*G* 359] zou er in dat opzicht dan ook op kunnen wijzen dat de hertogin wel degelijk weet waarop de kussen van de hertog aansturen en dat ze normaliter daarin ook zou zijn meegegaan, maar dat ze op dat moment met het oog op haar doel de hertog toch zeer expliciet afwijst en aldus niet in zijn verlangen meegaat. In die interpretatie laat de hertogin van *G* een erg koppige en zelfs ongehoorzame

voor de interpretatie van *G* en *B* als het effectief zo was dat echtelieden doorgaans apart slapen en zich alleen voor de geslachtsgemeenschap samen in een bed begaven.

¹⁹⁰ Daarbij dienen we te onthouden dat de hertogin als focalisator optreedt. De hertogin zou dan wel de intentie kunnen hebben om te tonen dat ze geen zin heeft in seks, maar we niet weten of die signalen voor de buitenwereld ook als dusdanig herkenbaar zijn.

¹⁹¹ De vraag of de signalen van de hertogin al dan niet duidelijk waren, is echter zeer vatbaar voor discussie: de hertog zou immers te allen tijde kunnen zeggen dat hij de signalen van de hertogin niet heeft begrepen zoals de hertogin ze bedoelde en dat ze dus voor hem alleszins niet duidelijk waren – ook als hij ze *de facto* wel degelijk juist heeft begrepen en ze dus ook voor hem duidelijk waren.

¹⁹² ‘NOCHTAN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=32718&lemma=nochtan&citaatcomplete=nochtanne>> [accessed 15 April 2015].

indruk na. Wat de hertog van *G* betreft, is het in die interpretatie in ieder geval wel gerechtvaardigd dat hij avances maakt om seks te hebben, maar blijft toch de vraag bestaan of hij al dan niet bewust tegen de wensen van de hertogin ingaat.

In *B* lezen we dat de hertogin 's avonds, wanneer de nacht ophanden is,¹⁹³ de hertog bij haar in bed krijgt en dat ze bijgevolg haar plan in werking kan zetten [*B* 676-680].¹⁹⁴ Meer bepaald wordt van de hertog gezegd dat hij die avond blij en goedgeluimd bij de hertogin komt slapen [*B* 676-678].¹⁹⁵ Een eerste verschil tussen beide vertalingen is dus dat de hertogin in *G* moet wachten tot de nacht reeds effectief is aangebroken [*B* 354], terwijl in *B* de nacht nog niet lijkt te zijn aangebroken. Indien we ervan uitgaan dat de betreffende tijdsbepalingen bewust door de dichters werden gekozen,¹⁹⁶ zou dat verschil tussen *G* en *B* erop kunnen wijzen dat de hertog in *B* vroeger naar de hertogin terugkomt en zich aldus mogelijkwijze opnieuw afhankelijker betoont (in de zin dat hij meer rekening houdt met de hertogin en haar wensen) dan de hertog in *G*. Opmerkelijk is ook dat er in *B* expliciet te lezen staat dat de hertog komt slapen [*B* 677], terwijl hij even later niet slaapt, maar zijn echtgenote begint te liefkozen [*B* 681-682]. Dat zou erop kunnen wijzen dat we slapen metaforisch dienen te lezen voor 'geslachtsgemeenschap hebben'. Ook zonder die metaforische lezing van slapen zouden we – indien we van Meders stelling uitgaan – bij de vermelding dat de hertog bij de hertogin komt slapen [*B* 677] reeds met grote zekerheid kunnen vermoeden dat de hertog niet zo maar samen wil slapen, maar dat hij ook op seks uit is.¹⁹⁷

Daarna wordt de hertog van *B* expliciet als blij en goedgeluimd omschreven [*B* 678]. 's Hertogs goede gemoedstoestand zou er louter mee te maken kunnen hebben dat de hertog

¹⁹³ 'TOECOMEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=58449&citaatcompleet=nacht%20quam%20toe>> [accessed 15 April 2015].

¹⁹⁴ Ook eerder zagen we dat de hertogin ertoe in staat is een tijd strategisch af te wachten. Zo lazen we dat de hertogin zich na 's ridders afwijzing van haar avances ziek voordeed [*B* 198] en dat ze vervolgens in die toestand bleef liggen totdat de nacht aanbrak ((...) *Ende bleef ligghende alsoe // Des de nacht quam toe* [*B* 199-200]). Merk daarbij ook op dat in beide gevallen op exact dezelfde manier geformuleerd wordt dat de nacht ophanden is.

¹⁹⁵ Het bijwoord van plaats *doe* [*B* 677] lijkt immers te suggereren dat de hertog de kamer binnenkomt waarin de hertogin zich reeds vanaf scène 44 bevindt. In dat verband dienen we echter op te merken dat *doe* [*B* 677] het tweede lid van het rijmpaar *toe* [*B* 676] – *doe* [*B* 677] is, waardoor de keuze voor *doe* [*B* 677] (gedeeltelijk) ter wille van het rijm kan zijn gemaakt.

¹⁹⁶ We dienen er bovendien rekening mee te houden dat geen van beide dichters (*id est* noch de dichter van *G*, noch de dichter van *B*) volledig duidelijk laat worden wanneer de verschillende gebeurtenissen in *G* respectievelijk in *B* precies plaatsgevonden hebben, waardoor het eveneens moeilijk is om de gebeurtenissen in beide vertalingen ten opzichte van elkaar te situeren.

¹⁹⁷ Een andere mogelijkheid is echter dat de hertog (aanvankelijk) daadwerkelijk simpelweg wilde slapen, waardoor de stelling van Meder enigszins tenietgedaan zou worden.

ondanks het akkefietje met de hertogin nog een mooie avond heeft gehad. Uitgaande van Meders stelling zouden we ook kunnen veronderstellen dat de hertog zo blijmoedig is, omdat hij verwacht dat hij en de hertogin seks zullen hebben. Verder zou zijn blijheid erop kunnen wijzen dat de hertog ervan uitgaat dat alles tussen hem en de hertogin weer koek en ei is. In het laatste geval zou de hertog tamelijk naïef overkomen en zou hij opnieuw laten blijken het karakter van zijn vrouw niet goed te kennen en haar daden niet goed te kunnen inschatten.¹⁹⁸ In *G* zijn we geen gelijkaardige beschrijving van de hertog tegengekomen. Daarop volgt in *B* dat de hertogin zich van de hertog afkeert als iemand die zeer boos is [*B* 679-680].¹⁹⁹ Hoewel de hertogin zich in *B* dus niet anders lijkt te gedragen dan de hertogin in *G*, valt het wel op dat in *G* het gedrag van de hertogin diepgaander en genuanceerder geanalyseerd wordt dan in *B*. Zo wordt in *G* gezegd dat de hertogin deed alsof ze geen zin had in het minnespel [*G* 358], waarbij dieper op de psychologische toestand van de hertogin wordt ingegaan. In *B* blijven de opmerkingen tot het uiterlijke beperkt en wordt het gedrag van de hertogin enkel oppervlakkig vergeleken met het gedrag van iemand die boos is. Dat kan in verband gebracht worden met het gegeven dat de hertogin in *G* als focalisator lijkt te fungeren, terwijl in *B* de hertog als focalisator lijkt dienst te doen, waardoor we enkel zijn beperkte visie op het gedrag van de hertogin voorgeschoteld krijgen. Juist omdat we de hertog in *B* als focalisator aannemen, kunnen we er ook wel van uitgaan dat de hertog van *B* wel degelijk beseft dat de hertogin vermoedelijk kwaad is (cf. *infra*).

Vervolgens lezen we dat de hertog de hertogin desondanks omarmt en haar eveneens innig kust [*B* 681-682].²⁰⁰ In *B* lijkt de situatie enigszins eenduidiger te zijn dan de situatie in *G* (cf. *supra*). Zoals we hierboven reeds opmerkten, kunnen we er door de focalisatie van uitgaan dat de hertog wel degelijk opmerkt en beseft dat de hertogin zich eigenaardig gedraagt. Zo zegt de verteller met de hertog als focalisator expliciet dat de hertogin zich

¹⁹⁸ In het tweede geval zouden we ons nog kunnen indenken dat de hertog en de hertogin onder licht andere omstandigheden (*in casu* zonder de verborgen agenda van de hertogin om 's ridders geheim te achterhalen) wel degelijk seks zouden hebben, ook als de hertogin kwaad zou zijn op de hertog. Dan zou de hertog wel degelijk blijde verwachtingen kunnen koesteren omtrent het minnegenot zonder van naïveteit te worden beschuldigd, zelfs als hij zou beseffen dat de hertogin kwaad is op hem. Dat sluit aan bij datgene wat we hierboven in de context van *G* opperden, namelijk dat de hertog vermoedelijk simpelweg kon kiezen wanneer hij seks wilde en dat van de hertogin dan allicht verwacht werd dat ze zonder meer zou volgen.

¹⁹⁹ Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 64.

²⁰⁰ 'VRIENDELIKE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=69142&lemma=vriendelike&citaatcompleet=vriendelike>> [accessed 15 April 2015]. Het tegenstellende voegwoord *Maer* [*B* 681] – dat door zijn positie op de eerste plaats van het vers nog extra beklemtoond wordt – duidt een grote tegenstelling met het voorgaande aan.

gedraagt als iemand die boos is [B 679-680]. We kunnen dan ook verwachten dat de hertog van *B* zeker reeds onraad ruikt. Hoewel de hertogin dus laat blijken dat ze boos is door zich van de hertog af te wenden en hoewel de hertog dat opmerkt, toont hij weinig begrip voor haar gedrag door haar juist wel te benaderen en haar bovendien te omarmen en innig te kussen.²⁰¹ Op het eerste gezicht zou het bijwoord *vriendelike* [B 682] er nog op kunnen wijzen dat de hertog er enkel op uit is de hertogin te doen bedaren zonder verdere bijbedoelingen. Nader onderzoek wijst echter uit dat het bijwoord in *B* veruit het meest gebruikt wordt om het gedrag tussen de ridder en de burggravin te beschrijven (*scilicet* in vier van de zes gevallen) en daarbij meestal ook een seksuele connotatie heeft (*scilicet* in drie van de vier gevallen).²⁰²

Het feit dat datzelfde bijwoord in de betreffende context gebruikt wordt zonder dat er sprake is van een diepgaande wederzijdse genegenheid en begeerte, doet bij de lezer een belletje rinkelen. Hoewel de hertog hoogstwaarschijnlijk vermoedt dat de hertogin kwaad is op hem, lijkt hij toch te willen bewerkstelligen dat hij hetzelfde met de hertogin beleeft als de ridder de nacht ervoor met de burggravin heeft ervaren. Aldus betoont de hertog zich egocentrisch, naïef en manipulatief. Tegen de wil van de hertogin in lijkt hij immers seks te willen forceren. Retrospectief gezien zouden de goede luimen van de hertog [B 678] er aldus op kunnen wijzen dat de hertog ernaar uitkijkt om zelf in de praktijk te zetten wat hij bij de ridder en de burggravin heeft gezien en gehoord. Terwijl de hertog in *G* zich ook reeds dubieus gedraagt, maar door de ambivalentie van de tekst toch nog het voordeel van de twijfel zou kunnen krijgen, wordt de hertog in *B* vrij eenduidig als een seksbeluste, egoïstische en respectloze man geportretteerd.

Vervolgens gaan *G* en *B* opnieuw meer hun eigen weg [G 361-403 ~ B 683-736]. Door middel van een grondige analyse van de inhoud en de structuur van de betreffende tekstpassages in beide vertalingen kunnen echter alsnog twee corresponderende scènes (*in*

²⁰¹ Doordat de hertogin zich van de hertog afkeert, lijkt ze nochtans te impliceren dat ze zulke dingen juist niet wil.

²⁰² Van de zes keren dat het bijwoord in *B* voorkomt, wordt het viermaal gebruikt in verband met de burggravin en de ridder (*scilicet* B 533, B 537, B 556 en B 981), eenmaal in verband met de hertog (*scilicet* B 682) en eenmaal in verband met de hertogin (*scilicet* B 828). In het laatste geval lijkt het woord echter op een andere manier te zijn gebruikt dan in de vorige gevallen, zoals ook het *MNW* opmerkt. Zij categoriseren dat laatste geval immers niet onder de betekenis categorie ‘*hartelijk, innig*’, zoals ze wel doen voor de gevallen in B 533, B 537 (volgens hen 536) en B 556 (volgens hen 555). B 828 (volgens hen 824) plaatsen ze daarentegen onder de betekenis categorie ‘*Op eene vriendelijke, voorkomende, minzame wijze*’. Ook het adjectief *vriendelije* komt voor in *B* en wel uitsluitend in verband met de burggravin en de ridder (*scilicet* B 503 en B 531). Ook komt in de context van de burggravin en de ridder een twijfelgeval voor, waarbij het onduidelijk is of het om een adjectief dan wel een bijwoord gaat (*scilicet* B 56).

casu scène 50 en scène 51) afgebakend worden. Zo probeert de hertogin in de 50ste scène van *G* en *B* de hertog met woord en daad tot spreken te verleiden, waarbij ze erg veel pathos gebruikt [*G* 361-373 en *G* 375-396 ~ *B* 683-724]. In de 51ste scène van *G* en *B* drukt de hertog vervolgens uit hoeveel pijn het hem doet de hertogin met zo veel verdriet te zien, maar houdt hij uiteindelijk toch nog de lippen stijf op elkaar betreffende 's ridders geheim [*G* 374 en *G* 397-403 ~ *B* 725-736]. Terwijl *B* twee doorlopende blokken tekst heeft, is de structuur van *G* meer versplinterd. Dat is te wijten aan het feit dat de hertog van *G* in het betoog van de hertogin tussenkomt om haar een vraag te stellen [*G* 374]. Aangezien het betoog van de hertogin door die vraag in twee delen wordt gedeeld en aangezien die twee delen samen overeenkomen met scène 50 van *B* [*B* 683-724], kunnen we het eerste deel van het betoog van de hertogin duidelijkheidshalve als subscène 50a bestempelen [*G* 361-373] en het tweede deel als subscène 50b [*G* 375-396]. De vraag van de hertog in *G* [*G* 374] kunnen we laten aansluiten bij 's hertogs uitgebreidere woordelijke reactie op het optreden van de hertogin na afloop van haar relaas en haar groot misbaar. Samen vormen die twee delen van *G* de corresponderende passage voor scène 51 van *B* [*B* 725-736]. Het eerste deel van 's hertogs reactie kunnen we dan ook als subscène 51a bestempelen [*G* 374], het tweede deel als subscène 51b [*G* 397-403].²⁰³

Vervolgens gaan we over tot de inhoud van en de verschillen tussen beide vertalingen. Allereerst werpen we een blik op de 50ste scène van *G* en *B* [*G* 361-373 en *G* 375-396 ~ *B* 683-722]. In de eerste subscène van die 50ste scène in *G* [*G* 361-373] komt eerst de verteller aan het woord [*G* 361-362]. Hij merkt op dat de hertogin zeer goed weet hoe ze haar

²⁰³ We hebben besloten om de vertellerscommentaren waarin de personages verder beschreven en gekarakteriseerd worden, en die voorafgaan aan of volgen op de passages in de directe rede, in geen van de gevallen tot aparte scènes te maken. Daarbij denken we niet aan vertellerscommentaren waarin niets anders gedaan wordt dan zeggen welk personage zal spreken of heeft gesproken, zoals [*Doe*] *sprac dhertoge* [*G* 374]. Wel denken we aan vertellerscommentaren die personages nader beschrijven en karakteriseren. In *G* gaat het om *G* 360-363, *G* 376 en *G* 394-396 voor de hertogin en om *G* 397 voor de hertog. In *B* gaat het om *B* 683 en *B* 722-724 voor de hertogin en om *B* 725-726 voor de hertog. We hebben immers zo veel mogelijk geprobeerd om scènes af te bakenen wanneer tekstpassages zowel inhoudelijk als formeel een min of meer afgeronde en zelfstandige entiteit vormen (zie hoofdstuk 1 van de voorliggende masterproef). Wanneer we die vertellerscommentaren bekijken, zien we dat ze op inhoudelijk vlak soms slechts weinig stof tot vergelijking tussen beide vertalingen geven (zo verschilt *G* 397 bijvoorbeeld amper ten opzichte van *B* 725-726) en zien we op formeel vlak dat de betekenisdragende elementen erg uiteenlopende en vaak niet-zelfstandige vormen aannemen (gaande van een enkel bijwoord [*G* 363] tot een samengestelde zin met hoofd- en bijzin [*B* 722-724]). Aldus zouden we ertoe komen sommige vertellerscommentaren binnen het bereik van de hierboven gedoopte scènes 50 en 51 wel als een aparte scène te beschouwen en andere niet. Op die manier zou de situatie mogelijk onoverzichtelijk worden, terwijl het voor de interpretatie evenmin een meerwaarde zou bieden.

echtgenoot kan manipuleren [G 361-362]. Aldus doet de verteller op voorhand reeds vermoeden dat de hertogin haar doel uiteindelijk zal bereiken en dat de hertog het geheim van de ridder aan haar zal verklappen. Reeds voor haar eigenlijke betoog wordt de hertogin op die manier gekarakteriseerd als een sluwe, dominante persoon, die ervaren is in het manipuleren van haar echtgenoot. De hertog daarentegen komt door de vertellerscommentaar over als een man die *de facto* onder de plak zit van zijn vrouw en die zich keer op keer door haar laat inpakken. Dat gaat enigszins in tegen de indruk van de hertog in G die we tot hier toe kregen. Hij kwam doorgaans immers vrij autonoom, rationeel en standvastig over. Zo merkte hij op dat de hertogin zich van tafel had teruggetrokken, maar liet hij dat voorval de maaltijd niet storen en ging hij pas achteraf naar haar [G 310-312]. Op het leugenachtige relaas van de hertogin [G 320-331] antwoordde hij vervolgens erg duidelijk en gedecideerd [G 332-340]. Wel zou het feit dat hij de hertogin niet heeft gevraagd waarom ze tegen hem gelogen heeft, erop kunnen wijzen dat de hertog conflicten (in ieder geval met zijn echtgenote) zo veel mogelijk uit de weg gaat. Dat zou ermee in verband kunnen staan dat de hertog tamelijk snel toegeeft, wanneer er zich dan toch een conflict met de hertogin voordoet, om dat conflict zo snel mogelijk uit de wereld te helpen.

Vervolgens onderzoeken we het eigenlijke betoog van de hertogin [G 363-393]. Om te beginnen zegt ze dat het haar verwondert dat de hertog zo vals en kwaadwillig is, en dat hij haar tegelijk beter bejegt dan ooit tevoren [G 363-366]. Die betere bejegening [G 365-366] kunnen we zien als een verwijzing naar de kussen die de hertog aan de hertogin gaf [G 359]. Met uitzondering van die impliciete verwijzing komt de hertogin van G niet meer op de avances van de hertog terug. Dat kan ermee in verband worden gebracht dat de hertogin in G reeds op verschillende manieren met haar gedrag had proberen duidelijk te maken dat ze boos was en dat ze niet benaderd wilde worden [G 356-360]. De hertogin schrijft de hertog niet alleen een vals en slecht karakter toe, maar noemt hem bovendien hypocriet. Zij komt aldus erg scherp en meedogenloos uit de hoek. Ze laat zien dat ze niets of niemand ontziet bij het nastreven van haar doel. Bovendien zou ze met de uitspraak dat de hertog haar voorheen nooit zo goed bejegend heeft, kunnen suggereren dat ze in haar relatie met de hertog iets tekort kwam en dat de hertog *de facto* altijd al een slechte echtgenoot was.

Daarna licht de hertogin van G reeds een tipje van de sluier betreffende haar klacht. Ze zegt immers niet te klagen over het voorgaande (*id est* de valsheid, gemeenheid en hypocrisie

van de hertog), maar over datgene wat zij hem heeft horen zeggen [G 367-368].²⁰⁴ Dat lijkt erop te wijzen dat de hertogin *to the point* wil komen. Meteen daarna begint ze echter opnieuw over iets anders. Mogelijk denkt ze dat het voor de hertog reeds duidelijk is op welke uitspraak ze precies doelt. Een andere mogelijkheid is dat de hertogin veinst erg opgejaagd te zijn, waardoor ze haar gedachtengang moeilijk zou kunnen structureren. Aldus zou de hertogin zich een doorwinterde en bedreven huichelaarster tonen. In plaats van haar klacht te expliciteren (cf. *supra*), zegt ze uit het niets dat zij de hertog altijd op zijn woorden geloofde [B 369]. Op die manier etaleert ze een eerste keer haar voorbeeldige en wenselijke gedrag, waarmee ze de hertog lijkt te stimuleren om hetzelfde te doen (cf. *infra*). Daarna wordt pas duidelijk dat ze met die *woorden* [B 369] doelt op de liefdesverklaringen van de hertog: hij zei immers dikwijls op innige wijze dat hij de hertogin liefhad [B 370-371]. Opnieuw zonder duidelijke overgang zegt ze vervolgens dat ze zich bedrogen voelt omdat de hertog tegen haar heeft gelogen [B 372-373].²⁰⁵ De hertogin geeft aldus de indruk zonder enige rode draad in haar betoog van de hak op de tak te springen. Ook geeft ze de indruk totaal gedesillusioneerd, gedegouteerd en teleurgesteld te zijn. De hertog ontziet ze daarbij überhaupt niet: ze acht hem door en door slecht en ze dicht hem de grootste wandaden toe.

Op 's hertogs vraag in welk opzicht hij haar dan wel belogen zou hebben [G 374], antwoordt de hertogin in de tweede subscène van scène 50 [G 375-396] in eerste instantie noch gericht noch duidelijk. Ze brengt immers in herinnering dat de hertog haar gezegd had dat ze nooit meer zo stoutmoedig mocht worden dat ze de hertog naar de waarheid zou vragen over zaken die hij wel wist [G 375-379]. Op die manier zegt ze echter niet in welk opzicht de hertog uiteindelijk gelogen heeft. Dat dient de hertog – samen met de lezer – op dat punt van het verhaal zelf te achterhalen door te kijken naar wat de hertogin voordien zei, namelijk dat de hertog meermaals had gezegd haar lief te hebben [G 370-371]. De meest voor de hand liggende optie lijkt dan te zijn dat de hertogin 's hertogs verbod om verdere vragen te stellen (of het verbod *tout court*)²⁰⁶ als bewijs ziet voor zijn gebrek aan liefde voor haar. In die

²⁰⁴ Daarbij dient te worden opgemerkt dat G 367-368 gemankeerd tot ons zijn gekomen en dat Jansen-Sieben voor het weggefallen deel van beide verzen geen hypothese heeft kunnen formuleren over wat er mogelijkerwijze zou kunnen hebben gestaan. Hoewel onze hierboven geformuleerde interpretatie goed in de context lijkt te passen, dienen we het toch met de nodige voorzichtigheid te behandelen.

²⁰⁵ De hertogin biedt haar beschuldiging van 's hertogs leugenachtigheid strategisch aan als een presuppositie. Aldus stelt ze die leugenachtigheid voor als een vaststaand feit. Door de vorm van de suppositie, is het moeilijker voor de hertog om dat zogenaamd vaststaande feit te ontkennen (zie Van Belle 2003, pp. 119-123).

²⁰⁶ Hoewel de hertogin aan de hertog doet uitschijnen dat het haar louter gaat om het feit dat de hertog geheimen voor haar wenst te bewaren, is het aannemelijk dat ze het ook nog niet verwerkt heeft dat de

gedachtengang zou de hertog dus liegen in die zin dat hij het ene moment expliciet zegt dat hij de hertogin liefheeft, maar het andere moment met een andere uitspraak toont dat hij haar uiteindelijk toch niet liefheeft. Later in haar betoog geeft de hertogin nog een aanwijzing die erop wijst dat ze inderdaad op die manier geredeneerd zou kunnen hebben [G 388-389], maar zwart op wit staat het nergens. Door de specifieke, beklemtoonde positie²⁰⁷ en de formulering²⁰⁸ van het antwoord van de hertogin op 's hertogs vraag toont de hertogin al dan niet bewust en al dan niet (gedeeltelijk) geveinsd aan hoe gekrenkt ze zich door dat verbod voelde.

Daarbij valt in het oog dat de hertogin in eerste instantie de ridder niet expliciet vermeldt. Ze spreekt immers van '(...) *die wareit // [Ov]er zake die ghi wel weit*' [G 378-379] en niet van de waarheid betreffende 's ridders levenswandel, waar het haar toch uiteindelijk om gaat. Dat de hertogin in zulke vage en bedekte termen spreekt, wijst er mogelijk op dat ze niet wil doen blijken dat het haar alleen om de ridder te doen is. Indien ze dat niet zou doen, zou ze bij de hertog immers argwaan kunnen wekken, aangezien hij door zou kunnen hebben dat de hertogin op de ridder blijft terugkomen en er dus wel iets meer aan de hand moet zijn. Ook zou ze met die handelwijze kunnen willen voorkomen dat de hertog direct afhaakt en dichtklapt, wanneer hij hoort dat ze de ridder er opnieuw bij betreft. Niet alleen heeft hij de hertogin nadrukkelijk verboden op dat thema terug te komen en zou hij dus puur uit principe kunnen afhaken [G 340], maar ook wijst 's hertogs erg bruuske verbod erop dat hij om een voor de hertogin nog onbekende reden überhaupt niet over dat onderwerp wil praten (cf. *supra*).²⁰⁹ Door de ridder pas later expliciet te vermelden [G 381], lijkt het eerder alsof de ridder niet meer is dan een voorbeeld in een rij van andere zaken waarover de hertog tegen de hertogin de waarheid niet wil zeggen. Daarenboven kunnen we nog wijzen op het

hertog zich überhaupt zo verbiedend tegen haar heeft uitgelaten. Zoals we hierboven reeds zeiden, leek dat verbod haar trots te hebben gekrenkt en haar mede te hebben gestimuleerd om de informatie over de ridder te weten te komen. Het feit dat de hertog de hertogin zo bruusk een verbod oplegde, zou voor haar een aanduiding kunnen zijn geweest dat hij haar niet liefheeft. In dat verband dienen we echter nog op te merken dat het moeilijk is om te onderscheiden wat de hertogin echt voelt en wat geveinsd is. Ook hierboven merkten we immers al op dat haar echte gevoelens geïntensiveerd leken te worden. De grens tussen realiteit en veinzerij is dus erg flou.

²⁰⁷ *Scilicet* direct na de vraag van de hertog [G 374] en dus bij wijze van spreken in de spotlights

²⁰⁸ Zo smeert de hertogin een vers van de hertog [G 340] over maar liefst drie verzen [G 377-379] uit. Daarenboven staan drie kernbegrippen op het verseinde: *coene* [G 377], *wareit* [G 378] en *weit* [G 379]. Bovendien zorgt de alliteratie '*wel weit*' [G 379] ervoor dat nog eens extra benadrukt wordt dat de hertog iets verzwijgt dat hij zelf maar al te goed weet.

²⁰⁹ Denk in dat verband aan de manier waarop de ridder in *G* de hertog vroeg zijn geheim niet aan iemand te vertellen: '(...) *Dat ghi wilt decken deisen raet*' [G 288]. De hertog laat vervolgens ook aan de hertogin blijken het geheim zelf niet te willen prijsgeven.

commentaar van de verteller, dat stelt dat de hertogin kwaad probeerde te doen [G 376]. Aldus wordt zeer expliciet de bewuste kwaadwilligheid van de hertogin onder woorden gebracht: met voorbedachten rade tracht ze de hertog te kwetsen om haar doel te bereiken. Ze geeft dan ook opnieuw de indruk een uiterst meedogenloze persoon te zijn, voor wie het doel de middelen heiligt.

Vervolgens zien we dat de hertogin uiteindelijk toch expliciet op datgene wat de ridder aan de hertog verteld heeft, terugkomt [G 381]. Daarbij valt het op dat de hertogin in erg vage termen over de ridder spreekt, hetgeen ermee in verband kan worden gebracht dat haar echtgenoot uiteindelijk ook nog maar amper iets over hem heeft prijsgegeven. De hertogin weet enkel met zekerheid dat de hertog veel weet over de levenswandel van de ridder en dat hij op basis daarvan de leugen van de hertogin kan ontcrachten. Door het strenge verbod van de hertog zou ze ook al kunnen vermoeden dat er iets is dat zij niet mag weten, maar daarover weet ze niets met zekerheid. G 381 wordt omringd door twee verzen die gemankeerd tot ons zijn gekomen en waarvoor Jansen-Sieben geen hypothese ter aanvulling heeft geformuleerd. Terwijl G 380 erg moeilijk zinnig in de context kan worden ingepast, lijkt het voorstel van Stoett voor G 382 wel degelijk zin te hebben. Hij suggereert immers '(...) [...] *niet bedi inne mics niet veile*' te lezen in plaats van '(...) [...] *met bedi inne mics niet veile*', zoals Jansen-Sieben doet.

Het lijkt een plausibele aanname om *niet* te lezen in plaats van *met*. De opeenvolging van een *n* en een *i* heeft immers evenveel beentjes als een *m*, waardoor een foutieve lezing snel in de hand kan zijn gewerkt. Bovendien zouden we het vers een zinvolle inhoud kunnen geven als we Stoetts handschriftelijke lezing volgen en als we ook zijn woordverklaring voor het werkwoord *mikken* aannemen, zijnde 'zich bekommeren over'.²¹⁰ Het zou dan immers 'niet dat ik er veel om geef' kunnen betekenen en het zou dezelfde betekenis kunnen hebben als het Oudfranse '*Ne de ce savoir ne me caut (...)*' [F (A) 593].²¹¹ Op die manier zou de hertogin direct na haar expliciete vermelding van de ridder [G 381] mogelijk willen benadrukken dat ze heus niet zo veel waarde hecht aan de specifieke casus van de ridder als de hertog op basis van haar uitingen zou kunnen denken. Aldus zou ze eventueel opnieuw willen vermijden dat de hertog argwaan ruikt of bruusk het gesprek beëindigt (cf. *supra*). De

²¹⁰ Meer bepaald schrijft Stoett het volgende in verband met *mikken*: 'zw. wkw. intr. 319 G, *zich bekommeren over*; 452 G, *er over denken, er op uit zijn*. Zie Penon's *Gloss. en Seghelijn Gloss*' (zie Stoett 1892, p. 88).

²¹¹ 'BEDI - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=02511&lemma=bedi&citaatcompleet=niet%20bedi>> [accessed 16 April 2015].

hertogin toont op die manier dat ze zaken wel degelijk met de nodige tact kan aanbrengen als het noodzakelijk is voor het bereiken van haar doel. Ze laat dan ook de indruk na een zeer ervaren en opportunistische huichelaarster te zijn.

Daarna verandert de hertogin opnieuw radicaal van gespreksonderwerp door zonder schroom te verzuchten dat haar liefde voor de hertog vruchteloos is [G 383-384]. Op die manier geeft ze te kennen dat alles (en dus ook liefde) voor haar een nut moet dienen. Op die manier laat ze blijken dat ze had verwacht dat het haar iets zou opbrengen om de hertog te beminnen. In het onderhavige geval kunnen we ons voorstellen dat de hertogin verwachtte dat haar liefde voor de hertog het resultaat zou meebrengen dat hij zijn geheimen met haar zou delen. Hoewel de hertog dat niet blijkt te doen, verklaart de hertogin stellig dat zij dat in ieder geval wel doet: naar eigen zeggen hoorde ze nooit iets slechts of goeds zonder terstond uitvoerig aan de hertog te vertellen wat ze erover wist [G 385-387]. Door op die manier een tegenvoorbeeld te geven aan de hertog, lijkt ze hem een schuldgevoel aan te willen praten, waardoor ze erg uitgekookt overkomt. Bovendien weet de lezer dat de hertogin helemaal niet zo openhartig is als ze zelf doet vermoeden: ze verzwijgt immers in alle talen dat zij het zelf was, die de ridder heeft benaderd met het verzoek een relatie te beginnen. Daardoor laat ze bij de lezer eveneens een erg schijnheilige en hypocriete indruk achter.

Tegenover dat ideaalbeeld dat ze (onterecht) van zichzelf ophangt, plaatst ze het gedrag van de hertog: aangezien ze nu ziet dat de hertog zijn gedachten voor haar wil verbergen, moet het haar wel droef te moede zijn [G 388-389]. Ze plaatst de oorzaak van haar droefheid dus zonder aarzelen bij de hertog. Opvallend daarbij is het voorkomen van het modale werkwoord ‘moeten’: ze stelt het zo voor alsof zij als perfecte, ideale echtgenote niet anders kan dan verdrietig zijn bij het besef dat de hertog een geheim voor haar bewaart. Op die manier lijkt ze te willen benadrukken dat de kink in de kabel volledig de schuld van de hertog is en geenszins aan haar kan liggen, waardoor ze de hertog een groot schuldgevoel aanpraat. De hertog ziet zich dan immers zelf als de oorzaak van het conflict tussen hen en zal er daardoor vermoedelijk des te meer toe geneigd zijn dat conflict met alle macht de wereld uit te helpen. De hertogin praat aldus erg strategisch en adequaat op de hertog in: we hebben hierboven immers reeds opgemerkt dat de hertog in *G* conflictsituaties uit de weg lijkt te willen gaan. Om af te sluiten komt de hertogin nog maar eens op haar eigen situatie terug. Zo zegt ze dat de hertog goed moet weten dat het *de facto* onmogelijk is dat de hertogin hem nog meer vertrouwt dan ze tot dan toe gedaan heeft [G 390-393]. Aldus benadrukt ze nogmaals het schrijnende verschil tussen haar vertrouwen in de hertog en het (gebrek aan) vertrouwen

van de hertog in de hertogin. Op die manier zal de hertog vermoedelijk nog een groter schuldgevoel krijgen en denken dat zijn relatie met de hertogin door zijn toedoen op de klippen dreigt te lopen. De hertogin praat dus perfect op hem in om hem te doen denken dat de bal in zijn kamp ligt: de hertog heeft de kaart in handen om het conflict op te lossen en kan al de verwijten teniet doen door simpelweg te tonen dat hij de hertogin wel degelijk vertrouwt.

Ten slotte krijgen we opnieuw een vertellerscommentaar dat het gedrag van de hertogin beschrijft [G 394-396]. Zo lezen we dat de hertogin begint te wenen, te klagen, te zuchten en haar ogen droog te vegen [G 394-395]. Aldus lijkt de hertogin de kers op de taart te zetten. Eerder zei ze al dat ze droef te moede was [G 389], maar nu probeert ze met tranen de hertog helemaal te vermurwen. Vervolgens zegt de verteller nog dat de hertogin zo veel moeite deed als ze kon [G 396], waardoor de lezer er nog maar eens aan herinnerd wordt dat de hertogin haar pathetische optreden (alleszins gedeeltelijk) veinst. Ze komt aldus over als een meesteres in het liegen, bedriegen en acteren, die zich uitslooft om haar doel te bereiken en voor wie absoluut niets te ver gaat: zelfs tranen tevoorschijn brengen lijkt voor haar geen fysiek of ethisch probleem te vormen. Bovendien lijkt ze moeiteloos de gevoelige snaar van de hertog te kunnen raken, waardoor we vermoeden dat het niet de eerste keer is dat de hertogin zich op die manier gedraagt om de hertog week te maken. Mede door de vertellerscommentaren komt de hertogin op de lezer over als een door en door slechte, gewetenloze manipulatrice. Door haar gefragmenteerde en ongestructureerde betoog geeft ze de (geveinsde) indruk erg van slag te zijn. Precies door die (geveinsde) chaos is de mogelijkheid echter groot dat ze net heel oprecht overkomt bij de hertog. Aldus lijkt ze immers puur te luisteren naar haar (van de hak op de tak springende) gevoel en niet bezig te zijn met het structureren van haar betoog.

Vervolgens belichten we de tekst van *B*, waarbij we eveneens aangeven waarin de verschillen met *G* schuilen. Tegenover het vertellerscommentaar in *G*, dat zeer rijk aan betekenis is en ook reeds op de volgende gebeurtenissen anticipeert, staat het vertellerscommentaar in *B*, dat amper betekenis toevoegt en niets over het vervolg van het verhaal prijsgeeft. Het is *de facto* slechts een lichte variatie op de aanduidingen van de verteller wie het woord in de volgende, omringende of voorgaande directe rede zal opnemen, opneemt of heeft opgenomen. In het onderhavige geval wordt immers door de verteller gezegd dat de *hertoghinne rike* aan het woord zal komen [B 683]. Het adjectief *rike* [B 683]

lijkt in de betreffende context niet aan een rijkere interpretatie bij te dragen,²¹² maar werd vermoedelijk onder rijm dwang toegevoegd: *rike* [B 683] is immers het tweede lid van het rijmpaar *vriendelike* [B 682] – *rike* [B 683].²¹³

De hertogin in *B* wordt door de verteller aldus amper tot niet gekarakteriseerd, waardoor we kunnen stellen dat het vertellerscommentaar in *B* veel meer op de vlakte blijft dan dat in *G*. De verteller van *B* laat de hertogin zichzelf volledig kenschetsen in de directe rede, terwijl in *G* het beeld van de hertogin en dus ook haar woorden reeds op voorhand door de opmerking van de verteller overschaduwd worden. Terwijl de verteller van *G* reeds (impliciet) verklapt dat de hertog het geheim zal vertellen, geeft de verteller van *B* nog überhaupt niets van de volgende gebeurtenissen prijs en houdt hij op die manier de spanning hoog. In *G* vermoedt de lezer al wat de uitkomst zal zijn, maar weet hij nog niet hoe de hertogin de hertog daadwerkelijk zo ver zal krijgen. In *B* daarentegen blijft de lezer in spanning over wat er precies zal gebeuren. Hij zou dan ook nog de hoop kunnen koesteren dat de hertog tegen de sluwheid van zijn echtgenote bestand zal zijn. De dichter van *B* lijkt aldus een grotere hang te hebben naar pathos, tragiek en suspense dan die van *G*.²¹⁴

Het eigenlijke betoog van de hertogin in *B* verschilt zowel op inhoudelijk als op structureel vlak in grote mate met dat van de hertogin in *G* [B 684-721]. In *B* lezen we allereerst dat de hertogin de hertog expliciet zegt stil te liggen en op te houden met kussen [B 684]. Het feit dat de hertogin in *B* rechtuit in 's hertogs gezicht zegt dat hij dient op te houden en niet alleen met lichaamstaal haar ongenoegen uitdrukt, zorgt ervoor dat ze meer rechtdoorzee, assertiever, geëmancipeerder en oprechter overkomt dan de hertogin in *G*, die simpelweg wat tegenwerkt en hoopt dat de hertog de hint begrijpt. Terwijl de hertogin in *B* aldus lijkt op een oudere die een ondeugend kind op zijn plaats zet, is het in *G* net de hertogin

²¹² Als de hertogin tegen een lager geplaatste persoon zou spreken – bijvoorbeeld tegen de ridder – zou *rike* [B 683] wel nog de grotere rijkdom en de hoge(re) status van de hertogin kunnen beklemtonen. Tegenover de hertog gaat dat echter niet op.

²¹³ Wanneer we er de hele tekst van *B* op naslaan, zien we dat *rike* zeer veel als tweede lid van een rijmpaar gebruikt wordt. Daarbij wordt het van de zes keren dat het voorkomt driemaal van de hertogin of iets dat haar toebehoort (*in casu* haar kamer) gezegd (*B* 196, *B* 683 en *B* 941), eenmaal van de hertog (*B* 250), eenmaal van de burggravin (*B* 809) en eenmaal van andere personages (*in casu* de vrouwen op het Pinksterfeest) (*B* 829). Dat versterkt de indruk dat het woord *rike* door de dichter van *B* allicht niet op de eerste plaats gebruikt wordt om een extra betekenisaspect toe te voegen, maar veeleer dienst doet als een multi-inzetbaar *epitheton ornans*, waarvan handig gebruik kan worden gemaakt als het eerste rijmwoord (zoals vaak gebeurt bij Middelnederlandse bijwoorden) eindigt op – *ike*.

²¹⁴ Zie hoofdstuk 4 van de voorliggende masterproef.

die kinderachtig overkomt doordat ze in eerste instantie gewoon wat lijkt te mokken zonder de hertog precies duidelijk te maken waar het op staat.

Als motivering voor die expliciete afwijzing werpt de hertogin in *B* de hertog voor de voeten dat er op aarde geen valsere man leeft dan hij [*B* 685-686]. Dat is een behoorlijk omslachtige manier om te zeggen dat je iemand vals vindt. Die uitspraak komt niet alleen erg overdreven over,²¹⁵ maar geeft ook de indruk retorisch erg opgepoetst te zijn.²¹⁶ Op die manier boet de hertogin van *B* alleszins bij de lezer aan authenticiteit en geloofwaardigheid in (cf. *infra*). De hertogin van *G* daarentegen pakt het helemaal anders aan met haar uitspraak dat de hertog *vals*ch [*G* 364] en *quaet* is [*G* 364]. Doordat laatstgenoemde van het begin af aan enkel en alleen de hertog viseert en niet – zoals de hertogin in *B* doet – via een gekunstelde, retorisch opgeklopte omweg duidelijk probeert te maken wat ze van de hertog vindt, komt zij op de lezer veel authentiek en geloofwaardiger over dan de hertogin van *B* (cf. *infra*). Bovendien zegt de hertogin van *G* niet dat de hertog de meest valse persoon ter wereld zou zijn. Aldus geeft de hertogin van *G* de lezer de indruk waarheidslievender *in globo* en billijker tegenover de hertog *in concreto* te zijn dan de hertogin van *B* (cf. *infra*). De hertog zelf laat na afloop van het volledige betoog van de hertogin noch in *G* noch in *B* blijken de authenticiteit van de hertogin of de waarheid van haar woorden ook maar enigszins in twijfel te trekken [*G* 398-403 ~ *B* 725-736].²¹⁷ Daardoor is het moeilijk om ons met enige zekerheid uit te spreken over de indruk die (een afzonderlijk element in) het betoog van de hertogin in *G* respectievelijk in *B* op de hertog in *G* respectievelijk in *B* maakt. We kunnen ons doorgaans dan ook enkel met zekerheid uitspreken over de manier waarop de hertogin op de lezer overkomt en over de wijze waarop de hertogin zich aan de buitenwereld lijkt voor te doen,

²¹⁵ Zelfs als we de gedachtengang zouden volgen die de hertogin voor de hertog uitspint, zouden we er nog überhaupt niet toe geneigd zijn de hertog als de meest valse persoon op aarde te bestempelen. Aldus zou de hertog immers nog negatiever beoordeeld worden dan de ergste misdadigers.

²¹⁶ Zo komt het geforceerd over om niet direct over de hertog te spreken, maar over een valsere man dan de hertog die uiteindelijk niet blijkt te bestaan. Daarbij gaat het *de facto* pas in de tweede helft van vers *B* 686 echt over de hertog zelf. In het verzenpaar *B* 685-686 lijkt aldus een spanning te worden opgebouwd, die pas in het laatste halve vers zijn ontlading vindt. Als iemand echt kwaad is, zouden we echter verwachten dat hij zonder omwegen en zonder retorische trucjes zegt wat hij vindt en het niet inkleedt in een mooi, gekunsteld jasje om des te meer effect te bewerkstelligen.

²¹⁷ De uiting van de hertog in *G* 374, waarmee de hertog het betoog van de hertogin in twee delen verdeelt, bekleedt in dat verband een bijzondere positie. De hertog van *G* reageert in dat vers immers concreet en direct op een voorafgaande uitspraak van de hertogin (vermoedelijk *G* 372). Hieronder zullen we dieper op dat betreffende vers ingaan, waarbij we de verschillende mogelijke interpretaties zullen bekijken.

maar niet over de manier waarop de hertogin door de buitenwereld precies gepercipieerd wordt.²¹⁸

Vervolgens verandert de hertogin het perspectief en werpt ze ook zichzelf een verwijt voor de voeten [B 687-690]. Zo zegt ze dat er op aarde geen stommere vrouw leeft dan zij [B 687-688]. Om die uitspraak kracht bij te zetten, zegt ze dat men een verstandigere vrouw dan zij zelf uit een steen zou kunnen houwen [B 689-690].²¹⁹ Aldus krijgen we opnieuw een omslachtige, retorisch opgepoetste en overdreven formulering, waarbij de hertogin het bestaan ontkent van een stommere persoon dan zij zelf in plaats van zichzelf simpelweg stom te noemen. Bovendien kunnen we opmerken dat de uiting van de hertogin over zichzelf nagenoeg een perfect parallellisme is van de hierboven besproken uiting van de hertogin over de hertog. Naast de aspecten die we hierboven reeds opmerkten betreffende de uitspraak van de hertogin over de hertog, die door de parallelle formulering eveneens op de uitspraak van de hertogin over zichzelf van toepassing zijn, versterkt het ver doorgedreven parallellisme het gevoel bij de lezer dat de hertogin haar woorden wikt en weegt met het oog op een maximaal retorisch effect.

Terwijl de hertogin van *B* daardoor bij de lezer reeds onauthentiek en onoprecht overkomt, wordt de situatie enkel nog verergerd door haar uitspraak dat een stenen beeld nog slimmer is dan zij. Door die uiting impliceert de hertogin immers dat niet alleen alle mensen, maar ook stenen (en eventueel alles daartussenin) verstandiger zijn dan zij. Op die manier ondergraaft ze in feite echter haar eigen autoriteit en credibiliteit en komt ze aldus als een onbetrouwbare instantie over, waardoor haar gesprekspartner (*in casu* de hertog van *B*) zich in theorie terecht zou kunnen afvragen waarom hij dan nog überhaupt naar haar woorden zou luisteren en *a fortiori* waarom hij aan haar woorden dan nog enige waarde zou hechten. Hoewel de hertogin van *B* dus vanuit het perspectief van de lezer door haar hang naar uitersten en overdrijving haar eigen ruiten lijkt in te gooien, dienen we er nogmaals op te wijzen dat de hertog van *B* zich wel degelijk door haar betoog laat vangen. Aangezien de lezer echter ziet hoe dik het erop ligt dat de hertogin veinst, geeft de hertog van *B* de indruk tamelijk onkritisch, sentimenteel en naïef te zijn.

Terwijl de hertogin in *B* het zichzelf expliciet verwijt zeer stom te zijn, zien we in *G* überhaupt nergens dat de hertogin haar eigen autoriteit en credibiliteit aantast.

²¹⁸ Vergelijk in dat verband de opmerkingen omtrent de lezer in de premissen van voorliggende masteproef (paragraaf 1.4).

²¹⁹ Van Mierlo 1948, p. 74.

Laatstgenoemde stelt zich integendeel voor als de ideale echtgenote, die haar man altijd op zijn woord heeft vertrouwd [G 369], die alles wat ze te horen krijgt, direct uitvoerig aan hem vertelt [G 385-387] en wier vertrouwen in hem reeds het hoogste niveau heeft bereikt [G 390-393]. Aldus kent de hertogin van *G* zichzelf zeer expliciet een moreel veel hogere positie toe dan de hertog, terwijl de hertogin van *B* door haar zelfverloochening *de facto* aan haar eigen geloofwaardigheid knaagt. Ze benadrukt wel dat zij enkel stom is en de hertog vals, waardoor ze zou kunnen impliceren dat ze op moreel vlak superieur is ten opzichte van de hertog, maar doordat de hertogin zodanig benadrukt hoe stom ze wel niet is, komen de hertogin en de hertog over als kneusjes die elkaar waard zijn. In tegenstelling tot de hertogin in *B*, die een deel van de schuld aan de onderhavige situatie bij zichzelf legt, schuift de hertogin in *G* de schuld totaal in de schoenen van de hertog. Aldus lijkt het plausibel dat de hertog van *G* in veel hogere mate aanvoelt dat de bal in zijn kamp ligt en dat het aan hem is om het conflict uit de wereld te helpen door voor de hertogin, die zichzelf als de ideale vrouw portretteert, de ideale man te zijn. Dat doet hij uiteraard door haar meer over 's ridders levenswandel te vertellen. De hertog in *B* wordt er minder hard op gewezen dat de huidige situatie zijn schuld is, waardoor hij er ook in mindere mate toe gestimuleerd wordt om het heft in handen te nemen en de scheve situatie eigenhandig recht te trekken. De hertogin van *G* komt aldus veel verstandiger en uitgekookter over dan de hertogin van *B*. De hertogin van *B* lijkt weliswaar de formulering en de structurering van haar betoog overdacht te hebben, maar de inhoud van haar relaas getuigt van weinig doorzicht in de situatie en van weinig snuggerheid *tout court*. De hertogin van *G* daarentegen geeft door de formulering en de structurering van haar betoog de indruk erg spontaan haar gevoelens en gedachten zonder enige retorische opsmuk te uiten. Die indruk zou door de hertogin van *G* echter heel bewust nagestreefd kunnen zijn om haar geloofwaardigheid te doen toenemen (cf. *supra*). Ook de inhoud van het betoog van de hertogin in *G* geeft blijk van een groot inzicht en verstand.

Vervolgens expliciteert de hertogin van *B* waarom ze zichzelf als stom bestempelt: wat de hertog haar ook zegt, dat gelooft ze volkomen [B 691-692].²²⁰ Daarbij hecht ze niet alleen geloof aan zijn woorden *an sich*, maar ook aan zijn houding [B 693]. Ook de reden waarom ze op die manier handelt, geeft ze aan. Ze zegt immers dat de liefde die ze voor de hertog koestert, ervoor zorgt dat ze de hertog zonder meer gelooft in alles wat hij zegt en doet [B 694]. Tegenover die naar eigen zeggen oprechte liefde, plaatst de hertogin vervolgens de geveinsde liefde van de hertog. Zij verwijt hem immers dat hij haar vele loze praatjes

²²⁰ Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 64.

verkoopt en haar meer bepaald doet denken dat hij haar bemint [B 695-696]. Daarop verzucht ze nogmaals dat zij dan nog zo naïef en onnozel is om datgene wat de hertog zegt, meteen te geloven [B 697-699]. Vervolgens biedt de hertogin het laatste essentiële puzzelstukje aan in haar redenering, waardoor haar hele gedachtengang zonneklaar wordt. Ze zegt namelijk dat de hertog zelf in een op zich slechts onbelangrijke zaak, waarnaar ze eerder die dag vroeg, aan haar getoond heeft dat al wat hij zegt, gelogen is [B 700-703]. Door de nadruk die ze legt op de onbeduidendheid van die zaak, lijkt ze – net als in *G* lijkt te gebeuren [G 382] – de indruk te willen wekken dat de ridder en zijn geheim *an sich* helemaal niet zo belangrijk voor haar zijn, om zo de mogelijke argwaan van de hertog direct in de kiem te smoren.²²¹ Ook zou ze erop kunnen willen wijzen hoe onbelangrijk de zaak *tout court* is, waardoor ze mogelijk zou willen benadrukken hoe ontzettend en ongelooflijk het is dat de hertog de hertogin verloochent om iets zodanig onbeduidends. Bovendien zou ze de hertog er op die manier van kunnen willen overtuigen dat het heus niet zo'n *big deal* zou zijn als hij haar die toch zo onbelangrijke zaak ook even zou meedelen.

Na eerst twee stellingen te hebben geponeerd (*scilicet* dat de hertog vals is [B 685-686] en zij zelf stom [B 687-690]), gaat de hertogin er dus toe over die stellingen te onderbouwen met een betoog waarvan de verschillende elementen elkaar logisch opvolgen [B 691-703]. Uiteindelijk wordt de hertog – en met hem de lezer – bij de hand genomen van de ene naar de andere stap in haar betoog, waarbij ten slotte alle stukjes op hun plaats vallen en de hele gedachtengang van de hertogin duidelijk is. Die logische structuur van het betoog van de hertogin in *B* staat in contrast met de situatie in *G*, waar de hertog – en met hem de lezer – geconfronteerd wordt met een gedachtestroom die erg vaak onberekenbare sprongen maakt. Ook het precieze verband tussen de verschillende stappen in het betoog van de hertogin in *G* worden vaak überhaupt niet geëxpliciteerd, maar dienen door de hertog – en met hem de lezer – zelf te worden uitgezocht. Doordat de hertogin van *B* haar betoog in een perfect uitgekende structuur presenteert, komt het over alsof ze alles reeds lang heeft uitgedokterd en ingestudeerd en tevens alsof ze op dat moment nog erg helder en rationeel kan denken en argumenteren. De hertogin in *G* daarentegen geeft de indruk er niet meer toe in staat te zijn zich helder uit te drukken en lijkt simpelweg in een *stream of consciousness* alles spontaan te zeggen wat er op dat moment in haar opkomt. Aldus lijkt de hertogin van *G* zich veel

²²¹ In dat verband is het eveneens opmerkelijk dat de hertogin van *B* de ridder noch in het voorgaande, noch in de betreffende verzen *B* 700-703 expliciet vermeldt: ze spreekt slechts uiterst vaag over '(...) een klein sake maer (...)’ [B 702].

spontaner en authentiek aan de buitenwereld (*in casu* aan de hertog) te tonen dan de hertogin van *B*. Zoals we hierboven reeds opgemerkt hebben, kan die chaotische structuur en formulering van het betoog in *G* echter ook bewust door de hertogin gezocht en nagestreefd zijn. In dat geval zou de hertogin van *G* op de lezer een tactischere en verstandigere indruk maken dan de hertogin van *B*.

Vervolgens zegt de hertogin van *B* dat het waar is dat ze er niets van wilde weten dat de hertog zich aan zo'n grote valsheid schuldig maakte [*B* 704-705].²²² Die uiting lijkt erop te wijzen dat de hertogin in het verleden bewust voor de zogenaamde valsheid van de hertog blind is gebleven. Aldus lijkt ze zichzelf opnieuw een deel van de schuld aan de onderhavige situatie toe te schrijven: als ze zich vroeger over zijn valse gedrag zou hebben uitgelaten, zou het misschien niet zo ver gekomen zijn. Verder zegt ze dat het haar kwetst dat de hertog zaken die hij wist of die hem gezegd zijn, voor haar zou verbergen, terwijl hij nochtans verklaart dat hij de wereld in haar geheel niet zo bemint als hij haar bemint [*B* 706-710]. Aldus laat de hertogin duidelijk blijken dat gehuwden volgens haar niets voor elkaar verborgen mogen houden en dat de hertog dus ook duidelijk schuld aan de onderhavige situatie heeft. Voorts verklaart ze in te zien dat de hertog haar versmaadt [*B* 711]. Op die manier schrijft ze de hertog dus opnieuw een houding toe die niet met de werkelijkheid lijkt overeen te stemmen, waardoor ze bij de lezer de indruk achterlaat de hertog erg onbillijk te behandelen.

Zoals we hierboven reeds hebben gezegd, neemt de hertogin in *G* de schuld aan de onderhavige situatie in het geheel niet op zich, maar wijt ze de relatiecrisis volkomen aan het gedrag van de hertog. Aldus komt de hertogin van *G* overtuigender en daadkrachtiger, maar ook meedogenlozer en wreder over dan de hertogin van *B*. De hertogin van *G* zegt verder niet expliciet dat de hertog haar versmaadt, maar dat zou ze wel kunnen suggereren met haar uitspraken dat de hertog haar heeft belogen [*G* 372], dat hij haar heeft verboden nog verder te vragen naar de ridder en diens levenswandel [*G* 375-379] en dat hij zijn gedachten voor haar wil geheimhouden [*G* 388-389]. Terwijl de hertogin van *B* dus erg expliciet tentoonspreidt dat ze zich versmaad voelt, lijkt de hertogin van *G* dat te impliceren door 's hertogs gedragingen uit te stallen. Dat verschil stemt overeen met de bovenstaande opmerking, namelijk dat de hertog – samen met de lezer – bij de hertogin van *G* veel meer zelf actief dient op te treden om de uiting van de hertogin te kunnen begrijpen en om haar precieze gedachten te achterhalen, terwijl de hertogin in *B* alles voorgekauwd op een bordje aanbiedt.

²²² Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 64.

Tegenover al die zogenaamde wanpraktijken van de hertog stelt de hertogin vervolgens haar eigen zogeheten liefde en openhartigheid. Ze herinnert de hertog er immers nog eens aan dat ze hem erg bemint en dat ze hem niets kan verzwijgen [B 712-714]. Dat vindt ze echter niet meer dan billijk, aangezien hij haar echtgenoot is [B 715]. Of het nu in haar voordeel dan wel in haar nadeel zou spelen, de hertogin zou haar diepste gedachten hoe dan ook aan de hertog meedelen [B 716-717]. Echter, aangezien ze zelf een erg groot geheim voor haar echtgenoot verborgen houdt (*scilicet* dat zij het was die de ridder benaderde), komt ze bij de lezer erg schijnheilig en hypocriet over. Verder kunnen we opmerken dat de toon van de hertogin ineens volledig veranderd is: nu spreekt ze de hertog immers plotsklaps aan met *'lieve here'* [B 712] (cf. *infra*). Dat is een hemelsbreed verschil met haar eerdere uitspraak dat de hertog de meest valse man ter wereld is [B 685-686].

Kennelijk is de hertogin op een andere, sentimentelere strategie overgeschakeld om aldus de gevoelige snaren van de hertog te bespelen en hem met een schuldgevoel op te zadelen. Ze lijkt bij hem het gevoel te willen bewerkstelligen dat hij haar tekort doet, aangezien hij niet alles met haar deelt en zij zagezegd wel met hem. Ook de hertogin van *G* stelt zonder schroom dat zij de hertog wel terstond uitgebreid verslag doet van alle slechte en goede dingen die ze hoort [G 385-386], terwijl ze – naar we kunnen vermoeden – hetzelfde grote geheim koestert als de hertogin van *B*.²²³ Verder zagen we in *G* ook reeds hoe de hertog door de hertogin gepusht werd om het voorbeeld van de hertogin te volgen door ook alles met haar te delen en zijn volste vertrouwen in haar te stellen [G 385-393]. Zowel de hertogin van *G* als de hertogin van *B* komen aldus erg schijnheilig, hypocriet en opdringerig over.

Nadat de hertogin van *B* aldus haar geveinsde openhartigheid als ideaalbeeld tentoonspreidde, contrasteert ze daarmee de houding van de hertog: hij kan klaarblijkelijk wel zaken tegenover haar verzwijgen [B 718-719]. Vervolgens benadrukt de hertogin dat 's hertogs gedrag haar erg veel hartpijn bezorgt [B 720]. Haar betoog sluit ze ten slotte af met de woorden: *'(...) Dat seggic u, wel lieve here'* [B 721]. Met *'Dat seggic u'* [B 721] zou de hertogin mogelijk willen benadrukken dat zij de hertog wel degelijk over haar diepste gedachten [B 720] inlicht en aldus haar woorden in daden omzet. Opnieuw spreekt ze de hertog aan met *'lieve here'* [B 721]. Het einde van het betoog van de hertogin in *B*, waarin de hertogin de hertog deelgenoot van haar gedachten maakt en hem bovendien erg liefdevol

²²³ Het tekstgedeelte van *G* waarin de hertogin de ridder benadert en voorstelt om een relatie te beginnen, is niet tot ons gekomen. Afgaande op de Oudfranse versies van het verhaal over de burggravin van Vergi, kunnen we wel met vrij grote zekerheid vermoeden dat ook *G* een dergelijke scène heeft bevat. Hoe die scène er dan precies zou hebben uitgezien, weten we echter niet.

toespreekt, contrasteert enorm met het begin van het betoog van de hertogin in *B*, waarin de hertogin de hertog radicaal afwijst en uitscheldt voor het vuil van de straat. Ten slotte komt de verteller van *B* nog aan het woord. Hij zegt dat de hertogin meteen begint te zuchten en te wenen, zodat haar de tranen over het gezicht rollen [*B* 722-724]. Op die manier gaat hij verder op de eerder sentimentele weg die de hertogin van *B* op het einde van haar betoog inslaat.

Ook de hertogin van *G* biedt eerst een beschrijving van haar zogenaamd ideale gedrag en vervolgens een beschrijving van 's hertogs zogenaamd afkeurenswaardige gedrag, waardoor het schrille contrast tussen beide handelwijzen dik in de verf gezet wordt [*G* 385-389]. Hoewel de hertogin van *G* zich ook af en toe ietwat sentimenteel uitdrukt,²²⁴ wordt het nergens zo melig, klef, overdreven en ongeloofwaardig als in *B*. De hertogin van *G* verwoordt bovendien de positieve aspecten van haar huwelijk met de hertog in de verleden tijd, waardoor ze ineens zou kunnen suggereren dat die positieve aspecten tot het verleden behoren (of tenminste dat iets dergelijks dreigt te gebeuren, als de hertog zijn gedrag niet drastisch verandert). De hertogin van *B* daarentegen verwoordt haar sentimentele uitingen in de tegenwoordige tijd,²²⁵ waardoor ze kwetsbaarder overkomt dan de hertogin van *G*. Verder kunnen we opmerken dat in *G* geen liefdevolle aansprekingen van de hertog door de hertogin voorkomen. In *B* duiken die aansprekingen gezien de voorafgaande verwijten erg plots en onverwacht op [*B* 712 en *B* 721].²²⁶ De hertogin van *G* komt aldus consequenter, standvastiger en geloofwaardiger over dan de hertogin van *B*.

Vervolgens werpen we een blik op scène 51 van *G* en *B* [*G* 374 en *G* 397-403 ~ *B* 725-736]. In de eerste subscène van scène 51 in *G* onderbreekt de hertog het betoog van de hertogin met een vraag, namelijk 'Waer an, vrouwe?' [*G* 374]. Aangezien de hertogin even ervoor beweerde dat de hertog haar belogen heeft [*G* 372], lijkt de hertog te vragen in welk opzicht hij haar dan wel zou hebben belogen. De hertog wordt hier evenzeer gekarakteriseerd door wat hij niet zegt als door wat hij wel zegt. Het is immers frappant dat de hertog niet verontwaardigd of woedend reageert op het feit dat de hertogin hem vals, kwaadaardig, hypocriet en leugenachtig noemt [*G* 364-366 en *G* 372], hetgeen toch erg zware aantijgingen

²²⁴ Zie bijvoorbeeld de uitingen van de hertogin dat zij de hertog wel altijd alles heeft verteld [*G* 385-387] en dat het onmogelijk is dat ze de hertog nog meer vertrouwt dan ze tot dan toe al heeft gedaan [*G* 390-393].

²²⁵ Zie bijvoorbeeld de uitingen van de hertogin dat ze de hertog zeer bemint [*B* 713], dat ze niets voor hem kan verbergen [*B* 714], dat ze hem in alle gevallen haar diepste gedachten zou zeggen [*B* 717] en dat het haar pijn doet te zien dat het niet wederzijds is [*B* 720].

²²⁶ Zelfs in het vers voor die eerste aanspreking [*B* 712] verwijt de hertogin het de hertog nog dat hij haar versmaadt [*B* 711].

zijn. Dat zou opnieuw verklaard kunnen worden door 's hertogs neiging om een conflict en ruzie met zijn echtgenote zo veel mogelijk uit de weg te gaan.

Voor het feit dat de hertog uiteindelijk wel erg kort vraagt om verduidelijking, kunnen we enkele verklaringsfactoren aanhalen. Die factoren sluiten elkaar niet per se uit, maar kunnen eveneens (in verschillende verhoudingen) samen voorkomen (cf. *infra*). Zo zou zijn vraag erop kunnen wijzen dat de hertog simpelweg zelf niet weet wanneer en waarover hij gelogen zou hebben, waardoor hij de indruk geeft inderdaad überhaupt nooit gelogen tegen de hertogin gelogen te hebben. Een andere factor die zou kunnen meespelen, is dat de hertog ziet dat er een misverstand tussen hem en zijn echtgenote heerst, en dat hij verder vraagt om te zien waar het schoentje precies knelt, zodat hij die wrijving vervolgens adequaat de wereld uit kan helpen.²²⁷ Welke precieze (mix van) beweegredenen de hertog ook heeft gehad om zijn vraag te stellen,²²⁸ in ieder geval kunnen we stellen dat de hertog van *G* door zijn uiting actief optreedt in het gesprek met de hertogin en niet passief afwacht tot de hertogin volledig uitgeraad is, zoals we wel in *B* zien (cf. *infra*).

De tweede subscène van scène 51 in *G* komt qua inhoud en structuur in grote mate overeen met scène 51 in *B*. Zo krijgen we in beide vertalingen allereerst een vertellerscommentaar waarin de hertog als focalisator optreedt [*G* 397 ~ *B* 725-726]. In *G* lezen we dat de hertog als gevolg van het optreden van de hertogin deernis krijgt [*G* 397].²²⁹

²²⁷ In theorie zou 's hertogs vraag er ook op kunnen wijzen dat de hertog zich niet zo maar alles laat aansmeren, maar dat hij integendeel sceptisch en kritisch navraagt waarop de hertogin haar uitspraken dan precies baseert. Afgaande op de verhaalcontext – waarbij de hertog niet vraagt waarom de hertogin tegen hem over de ridder gelogen heeft, niet adequaat op de erg zware aantijgingen tegen zijn persoon reageert, het (alleszins gedeeltelijk) geveinsde optreden van de hertogin serieus neemt en uiteindelijk 's ridders geheim tegen de hertogin verklapt ondanks haar reeds bewezen onbetrouwbaarheid – lijkt de hertog van *G* zich echter niet al te kritisch tegenover de hertogin en haar uitingen op te stellen. Het lijkt ons dan ook niet de meest logische optie om de uiting van de hertog in de betreffende subscène als zijnde sceptisch en kritisch te interpreteren.

²²⁸ Om dat met enige zekerheid te kunnen uitmaken, hebben we nog extra informatie nodig over de precieze gemoedstoestand van de hertog op dat specifieke moment. De verteller doet in *G* 374 niets meer dan de hertog als spreker aankondigen en ook de hertog zelf geeft in zijn uitspraak niets van zijn gemoedstoestand prijs.

²²⁹ Het werkwoord *dochte* [*G* 397] lijkt in verband te moeten worden gebracht met het werkwoord *duchten* (met *dochten* als vormvariant), dat in zijn intransitieve vorm de betekenis 'Duchten, vreezen' heeft. Normaal gezien komt het werkwoord in de intransitieve vorm echter voor 'Met eene bep. met *van* of *vore*' en niet met *of* [*G* 397] zoals in *G* het geval is (zie 'DUCHTEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=07910>> [accessed 18 April 2015]). Uitgaande van de Oudfranse teksten ((...) *Et li dus grant pité en ot* (...) [*F* (A) 608]) geeft Jansen-Sieben aan die bijzondere constructie de betekenis 'deernis krijgen', hetgeen gezien de context een plausibele aanname lijkt te zijn (zie Jansen-Sieben 1985, p. 79). Mogelijk werkt het aspect van angst in de betekenis 'deernis krijgen' door. Zo zou de hertog van *G* verrast en enigszins beangstigd kunnen

In *B* zien we een lichte variatie daarop, namelijk dat de hertog, die het optreden van de hertogin aanziet, er droef door wordt [*B* 725-726].²³⁰ Aldus lijkt de hertog van *B* zich zwakker te tonen en zich meer door zijn gevoel te laten leiden dan de hertog van *G*. De hertog van *B* wordt immers zelf door verdriet overmand, terwijl de hertog van *G* enkel een sterke ontroering gewaarwordt over het leed van de hertogin, maar niet zelf op het punt lijkt te staan in tranen uit te barsten. Die eerder gereserveerde houding van de hertog in *G* kan te wijten zijn aan zijn karakter, maar ook aan zijn eerdere ervaringen met de sluwe hertogin. Op die manier bewaart de hertog van *G* meer afstand en houdt hij de touwtjes meer in handen dan de hertog van *B*.

Vervolgens richt de hertog zowel in *G* als in *B* het woord tot de hertogin [*G* 398-403 ~ *B* 727-736]. Opvallend is dat de hertog van *G* de hertogin aanspreekt met ‘*Lieve vriendinne*’ [*G* 398], terwijl de hertog in *B* ‘*Goede vrouwe*’ [*B* 727] als aanspreking voor de hertogin gebruikt. Voorheen sprak de hertog van *G* de hertogin ook reeds op die manier aan, namelijk net voordat hij haar zei te weten dat ze over de ridder gelogen had [*G* 332]. Met die liefdevolle aanspreking leek de hertog van *G* te willen beklemtonen dat hij de hertogin bleef liefhebben, ook al wees hij haar leugen kordaat van de hand. Met de liefdevolle aanspreking in 51b lijkt de hertog van *G* de hertogin tot bedaren te willen brengen, om haar vervolgens het slechte nieuws mee te delen dat hij niet over de ridder uit de biecht zal klappen. Op die manier lijkt hij opnieuw te willen beklemtonen dat hij haar liefheeft, ook al houdt hij voor haar een geheim en ook al leidt de hertogin daar klaarblijkelijk uit af dat het tegendeel waar is. De

worden door de ongelofelijke intensiteit van de woede en het verdriet van de hertogin, voor wie hij deernis krijgt.

²³⁰ De betekenis ‘*Leed, verdriet doen; droefheid veroorzaken*’ van het werkwoord *deren* lijkt in de betreffende zinsconstructie het best te passen. Het werkwoord *deren* kan ook ‘*Medelijden hebben, beklagen, deernis hebben*’ betekenen en dat betekenisaspect lijkt ook in de context te passen (cf. *G* 397, waar de hertog daadwerkelijk deernis lijkt te krijgen), maar bij die betekenisomvang wordt niet vermeld dat de betreffende betekenis met *het* als onderwerp kan voorkomen, zoals in *B* wel degelijk het geval is (zie ‘DEREN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=06386&lemma=deren>> [accessed 18 April 2015]). We hebben immers te maken met een eerder atypische zinsconstructie: eerst en vooral krijgen we *Die hertoghe* [*B* 725], waarvan we in eerste instantie zouden kunnen vermoeden dat het als onderwerp van de zin fungeert. Daarbij komt de relatiefzin (...) *die dit sach ane* (...) [*B* 725]. Vervolgens beantwoordt de zin (...) *Het deerdem sere te waren* (...) [*B* 726] niet aan de constructie die we op basis van *Die hertoghe* [*B* 725] verwachtten, aangezien de hertog duidelijk niet als onderwerp optreedt. In de plaats daarvan lijkt *dit* [*B* 725] opnieuw te worden opgenomen door *Het* [*B* 726], hetgeen fungeert als onderwerp van het werkwoord *deerde(m)* [*B* 726]. De hertog fungeert dan als datiefobject bij dat werkwoord: (*deerde*)*m* [*B* 726]. Daarna treedt de hertog alsnog op als onderwerp van *seide* [*B* 727]. We zouden *B* 726 kunnen beschouwen als een tussenzinnetje met een eigen syntaxis dat simpelweg in de hoofdzin toegevoegd wordt, en dat in het onderhavige geval weergeeft wat er met de hertog gebeurt wanneer hij de hertogin bekijkt.

bewuste aanspreking in *G* lijkt aldus de functie te hebben om aankomend slecht nieuws enigszins te verzachten. Aldus zou de hertogin – samen met de lezer – na die aanspreking reeds kunnen vermoeden dat de hertogin (nog) niet zal krijgen wat ze wil.

Verder kunnen we opmerken dat het de tweede keer is dat we in *G vriendinne* lezen, terwijl in de corresponderende passage van *B vrouwe* staat: vergelijk de verzen *G* 332 en *B* 643 enerzijds met *G* 398 en *B* 727 anderzijds. Terwijl *vriendinne* [*G* 332 en *G* 398] in de betreffende contexten als ‘geliefde, beminde’ vertaald kan worden,²³¹ lijkt *vrouwe* [*B* 643 en *B* 727] in de betreffende contexten het best als ‘vrouw, echtgenoot, vrouw van, huisvrouw’ te worden vertaald.²³² Aldus lijkt in *G* de liefde en in *B* het huwelijk als institutie centraal te worden gesteld. Uit dat verschil zouden we kunnen afleiden dat de hertog van *G* de hertogin in de eerste plaats als zijn zielsverwante ziet, terwijl de hertog van *B* de hertogin in de eerste plaats als zijn wettige echtgenote beschouwt. Op die manier zouden we bijvoorbeeld kunnen verklaren waarom de hertog in *G* niet vraagt waarom de hertogin over de ridder heeft gelogen: hij zou de hertogin reeds kunnen hebben vergeven door haar leugen met de mantel der liefde te bedekken, en hij zou mogelijk niet willen dat hun liefdesrelatie door zijn koppigheid zou worden verstoord. In *B* daarentegen zou de hertog ervan kunnen uitgaan dat hij als wettige echtgenoot simpelweg het recht heeft te weten waarom zijn echtgenote tegen hem gelogen heeft. Verder komt de hertog van *B* in scène 51 door zijn toevoeging van het adjectief *Goede* [*B* 727] aan de aanspreking van de hertogin, nogmaals erg naïef en hardleers over. De hertog van *B* toont op die manier immers überhaupt niet verder te kunnen kijken dan de uiterlijke schijn van de hertogin: onder die schijn schuilt immers geen goed mens, maar integendeel een moreel zeer verderfelijk mens. Hoewel de hertog weet dat de hertogin hem al eens eerder in zijn gezicht belogen heeft, lijkt hij opnieuw volledig door de hertogin te zijn ingepakt. Daarbij lijkt hij compleet in haar verhaal mee te gaan en totaal niet in vraag te stellen of ze wel oprecht is en of ze wel goede bedoelingen heeft.

Nadat de hertog de hertogin aangesproken heeft, reageert hij in beide vertalingen op het pathetische optreden van de hertogin [*G* 399-400 ~ *B* 727-730]. Zo zegt de hertog van *G* dat hij de woede en het verdriet van de hertogin op geen enkele wijze kon aanzien [*G* 399-400]. De hertog van *B* beveelt de hertogin allereerst redelijk bruusk om op te houden (*laet*

²³¹ ‘VRIENDINNE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=69147&lemma=vriendinne>> [accessed 18 April 2015].

²³² ‘VROUWE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=69379&lemma=vrouwe>> [accessed 18 April 2015].

varen' [B 727]) en verklaart erna de tranen en de grote droefheid van de hertogin niet te hebben kunnen verdragen [B 728-730]. De hertog van *G* vermeldt naast het verdriet ook de woede van de hertogin, hetgeen er andermaal op zou kunnen wijzen dat hij er gevoelig voor is dat de hertogin kwaad op hem is en dat hij de woede van de hertogin dan ook zo veel mogelijk probeert te vermijden. De hertog van *B* daarentegen lijkt de scheldtirade van de hertogin reeds te zijn vergeten en lijkt niet verder te kunnen terugdenken dan het laatste sentimentele stuk van het betoog van de hertogin en haar daaropvolgende gewezen [B 712-724].

Dat verschil kan ermee in verband worden gebracht dat de hertogin van *G* in mindere mate met sentimentele uitingen op het gevoel van de hertog heeft trachten in te spelen dan de hertogin van *B*. Ook stemt het overeen met de opmerking die we hierboven reeds maakten, namelijk dat de hertog in *B* zich meer door zijn gevoel lijkt te laten leiden dan de hertog in *G*. Toch blijkt ook de hertog van *G* het moeilijk te hebben gehad en geen blijf met zichzelf te hebben geweten toen hij de hertogin zo woedend en verdrietig zag [G 399-400]. De lezer krijgt dan ook de indruk dat de hertogin haar theater wel echt realistisch moet hebben opgevoerd om de normaal eerder kalme, rationele en terughoudende hertog zo ver te krijgen dat hij niet meer weet wat met zichzelf aan te vangen.

De lezer kijkt er in veel mindere mate van op dat de hertog van *B* zich door de krokodillentranen van de hertogin laat bewegen, aangezien de hertog van *B* reeds vele malen heeft getoond hoe goedgezind, hardleers en sentimenteel hij is als het op de hertogin aankomt. Voorts kunnen we opmerken dat het reeds de derde keer is dat we de uitdrukking *laet varen* in *B* tegenkomen.²³³ Een mogelijke verklaring voor het feit dat het hertogelijke paar die (tamelijk onhoffelijke) uitdrukking zo vaak in zulk een klein bereik gebruikt, zou kunnen zijn dat de dichter van *B* het hertogelijke koppel slechts weinige uitdrukkingen, die op de koop toe niet bij hun status passen, toeschrijft, om aldus impliciet aan te tonen dat de hertog en de hertogin van *B* *de facto* niet bijzonder geletterd, intellectueel en verstandig zijn.²³⁴ In dat

²³³ *Scilicet* in *B* 643 (de hertog tegen de hertogin), *B* 684 (de hertogin tegen de hertog) en *B* 727 (de hertog tegen de hertogin).

²³⁴ Het is in theorie ook mogelijk dat we die beperkte uitdrukkingmogelijkheden niet dienen te beschouwen als een eigenschap van de betreffende personages, maar als een eigenschap van de dichter zelf. Echter, aangezien de dichter van *B* voor de rest wel een rijke manier van uitdrukken erop na lijkt te houden, lijkt die optie minder waarschijnlijk te zijn. Nog een andere optie zou zijn dat de dichter van *B* de uitdrukking eerder toevallig zo vaak na elkaar in de betogen van de hertog en de hertogin heeft gebruikt.

verband kunnen we opmerken dat de hertog en de hertogin van *B* reeds eerder niet bijzonder snugger overkwamen (cf. *supra*).

Hoewel de hertog dus in beide vertalingen door het relaas en het misbaar van de hertogin geraakt wordt (cf. *supra*), houdt hij desondanks zijn poot stijf en klapt hij niet uit de biecht [*G* 401-403 ~ *B* 731-736]. Die vrij plotse ommeslag van 's hertogs medeleven met de hertogin naar 's hertogs weigering om aan de wens van de hertogin tegemoet te komen door over de ridder te spreken, wordt in beide vertalingen beklemtoond door het tegenstellende voegwoord *Maer* [*G* 401 en *B* 731], dat door zijn positie (*scilicet* tweemaal op de eerste plaats van de respectieve verzen) extra nadruk krijgt. Verder is het opvallend dat dat tegenstellende voegwoord *Maer* [*G* 401 en *B* 731] in *G* slechts door de imperatief *weit* [*G* 401] versterkt wordt en in *B* door '(...) *wet wel voer waerhede* (...)' [*B* 731].

Afgaande op die formuleringen, lijkt de hertog van *B* meer dan de hertog van *G* te willen benadrukken dat de hertogin echt niet moet verwachten dat hij aan haar smeekbeden zal toegeven. Precies het feit dat de hertog van *B* het nodig acht om zodanig te beklemtonen dat hij het naar waarheid niet zal vertellen, doet de lezer – en met hem misschien ook de hertogin – vermoeden dat hij in werkelijkheid niet veel meer nodig heeft om toch zijn mond voorbij te praten. De lezer – en vermoedelijk ook de hertogin – weet immers al dat de hertog van *B* vrij snel zijn mond voorbijpraat en vaak de daad niet bij zijn grote woorden voegt. Uiteindelijk komt de hertog van *G*, die kort en bondig zegt waar het op staat en er niet meer woorden aan vuil maakt dan nodig is, dan ook geloofwaardiger en vastberadener over dan de breedspakige hertog van *B*.

Vervolgens zegt de hertog in *G* dat hij datgene waarvan de hertogin wil dat hij het haar zou zeggen, haar simpelweg niet kan zeggen [*G* 401-402]. Als hij het haar wel zou zeggen, zou hij immers een schandelijke daad bedrijven [*G* 403]. Aldus drukt de hertog zich opnieuw kort en krachtig uit, waardoor hij de indruk wekt erg zeker te zijn van zijn zaak en niet gemakkelijk te kunnen worden omgepraat. Die indruk wordt nog versterkt door de keuze voor het werkwoord *mach* [*G* 401]. De hertog van *G* ontkent zo immers de loutere mogelijkheid om het te vertellen, waardoor de hertogin ontmoedigd zou kunnen worden het überhaupt nog te proberen te achterhalen. Door er ten slotte nog '(...) *Ik dader an grote dorperheide*' [*G* 403] aan toe te voegen, doet de hertog dat effect echter enigszins teniet. Hij zegt zo immers dat het in feite wel zou gaan om het te vertellen, maar dat hij daardoor een schandelijke daad zou begaan.

Aldus lijkt de hertog van *G* erop te zinspelen dat de hertogin zijn grenzen moet respecteren en hem niet moet dwingen een oneervolle daad te stellen, maar zou hij tegelijk ongewild de hertogin de hoop kunnen geven dat ze met een beetje extra moeite de hertog toch nog aan het spreken zou kunnen krijgen. Zoals ook reeds eerder gebeurde [*G* 339-340], lijkt de hertog van *G* eerst de juiste dingen te zeggen om de hertogin af te schudden, maar voegt hij er op het einde nog iets aan toe waarvan hij zelf lijkt te denken dat het zijn overtuigingskracht versterkt. In feite lijkt 's hertogs overtuigingskracht er in beide gevallen echter juist door te worden onderuitgehaald. De hertogin van *G* zou door 's hertogs toevoeging immers een nieuwe mogelijkheid kunnen zien opdoemen om alsnog haar wil door te zetten. In het vervolg van *G* zullen we inderdaad zien dat de hertogin nog beter haar best doet om de hertog alsnog over de streep te trekken (cf. *infra*).

De hertog in *B* drukt zich ietwat omslachtiger en minder overtuigend uit dan de hertog in *G* [*B* 732-736]. Zo zegt hij dat de zaak die hij weet, niet aan de hertogin behoort te worden verteld [*B* 732-733]. Gezien het feit dat niemand van die zaak weet heeft, zou het volgens de hertog immers laag en gemeen zijn als hij ze aan de hertogin zou meedelen [*B* 734-736]. Terwijl het in *G* door de discrete vaagheid van de hertog voor de hertogin vermoedelijk nog altijd vrij onduidelijk is waarnaar ze precies aan het vissen is,²³⁵ heeft de hertog van *B* reeds eerder expliciet gezegd dat hij een geheim van de ridder weet [*B* 651] en wijst hij er in scène 51 opnieuw op dat het gaat om een concrete *sake* [*B* 732] die hij weet en die de hertogin niet behoort te weten [*B* 732-733]. Aldus biedt de hertog van *B* de hertogin de mogelijkheid om haar overtuigingsoffensief erg adequaat aan de situatie aan te passen en hem zo des te gemakkelijker te overtuigen.

Bovendien zegt de hertog in *B* – in tegenstelling tot de hertog in *G* – nergens dat hij het niet kan vertellen, enkel dat hij het niet behoort te vertellen. Aldus laat hij reeds blijken dat hij hoofdzakelijk (of zelfs uitsluitend) zwijgt omdat dat hem is opgedragen en niet omdat hij dat aan zichzelf verplicht is.²³⁶ De hertogin van *B* stoot dus op een minder sterke weerstand dan de hertogin van *G* en zou het in mindere mate als een onmogelijke opdracht kunnen zien om het geheim uiteindelijk toch te achterhalen. Door de omslachtige toevoeging dat het een gemeenheid zou zijn om het te vertellen, aangezien niemand het geheim weet,

²³⁵ De hertog van *G* drukt zich immers vrij vaag uit met '*sire vite*' [*G* 339] en '(...) *Dat ghi wilt, dat ic u zeide (...)*' [*G* 402].

²³⁶ Denk in dat verband opnieuw aan het verschil tussen 's ridders vraag aan de hertog om te zwijgen in *G* en in *B* [*G* 286-288 ~ *B* 587-588]: in *G* wordt in veel hogere mate dan in *B* een oproep gedaan op 's hertogs verantwoordelijkheidsgevoel (cf. *supra*).

ondergraaft de hertog van *B* zijn overtuigingskracht nog verder. De hertog van *B* komt aldus onhandiger over dan de hertog van *G*. Niet alleen remt de hertog van *B* de pogingen van de hertogin om hem te doen praten in mindere mate af dan de hertog van *G*, maar ook geeft de hertog van *B* de indruk eerder dan de hertog van *G* aan verdere listen van de hertogin te zullen toegeven.

In de 52ste scène van *G* en *B* probeert de hertogin de hertog alsnog over de ridder te doen praten door op listige wijze uit 's hertogs gedrag af te leiden dat hij haar niet genoeg vertrouwt om haar het geheim te verklappen [*G* 404-414 ~ *B* 737-748].²³⁷ De twee vertalingen lopen aan het begin en het einde van de scène (*id est* bij de vertellerscommentaren) erg parallel, maar vertonen in het eigenlijke betoog van de hertogin (*id est* bij de passages in de directe rede) zowel op structureel als op inhoudelijk vlak beduidende verschillen. De vertellers in beide vertalingen merken allereerst op dat de hertogin snel op de uiting van de hertog antwoordt [*G* 404 ~ *B* 737].²³⁸ Vervolgens bekijken we het eigenlijke betoog van de hertogin in beide vertalingen. In *G* doet de hertogin uitschijnen een draai van 180 graden te maken. Ze verbiedt het de hertog immers te zeggen wat ze voorheen nog van hem wilde horen [*G* 405]. Meer nog: dat de hertog daarover zwijgt, is naar eigen zeggen hetgeen haar het naast aan het hart ligt [*G* 406].

Aldus doet de hertogin van *G* alsof het haar helemaal niet om de informatie over de ridder *an sich* te doen is. Dat sluit aan bij een eerdere uitspraak van de hertogin, namelijk dat ze niet veel gaf om wat de ridder tegen de hertog had gezegd [*G* 381-382]. Door het verbod en

²³⁷ We hebben besloten om zowel in *G* als in *B* de vertellerscommentaren voor en na de directe rede van de hertogin opnieuw (cf. onder andere de scènes 50 en 51) tot een en dezelfde scène (*scilicet* scène 52) als de directe rede van de hertogin te rekenen. Het gaat meer bepaald om *G* 404, *G* 414, *B* 737 en *B* 748. Het zou immers niet lonen om zulke korte tekstdelen (*scilicet* viermaal een enkele versregel), die slechts weinig informatie bieden en waarvan de respectieve regels in beide vertalingen (*scilicet* *G* 404 ~ *B* 737 enerzijds en *G* 414 ~ *B* 748 anderzijds) amper van elkaar verschillen, als aparte scènes te behandelen. Verder dienen we erop te wijzen dat het in theorie ook mogelijk is dat de hertogin zich er in de 52ste scène van *G* en *B* daadwerkelijk bij neerlegt dat de hertog haar niet over de ridder zal vertellen. Rekening houdende met de context in *G* en in *B* (de hertogin heeft de hertog al met een been over de streep weten te trekken, ze is erg volhardend van karakter en ze is erop gebrand zich op de ridder te wreken) lijkt dat scenario ons echter veel minder waarschijnlijk te zijn dan het scenario waarin de hertogin erg bewust op de hertog inpraat om hem alsnog uit de biecht te doen klappen.

²³⁸ Daarbij dienen we op te merken dat beide bijwoordelijke bepalingen van wijze (*scilicet met aesten* [*G* 404] enerzijds en *saen* [*B* 737] anderzijds) als leden van een rijmpaar op het verseinde van hun respectieve verzen (*scilicet* *G* 404 en *B* 737) voorkomen en dus (gedeeltelijk) door rijm dwang ingegeven kunnen zijn. *Aesten* [*G* 404] is het eerste lid van een rijmpaar (met *tnaeste* [*G* 405] als tweede lid) en *saen* het tweede lid (met *verstaen* [*B* 736] als eerste lid). Aangezien *saen* voorkomt als tweede lid van een rijmpaar na een eerste lid dat behoort tot een volledig andere scène (*scilicet* scène 51), lijkt *saen* eerder uit rijm dwang te kunnen zijn voortgekomen dan *aesten*, dat in een nieuwe scène (*scilicet* scène 52) voorkomt als eerste lid van een rijmpaar.

de expliciete wilsuiting komt de hertogin in *G* erg vastberaden over. Ze lijkt het uit principe überhaupt niet meer te willen dat de hertog nog tegen haar over de ridder spreekt en formuleert expliciet een verbod. We kunnen ons voorstellen dat de hertogin van *G* op die manier erg trots en bazig, maar ook erg gedecideerd en daardoor geloofwaardig bij de hertog overkomt. De lezer heeft echter reeds een sterk vermoeden dat alles simpelweg van het plan van de hertogin deel uitmaakt.

Vervolgens pretendeert de hertogin van *G* de situatie te doorzien: *'Ic sie wel waert gaet dit spel'* [*G* 406]. Volgens de hertogin wil de hertog namelijk niet met haar over 's ridders levensloop praten omdat hij er niet voldoende op vertrouwt dat zij zijn geheim zou bewaren [*G* 407-408]. Ze schrijft de hertog met andere woorden een groot wantrouwen tegenover haar betrouwbaarheid toe. Daarbij valt het op dat de hertogin van *G* het over *'uwen raet'* [*G* 408] heeft, dus het geheim van de hertog. Dat lijkt erop te wijzen dat de hertogin nog steeds niet weet waarnaar ze precies aan het zoeken is. Ze lijkt het immers niet zozeer als het concrete geheim van de ridder te zien dat de hertog voor de ridder bewaart, maar eerder als iets onbestemds waarover de hertog geheimzinnig doet en wat hij persoonlijk als geheim tegenover de hertogin wil bewaren. Aldus legt ze de verantwoordelijkheid voor (en dus ook de schuld van) de geheimhouding volledig bij de hertog.

Daarna gaat de hertogin van *G* verder op dat wantrouwen: ze verwondert er zich over dat het zo met de hertog gesteld is [*G* 409]. De hertog heeft immers nooit vernomen dat de hertogin iets wat de hertog haar gezegd had, aan het licht bracht [*G* 410-411]. Hij heeft in haar ogen dan ook absoluut geen reden om haar te wantrouwen. Let daarbij op de formulering van de hertogin, namelijk dat de hertog het nooit vernomen heeft. Dat zou echter kunnen betekenen dat de hertogin wel degelijk al geheimen van de hertog heeft geopenbaard, maar dat de hertog er nooit iets van heeft gemerkt. Verder is het frappant dat de hertogin lijkt te impliceren dat de hertog überhaupt geen grond heeft om zijn wantrouwen op te stoelen, terwijl zij nochtans de hertog reeds meerdere malen vlak in zijn gezicht heeft belogen en terwijl de hertog *nota bene* haar leugen heeft ontmaskerd. Dat voorval zou de hertog in principe dan ook kunnen presenteren, wanneer zij vraagt hoe het zo ver gekomen is dat hij haar zo mistrouwt [*G* 409]. Sluw als de hertogin van *G* is, formuleert ze zelf al een antwoord waaruit volgens haar reeds afdoende blijkt dat ze wel degelijk betrouwbaar is [*G* 410-411].

Daaropvolgend formuleert de hertogin heel duidelijk haar visie op de situatie: de hertog durft het niet aan de hertogin toe te vertrouwen en zal dat ook nooit durven. Let daarbij op de uiterst slimme manier waarop de hertogin op 's hertogs eigen woorden inspeelt: de

hertog zei immers dat hij simpelweg niet kon zeggen wat zij wilde dat hij zei [G 401-402]. Vervolgens gaf hij echter (onbewust) aan dat hij het *de facto* wel kan zeggen, maar dat hij dan schandelijk zou handelen [G 403]. De hertogin gaat daar verder op in en zegt dat de hertog het wel degelijk kan, maar het simpelweg niet durft omdat hij haar te weinig vertrouwt. Aldus legt ze opnieuw de volledige verantwoordelijkheid bij de hertog. Ze laat hem voelen dat hij geen externe excuses kan aanhalen om eronderuit te komen, maar dat het volledig aan hem ligt of hij het zegt of niet. Of hij het haar al dan niet zegt, hangt volgens haar alleen maar af van de mate waarin de hertog haar vertrouwt. Op die manier lijkt de hertogin te proberen om de hertog, die de relatiecrisis met de hertogin vermoedelijk zo snel mogelijk van de baan wil, te doen inzien dat het aan hem is om te bewijzen dat hij haar wel voldoende vertrouwt en wel door haar van het geheim in kwestie deelgenote te maken.

Ten slotte zegt de verteller van *G* dat de hertogin onmiddellijk daarop opnieuw begint te wenen (*Soe ghinc verwenen metten worde* [G 414]).²³⁹ Haar erg uitgekookte betoog probeert de hertogin van *G* dus kennelijk nog pathos en overtuigingskracht bij te zetten door andermaal tranen te laten vloeien. De hertog van *G* liet immers reeds uitschijnen daarvoor gevoelig te zijn [G 399-400]. Het geween van de hertogin lijkt overtuigend te zijn geveinsd wanneer we alles vanuit het perspectief van de hertog proberen te bekijken. De hertogin zou de onderhavige situatie de hertog immers eerst krachtig voor de voeten kunnen werpen [G 412-413] en dan pas goed beseffen hoe schrijnend het eigenlijk is dat de hertog iets voor haar verzwijgt, waardoor ze opnieuw begint te wenen [G 414]. De hertogin van *G* blijkt aldus een erg geslepen en sluwe manipulatrice te zijn die de hertog genadeloos op zijn zwakheden pakt.

²³⁹ Volgens het *MNW* zou **verwenen* – dat in het Middelnederlands in de infinitiefvorm *de facto* niet voorkomt – letterlijk iets betekenen als ‘bittere tranen schreien’ (zie ‘VERWEENT - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=65527>> [accessed 22 April 2015]). Stoett deelt het werkwoord de betekenis ‘opnieuw wenen’ toe (zie Stoett 1892, p. 99). Daarin wordt hij gevolgd door Jansen-Sieben, die zich voor haar bijval op de Franse tekst beroept: *Quant ce ot dit si reploura* [*F* (A) 626] (zie Jansen-Sieben 1985, p. 80). Indien we Stoett en Jansen-Sieben in hun interpretatie van *verwenen* [G 414] volgen, lijkt in *G* – in tegenstelling tot in *B* [*B* 748] – dus niet te worden gezegd dat de hertogin nog harder zou wenen dan ze ervoor al deed. Bij het lemma *wort* (cf. *metten worde* [G 414]) merkt het *MNW* het volgende op: ‘Soms krijgen praepositioneele verbindingen met ‘wort’ de betekenis van een tijdsbegrip. De bet. *terwijl hij dit zeide, bij die woorden*, met t(i)en worde(n), gaat over in die van *te gelijktijd, onmiddellijk daarop, toen*. Zie tale 3) en mettien’ (zie ‘WORT - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=74478&citaatcompleet=metten%20worde>> [accessed 19 April 2015]). Aangezien de hertogin van *G* zich in haar betoog erg assertief en eerder rationeel toont, lijkt het de meest plausibele mogelijkheid te zijn dat *metten worde* [G 414] erop wijst dat de hertogin pas na haar spreken opnieuw begint te wenen.

In *B* begint de hertogin haar betoog veel minder bruusk en hard dan in *G*. De hertogin van *B* spreekt de hertog immers allereerst nog aan met ‘heer’, terwijl de hertogin van *G* de hertog direct een verbod oplegt [*G* 405]. Ook met de daaropvolgende uiting ‘(...) *soe en segghes mi niet (...)*’ [*B* 738] komt de hertogin van *B* veel minder dwingend en overtuigend over als de hertogin van *G* met haar verbod. In *B* lijkt de hertogin zich er uiteindelijk bij neer te leggen dat de hertog de lippen stijf op elkaar zal blijven houden. Aldus zou ze mogelijk opnieuw de indruk willen wekken dat het voor haar helemaal niet zo veel uitmaakt of de hertog het geheim al dan niet vertelt [*B* 702]. Terwijl de hertogin in *G* het de hertog niet alleen verbiedt om zijn geheim nog te zeggen, maar ook verklaart dat ‘s hertogs zwijgen haar het naast aan het hart ligt [*G* 405], formuleert de hertogin in *B* haar verbod veel vrijblijvender: als het voor de hertog een zodanig probleem vormt om het geheim tegen de hertogin te zeggen, dat hij het haar dan gewoon niet zegt. Ze verbiedt het hem dus niet om het geheim uiteindelijk wel nog te zeggen, zoals de hertogin in *G* wel doet. De hertogin in *B* lijkt alle wegen nog open te laten voor de hertog, waardoor op de hertog van *B* minder druk komt te liggen dan op de hertog van *G*.

Op die schijnbare uiting van berusting volgt in *B* echter direct een *Maer* [*B* 739], waardoor de hertog reeds zou kunnen vermoeden dat de hertogin zich in het voorafgaande toch niet zo vrijblijvend had geuit als gedacht. De hertogin zegt dat het haar verdriet doet dat de hertog haar niet genoeg vertrouwt, noch in ernstige, noch in minder ernstige zaken, om haar een geheim te verklappen [*B* 739-742]. De hertogin stelt bij de hertog dus een gebrek aan vertrouwen vast en wrijft bij de hertog goed in dat dat gebrek aan vertrouwen haar pijn doet. Aldus stelt ze de hertog voor een keuze die ze erg eenvoudig laat uitschijnen: ofwel zegt hij het geheim van de ridder niet aan de hertogin en kwetst hij de hertogin, ofwel vertelt hij haar het geheim van de ridder wel degelijk en kwetst hij niemand. In het laatste geval zou niemand gekwetst worden, aangezien – zo lijkt de hertogin te impliceren – de hertog haar *de facto* wel degelijk genoeg kan vertrouwen om haar een geheim te verklappen. Ook in *G* schrijft de hertogin de hertog een gebrek aan vertrouwen toe [*G* 407-408], maar daar zegt ze er niet expliciet bij dat het haar pijn doet om dat vast te stellen. De hertogin in *G* maakt veeleer een rationele indruk: ze zegt de situatie te doorzien en lijkt op basis van dat doorzicht tot de vaststelling van ‘s hertogs gebrek aan vertrouwen te komen [*G* 406-408]. Aldus toont de hertogin in *G* zich meer rationeel en minder sentimenteel dan de hertogin in *B*.

Uit het feit dat de hertog niet genoeg vertrouwen voor de hertogin kan opbrengen om haar ‘s ridders geheim te verklappen, leidt de hertogin van *B* af dat hij haar wel zeker voor

kwaadaardig moet houden [B 743]. Aldus schrijft de hertogin in *B* opnieuw (onterecht) een erg krasse mening aan de hertog toe.²⁴⁰ Op die manier zou ze de hertog uit zijn tent kunnen lokken om des te meer te bewijzen dat hij de hertogin wel degelijk vertrouwt en helemaal niet kwaadaardig acht. Verder denkt de hertogin van *B* in het verleden een vertrouwelijkere band met de hertog te hebben gehad dan nu het geval is [B 744-745].²⁴¹ Door de vroegere situatie in een schril contrast met de huidige situatie te zetten, komt de teleurstelling van de hertogin over de achteruitgang van hun vertrouwelijkheid des te sterker naar voren. Volgens de hertogin is het dan ook gemakkelijk te zien dat de hertog haar haat [B 746]. Op die manier schrijft ze de hertog net als hierboven (onterecht) een erg krasse mening toe. Daarbij gaat ze echter nog een stap verder dan de aanname van kwaadaardigheid: volgens de hertogin haat de hertog haar en doet hij zelfs geen moeite om dat te verbergen of te verbloemen. In *G* vinden we überhaupt geen van bovenstaande verhaalelementen. De hertogin van *B* geeft dan ook de indruk de hertog in hogere mate onheus en gemeen te behandelen dan die van *G*. In *B* worden de hertog immers de lelijkste meningen toegeschreven, terwijl de persoon van de hertog in *G* minder in zijn integriteit wordt aangetast. Bovendien lijkt de hertogin van *B* meer dan die van *G* gebruik te maken van laag-bij-de-grondse, al te gemakkelijke en respectloze middelen om haar doel te bereiken.

Daarna zegt de hertogin in *B*, ondanks de voorafgaande bezwaren, dat het haar past het geheim te respecteren [B 747]. Parallel aan haar eerdere schijnbaar berustende reactie op de weigering van de hertog [B 738] geeft ze dus de indruk zich noodgedwongen neer te leggen bij de beslissing van de hertog om haar het geheim niet te vertellen, ook al doet zijn wantrouwen haar verdriet. In *G* krijgen we veel minder de indruk dat de hertogin in 's hertogs beslissing berust. Integendeel, ze formuleert haar visie op het probleem nogmaals erg confronterend: de hertog durft zijn geheim niet aan de hertogin toe te vertrouwen [G 412]. Aldus zou de hertogin van *G* de hertog in hoge mate de indruk kunnen geven dat hun relatie in een impasse terechtgekomen is en dat ze er enkel zullen uitraken als de hertog het geheim uit de doeken doet. De hertogin van *G* biedt de hertog op die manier in veel mindere mate een hoofse ontsnappingsmogelijkheid dan de hertogin van *B*, die de hertog in principe wel nog de kans geeft om haar berusting aan te grijpen. De hertog van *B* lijkt er dan ook in mindere mate toe gedwongen te worden het geheim alsnog aan de hertogin te vertellen dan de hertog van *G*

²⁴⁰ Vergelijk in dat verband *B* 630-634, *B* 641-642 en *B* 711, waar de hertogin eveneens (onterecht) zeer krasse gevoelstoestanden en meningen aan de hertog toeschrijft.

²⁴¹ In Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink worden *B* 744-745 als volgt vertaald: 'Vroeger heb je me vertrouwd, // maar sindsdien ging er iets fout' (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 67).

(cf. *infra*). Ten slotte vermeldt de verteller van *B* dat de hertogin meteen veel meer weent [*B* 748]. Door de toevoeging *vele meer* [*B* 748] krijgt de lezer de indruk dat de hertogin haar verdriet plots nog meer benadrukt dan ze voorheen al deed, waardoor haar optreden erg overdreven en theateraal lijkt. Op die manier komt ze bij de lezer veel minder geloofwaardig over dan de hertogin in *G*.

In de 53ste scène van *G* en *B* verhaalt de verteller de primaire reactie van de hertog op het betoog en het gewezen van de hertogin [*G* 415-419 ~ *B* 749-750]. De verteller van *G* ruimt daar dubbel zoveel verzen voor in als de verteller van *B* (*scilicet* vijf tegenover twee verzen). Ook de inhoud van de scène in beide vertalingen verschilt in grote mate. In *G* komen we over de houding van de hertog tegenover de hertogin in eerste instantie slechts ‘s hertogs uiterlijk waarneembare gedrag te weten. Zo zegt de verteller dat de hertog de hertogin omhelsde en kustte [*G* 415]. De verteller zegt daarbij echter niet waarom de hertog dat doet: wil hij haar kalmeren, troosten, tonen dat hij met haar inzit, bewijzen dat hij wel degelijk van haar houdt?

In *B* daarentegen merkt de verteller in een relatief zin op dat het hart van de hertog om de grote smart van zijn echtgenote pijn ondervond [*B* 749-750].²⁴² Aldus geeft de verteller expliciet weer wat er zich in ‘s hertogs innerlijk afspeelt. Op die manier krijgt de lezer van *B* in eerste instantie meer toegang tot de psyche van de hertog dan de lezer van *G*. Wel toont de verteller van *G* direct dat de hertog zich betrokken voelt bij de gevoelige situatie waarin de hertogin en hijzelf verwickeld zitten en dat hij bereid is de handen uit de mouwen te steken om die situatie te verbeteren. De hertog in *G* verricht immers direct daden en treedt dus zeer actief op. De hertog in *B* daarentegen lijkt allereerst gewoon te zitten kniezen zonder direct actie te ondernemen. In dat verband kunnen we opmerken dat de hertog van *G* ook eerder in het verhaal actiever werd voorgesteld dan de hertog van *B* (cf. *supra*).

Vervolgens lezen we in *G* dat de hertog zwak is van gemoed, aangezien hij zich niet kan inhouden de hertogin te zeggen wat er in hem omgaat [*G* 417-419].²⁴³ Door die opmerking weet de lezer van *G* reeds dat de hertog het geheim van de ridder aan zijn

²⁴² ‘ROUWE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=47363&lemma=rouwe>> [accessed 22 April 2015].

²⁴³ ‘HERTE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=16984&citaatcompleet=van%20herten>> [accessed 22 April 2015], ‘ONTHOUDEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=37417&citaatcompleet=hem%20onthouden>> [accessed 22 April 2015] en ‘ONGESONT - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=35985&lemma=ongesont>> [accessed 22 April 2015].

echtgenote zal opbiechten. Zoals we ook al eerder in het verhaal zagen (cf. *G* 361-362), geeft de verteller als inleiding op het betoog van een personage een opmerking, waaruit de lezer reeds *grosso modo* kan afleiden wat in het eigenlijke betoog van het betreffende personage zal volgen. Op die manier zorgt hij ervoor dat de lezer zich niet meer afvraagt wat er zal gebeuren, maar wel hoe het zal gebeuren. Aangezien de verteller van *B* in zijn aankondiging van het toekomstig sprekende personage niets expliciet prijsgeeft over het vervolg van het verhaal (noch in *B* 683, noch in *B* 749-750), blijft de lezer van *B* nog enigszins meer in spanning over wat er precies zal gebeuren. Daaruit zouden we kunnen afleiden dat de twee vertellers andere doelen voor ogen hebben en andere effecten bij de lezer trachten te bewerkstelligen.²⁴⁴

Indien we ervan uitgaan dat de verteller van *G* de hertog als focalisator gebruikt,²⁴⁵ lijkt de hertog zelf weliswaar te beseffen dat hij zwak van gemoed is, maar acht hij zich er desondanks niet toe in staat om het geheim van de ridder tegenover de hertogin te verzwijgen. Aldus komt de hertog van *G* over als iemand die wel een behoorlijke portie zelfkennis heeft en ook enigszins kritisch tegenover zichzelf is, maar verder niet al te veel volharding en zelfbeheersing bezit. In *B* laat de hertog *de facto* alleen de indruk na erg gevoelig en empathisch te zijn. De karakterisering van de hertog in de gehele 53ste scène schijnt in *G* diepgaander en complexer te zijn dan in *B*.

In de 54ste scène van zowel *G* als *B* geeft de hertog te kennen er toch toe bereid te zijn het geheim van de ridder aan de hertogin te vertellen, doch slechts onder de voorwaarde van absolute geheimhouding [*G* 420-429 ~ *B* 751-762]. Daarbij valt het op dat we slechts enkele van de verhaalelementen die in *G* aan bod komen, ook in *B* onder een gewijzigde vorm kunnen opmerken. Aldus geeft *B* opnieuw een ‘samenvattingachtige’ indruk, aangezien enkel de verhaalelementen van *F* die absoluut noodzakelijk lijken te zijn om het verhaal te kunnen volgen, in *B* opgenomen worden en lichtelijk aan de eigen verhaalcontext aangepast worden. Aangezien de parallelle verhaalelementen nog goed te herkennen zijn, zullen we beide

²⁴⁴ Zie paragraaf 4.1 van de voorliggende masterproef.

²⁴⁵ Het zou in theorie ook mogelijk zijn dat de verteller in *G* vanuit zijn alwetende perspectief spreekt. Dan zou hij door het gebruik van het woord *ongezont* [*G* 417] de hertog en zijn gedrag kunnen veroordelen, terwijl dat in *B* in de corresponderende scène überhaupt niet gebeurt. Dat zou betekenen dat de verteller van *G* in scène 53 meer zijn eigen mening ventileert dan de verteller van *B*. In eerdere passages zagen we echter dat de verteller van *B* juist meer de neiging leek te hebben dan die van *G* om gebeurtenissen van commentaar te voorzien en expliciet te evalueren (cf. *supra*). Bovendien wordt door *horde* [*G* 415] en *mochte* [*G* 418] gesuggereerd dat de hertog in de betreffende scène wel degelijk als focalisator dienstdoet. We gaan er dan ook van uit dat de verteller niet vanuit zijn alwetende perspectief de hertog veroordeelt, maar dat de hertog de gemoedswakte bij zichzelf opmerkt.

vertalingen zo veel mogelijk direct naast elkaar vergelijken, zodat ook goed duidelijk wordt welke verhaalelementen in *G* wel en in *B* niet voorkomen.

Allereerst zien we dat de hertog in *G* de hertogin erg liefdevol aanspreekt met ‘*Lieve vrouwe*’ [*G* 420], terwijl de hertog in *B* zich beperkt tot het droge *vrouwe* [*B* 751]. In dat verband kunnen we eveneens opmerken dat de hertog van *G* de hertogin in het onderhavige geval niet met *vriendinne* aanspreekt, zoals hij wel eerder in het verhaal tweemaal deed [*G* 332 en *G* 398]. Dat zou in verband kunnen staan met het feit dat de hertog er door de hertogin sluw op gewezen is dat hij – in tegenstelling tot zij zelf – niet de ideale huwelijkspartner is, aangezien hij dingen voor de hertogin verzwijgt [*G* 383-389 en *G* 406-413]. Later in zijn betoog zal de hertog zich op enkele huwelijksidealen beroepen [*G* 424-425] om (impliciet) tot het besluit te komen dat hij het geheim toch aan de hertogin kan toevertrouwen.

Dat zou er dus op kunnen wijzen dat de hertog zich door zijn positie van wettige echtgenoot er simpelweg toe gedwongen ziet het geheim aan de hertogin op te biechten. Om zijn huwelijk met de hertogin in stand te houden, ziet hij mogelijk geen andere optie dan haar het geheim te vertellen. Dat is echter niet meer dan een hypothese, aangezien de hertog van *G* de hertogin ook eerder in het verhaal aanspreekt met simpelweg *vrouwe* (*scilicet* in *G* 374). Doordat de hertog van *G* in de 54ste scène aan zijn aanspreking van de hertogin ook het liefdevolle adjectief *Lieve* [*G* 420] toevoegt, denken we echter meteen aan de vorige keren dat de hertog van *G* het adjectief *lieve* aan zijn aansprekingen van de hertogin toevoegde, hetgeen telkens bij de aanspreking *vriendinne* was (cf. *supra*). Aldus lijkt er wel degelijk een patroon in ‘s hertogs aansprekingen van de hertogin te kunnen worden gevonden, al kunnen we niet met zekerheid zeggen dat de hertog, de verteller of de dichter dat onderscheid welbewust tot stand gebracht heeft.

Vervolgens drukt de hertog in *G* zijn radeloosheid en besluiteloosheid uit door te zeggen dat hij werkelijk niet weet wat te doen [*G* 421]. Dat past erg goed binnen de context, aangezien we ook reeds ervoor zagen dat de hertog van *G* in een innerlijke tweestrijd verwickeld zat [*G* 397-403]. In *B* daarentegen komt dat verhaalelement van ‘s hertogs radeloosheid en besluiteloosheid niet voor en krijgen we dus überhaupt geen radeloze hertog meer te zien (cf. *infra*), hoewel de hertog van *B* eerder in het verhaal toch ook nog met een gelijkaardige innerlijke tweestrijd te kampen leek te hebben [*B* 725-736]. Aldus komt de hertog in *G* diepgaander, realistischer, oprechter en consistentere over dan de hertog in *B*.

Daarna verklaart de hertog van *G* dat het hem toeschijnt dat hij de hertogin veel meer dan iemand anders kan vertrouwen, aangezien zijn hart en haar hart samen een geheel vormen

en tussen hen beiden niets wordt verborgen [G 422-425].²⁴⁶ Door ‘*Mi dinke*’ [G 422] geeft de hertog de indruk dat hij niet helemaal zeker weet of hij de hertogin kan vertrouwen, maar dat het hem alleszins wel zo voorkomt. Dat vertrouwen lijkt hij echter niet te baseren op de levenswandel van de hertogin, maar veeleer op enkele idealistische (huwelijks)voorstellingen. Aldus komt de hertog in *G* niet alleen hardleers en naïef, maar ook sentimenteel en idealistisch over. Hij lijkt immers de eerdere daden van de hertogin, waardoor ze onomstotelijk heeft bewezen niet betrouwbaar te zijn (*scilicet* de valse beschuldiging van de ridder en de geveinsde ziekte), zonder meer te vergeten. Bovendien zou hij reeds kunnen vermoeden dat de hertogin wel degelijk iets voor hem verborgen houdt, namelijk de eigenlijke reden waarom ze de ridder van ontucht beschuldigde.

In *B* laat de hertog er geen twijfel over bestaan dat hij de hertogin vertrouwt inzake haar vermogen om geheimen te verzwijgen. Met ‘*Te waren*’ [B 751] – dat door de positie helemaal vooraan in het betoog extra nadruk krijgt – benadrukt de hertog zijn vastbeslotenheid. Hij verklaart de hertogin wel degelijk ten volste te geloven betreffende het feit dat ze altijd datgene wat hij haar zou vertellen, zou bewaren en dat hij het geheim dat hij koestert, *de facto* niet jegens haar hoeft te verzwijgen [B 752-757].²⁴⁷ Om die reden zal hij haar het geheim dan ook vertellen [B 758]. Zoals we ook in onze parafraze hebben willen laten doorschemeren (cf. *supra*), lijkt de hertog van *B* – afgaande op zijn gebruik van de conjunctief dan wel de indicatief – almaar meer ervan overtuigd te raken dat er geen reden is om het geheim tegenover de hertogin te verzwijgen.

Terwijl hij eerst nog erg hypothetisch spreekt (cf. ‘*Sout helen*’ [B 754] en *seide* [B 754]), keert hij uiteindelijk terug naar de werkelijkheid waarmee hij op dat moment

²⁴⁶ ‘DUNKEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=07976&citaatcompleet=mi%20dinke>> [accessed 24 April 2015].

²⁴⁷ De constructie ‘betreffende het feit dat’ in onze formulering lijkt ons besloten te zitten in de voegwoorden *Dat* [B 753] en *dat* [B 755]. De hertog gelooft immers de geïmpliceerde aanspraken op betrouwbaarheid van de hertogin. Verder dienen we op te merken dat we van Jansen-Siebens vertaling en interpretatie van *B* 757 afwijken. Terwijl zij ‘(...) *U niet sculdich te helen* (...)’ vertaalt als ‘jegens u verplicht.. niet te verzwijgen’ (zie Jansen-Sieben 1985, p. 51), lijkt de context en de zinsconstructie zelf volgens ons eerder te suggereren dat de hertog zegt het geheim jegens de hertogin niet te hoeven verzwijgen. Die aanname wordt ondersteund door de aantekening bij het Middelnederlandse vers *B* 757 in Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink, zijnde ‘aan u niet hoeft te verzwijgen’ (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 68). Echter, voor de vertaling van *B* 755-757 naar hedendaags Nederlandse verzen lijkt in Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink toch de interpretatie van Jansen-Siebens editie uit 1985 te worden gevolgd (cf. *supra*). De verzen *B* 755-757 worden immers als volgt naar hedendaags Nederlandse verzen vertaald: ‘Wat ik ook verborgen hou, // ’t mag geen raadsel zijn voor jou’ (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 69). Aldus lijkt in Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink een inconsequentie te schuilen wat betreft de vertaling en interpretatie van *B* 757.

geconfronteerd wordt (cf. *bin* [B 757]). Uit de opmerking dat hij het niet aan de hertogin hoeft te verzwijgen, vloeit automatisch 's hertogs expliciete uitspraak voort dat hij het geheim aan de hertogin zal vertellen [B 758]. Aangezien hij zijn grote vertrouwen in het zwijgvermogen van de hertogin uitdrukt, moet hij immers het geheim wel vertellen om zichzelf niet compleet tegen te spreken. De hertog lijkt zichzelf dus te hebben vastgepraat, aangezien hij eerst stellig zijn vertrouwen in de hertogin heeft geuit, maar hij vervolgens ook de daad bij het woord dient te voegen om niet volledig door de mand te vallen. Aldus laat de hertog de indruk achter impulsief, onhandig en niet al te snugger te zijn.

Voorts kunnen we opmerken dat de hertog van *B* zijn vertrouwen in de hertogin op een andere manier uitdrukt dan de hertog van *G*. De hertog in *B* verklaart immers stellig de hertogin te vertrouwen wat betreft haar vermogen om een geheim te bewaren [B 751-754]. De hertog in *G* verklaart dat het hem zo voorkomt dat hij de hertogin kan vertrouwen en dat zelfs veel beter dan hij iemand anders kan vertrouwen [G 722-723]. Aldus valt het op dat de hertog van *G* zich enigszins minder resoluut uitdrukt dan de hertog van *B*,²⁴⁸ maar dat hij – in tegenstelling tot de hertog van *B* – zijn vertrouwen in de hertogin niet nader bepaalt, beperkt en nuanceert. Aldus komen beide hertogen op hun manier erg goedgelovig en hardleers over. Hierboven hebben we reeds aangekaart in welke zin de hertog van *G* een sentimentele, idealistische, naïeve en hardleerse indruk achterlaat.

Met betrekking tot de hertog van *B* kunnen we opmerken dat ook hij – net als de hertog van *G* (cf. *supra*) – ervan op de hoogte is dat de hertogin over de ridder en over haar ziekte gelogen heeft. Daardoor zou hij reeds gewaarschuwd kunnen zijn omtrent haar algemene (on)betrouwbaarheid. Het is weliswaar mogelijk dat de hertog van *B* effectief nog nooit gemerkt heeft dat de hertogin iets wat hij haar gezegd heeft, zou hebben doorverteld en dat zij op dat vlak zijn vertrouwen dus daadwerkelijk nog niet geschaad heeft,²⁴⁹ maar zelfs in dat geval laat de hertog van *B* nog een vrij naïeve en hardleerse indruk na door zich – ondanks de eerdere wandaden van de hertogin (cf. *supra*) – zo stellig over zijn vertrouwen in de hertogin uit te laten.

Een expliciete motivatie van de hertog waarom hij de hertogin vertrouwt, zoals we in *G* zagen [G 424-425], ontbreekt in *B*. Wat we in *B* wel krijgen, is dat de hertog zich op basis

²⁴⁸ Vergelijk de uitdrukking 'Mi dinke' [G 422] van de hertog in *G* met 'Te waren' [B 751] van de hertog in *B*.

²⁴⁹ Merk op dat dat niet noodzakelijk betekent dat de hertogin nooit iets heeft doorverteld, maar dat de hertog het simpelweg nooit te weten is gekomen. Dat laat dus nog de mogelijkheid open dat de hertogin wel degelijk reeds zaken heeft doorverteld, maar dat de hertog te naïef of onoplettend was om dat op te merken.

van zijn vertrouwen expliciet bereid verklaart het geheim aan de hertogin te vertellen [B 758]. De aanduidingen van reden/oorzaak respectievelijk gevolg worden in *B* aldus op een subtiel manier omgedraaid ten opzichte van in *G*. De hertog in *G* drukt immers allereerst zijn vertrouwen in de hertogin uit en geeft vervolgens de reden voor dat vertrouwen te kennen. De hertog in *B* geeft ook eerst uiting aan zijn vertrouwen in de hertogin, maar leidt daaruit expliciet als gevolg af dat hij haar het geheim van de ridder zal vertellen. Dat de hertog uit de biecht zou klappen tegen de hertogin, konden we in *G* weliswaar ook als implicatie veronderstellen aan de hand van de opgegeven reden, maar het wordt nergens expliciet verwoord (cf. *infra*).

Ofschoon zowel de hertog in *G* als die in *B* zich uiteindelijk (al dan niet expliciet) bereid verklaart om het geheim van de ridder aan de hertogin te vertellen, maakt de hertog in beide vertalingen toch een erg andere indruk op de lezer. Dat wordt niet alleen veroorzaakt door het gedrag en de woorden van de hertog zelf, maar ook door de verschillende omstandigheden waarmee de hertog in *G* respectievelijk in *B* geconfronteerd wordt. De hertogin leek zich in beide vertalingen immers anders te gedragen en ze liet – alleszins op de lezer – ook een andere indruk achter. Waarom besluit de hertog uiteindelijk toch om het geheim van de ridder aan de hertogin te vertellen?

In elk van beide vertalingen speelt allicht mee dat de hertog aan de hertogin wil tonen dat hij haar niet wantrouwt of zelfs kwaadaardig vindt en haat. In *G* komt daar echter nog bij dat de hertogin de hertog op een overtuigende manier het gevoel aanpraat dat hun huwelijk in een impasse zit, waaruit ze enkel kunnen ontsnappen als de hertog haar meer over de ridder vertelt. De hertog van *G* zou aldus oprecht bang kunnen zijn voor het verdere voortbestaan en goede verloop van zijn relatie met de hertogin. Aangezien de hertogin van *G* haar rol zo overtuigend speelt en de hertog zodanig in het nauw wordt gebracht, voelt de lezer van *G* meer empathie voor het uiteindelijke bezwijken en toegeven van de hertog dan de lezer van *B*.

In *B* zou de hertog de (geveinsde) berusting van de hertogin immers kunnen aangrijpen om daadwerkelijk over de hele kwestie van de ridder te zwijgen. Dan zou hij op een andere manier of bij een andere gelegenheid kunnen bewijzen dat hij haar wel degelijk vertrouwt, goedaardig acht en liefheeft. Door zijn aanpak geeft hij de lezer echter de indruk een onhandige, gewetenloze en loslippige roddelaar te zijn.²⁵⁰ Met andere woorden: doordat de hertogin van *B* bij de lezer niet alleen minder overtuigend en geloofwaardig, maar

²⁵⁰ Ook eerder had hij zonder aanleiding erg onsubtiel aan de hertogin te kennen gegeven dat hij een geheim van de ridder weet [B 644-645 en B 561].

bovendien ook minder dwingend overkomt dan de hertogin van *G*, laat de hertog van *B* over het algemeen de indruk achter gemakkelijker om de tuin te kunnen worden geleid en minder betrouwbaar te zijn dan de hertog van *G*, wanneer ze elk van beide geloof hechten aan het optreden van de hertogin en verklaren het geheim aan haar te zullen vertellen.

Ten slotte wordt de hertogin er in beide vertalingen door de hertog voor gewaarschuwd dat ze zal sterven als ze het geheim niet zou kunnen verzwijgen [*G* 426-429 ~ *B* 759-762]. De precieze formulering en de eruit voortvloeiende implicaties van *G* respectievelijk *B* verschillen echter in grote mate. In *G* lezen we allereerst de korte en krachtige uiting '*Maer wacht*' [*G* 426], waarbij de tegenstellende waarde van *Maer* [*G* 426] nog benadrukt wordt doordat het op de eerste plaats van het vers staat. Aldus geeft de hertog direct aan dat de hertogin niet te hard van stapel moet lopen en zich aan de keerzijde van de medaille mag verwachten. De hertog heeft tot nog toe niet expliciet gezegd dat hij over de ridder zou spreken (cf. *supra*). Wel zou de hertogin – net als de lezer – dat als implicatie kunnen veronderstellen op basis van 's hertogs uiting dat hij de hertogin wel degelijk beter dan wie ook meent te kunnen vertrouwen, omdat zijn hart en het hare samen een geheel vormen en omdat ze niets voor elkaar verbergen [*G* 422-425]. Vooral dat laatste impliceert dat de hertog zelf ook niets meer voor de hertogin zal verbergen en dus zal zeggen wat de hertogin al de hele tijd over de ridder wil horen.

Vooraleer de hertog effectief een boekje over de ridder opendoet, wil hij de hertogin echter met beide voeten op de grond zetten en duidelijk zeggen wat zijn regels zijn. Hij roept dus wel de veronderstelling op dat hij het zal zeggen, maar geeft de hertogin geen vrij spel in haar doen en laten. Hij verbiedt het de hertogin immers streng er ook maar een woord over te zeggen [*G* 426]. Daarbij krijgen we zelfs de indruk dat de hertog uiteindelijk toch niet tot de onthulling van het geheim zal overgaan, als de hertogin zich niet bereid verklaart om daadwerkelijk in alle talen erover te zullen zwijgen. Daarna verwoordt hij de straf die zal volgen als de hertogin haar mond toch voorbij zou praten: als ook maar iemand het te weten zou komen, zal de hertogin gedood worden [*G* 427-429].

Dat op zich reeds indrukwekkende schrikbeeld zet de hertog nog kracht bij door de uiting '*(...) Ic segt u wel, wildijt verstaen (...)*' [*G* 428]. Aldus benadrukt hij dat hij haar op voorhand eenmaal duidelijk zegt wat haar te wachten staat als ze haar mond zou voorbijpraten en dat ze om haar eigen bestwil de oren het best even erg goed spitst en goed beseft welke regels de hertog oplegt. Ook lijkt hij met die toevoeging extra te willen onderstrepen dat de hertogin later niet moet afkomen met het excuus dat ze niet wist dat er zo veel van haar

zwijgen afhing: hij heeft het wel degelijk gezegd en zij heeft de kans gekregen om er rekening mee te houden. Op die manier legt hij haar leven volledig in haar eigen handen. Verder is het opmerkelijk dat de hertogin van *G* de doodstraf reeds lijkt te zullen moeten ondergaan als ook maar iemand het op welke manier dan ook te weten zou komen. Zo doet de hertog uitschijnen dat hij het in ieder geval zal achterhalen als zij het geheim op de een of andere manier zou uitlekken. Aldus karakteriseert hij zichzelf als een soort *big brother*, die het gehele doen en laten van de hertogin in de gaten houdt en voor wie überhaupt niets geheim kan blijven.

Ook in *B* wordt met *Maer* [B 759] aan het versbegin beklemtoond dat er iets volgt dat in tegenstelling staat tot het voorgaande. Terwijl de hertog in *G* zijn gedachtengang bruusk onderbreekt om de eis tot geheimhouding confronterend in het middelpunt van de belangstelling te plaatsen, is dat in *B* veel minder het geval. We kregen in *G* daarbij zelfs de indruk dat de hertog de implicatie dat hij meer over de ridder zou vertellen, die door de verzen *G* 422-425 leek te worden opgeroepen, zou tenietdoen als de hertogin te kennen zou geven niet te kunnen of willen zwijgen. De hertog van *B* daarentegen heeft reeds expliciet gezegd dat hij het geheim van de ridder aan de hertogin zal meedelen [B 758] (cf. *supra*). Wanneer de hertog van *B* vervolgens zegt dat de hertogin goed moet beseffen dat ze, indien de hertog hoort dat erover gesproken wordt, zal sterven [B 759-762], krijgen we dan ook niet de indruk dat de hertog het geheim niet zou onthullen als de hertogin zich er niet toe bereid zou verklaren om te zwijgen. Verder valt het op dat de hertog van *B* de hertogin er veel vaker van tracht te overtuigen dat het hem menens is: '(...) dat wet al sonder waen (...)’ [B 759], ‘*Bi miere trouwen*’ [B 760] en ‘*wetet wale*’ [B 762]. Dat zou erop kunnen wijzen dat de hertog van *B* zelf beseft dat hij niet voldoende autoriteit uitstraalt om het bij een enkele vermelding te kunnen laten, zoals de hertog van *G* wel doet [G 428].

Verder springt het in het oog dat de hertogin in *B* pas zal worden gedood als de hertog erover zou horen spreken. Op die manier claimt de hertog van *B* in veel mindere mate controle te hebben over het doen en laten van de hertogin dan de hertog van *G*. Strikt genomen is het aan de hertogin van *B* dan ook nog altijd toegestaan erover te spreken tegen anderen, zolang de hertog niet ter ore krijgt dat ze erover spreekt of gesproken heeft. Als degenen waaraan ze het vertelt, kunnen zwijgen, is in theorie ook nog alles koek en ei. De hertogin zou *de facto* op die manier nog altijd de achterdeurtjes kunnen gebruiken om de doodstraf te ontlopen. De hertog van *G* laat niet alleen de indruk achter assertiever, duidelijker, strikter en zelfverzekerder te zijn dan de hertog van *B*, maar tegelijk ook meedogenlozer, schrikwekkender en autoritairder.

In de 55ste scène van *G* en *B* reageert de hertogin op de uitlatingen van de hertog [*G* 430-431 ~ *B* 763-767]. Eerst en vooral krijgen we in beide vertalingen een vertellerscommentaar dat verhaalt hoe de hertogin zich tijdens het betoog van de hertog gedroeg: in *G* wordt simpelweg gezegd dat de hertogin zweeg [*G* 430], terwijl de hertogin van *B* volgens de verteller het betoog van de hertog aanhoorde [*B* 763]. Vervolgens kondigen beide vertellers de hertogin als spreekinstantie aan, waarbij in *G* extra benadrukt wordt dat ze op het betoog van de hertog antwoordde [*G* 431], terwijl in *B* enkel wordt gezegd dat ze het woord opnam [*B* 764].

Vervolgens krijgen we de eigenlijke uitingen van de hertogin voorgeschoteld. Daarbij valt het op dat de eigenlijke uiting van de hertogin in *G* veel korter is dan in *B* (*scilicet* ongeveer een half vers tegenover ongeveer vier verzen). Ook de inhoud van beide uitingen verschilt in grote mate. In *G* is ‘*Hets wel mijn wille*’ [*G* 431] het enige wat de hertogin antwoordt. Is het simpelweg een instemming met de voorgelegde regels van de hertog? Zo lijkt de hertog het alleszins te interpreteren (cf. *infra*). Meder vermoedt echter dat de uitspraak nog een tweede laag heeft, die hem doet denken aan de taal van Reinaert de vos. De hertogin wijst er in zijn visie op dat het wel degelijk haar bedoeling is om datgene wat de hertog haar zal zeggen, verder te vertellen, ook al betekent het haar dood.²⁵¹ Hoewel die aanname overeenstemt met de manier waarop de hertogin zich in het vervolg van het verhaal zal gedragen, kunnen we niet met zekerheid zeggen dat ze daar reeds in scène 55 op zinspeelde. Of de hertogin die gedachte al dan niet daadwerkelijk reeds in haar hoofd had, in ieder geval lijkt het onwaarschijnlijk dat ze daarvan ook maar iets heeft laten doorschemeren in haar manier van spreken. De hertog van *G* lijkt immers van een mogelijke tweede laag überhaupt niets in de gaten te hebben (cf. *infra*).

Het betoog van de hertogin in *B* is van heel andere aard. Zo spreekt ze allereerst een plechtige belofte uit (‘*Dit gheloevic*’ [*B* 764]), waarbij *Dit* [*B* 764] vermoedelijk wijst op de geheimhouding van ’s ridders geheim. Met andere woorden: de hertogin belooft plechtig het geheim van de ridder te zullen bewaren, hetgeen in *G* überhaupt niet gebeurt. Aldus doet de hertogin van *B* uitschijnen dat ze de geheimhouding serieuzer neemt dan de hertogin van *G*. Vervolgens zegt de hertogin van *B* dat de hertog tenslotte toch weet dat ze niet zo gemeen of verdorven is dat ze onder welke voorwaarde dan ook iets in zijn nadeel zou zeggen [*B* 764-767]. Die uitspraak versterkt ze door de hertog rechtstreeks aan te spreken (‘*ghi wet wel*’ [*B* 764]), door stijlfiguren (de tautologie ‘*scalc (...) fel*’ [*B* 765] enerzijds en de alliteraties ‘*wet*

²⁵¹ Meder 1989, p. 64.

wel' [B 764] en 'soude segghen' [B 767] anderzijds) en door God te aanroepen ('bi Gode' [B 766]). De positie van die aanroeping lijkt te suggereren dat de hertogin zich zelfs niet kan indenken dat ze zich ooit zo schaamteloos tegenover de hertog zou gedragen.

Ook kunnen we opmerken dat de hertogin zich opnieuw op haar zogenaamd vlekkeloze verleden beroept. In het onderhavige geval zegt de hertogin specifiek dat ze nooit iets tegen anderen zou zeggen dat in 's hertogs nadeel zou werken. Op dat specifieke punt lijkt ze echter te liegen, aangezien ze eerder in het verhaal de ridder had voorgesteld om een relatie met haar aan te gaan [B 169-173]. Toen de hertogin de ridder er tegenover de hertog van beschuldigde een dergelijk voorstel te hebben gedaan [B 224-229], reageerde de hertog erg verontwaardigd en voelde hij zich door de ridder verraden [B 250-266]. Daaruit kunnen we afleiden dat de hertog naar zijn eigen mening wel degelijk nadeel zou hebben ondervonden als de ridder met het voorstel van de hertogin zou hebben ingestemd.²⁵²

Ook de beschuldiging tegen de ridder *an sich* raakte de hertog [B 224-229], aangezien hij erg teleurgesteld en gedesillusioneerd was [B 239-242 en B 250-260] en aangezien hij eveneens een van zijn meest geliefde en beste ridders zou verliezen als hij de ridder daadwerkelijk zou verbannen [B 112-115 en B 261-265]. Bovendien heeft de hertogin de hertog op een erg pathetische manier voor het vuil van de straat uitgescholden en heeft ze hem allerlei gemene verwijten naar het hoofd geworpen [B 684-724 en B 738-748], hetgeen de hertog eveneens direct trof en in zijn nadeel speelde, aangezien hij er erg ongelukkig door werd [B 725-730 en B 749-750]. De hertogin van *B* toont zich er dus wel degelijk toe in staat om iets te zeggen dat in het nadeel van de hertog werkt.

Terwijl de hertogin van *G* erg kort en gericht datgene zegt wat de hertog wil horen, breit de hertogin van *B* er dus nog een hele uiteenzetting aan vast. Aldus zou de hertogin van *B* mogelijk willen laten blijken dat het voor haar niet zo dringt om het geheim te vernemen. Eveneens zou ze nogmaals kunnen willen benadrukken hoezeer ze een ideale echtgenote is, die het wel degelijk verdient dat de hertog haar het geheim vertelt. Op die manier toont de hertogin van *B* zich in veel grotere mate dan de hertogin van *G* een schijnheilige en leugenachtige uitsloofster, die op een breedsprakige en gekunstelde wijze in het gezicht van de hertog liegt. Juist omdat de hertogin in *B* veel meer verzen en retoriek lijkt nodig te hebben om de hertog van haar betrouwbaarheid te overtuigen, geeft ze de indruk aan de lezer op

²⁵² Vergelijk onze eerdere beschouwingen betreffende de dubbele moraal van de hertog bij de bespreking van scène 22.

minder vertrouwelijke voet met de hertog te staan dan de hertogin in *G*, die slechts een kort zinnetje nodig heeft om de hertog tot de onthulling van het geheim te doen overgaan.

Ook zou de hertogin van *B* later, wanneer ze het geheim alsnog ventileert (cf. *infra*), op basis van scène 55 ervan beschuldigd kunnen worden haar plechtige belofte te breken, terwijl dat in *G* niet het geval is. De hertogin van *G* zou zich mogelijk op voorhand niet al te strikt aan die geheimhouding willen binden, zodat ze later, wanneer ze weet wat het geheim precies inhoudt, meer beweegruimte zou hebben. Daarbij komt dat haar uitspraak *in se* op verschillende manieren geïnterpreteerd kan worden, waardoor ze later nog altijd kan zeggen dat ze haar uiting anders bedoeld had dan de hertog had begrepen. De hertogin van *G* toont zich aldus strategischer en meer vooruitdenkend dan de hertogin van *B*.

In de 56ste scène van *G* en *B* verhaalt de verteller hoe de hertog aan de woorden van de hertogin geloof hecht en bijgevolg het geheim van de ridder en de burggravin voor haar uit de doeken doet [*G* 432-441 ~ *B* 768-783]. Daarbij springt direct in het oog dat de structuur van beide scènes in grote mate overeenkomt. Zo lezen we in beide scènes allereerst dat de uiting van de hertogin door de hertog geloofd wordt [*G* 432-433 ~ *B* 768-769]. In *G* lezen we meer bepaald dat de hertog het voor waar houdt dat de hertogin niet in het minst liegt, omdat hij haar liefheeft [*G* 432-433]. Dat bevestigt de indruk die we ook reeds bij het lezen van scène 55 kregen, namelijk dat de hertog en de hertogin een hechte vertrouwensband hebben en de hertog de hertogin op haar woord gelooft wanneer ze zegt – zo lijkt hij de uitspraak van de hertogin althans te interpreteren – dat ze met zijn regels instemt [*G* 431].

Tegelijk laat de hertog van *G* echter de indruk achter al te blindelings op die veronderstelde vertrouwensband te vertrouwen. Eerder in het verhaal had hij de hertogin immers ook op haar woord gelooft toen ze de ridder beschuldigde [*G* 9-26], maar dat vertrouwen bleek achteraf onterecht te zijn [*G* 284-285]. We zouden dan ook verwachten dat de hertog op dat cruciale punt wel meer van de hertogin zou verwachten dan haar zeer korte, dubbelzinnige en weinig overtuigende antwoord [*G* 431] vooraleer hij ertoe overgaat het geheim van de ridder daadwerkelijk in geuren en kleuren te vertellen. Hij lijkt aldus enigszins verblind te zijn door zijn liefde voor de hertogin, en tamelijk naïef de woorden van de hertogin zonder meer voor waar aan te nemen.

In *B* zegt de verteller dat de hertog de hertogin gelooft, maar dat hij daar later veel berouw van zou hebben [*B* 768-769].²⁵³ Aldus spreekt de verteller duidelijk vanuit zijn

²⁵³ 'DROEVEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=07775&lemma=droeven&citaatcomple>

alwetende positie en biedt hij een vooruitblik op wat komen zal. Die twee verzen roepen onvermijdelijk de verzen (...) *Ende sinen wive gheloefdi mede, // Als noch es der sotter sede* [B 243-244] terug in herinnering: ook daar geloofde de hertog zijn echtgenote, maar zijn geloof bleek later volkomen misplaatst en onterecht te zijn geweest. Op die manier wordt scherp benadrukt dat de hertog zich tweemaal aan dezelfde steen stoot. Opnieuw laat hij zich immers door de sluwe woorden van de hertogin inpakken. Daarbij dient echter te worden opgemerkt dat de hertogin een plechtige belofte heeft uitgesproken die ze eigenlijk wel zou moeten nakomen. De hertog laat dus de indruk na de doortraptheid van de hertogin te onderschatten en zich al te zeer op haar veelbelovende woorden te verlaten.

Wanneer we de portrettering van de hertog in beide vertalingen met elkaar vergelijken, geeft de hertog van *G* uiteindelijk een naïevere indruk dan die van *B*. Dat wordt ten eerste veroorzaakt door de eraan voorafgaande uiting van de hertogin, die in *G* niet alleen erg summier en gemakkelijk is, maar ook een diepere, onheilspellende betekenislaag zou kunnen hebben. Doordat de hertog van *G* daarmee – ondanks zijn kennis van de vroegere valsheid van de hertogin – genoeg neemt, komt hij erg goedgelovig over. Hij lijkt nog steeds het

et=droefde> [accessed 25 April 2015]. Het woord *sent* [B 769] kan als bijwoord zowel ‘*Sedert, sedert dien tijd, van dien tijd af*’ als ‘*Later, daarna, naderhand, na dien tijd* (niet in eene onafgebroken reeks van een bepaald oogenblik af, maar meer of minder lang na een bepaald tijdstip)’ beteken (zie ‘SINT - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?wdb=MNW&actie=article&id=52076>> [accessed 25 April 2015]). Terwijl door Jansen-Sieben de vertaling ‘*sedert*’ (zie Jansen-Sieben 1985, p. 52) en in de aantekening bij de Middelnederlandse tekst in Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink de vertaling ‘*sindsdien*’ geopperd wordt (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 68), zien we dat het in de Nederlandse versvertaling in Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink als ‘*later*’ weergegeven wordt (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 69). De vraag lijkt dus te zijn of de hertog vrijwel direct nadat hij aan de woorden van de hertogin geloof heeft gehecht al berouw krijgt of dat hij pas later spijt krijgt van zijn al te naïeve vertrouwen. We zien in het vervolg van de 56ste scène dat de hertog eerst in geuren en kleuren vertelt wat er gaande is tussen de ridder en de burggravin [B 770-779] en dat hij vervolgens maar liefst tweemaal herhaalt dat de hertogin de doodstraf zal moeten ondergaan als ze het geheim zou doorvertellen [B 780-783]. Als we de betekenis ‘*sedert*’ of ‘*sindsdien*’ zouden aannemen voor *sent* [B 769], zou door de formulering *Die hertoghe haer gheloefde, // Daer hi sent sere om droefde* (...) [B 668-669] gesuggereerd worden dat de hertog spijt zou hebben sinds het moment dat hij geloof hecht aan de woorden van de hertogin. Dat is echter onwaarschijnlijk, aangezien de hertog direct erna in geuren en kleuren aan de hertogin over het geheim van de ridder en de burggravin vertelt. Het is dus waarschijnlijker dat *sent* [B 769] als ‘*later*’ vertaald dient te worden. Dan zou de verteller op een zinvolle manier vooruitverwijzen naar het vervolg van het verhaal, waardoor de spanning bij de lezer stijgt (zie paragraaf 4.1 van de voorliggende masterproef). Dat de hertog na zijn relaas over het geheim van de ridder en de burggravin nog eens twee keer benadrukt dat de hertogin wel degelijk zal sterven als ze haar mond zou voorbijpraten, kunnen we mogelijk in verband brengen met ‘s hertogs gebrek aan zelfvertrouwen en autoriteit, waardoor hij ook reeds in scène 54 herhaaldelijk stelde dat het hem menens was [B 759-762].

ideaalbeeld van de gehuwden die elkaar zonder meer vertrouwen,²⁵⁴ te willen ophouden. Op die manier vergeet hij echter al dan niet bewust waar de hertogin in werkelijkheid toe in staat is. Bovendien wordt die indruk van goedgelovigheid nog versterkt doordat gezegd wordt dat de hertog de hertogin geloofde (...) *omme dat hise mint* (...) [G 432]. Aldus wordt zijn sentimentele, romantische en idealistische motivering om geloof te hechten aan de woorden van de hertogin zwart op wit gezet. De hertog van *B* daarentegen lijkt meer reden te hebben om de hertogin te geloven, aangezien de hertogin van *B* een plechtige belofte heeft uitgesproken [B 764].

Verder lijkt het feit dat in beide vertalingen allereerst vermeld wordt dat de hertog geloof hecht aan de woorden van de hertogin, erop te wijzen dat de verklaring van de hertogin belangrijk is voor de hertog alvorens hij over zou gaan tot de eigenlijke onthulling van het geheim. Zoals we eerder opmerkten, kregen we in *G* de indruk dat de hertog het geheim uiteindelijk toch niet zou vertellen als de hertogin zich niet tot absolute geheimhouding bereid zou verklaren. Dan zou de hertog immers laten blijken dat de hertog haar toch niet zo goed kan vertrouwen als hij meende en is het dan ook gerechtvaardigd voor de hertog om geen gevolg te geven aan de implicatie dat hij het geheim wel zou zeggen.

In *B* hadden we die indruk in veel mindere mate, aangezien de hertog reeds nadrukkelijk te kennen had gegeven het geheim aan de hertogin te zullen onthullen. We krijgen aldus de indruk dat de dichter van *B* ervoor gekozen heeft de verhaallijn van *F* ietwat te wijzigen in scène 54, maar uiteindelijk toch weer te volgen in scène 56. Op die manier komen er echter interne discrepanties in het verhaal van *B*. In scène 54 van *B* geeft de hertog immers de indruk zijn onthulling niet te laten afhangen van de belofte tot geheimhouding van de hertogin. In scène 56 van *B* daarentegen wordt eerst gezegd dat de hertog de hertogin gelooft en wordt daarna pas verhaald dat de hertog ook daadwerkelijk overgaat tot de eigenlijke onthulling van het geheim, waardoor geïmpliceerd wordt dat de hertog niet zou zijn overgegaan tot de onthulling als hij de hertogin niet geloofd zou hebben. Verder is het niet logisch dat de hertogin in scène 55 zo veel moeite doet om de hertog ervan te overtuigen dat ze wel degelijk haar mond zal houden, terwijl de hertog in feite reeds beloofde het geheim aan haar te zullen onthullen en terwijl 's hertogs toevoeging dat de hertogin zou sterven als ze haar mond zou voorbijpraten, amper iets tot helemaal niets aan die belofte leek te veranderen.

²⁵⁴ Dat ideaalbeeld had hij in zijn vorige uiting reeds opgeworpen om er zijn vertrouwen in de hertogin mee te motiveren: '(...) *Want mine herte entie uwe sijn een. // Daer es geen decken van ons tweeën*' [G 424-425].

De dichter van *B* lijkt zich dus niet consequent ten opzichte van de verhaallijn van *F* te verhouden, in die zin dat hij de verhaallijn van *F* nu eens lijkt te wijzigen en dan weer lijkt te volgen. Daardoor heeft hij echter interne incoherenties en discrepanties in *B* laten sluipen.

Vervolgens verhaalt de verteller in de 56ste scène van beide vertalingen hoe de hertog de liefdesrelatie van de ridder en de burggravin aan de hertogin onthult [*G* 434-441 ~ *B* 770-779]. In *G* vertelt de hertog allereerst van a tot z datgene wat hij van de ridder vernam [*G* 434-435]. Vervolgens gaat hij over tot de informatie die hij met eigen ogen heeft kunnen vergaren en waarover hij dus als ooggetuige kan spreken [*G* 436-441]. Zo verhaalt de hertog dat hij zich samen met de ridder in een schuilhoekje in de boomgaard bevond en dat hij zelf ondervonden heeft dat het hondje daarheen kwam [*G* 436-439]. Ten slotte vertelt de hertog de hertogin alles over het begin en het einde [*G* 440-441], waarbij we vermoedelijk dienen te denken aan het begin en het einde van de concrete liefdesnacht (*in casu* de verwelcoming en het afscheid) van de burggravin en de ridder.²⁵⁵

Die formulering lijkt te suggereren dat de hertog van *G* weliswaar alles zegt over de aanvang en het slot, maar niet over wat er daartussenin gebeurd is.²⁵⁶ Dat zou te maken kunnen hebben met overwegingen van fatsoen, waarbij de hertog het niet gepast acht dieper in te gaan op het eigenlijke liefdesgenot van de ridder en de burggravin.²⁵⁷ Een factor die ook (of misschien zelfs hoofdzakelijk) kan meespelen is dat de hertog niet aan de hertogin wil vertellen wat hij zelf in de tussentijd heeft gedaan. De hertog van *G* leek immers gedurende de hele nacht met groot genoegen gemasturbeerd te hebben [*G* 225-226] (cf. *supra*).

De structuur van 's hertogs onthulling van 's ridders geheim loopt parallel met de manier waarop hij zelf informatie over de affaire van de ridder en de burggravin heeft vernomen: eerst en vooral heeft de ridder hem ingelicht en vervolgens heeft hij met zijn eigen ogen kunnen zien dat 's ridders woorden klopten. Door de heldere en doorzichtige structuur

²⁵⁵ 'INGAEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=19112&citaatcompleet=ingane>> [accessed 26 April 2015] en 'WIKEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=73523&citaatcompleet=uutgane>> [accessed 26 April 2015].

²⁵⁶ Als men (...) *Vanden ingane, vanden uutgane // Deide hijt haer al te verstane* [*G* 440-441] minder letterlijk zou lezen, zou het ook kunnen betekenen dat de hertog alles van het begin tot het einde aan de hertogin vertelt. Op die manier zou de hertog wel degelijk alles aan de hertogin meedelen. Aangezien er echter enkel expliciet staat dat de hertog over het begin en over het einde vertelt en aangezien we ons redenen kunnen indenken voor het feit dat de hertog het middenstuk zou verzwijgen (cf. *infra*), zijn we er eerder toe geneigd de tekst letterlijk te lezen zoals hij er staat.

²⁵⁷ Vergelijk *G* 227-231, waar de verteller de beschrijving van het minnegenot van de twee geliefden ook expliciet links laat liggen.

van zijn betoog, laat ook de hertog zelf de indruk na alles goed op een rijtje te hebben in zijn hoofd. Verder kunnen we opmerken dat de verteller de burggravin überhaupt niet vermeldt, terwijl we op basis van de context toch kunnen veronderstellen dat de hertog haar wel degelijk genoemd heeft. Aldus doet de verteller van *G* in grote mate een beroep op de voorkennis van de lezer om de weggelaten informatie aan te vullen.

In *B* lezen we allereerst dat de hertog de hertogin alles tot in de details begint te vertellen over zijn nicht, de burggravin van Vergi [*B* 770-772]. Daarbij wordt niet gezegd dat de hertog zich in eerste instantie beperkte tot de zaken die de ridder hem vertelde, zoals in *G* wel het geval is. Vervolgens verhaalt de hertog hoe de ridder en hijzelf 's avonds in de boomgaard waren, hoe hij zich terzijde opstelde en hoe het aanlopende hondje de ridder zag staan [*B* 773-777]. Verder vertelt de hertog de hertogin nog uitgebreid wat er allemaal gebeurd is [*B* 778-779].²⁵⁸ Net als in *G* krijgt de hertogin dus een ooggetuigenverslag van de hertog. Een verschil tussen de twee verslagen is dat de hertog van *G* zegt dat hijzelf en de ridder zich met z'n tweeën verschuilden [*G* 438], terwijl in *B* de hertog de enige is die zich verstopte [*B* 775]. Dat kan in verband worden gebracht met het feit dat de hertog in *B* zich direct heeft weggestopt toen hij het hondje zag komen en dat hij zichzelf aldus zeer snel een passieve rol heeft toegekend [*B* 489-498]. De hertog van *G* daarentegen trad veel langer als een handelend personage op: hij stond er nog bij toen het hondje naar de ridder kwam en verstopte zich uiteindelijk pas toen de ridder daadwerkelijk bij de kamer van de burggravin stond [*G* 184-194].

Die laatste twee verzen van 's hertogs onthulling in *B* zijn erg vaag geformuleerd [*B* 778-779], maar zouden erop kunnen slaan dat de hertog alles vertelt wat hij heeft kunnen vernemen over de feitelijke liefdesnacht van de burggravin en de ridder. Ook de verteller van *B* leek immers niet te kunnen zwijgen over het minnegenot tussen de twee geliefden [*B* 531-550 en *B* 552-556], ook al beseftte hij zelf maar al te goed dat het niet gepast was om erover te spreken [*B* 539]. Bovendien lezen we in *B* niet dat de hertog zichzelf in de tussentijd bevredigde. Als we ervan uit zouden gaan dat dat betekent dat de hertog van *B* ook effectief niet heeft gemasturbeerd,²⁵⁹ zou het feit dat de hertog van *B* niet aan de hertogin zou hoeven

²⁵⁸ 'GEVAREN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=13499&citaatcompleet=ghevaren>> [accessed 26 April 2015].

²⁵⁹ Het is echter niet uitgesloten dat de hertog van *B* wel degelijk heeft gemasturbeerd, maar dat de verteller het simpelweg niet heeft vermeld. Dat zou onder andere veroorzaakt kunnen zijn door het feit dat de hertog in *B* een erg passieve rol toebedeeld kreeg tijdens de liefdesnacht van de ridder en de burggravin, waarbij de focus volledig op de twee geliefden kwam te liggen [*B* 531-569].

op te biechten, verzwijgen of vervormen wat hij zelf gedurende die nacht heeft gedaan, er (mede) voor hebben kunnen gezorgd dat de hertog van *B* niet slechts een deel van het verhaal vertelt.

Daarbij kunnen we opmerken dat de burggravin in *B* wel degelijk expliciet genoemd wordt en dat zelfs tweemaal: *siere nichten* [*B* 771] en (...) *Die borchgravinne van Vergi* (...) [*B* 772]. Aldus wordt extra benadrukt dat het niet zo maar iemand is waarmee de ridder een liefdesrelatie onderhoudt, maar dat het gaat om niemand minder dan 's hertogs eigen nicht, de burggravin van Vergi. Aldus introduceert de hertog de burggravin onbewust als de nieuwe aartsrivale van de hertogin. De hertogin zal er vooral aanstoot aan nemen dat zij als hertogin voor 'slechts' een burggravin door de ridder aan de kant geschoven is. Aan het feit dat die burggravin de nicht van haar echtgenoot en de echtgenote van de burggraaf is, lijkt ze überhaupt geen waarde te hechten (cf. *infra*).

Over het algemeen is de onthulling van de hertog in *B* in mindere mate logisch gestructureerd dan die van de hertog in *G*. Het blijft immers vaag wat de hertog eerst precies allemaal zegt over de burggravin [*B* 770-772] en wat hij uiteindelijk allemaal vertelt over wat er is gebeurd [*B* 778-779]. Ook gaat in *B* de indruk verloren dat de hertog alles precies in de volgorde vertelt waarin hij het zelf vernomen heeft. Doordat de hertog in *G* dat wel doet, laat hij een erg getrouwe en oprechte indruk na. Verder valt het in beide vertalingen op hoe onhandig de hertogen in feite omgaan met het geheim van de ridder. Beiden lijken immers veel details te vermelden, terwijl ze in feite ook erg oppervlakkig hadden kunnen zeggen wat ze wisten. Op die manier zou de hertogin in veel mindere mate de kans hebben gekregen om later subtiel met de vermelding van een erg specifiek detail op de affaire van de burggravin en de ridder te zinspelen (cf. *infra*).

Ten slotte zien we in *B* nog een verhaalelement dat in de parallelle scène van *G* niet voorkomt. Meer bepaald wordt door de verteller van *B* verhaald dat de hertog het de hertogin beveelt het geheim in kwestie voor zich te houden indien zij wil blijven leven [*B* 780-781] en dat hij het haar op straffe des doods verbiedt het geheim in kwestie verder te vertellen [*B* 782-783].²⁶⁰ Aldus zegt de hertog tweemaal dat hij van de hertogin absolute geheimhouding verwacht en dat ze de dood zal vinden als ze haar mond toch voorbijpraat. Aldus verstrengt hij de regel die hij even ervoor poneerde, namelijk dat de hertogin zou worden gedood als de

²⁶⁰ Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 68 en 'ONTHETEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=37390&citaatcompleet=onhiet>> [accessed 26 April 2015].

hertog zou vernemen dat over het geheim van de ridder gesproken wordt [B 760-762]. Die formulering gaf de hertogin immers nog altijd de kans om het geheim tegen anderen te verklappen, zolang de hertog er maar geen gehoor van kreeg. De hertog sluit die achterpoortjes in scène 56 echter onherroepelijk.

Het feit dat de hertog de behoefte voelt om de hertogin nogmaals op het hart te drukken dat ze de doodstraf zal ondergaan als ze niet kan zwijgen, zou erop kunnen wijzen dat de hertog ervan uitgaat dat de eerdere aanmaningen in scène 54 niet volstaan [B 759-762]. Daarin zagen we reeds dat de hertog erg veel moeite deed om aan te tonen dat het hem menens was. In scène 54 van *G* daarentegen zei de hertog slechts eenmaal duidelijk waar het op stond en komt hij er in scène 56 niet meer verder op terug, waardoor hij de indruk geeft ervan uit te gaan dat zijn eerdere waarschuwing voldoende is om de hertogin te doen zwijgen. De hertog van *G* toont zich aldus veel zelfverzekerder en geruster dan de hertog van *B*. De hertog van *B* geeft de indruk voorzichtiger, minder zelfverzekerd en meer paranoïde te zijn, maar die eigenschappen zijn in de onderhavige situatie *de facto* wel degelijk op hun plaats. Rekening houdende met het vervolg van het verhaal en met de voorgeschiedenis van de hertogin, lijkt de hertog van *G* er al te snel van uit te gaan dat de hertogin wel zal zwijgen en geeft hij aldus de indruk al te laks om te gaan met 's ridders geheim. Hij lijkt dus de sluwheid en de kwaadaardigheid van de hertogin te onderschatten, terwijl hij zijn eigen autoriteit en zijn vertrouwensband met de hertogin lijkt te overschatten.

In de 57ste scène van *G* en *B* krijgen we te zien wat de primaire innerlijke en uiterlijke reactie van de hertogin op de onthulling van 's ridders geheim is [G 442-450 ~ B 784-790]. Daarbij valt het direct op dat in *G* allereerst de innerlijke reactie [G 442-447] en daarna de uiterlijke reactie [G 448-450] van de hertogin verhaald wordt, terwijl in *B* eerst de uiterlijke reactie [B 784] en vervolgens de innerlijke reactie [B 785-790] van de hertogin aan bod komt. Verder kunnen we opmerken dat de uiterlijke reactie van de hertogin in *B* niet – zoals in *G* – in de directe rede weergegeven wordt, maar door de verteller in de indirecte rede verhaald wordt. Aangezien de gelijkenissen tussen de betreffende passages op inhoudelijk vlak frappant zijn en aangezien de formele verschillen goed te volgen zijn, hebben we besloten beide primaire reacties in een scène onder te brengen, maar die scène in twee subscènes te verdelen. Enerzijds onderscheiden we in beide vertalingen een subscène over de innerlijke reactie van de hertogin, die we als subscène 57a bestempelen [G 442-447 ~ B 785-790] en anderzijds onderscheiden we in beide vertalingen een subscène over de uiterlijke reactie van de hertogin, die we als subscène 57b bestempelen [G 448-450 ~ B 784].

In de subscène 57a [G 442-447 ~ B 785-790] zien we grote gelijkenissen tussen beide vertalingen opduiken. Toch zorgen details in *G* respectievelijk in *B* ervoor dat de hertogin in beide vertalingen op een verschillende manier gekarakteriseerd wordt. Zo lezen we in *G* dat het de hertogin emotioneel beroert dat de ridder iemand met zo weinig aanzien bemint [G 442-444].²⁶¹ Ook koestert de hertogin wrokgevoelens omdat de ridder haar zijn liefde heeft ontzegd [G 445-446].²⁶² Daarna geeft het voegwoord *Maer* [G 447] – dat door zijn positie op de eerste plaats van het vers extra benadrukt wordt – aan dat er iets zal volgen dat in tegenstelling staat tot het voorgaande: hoewel de hertogin gekweld wordt door gevoelens van verontwaardiging, verdriet en wrok, laat ze toch niets blijken [G 447]. Ze slaagt er met andere woorden in om haar *pokerface* op te houden. Die opmerking fungeert als inleiding op de directe rede van de hertogin [G 448-450]. Ook in haar woorden zal de hertogin immers niets van haar innerlijke onrust tonen (cf. *infra*).

In de subscène 57a van *B* staat het tegenstellende voegwoord *Maer* [B 785] – dat eveneens extra benadrukt wordt door zijn positie op de eerste plaats van het vers – juist op het begin van de subscène en niet op het einde, zoals in *G*. In de subscène 57b van *B* wordt immers verteld dat de hertogin aan de hertog belooft om het geheim te zullen verzwijgen [B 784] (cf. *infra*). Terwijl de hertogin van *B* aldus aan de hertog de indruk geeft zonder

²⁶¹ Volgens het *MNW* verenigt het woord *leet* [G 444] de betekenissen van verdriet enerzijds en verontwaardiging en gramschap anderzijds, waarbij doorgaans een van beide betekenisaspecten meer dan het andere op de voorgrond treedt (zie ‘LEET - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=25448&lemma=leet&citaatcompleet=u+termaten%20leet>> [accessed 27 April 2015]). Welk van beide betekenisaspecten in *G* precies op de voorgrond zou kunnen staan, zouden we uit de context en uit onze voorkennis kunnen afleiden. Zo lijken enerzijds de redenen waarom de hertogin *leet* [G 444] ondervindt (namelijk omdat ze te weten is gekomen dat de ridder zo’n onaanzienlijke persoon bemint [G 442-443]) en anderzijds eerdere voorbeelden van de enorme trots van de hertogin (bijvoorbeeld *G* 303-309) te suggereren dat het niet zozeer gaat om machteloos verdriet, maar eerder om afgunstige verontwaardiging. Dat neemt echter niet weg dat het betekenisaspect verdriet ook nog in het woord *leet* [G 444] vervat blijft zitten, ook al lijkt het andere betekenisaspect meer op de voorgrond te treden. Eveneens de wrok die de hertogin gewaarwordt wanneer ze eraan denkt dat de ridder haar zijn liefde heeft ontzegd [G 445-446], lijkt dichter aan te sluiten bij het betekenisaspect verontwaardiging en gramschap dan bij dat van verdriet. Ook daar dienen we echter op te merken dat het niet uitgesloten is dat oprechte smart naar wrok zou evolueren. Wel is het zo dat die evolutie van smart naar wrok een grotere verandering veronderstelt en daarom normaal gezien meer tijd kost dan de evolutie van verontwaardiging naar wrok. Aangezien *leet* [G 444] en *despijt* [G 446] zich vrij snel lijken op te volgen, lijkt het opnieuw plausibeler dat bij de hertogin de verontwaardiging sterker aanwezig is dan het verdriet. Op formeel vlak kunnen we ten slotte opmerken dat het vers (...) *Dattie rudder so neider minde* (...) [G 443] het rijmschema doorbreekt. We krijgen immers *weet* [G 442] – *minde* [G 443] – *leet* [G 444] – *minne* [G 445] – *zinne* [G 446] enzovoort, waarbij *minde* [G 443] de rijmwoorden *weet* [G 442] en *leet* [G 444] onderbreekt.

²⁶² ‘DESPIJT - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=06444&lemma=despijt>> [accessed 27 April 2015].

probleem alles volgens plan te zullen doen, toont de verteller direct erna dat de hertogin zich anders voelt dan ze doet uitschijnen. Met *Maer wet* [B 785] lijkt de verteller ons aan te sporen om verder te kijken dan het masker dat de hertogin aan de buitenwereld toont. De verteller zegt meer bepaald dat we goed moeten weten dat de hertogin ondanks die belofte een grote jaloezie in haar hart koestert [B 785-786]. Ook schijnt het de hertogin toe dat de ridder haar erg smadelijk bejegend heeft door iemand van lagere stand te beminnen en haar af te wijzen [B 787-790].²⁶³

De karakterisering van de hertogin in de subscène 57a van *G* en *B* vertoont aldus grote gelijkenissen. De hertogin geeft immers in beide vertalingen de indruk door rang en stand geobsedeerd te zijn. Ze wil of kan maar niet begrijpen dat de ridder de lagergeplaatste burggravin boven zichzelf, de hogergeplaatste hertogin, heeft verkozen. Een relatie lijkt voor haar weinig tot niets te maken te hebben met oprechte liefde die rang en stand overstijgt: ze lijkt een relatie eerder te beschouwen als een indicator van aanzien en macht. Op die manier komt de hertogin tweemaal erg hooghartig, verwaand en oppervlakkig over.

Verder zouden we uit de woorden *leet* [*G* 444] enerzijds en *nijt* [*B* 785] anderzijds kunnen afleiden dat de hertogin nog altijd in de plaats van de burggravin zou willen worden gesteld en dus al die tijd een zekere begeerte naar de ridder is blijven koesteren. Aldus komt ze over als iemand die zich slecht gewonnen kan geven en als iemand die het geluk dat haar niet vergund is, ook niet aan iemand anders gunt. Daardoor maakt ze een erg egoïstische, egocentrische en hebzuchtige indruk. Ook beschouwt de hertogin de ridder in beide subscènes als de actief optredende boosdoener, terwijl de burggravin nog niet eens expliciet vermeld wordt.²⁶⁴ Daardoor lijkt het op het eerste gezicht een logische veronderstelling dat de hertogin hoofdzakelijk wrok zou koesteren tegen de ridder en zich dan ook op hem zou proberen te wreken: de burggravin heeft de hertogin tenslotte *de facto* niets aangedaan. Die veronderstelling zal later echter fout blijken, aangezien de hertogin in feite haar pijlen uitsluitend nog op de burggravin zal richten (cf. *infra*).²⁶⁵

²⁶³ Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 68.

²⁶⁴ Wel wordt de burggravin geïmpliceerd in de uitdrukking *so neider minde* [*G* 443]: de burggravin heeft immers een lagere rang ten opzichte van de hertogin.

²⁶⁵ De hertogin verandert later dus radicaal van strategie door haar pijlen op de burggravin te richten. Daarbij is het opvallend dat de hertogin de ridder vanaf dat moment compleet buiten beschouwing lijkt te laten en haar zinnen volledig lijkt te zetten op wraak tegenover de burggravin. Dat kan ermee te maken hebben dat de hertogin van een kale reis is teruggekomen toen ze probeerde de ridder zwart te maken. Ook heeft de hertog laten uitschijnen een zodanig vertrouwen te hebben in de ridder, dat de hertogin op die manier nog weinig kan forceren. Bovendien is het zo dat de hertogin ook de ridder op een indirecte manier treft door de burggravin te treffen.

De hertogin van *G* en de hertogin van *B* worden in grote mate gelijkaardig gekarakteriseerd, maar onderscheiden zich wel in de details van elkaar. In *G* ervaart de hertogin een ambivalent gevoel van verontwaardiging en gramschap enerzijds en verdriet anderzijds. Bovendien wordt ze achtergelaten met wrokgevoelens die reeds op haar toekomstige wraak lijken te alluderen. In *B* wordt de hertogin bekropen door een sterke jaloezie en voelt ze zich gepasseerd, aan de kant geschoven, versmaad en vernederd. Voorts lijkt ze niet verder te komen dan zich in haar eigen ongeloof en zelfmedelijden te wentelen, waardoor we de indruk krijgen dat ze nog niet met wraak bezig is.

De gevoelens die de hertogin ervaart, lijken in *G* genuanceerder en realistischer te zijn dan in *B*. Terwijl in *B* vrij eenduidig blijkt welke duidelijk gedefinieerde gevoelens de hertogin ervaart, lijkt het plaatje in *G* veel complexer te zijn. Niet alleen is er het *an sich* erg ambivalente woord *leet* [*G* 444], maar ook lijkt *despijt* [*G* 446] reeds blik op de toekomst te bieden. Door die complexere, meer genuanceerde weergave van de gevoelswereld van de hertogin, kan de lezer zich gemakkelijker verplaatsen in haar positie en wordt empathie bevorderd. De lezer van *G* wordt aldus meegenomen in de eerder verwarrende achtbaan van gevoelens die de hertogin doormaakt, terwijl de lezer van *B* eerder van op een afstand de situatie blijft aanschouwen.

In de subscène 57b [*G* 448-450 ~ *B* 784] zien we de uiterlijke primaire reactie van de hertogin. Zowel op formeel als op inhoudelijk vlak verschillen beide subscènes in grote mate van elkaar. Zo wordt in *G* de uiterlijke reactie van de hertogin in de directe rede gepresenteerd, terwijl in *B* de uiterlijke reactie van de hertogin in de indirecte rede door de verteller beschreven wordt. Daarbij kunnen we opmerken dat de directe rede meer dynamiek in het verhaal brengt en de lezer ook dichterbij de personages brengt. Als lezer krijg je bij directe rede immers de indruk de informatie uit eerste hand te ontvangen, terwijl bij indirecte rede de verteller expliciet optreedt als degene die de woorden van de personages parafraseert en aldus reeds een eigen interpretatie aan die woorden geeft. De hertogin van *G* zegt meer bepaald dat ze wil dat men haar ombrengt als ze het geheim niet kan verbergen [*G* 448-450]. Over de hertogin van *B* wordt niet meer gezegd dan dat ze ‘het’ belooft aan de hertog, waarmee vermoedelijk bedoeld wordt dat ze hem belooft het geheim te zullen verzwijgen [*B* 784].

Die uiterlijke reacties in subscène 57b dienen echter geïnterpreteerd te worden in het kader van de eraan voorafgaande scènes 55 en 56. In dat verband valt het op dat de hertogin van *G* zich eerst erg kort en vaag [*G* 431] en vervolgens uitgebreider en duidelijker [*G* 448-

450] uitdrukt. Ook kunnen we opmerken dat de hertogin van *G* tweemaal haar wil uitdrukt: ‘*Hets wel mijn wille*’ [G 431] en ‘(...) *Ic wille men mi hange bider keile*’ [G 450]. Aldus zou ze uitdrukking kunnen geven aan de wil om haar eigen lot in handen te nemen en zelfstandig over haar eigen doen en laten te beslissen. Als ze zwijgt, dan is dat omdat ze dat zelf wil. Als ze er echter voor kiest niet te zwijgen, dan is dat ook haar beslissing en is ze ertoe bereid de gevolgen ervan te dragen. Op die manier zou de hertogin van *G* erg eigenzinnig en vrijgevochten overkomen. Dat stemt overeen met de eerdere opmerking dat de trotse hertogin van *G* zich niet wilde laten commanderen door haar echtgenoot [G 340].

Het is echter eerder onwaarschijnlijk dat de hertog van *G* de uiting van de hertogin op die manier geïnterpreteerd heeft, aangezien we dan zouden verwachten dat hij haar enigszins op haar plaats zou zetten en dat hij bezorgder zou zijn om de geheimhouding van ’s ridders geheim. Het lijkt ons waarschijnlijker dat de hertogin volgens de hertog met haar uiting zou willen benadrukken hoe klein de kans wel niet is dat ze haar mond zou voorbijpraten, aangezien ze het nooit zo ver zou laten komen dat ze zichzelf effectief de dood zou injagen. Aldus zou de hertogin immers de indruk nalaten erg gedecideerd, gedisciplineerd en aldus betrouwbaar te zijn. Verder kunnen we opmerken dat de hertogin van *G* de betreffende uitspraak volledig uit zichzelf zegt: de hertog heeft na zijn onthulling immers niet nogmaals gepolst naar haar bereidheid tot zwijgen of naar haar instemming met zijn regels.

In *B* had de hertogin in scène 55 reeds tamelijk uitgebreid beloofd te zullen zwijgen [*B* 764-767]. Aangezien de hertog op het einde van zijn onthulling expliciet beveelt dat ze moet zwijgen als ze wil blijven leven [*B* 780-783], is het vrij logisch dat de hertogin die belofte nogmaals uitsprekt. Het feit dat die belofte in subscène 57b slechts één vers inneemt [*B* 784], zouden we kunnen wijten aan de omzetting naar de indirecte rede door de verteller, maar zou ook kunnen betekenen dat die tweede belofte van de hertogin effectief slechts zo kort geweest is. Ook als dat ene vers de reële beknoptheid van de repliek van de hertogin zou weerspiegelen, zou die korthed de hertog overigens nog niet noodzakelijk tot wenkbrauwfronsen moeten bewegen: de hertogin had ervoor namelijk reeds uitgebreider en plechtig beloofd te zullen zwijgen [*B* 764-767] en lijkt het daarna simpelweg nog eens kort te bevestigen. De hertogin van *B* meet zich aldus een houding toe die allicht zonder meer aan de verwachtingen van de hertog beantwoordt. Op die manier komt ze bij de hertog vermoedelijk betrouwbaar, consistent en meegaand over, terwijl ze bij de lezer de indruk achterlaat goed in haar rol te kunnen blijven.

Ten slotte zou de interne volgorde van de subscènes in scène 57 ons nog meer kunnen vertellen over de karakterisering van de hertogin. In *G* lijkt de hertogin de schokkende informatie eerst helemaal tot zich te laten doordringen en een achtbaan van emoties te ondergaan [*G* 442-447] alvorens een antwoord te formuleren [*G* 448-450]. Daardoor laat ze niet alleen de indruk na tamelijk weloverwogen te handelen, maar bewijst ze ook een enorme mentale kracht te hebben. Na de initiële schok en de achtbaan van pijnlijke emoties weet ze zichzelf immers opnieuw bijeen te rapen en slaagt ze erin de schijn tegenover de hertog hoog te houden. Dat doet ze door te verklaren gedood te willen worden als ze het geheim van de ridder en de burggravin zou doorvertellen [*G* 448-450]. Dat is dan ook nog meteen een erg krasse uitspraak, die *nota bene* niet eens getriggerd wordt door een voorafgaande uiting van de hertog (cf. *supra*).

In *B* krijgen we een heel andere situatie voorgeschoteld: de hertogin antwoordt immers direct nadat de hertog uitgesproken is [*B* 784] en lijkt daarna pas haar gevoelens en gedachten de vrije loop te laten gaan [*B* 785-790]. Bovendien herneemt de belofte in scène 57b simpelweg een reeds eerder geuite belofte uit scène 55 [*B* 764-767] en wordt die recentste, herhalende belofte concreet uitgelokt door 's hertogs bevel tot geheimhouding in scène 56 [*B* 780-783] (cf. *supra*). De hertogin van *B* zou haar belofte simpelweg als een impulsieve reactie zonder (al te veel) nadenken kunnen uiten. Voor dergelijk gedrag lijkt alleszins minder mentale kracht nodig te zijn dan voor datgene wat de hertogin van *G* doet: de hertogin van *B* kan zich na haar uiting immers volledig overgeven aan haar emoties zonder zich nog opnieuw te moeten oppeppen om de schijn verder hoog te houden. Terwijl de dichter van *G* dus de kans aangegrepen heeft om de hertogin neer te zetten als een zelfstandige, eigenwijze, sluwe en mentaal sterke vrouw die weloverwogen handelt, heeft de dichter van *B* die kans laten liggen.

Hoewel de verhaallijnen in de volgende 40 verzen van *G* en de volgende 49 verzen van *B in globo* parallel blijven lopen, bieden *G* en *B* elk een erg verschillende karakterisering van de hertogin. Om een duidelijk beeld te krijgen van die verschillende karakterisering hebben we ervoor gekozen om de denkact van de hertogin die volgt op haar primaire (innerlijke en uiterlijke) reactie, tot en met de uiting van de hertogin tegen de burggravin als een geheel (*scilicet* scène 58) te behandelen [*G* 451-490 ~ *B* 791-839].

Eerst en vooral zullen we bekijken op welke manier de hertogin in *G* gekarakteriseerd wordt. Onmiddellijk na de passage in de directe rede, waarin de hertogin verklaarde te willen sterven als ze het geheim niet zou kunnen verzwijgen [*G* 448-450], lezen we dat het de

hertogin nochtans al te lang valt om te wachten tot ze het woord tot de burggravin kan richten [G 451-452].²⁶⁶ Op die manier wordt benadrukt hoezeer de hertogin erop gebrand is om de burggravin met het geheim te confronteren, ook al wordt het haar dood. Ook blijkt dat de hertogin van *G* de hertog weliswaar de indruk kan geven dat ze het geheim niet zal vertellen, terwijl ze *de facto* niets liever wil. Daardoor komt ze als een erg overtuigende misleidster en leugenaarster over. Ook toont ze zich bereid haar eigen graf te graven en als martelares voor haar eigen trots te sterven.

Verder lezen we dat de hertogin van *G* vastbesloten is om de burggravin te haten, omdat de hertogin vernomen heeft dat de burggravin door diegene bemind wordt, die de hertogin veel leed heeft berokkend doordat hij haar geliefde niet wilde zijn [G 452-456].²⁶⁷ We zien aldus dat de haat van de hertogin zich verplaatst van de ridder naar de burggravin. Die haatgevoelens jegens de burggravin lijken voornamelijk te zijn ingegeven door de afgunst en de gekrenkte trots van de hertogin: ze kan het niet verdragen dat de burggravin datgene wat haar ontzegd wordt, wel heeft. Ingenomen door zulke gevoelens van afgunst en haat wacht de hertogin tot ze een gepaste gelegenheid en een gepast moment ziet om de burggravin te spreken [G 457-459].²⁶⁸ Ze heeft zich immers voorgenomen om de burggravin plotseling te zeggen wat ze van de hertog te horen heeft gekregen en ze is dus überhaupt niet van plan om het geheim te verzwijgen [G 460-462].²⁶⁹

Aldus zien we dat de hertogin in *G* op voorhand nog geen concreter plan in haar hoofd heeft dan eenvoudigweg te wachten tot ze de kans krijgt om de burggravin te zeggen wat haar echtgenoot haar over de burggravin en de ridder verteld heeft. Op die manier wordt de hertogin van *G* slechts sluimerend actief ('op stand-by') voorgesteld. Ze koestert dan wel het verlangen om de burggravin te confronteren met datgene wat ze weet, maar ze lijkt niet zo

²⁶⁶ De tegenstellende waarde van *nochtan* [G 451] komt daarbij extra naar voren door de positie op de eerste plaats van het vers. Jansen-Sieben vertaalt de verzen *G* 451-452 als volgt: 'Nochtans viel haar het wachten lang, alvorens het woord te kunnen richten tot wie ze vastbesloten was te haten' (zie Jansen-Sieben 1985, p. 81). Aldus lijkt ze echter het woordje *te* [G 451] niet te hebben vertaald.

²⁶⁷ 'MISKIEF - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=30025&citaatcompleet=groot%20meskief>> [accessed 28 April 2015].

²⁶⁸ 'NIJT - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=32666&lemma=nijt>> [accessed 28 April 2015].

²⁶⁹ Jansen-Sieben vertaalt *aesteleike* [G 460] met 'ijlings' (zie Jansen-Sieben 1985, p. 81), maar de betekenis 'plotseling' lijkt ons in de context beter te passen (zie 'HAESTELIKE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=15357&lemma=haestelike>> [accessed 28 April 2015]).

geobsedeerd te zijn dat ze direct een moment vastlegt waarop ze de burggravin erover zal aanspreken. Ze lijkt zich daarentegen voor te nemen geduldig het geschikte moment en de gepaste gelegenheid af te wachten, om dan werkelijk in actie te kunnen schieten. Door het zinnetje *Daer wert ooc geen heilen an* [G 462] lijkt de verteller terug te verwijzen naar de eerdere uiting van de hertogin [G 448-450], waar ze eveneens het woord *heilen* [G 449] gebruikte. Aldus zou benadrukt kunnen worden hoezeer de ware intentie van de hertogin verschilt van de intentie die de hertog op basis van haar uitspraak vermoedelijk verondersteld heeft (*scilicet* dat ze het geheim zal verzwijgen).

Het was de hertogin echter nog niet ten deel gevallen om de burggravin eens op het juiste ogenblik te treffen, behalve toen het op een pinksterdag gebeurde dat de hertog een hofdag hield om eer en lof in ontvangst te nemen [G 463-466].²⁷⁰ Ter gelegenheid van die hofdag zendt de hertog allerhande boden uit om alle vrouwen van het land – en dus ook zijn nicht, de nabij wonende burggravin van Vergi – uit te nodigen [G 467-470].²⁷¹ Opnieuw wordt dus benadrukt dat de hertogin haar wraak niet forceert. Aangezien ze de burggravin nooit op het juiste ogenblik heeft getroffen, heeft ze de burggravin ook nog niet op haar affaire met de ridder aangesproken. Ze blijkt dus erg veel waarde te hechten aan het vinden van het juiste moment, mogelijk omdat ze de burggravin maximaal wil raken. Aldus zou de hertogin van *G* geduldig en perfectionistisch, maar ook sluw en kwaadaardig overkomen.

²⁷⁰ De uitdrukking *vul hof* [G 465] zou een letterlijke vertaling uit het Frans (*cour plénière*) kunnen zijn en zou dan slaan op een hofdag *tout court*. In het *MNW* lezen we onder het lemma *hof* als vierde betekenis­mogelijkheid het volgende: ‘Bij uitbreiding. *Hoffeest, hofdag* (vgl. *dach*, 5), *feestelijke vergadering of bijeenkomst van edelen en grooten aan een vorstelijk hof*. Fr. *cour plénière*. Zoo ook mhd. en mnd. Dergelijke ‘hofdagen’ waren niet alleen aan feestelijkheden, tornooien enz. gewijd, maar dienden ook tot de bespreking van gewichtige aangelegenheden en het doen van recht door den vorst. Vgl. b. v. het begin van *Rein.* I, en II, en van verschillende andere mnl. ridderromans. Eene herinnering hieraan leeft voort in de benaming *hof* voor het hoogste rechtsprekende lichaam’ (zie ‘HOF - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=17616&citaatcompletee=vol%20hof>> [accessed 28 April 2015]). Van de hofdag in *G* komen we enkel te weten dat de hertog die hofdag (naar verluidt) organiseert om eer en lof te ontvangen [G 466], dat de hertogin de gasten (of alleszins de vrouwen) verwelkomt [G 475], dat er gegeten wordt [G 480], dat de vrouwen zich terugtrekken in het vertrek van de hertogin om zich op te maken voor het dansen [G 482-483] en dat er later zou worden gedanst [G 484]. Aldus krijgen we een vrij eenzijdig beeld van zulk een hofdag. Het is echter mogelijk dat enkele elementen (zoals rechtspraak) wel hebben plaatsgevonden, maar simpelweg niet worden vermeld door de verteller. Verder kunnen we nog opmerken dat door de positie van *Maer* [G 463] en *Sonder* [G 464] (*scilicet* op de eerste plaats van hun respectieve verzen), hun tegenstellende waarde dik in de verf gezet wordt.

²⁷¹ Ook hier lijkt enkel datgene te worden gezegd wat noodzakelijk is om het verhaal goed te kunnen volgen. Het is aannemelijk dat niet alleen de (voornaam) vrouwen, maar ook de (voornaam) mannen van het land uitgenodigd werden.

Toen de hertogin de burggravin op de betreffende pinksterdag zag, kon ze zich terstond niet meer in die dag verheugen [G 471-472],²⁷² omdat ze zodanig door haar haat jegens de burggravin verteerd werd [G 474].²⁷³ Desalniettemin kon de hertogin van G zich

²⁷² Uit de opmerking *Ende alse dhertoginne sach, // Mochtsoe verbliden niet up den dach (...)* [G 471-472] zouden we kunnen afleiden dat de hertogin zich in normale omstandigheden wel degelijk in een hofdag kon verheugen.

²⁷³ Voor een zinvolle interpretatie lijkt het nodig om G 473 en G 474 van plaats te verwisselen en aldus (...) *Want soe haetse utermaten* [G 474] te lezen als motivering voor *Ende alse dhertoginne sach, // Mochtsoe verbliden niet up den dach (...)* [G 471-472]. Het vers (...) *Maer soe conste haer wel gelaten (...)* [G 473] lijkt op zijn beurt het best geïnterpreteerd te worden als tegenstelling ten opzichte van de gehele opmerking dat de dag van de hertogin verpest was toen ze de burggravin zag, omdat ze de burggravin zo intens haatte [G 471-472 en G 474]. Het schijnt ons met andere woorden toe dat de huidige tekst van G tot stand is gekomen doordat G 473 en G 474 in de loop van de handschriftelijke overlevering (hoogstwaarschijnlijk onbewust) door een kopiist van plaats zijn verwisseld. Extra redenen om van een dergelijke verwisseling uit te gaan, bieden F (A) 683-688 en B 810-817. In die tekstpassages lezen we immers eveneens dat de hertogin de burggravin zag en dat allereerst de haat die ze voor de burggravin voelde, aan bod komt [F (A) 683-685 en B 810-814]. Vervolgens zien we dat de hertogin haar gezindheid jegens de burggravin echter wist te verbergen en de burggravin zelfs uitzonderlijk welwillend tegemoet trad [F (A) 686-688 en B 815-817].

Et quant la ducesse la vit
Tantost tous li sans li fremist
Con cele du mont que plus het,
Mais son corage celer set,
Si que plus biau sanlant li fait
C'onques nul jor ne li ot fait;
(...). [F (A) 683-688]

Maer doe die borchgravinne quam
Ense de hertoghinne vernam,
Soe ontstac si als een vier,
Want haer oghen siense hier,
Dien si haet alder meest.
Nochtan heeft sise meest ghefeest,
Ende ghetoeent scoen ghelaet,
Dan enegher vrouwen die daer staet. [B 810-817]

Die verwisseling van G 473 en G 474 zou kunnen zijn veroorzaakt door het feit dat beide verzen aanvangen met een nevenschikkend voegwoord (*Maer* [G 473] en *Want* [G 474]) gevolgd door eenzelfde persoonlijk voornaamwoord (*soe* [G 473 en G 474]) en dat beide verzen eindigen met woorden die op elkaar rijmen en aldus een rijmpaar vormen (*gelaten* [G 473] en *utermaten* [G 474]). In dat verband kunnen we nog opmerken de voegwoorden *Maer* [G 473] en *Want* [G 474] met hun respectieve betekenisconnotaties (van tegenstelling [G 473] en verantwoording [G 474]) juist door hun positie aan het begin van de versregels erg benadrukt worden. Indien we de tekst zouden interpreteren zoals hij er momenteel staat, zou de hertogin erin slagen zich vriendelijk voor te doen juist omdat ze de burggravin uitermate haat [G 474-475], hetgeen absurd aandoet. Die enorme haat van de hertogin jegens de burggravin zouden we immers eerder als reden aannemen voor het feit dat de hertogin zich juist niet vriendelijk zou kunnen voordoen. Dat de hertogin zich wel vriendelijk kon voordoen, lijkt dan ook niet door haar enorme haat gemotiveerd te kunnen worden. Dat de hertogin zich vriendelijk zou kunnen voordoen omdat ze de burggravin zodanig haat dat ze het de burggravin niet zou gunnen om zich voor haar onvriendelijk te tonen of omdat ze haar zodanig haat dat ze nog eerst wat verder zou

nog vriendelijk voordoen [G 473]. Meer nog: de kwaadaardige hertogin bejegende de burggravin beter dan ooit tevoren [G 475-476]. De haat van de hertogin jegens de burggravin blijkt dus zo groot te zijn, dat de hertogin haar plezier in de hofdag erdoor laat vergallen. Ook wordt gesuggereerd dat de hertogin op voorhand niet het plan had opgevat om de burggravin op de hofdag aan te spreken, aangezien we dan zouden verwachten dat de hertogin zich juist wel in die dag zou verheugen.

Pas later in *G* wordt gezegd dat de hertogin de begeerte voelde om met de burggravin te spreken [G 477]. Aldus zouden we kunnen vermoeden dat de weerzin van de hertogin [G 472] pas later en eerder onverwacht voor de lust om tijdens de hofdag met de burggravin over haar affaire met de ridder te spreken [G 477], heeft plaatsgemaakt. Het wordt in scène 58 van *G* dus erg benadrukt wat voor een haatdragend persoon de hertogin van *G* is. Tegelijk blijkt meermaals dat ze nog geen duidelijk plan voor ogen heeft om de burggravin aan te spreken. Verder zien we de hertogin van *G* in haar hoedanigheid van gastvrouw optreden, waarbij ze andermaal toont hoe goed ze haar echte emoties en haar kwaadaardigheid achter een zeer vriendelijk masker kan verbergen.

Zoals we hierboven reeds aanstipten, krijgen we vervolgens voor een eerste keer in *G* te lezen dat de hertogin een grote begeerte koesterde om tegen de burggravin over het geheim te spreken [G 477]. De verteller merkt daarna vanuit zijn alwetende perspectief op dat de hertogin nadien door die grote begeerte pijn ondervond en haar dierbare leven verloor [G 478-479].²⁷⁴ Door het vooruitblikkende commentaar van de verteller kan de lezer reeds vermoeden dat de hertogin aan haar begeerte zal toegeven en bijgevolg ook zal sterven. Aldus wordt duidelijk door wat voor een destructief verlangen de hertogin bevangen is: ze lijkt er zonder meer toe bereid te zijn haar eigen leven op te offeren om de burggravin maar te kunnen treffen.

Op die manier komt ze erg kwaadaardig, afgunstig en trots over: zelf haalt ze immers geen enkel voordeel uit de situatie, buiten het feit dat ze de burggravin – die haar in feite niets heeft misdaan – met haar kennis kan confronteren en zo eventueel haar relatie met de ridder kan saboteren. Verder lezen we nog dat de hertogin allerlei wijzen van doen overwoog [G 480]. Opnieuw laat ze dus de indruk na niet onverhoeds en impulsief te willen handelen. Op

willen broeden op een veel grotere vernedering, lijkt eveneens onwaarschijnlijk. We zouden dan immers verwachten dat voor zulke implicaties meer aanwijzingen in de tekst zouden worden geboden.

²⁷⁴ Jansen-Sieben vertaalt *dier* [G 479] met 'duur' (zie Jansen-Sieben 1985, p. 82), maar dat zou de indruk kunnen wekken dat er op een geldelijke prijs wordt gedoeld. Minder ambivalent lijkt ons de vertaling 'dierbaar' (zie 'DIERE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=06601>> [accessed 28 April 2015]).

die manier wordt bevestigd wat we hierboven reeds zeiden, namelijk dat de hertogin van *G* erg weloverwogen te werk gaat. De hertogin lijkt het beste moment en de beste handelwijze te willen uitdokteren om een maximaal effect te bereiken. Het blijft voor de lezer echter vooralsnog onduidelijk wat ze precies wil bereiken en wat voor haar dan precies die ideale gelegenheid is.

Toen de tafels waren afgenomen (*id est* na het eten) leidde de hertogin de overige vrouwen naar haar kamer om zich voor het dansen op te doffen [*G* 481-484]. Aldus treedt de hertogin van *G* niet alleen andermaal in de hoedanigheid van de gastvrouw op (cf. *supra*), maar ook in de hoedanigheid van het alfavrouwtje van het (vrouwelijke) gezelschap. Vervolgens lezen we dat de hertogin het niet kon nalaten om te spreken en dat ze begon uit te rekenen of ze de tijd en de gelegenheid zou krijgen [*G* 485-487].²⁷⁵ De grote begeerte om te spreken [*G* 477] lijkt dus tot een onweerstaanbare drang te zijn uitgegroeid [*G* 485]. De lezer voelt het moment naderen waarop de hertogin eindelijk de stap zal wagen en de burggravin zal toespreken, waardoor de spanning erg stijgt. Ook wordt opnieuw benadrukt dat de hertogin de situatie in hoge mate aftast om er zeker van te zijn dat ze haar slag op het geschikte moment slaat [*G* 486-487].

Terwijl de hertogin van *G* dus wel de sterke impuls voelt om tot handelen over te gaan, dreigt ze opnieuw te stranden in overwegingen van praktische aard. Daarbij lijkt ze afgeremd te worden door haar hang naar perfectionisme. Ze lijkt zich in geen geval zonder meer over te geven aan impulsiviteit, maar heeft eerder een aftastende en twijfelende aard. Als ze de burggravin over de affaire met de ridder aanspreekt en daarmee haar eigen zwanenzang inleidt, wil ze dat alles perfect naar haar zin verloopt en dat er geen externe factoren haar gloriemoment bezoedelen, zo krijgen we de indruk. Haar manier van handelen krijgt dan wel een dwangmatig trekje, maar lijkt nog steeds erg weloverwogen te zijn: de hertogin kan zich er weliswaar niet van weerhouden te spreken, maar laat toch niet na alsnog over tijd en gelegenheid te reflecteren.

Uiteindelijk gaat de hertogin van *G* na veel wikken en wegen dan toch tot actie over. Ze zegt immers alsof het voor de grap is dat de burggravin wel trots kan zijn, aangezien ze een bekoorlijke, aangename, uiterlijk en innerlijk volmaakte geliefde heeft [*G* 488-490]. Eindelijk komen we dus te weten waarop de hertogin al die tijd gebroed heeft en wat volgens

²⁷⁵ 'WACHTEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)' <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=69735&citaatcompleet=haer%20wachten>> [accessed 28 April 2015].

haar allicht de meest geschikte gelegenheid en handelwijze moet zijn geweest. Door een toon aan te slaan alsof het om een grap gaat, onderbreekt ze niet al te bruusk de vermoedelijk uitgelaten sfeer onder de vrouwen in haar kamer.

Ook zou ze de omstanders op die manier de indruk kunnen geven dat het niet meer dan een binnenpretje is tussen haar en de burggravin. Bovendien geeft ze de burggravin voorlopig nog de mogelijkheid om op een eenvoudige manier te antwoorden [G 491] (cf. *infra*). Toch zal ook reeds de oppervlakkige verstaander (bijvoorbeeld de burggravin en de overige vrouwen) opmerken dat er ironie in de uiting van de hertogin lijkt te schuilen: een openlijke buitenechtelijke relatie is immers niet iets om trots op te zijn, aangezien het de bedrogen partner zowel als de bedriegende partner te schande brengt. Dat kunnen we onder meer afleiden uit de reactie van de burggravin zelf op de uiting van de hertogin [G 494-496] (cf. *infra*).

Iemand met een diepgaander inzicht in de situatie (bijvoorbeeld de lezer) kan die ironie echter ontmaskeren als een dekmantel voor de diepgaande afgunst die de hertogin koestert. Haar uiting lijkt immers uit te stralen dat zij zelf en niet de burggravin er trots op zou moeten kunnen zijn om zo een voortreffelijke man als geheime geliefde te hebben. Aldus lijkt de hertogin te bevestigen wat we hierboven over haar visie op liefde opmerkten: ze geeft immers de indruk een (voortreffelijke) geliefde te willen bezitten om haar eigen aanzien en macht bevestigd te zien en om trots te kunnen zijn op zichzelf. Op die manier lijkt ze dus al dan niet bewust haar eigen denkpatronen op de burggravin te projecteren. Verder valt het op dat de hertogin van *G* niet alleen de uiterlijke, maar ook de innerlijke kwaliteiten van de geliefde van de burggravin aanhaalt.²⁷⁶ De rode draad door de karakterisering van de hertogin in de 58ste scène van *G* lijkt te zijn dat de hertogin zich weliswaar voorneemt om tegen de burggravin te zeggen wat ze van haar man vernomen heeft, maar tegelijk erg ingenomen wordt door overwegingen betreffende het juiste ogenblik en de juiste gelegenheid. Ze legt dan ook geen tijdstip vast om haar voornemen ten uitvoer te brengen en verwoordt evenmin haar exacte doelstelling.

²⁷⁶ Het adjectief *scone* [G 490] kan bijvoorbeeld niet alleen ‘*bekoorlijk, aantrekkelijk voor het oog*’, maar ook ‘*aangenaam voor den geest, het gemoed*’ betekenen (zie ‘SCHONE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=50007>> [accessed 28 April 2015]). Het adjectief *fijn* [G 490] kan niet alleen op de volmaaktheid van uiterlijke eigenschappen wijzen, maar ook op de volmaaktheid van innerlijke (en daarnaast nog vele andere) eigenschappen (zie ‘FIJN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=09641&lemma=fijn>> [accessed 28 April 2015]).

Vervolgens gaan we nader in op de 58ste scène in *B*, waarbij we eveneens de verschillen ten opzichte van de 58ste scène in *G* expliciet aanstippen. Met het eerste vers van scène 58 in *B* lijkt de verteller aan te geven dat onmiddellijk na de primaire uiterlijke en innerlijke reacties van de hertogin [*B* 784-790] enkele specifieke gedachten haar te binnen springen: *Si peinsde in haer herte saen (...) [B 791]*.²⁷⁷ Het bijwoord *saen* [*B* 791] zou in dat verband kunnen wijzen op het impulsieve karakter van die gedachten: de hertogin zal op basis van de door de hertog verschaft informatie immers op een tamelijk impulsieve manier conclusies trekken (cf. *infra*).²⁷⁸ Daarop krijgen we de concrete gedachten van de hertogin in de vorm van een *monologue intérieur* voorgeschoteld [*B* 792-797].²⁷⁹ In die interne monoloog zien we allereerst hoe de hertogin de twee redenen waarom ze zich smadelijk bejegend voelt [*B* 787-789],²⁸⁰ expliciet causaal met elkaar in verband brengt. Ze stelt immers dat de ridder haar om de burggravin van Vergi afgewezen heeft [*B* 792-793].

Door de opvallende vooropplaatsing van het zinsdeel '(...) om die vrouwe van Vergi (...)’ [*B* 792] krijgt de lezer reeds een sterk vermoeden dat de hertogin haar haatgevoelens in het vervolg niet langer op de ridder, maar in de plaats daarvan op de burggravin zal richten. Dat wordt later ook bevestigd door de voornaamwoorden *haer* [*B* 796] en *Si* [*B* 797], die –

²⁷⁷ Daarbij dienen we op te merken dat het voor een middeleeuwer hoogstwaarschijnlijk niet gek was dat de hertogin (...) *peinsde in haer herte (...) [B 791]*. Terwijl we heden ten dage het hart enkel met emotie en gevoel verbinden, kon het Middelnederlandse woord *herte* in de figuurlijke opvatting niet enkel als zetel der emoties van liefde en genegenheid fungeren, maar ook als uitdrukking van het denkvermogen (zie ‘HERTE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=16984&citaatcompleet=van%20herten>> [accessed 22 April 2015]).

²⁷⁸ ‘SAEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=47882&lemma=saen>> [accessed 2 May 2015]. We dienen echter in ons achterhoofd te houden dat *saen* [*B* 791] fungeert als tweede lid van het rijmpaar *ghedaen* [*B* 790] – *saen* [*B* 791] en dat er dus sprake kan zijn van rijmdwang.

²⁷⁹ Vergelijk in dat verband de *monologue intérieur* van de burggravin eerder in het verhaal [*B* 375-392]. Dat het in scène 58 daadwerkelijk om een *monologue intérieur* gaat, kunnen we afleiden uit de persoonlijke voornaamwoorden van de eerste persoon (*mi* [*B* 793], *ic* [*B* 794] en *Ic* [*B* 796]) enerzijds en uit de uitdrukkingen *Si peinsde in haer herte (...) [B 791]* en *Dit peinsde se in haren sinne (...) [B 798]* anderzijds. Aldus blijkt immers dat de woorden van de hertogin niet door de verteller worden weergegeven (in dat geval zouden we immers het persoonlijke voornaamwoord van de derde persoon enkelvoud verwachten) en dat er dus van een soort directe rede sprake is enerzijds en dat de hertogin niet tegen een andere persoon maar integendeel tegen zichzelf praat anderzijds.

²⁸⁰ Die twee redenen zijn de volgende: enerzijds het feit dat de ridder iemand van lagere stand dan de hertogin zelf bemint [*B* 787-788] en anderzijds het feit dat de ridder de hertogin afgewezen heeft [*B* 788]. Het nevenschikkende voegwoord *Ende* [*B* 788] lijkt in dat verband de gelijkwaardigheid van beide elementen te beklemtonen. Hoewel men ook reeds in *B* 787-788 een causale relatie tussen beide redenen zou kunnen impliceren, wordt dat verband in die verzen alleszins niet geëxpliciteerd.

afgaande op de context – ondubbelzinnig naar de burggravin verwijzen.²⁸¹ Ook in *G* zagen we dat de haat van de hertogin zich van de ridder naar de burggravin verplaatste. Maar terwijl in *B* vrij snel duidelijk is dat de hertogin haar pijlen in het vervolg op de burggravin zal richten (cf. *supra*), wordt de lezer van *G* vrij lang in het ongewisse gelaten over de precieze persoon die de hertogin *mict te nidene* [*G* 452].

Om dat uiteindelijk te weten te komen, moet de lezer van *G* zich eerst met behulp van zijn voorkennis en de context door het kluwen van bijzinnen, personageomschrijvingen en voornaamwoorden in de derde persoon vrouwelijk enkelvoud worstelen [*G* 453-456].²⁸² Pas dan wordt duidelijk dat degene die door de ridder wordt gemind, namelijk de burggravin, het nieuwe object van de haat van de hertogin is. In *G* wordt op die manier een grotere inbreng van de lezer verwacht dan in *B*, aangezien de lezer van *G* actief aan het werk moet gaan om de puzzel op te lossen. Daardoor wordt de lezer van *G* gedwongen alle voorgaande gebeurtenissen nogmaals netjes in zijn hoofd op een rijtje te zetten. De lezer van *B* daarentegen krijgt alles simpelweg voorgekauwd op een bordje gepresenteerd. Het gevolg daarvan is echter dat de lezer van *B* minder geprikkeld wordt om mee te denken dan de lezer van *G*, waardoor hij zich vermoedelijk ook minder zal inleven en minder empathie zal gewaarworden.

Ook is het interessant om even te blijven stilstaan bij de precieze beweegredenen van de hertogin om ineens de burggravin te haten. We lazen in *G* dat de hertogin de burggravin haatte omdat de burggravin wel degelijk bemind werd door de ridder, terwijl de hertogin door hem afgewezen werd [*G* 453-456]. Aldus trad de afgunst – samen met de gekrenkte trots – van de hertogin sterk en duidelijk op de voorgrond. De hertogin van *B* geeft echter niet zozeer de indruk de burggravin als haar gedoodverfde concurrente op liefdesvlak te beschouwen en haar te haten omdat de burggravin haar geliefde zou hebben ingepikt: ze gaat immers niet meer expliciet in op de liefdesrelatie tussen de ridder en de burggravin, zoals in *G* wel gebeurde [*G* 454].

Veeleer lijkt de hertogin van *B* de burggravin te zien als de persoon die ervoor gezorgd heeft dat zij versmaad en aldus in haar eergevoel gekrenkt werd. Aldus wekt de hertogin van

²⁸¹ Aan de hertogin wordt immers gerefereerd in de eerste persoon enkelvoud en verder zijn er (nog) geen andere vrouwen in het verhaal om aan te refereren. Later zullen wel vele vrouwen naar het hof van de hertog en de hertogin komen (cf. *infra*), maar er worden geen individuen uitgelicht. Daardoor zou ook naar hen niet met een voornaamwoord in het enkelvoud verwezen worden.

²⁸² *Scilicet haer* [*G* 451], *soe* [*G* 452], *soe* [*G* 453], *soe* [*G* 454], *haer* [*G* 455] en *haer* [*G* 456]. Uiteindelijk verwijst enkel *soe* in *G* 454 naar de burggravin, terwijl die plotse en essentiële omwisseling van referent in feite niet woordelijk aangegeven wordt.

B de indruk dat het haar in hoofdzaak om haar gekrenkte trots en niet om de misgelopen liefdesrelatie met de ridder te doen is. Hoewel de verteller eerder in *B* wel expliciet zei dat de hertogin jaloezie gewaarwerd [*B* 785-786], lijkt de hertogin die jaloezie in haar *monologue intérieur* te verdoezelen en aldus zichzelf voor te liegen. Mogelijk zou ze niet aan zichzelf willen toegeven dat ze eigenlijk wil hebben wat de burggravin heeft, aangezien ze zich dan een zwakke, afhankelijke positie zou toekennen.

De hertogin blijkt dus niet alleen anderen in hun gezicht te beliegen en te bedriegen, maar haar ware beweegredenen ook niet tegenover zichzelf te kunnen toegeven, waardoor ze erg immatuur overkomt. Juist het feit dat de hertogin van *B* zozeer op haar gekrenkte trots gefocust is, zou ook kunnen verklaren waarom de hertogin er meteen aan denkt om als gepaste tegenreactie de burggravin op haar beurt te schande te maken (cf. *infra*). Aldus lijkt de hertogin het principe van oog om oog, tand om tand te huldigen (cf. *infra*). Verder lijkt de hertogin van *B* door haar stellige uiting ‘*Ja, om die vrouwe van Vergi, // Soe heeft hi versmaet mi (...)*’ [*B* 792-793] uit te sluiten dat haar afwijzing door de ridder mogelijk nog een andere reden zou kunnen hebben dan de tussenkomst van de burggravin. Op die manier kan ze de burggravin tot absolute zondebok aanstellen en zichzelf van alle schuld schoonwassen. Aldus laat de hertogin van *B* de indruk na erg zelfingenomen, ijdel en kortzichtig te zijn.

Vervolgens lezen we dat de hertogin, als ze tenminste pinksterdag in goede gezondheid kan beleven, van plan is de burggravin een straf toe te dienen, waardoor de burggravin te schande zal worden gemaakt [*B* 794-797].²⁸³ Met het tegenstellende voegwoord *Maer* [*B* 794] – dat door zijn positie op de eerste plaats van het vers extra benadrukt wordt – lijkt de hertogin een duidelijk contrast te willen stellen tussen haar vroegere passieve houding, waarbij ze verzonk in zelfmedelijden zonder blijk te geven van enige ondernemingsdrang [*B* 785-793],²⁸⁴ en haar toekomstige actieve houding [vanaf *B* 794]. De hertogin van *G* doorgaat niet zulk een plotse ommekeer, aangezien ze in scène 57 met de keuze voor het woord *despijt* [*G* 446] reeds de indruk leek te geven op wraak belust te zijn en in scène 58 door haar regelmatig opkomende impulsen en opnieuw afremmende overwegingen sluimerend actief

²⁸³ ‘LESSE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=25807&lemma=lesse&citaatcomplete=lesen>> [accessed 29 April 2015].

²⁸⁴ Die passieve houding wordt ook in de syntaxis weerspiegeld. Zo treedt de hertogin in de passage *B* 785-793 vier keer als object op (*haer* [*B* 788], *haer* [*B* 789], *haer* [*B* 790], *mi* [*B* 793]) en slechts twee keer als subject (*(dat)se* [*B* 785] en *Si* [*B* 791]). De twee keer dat de hertogin als subject optreedt, is bovendien niet in een context waarin de hertogin werkelijk actief handelend naar voren komt, maar slechts in een context van gewaarwording (*(...) groten nijt // Hadde in haer herte binnen (...)*) [*B* 785-786]) en in een context van beschouwing (*(...) peinsde in haer herte (...)*) [*B* 791]).

(‘op stand-by’) leek te blijven [G 451-487] vooraleer daadwerkelijk zichtbaar actief op te treden [G 488-490]. Aldus wordt de hertogin van *B* opnieuw impulsiever voorgesteld dan de hertogin van *G*.

Ook valt het op dat de hertogin van *B* vrij snel na ’s hertogs onthulling [B 770-779] en alleszins reeds voor pinksterdag [B 806] heeft bepaald dat ze de burggravin op pinksterdag zal benaderen. Daarbij lijkt ze zich in eerste instantie überhaupt niet te bekommeren om praktische overwegingen als de gepaste tijd en de geschikte gelegenheid (cf. *infra*). Het enige wat haar nog lijkt te kunnen weerhouden van de uitvoering van haar plan is de mogelijkheid dat ze pinksterdag niet in goede gezondheid kan beleven [B 794-795]. De hertogin van *G* daarentegen legt op voorhand überhaupt geen tijdstip vast en stelt zich in grote mate afhankelijk van een geschikte gelegenheid [G 458-459]. Ook verschilt in beide vertalingen de instelling van de hertogin waarmee ze de burggravin van plan is te benaderen. In *B* neemt de hertogin zich immers voor de burggravin een straf toe te dienen, waardoor ze te schande zal worden gemaakt [B 796-797]. Op die manier komt ze erg wreed, kwaadaardig en wraakzuchtig over. Ook heeft ze een heel duidelijk doel voor ogen: ze wil de burggravin te schande maken.

In *G* daarentegen lijkt de hertogin nog niet zo’n duidelijk beeld te hebben van wat ze precies wil bereiken, maar weet ze wel al duidelijk wat ze concreet zal doen. We lezen immers dat de hertogin, als ze de tijd en de gelegenheid vindt om de burggravin te spreken [G 458-459], de burggravin zal zeggen wat ze van de hertog te horen heeft gekregen [G 460-461]. Welk doel ze daarmee precies voor ogen heeft, wordt in *G* niet expliciet verwoord. Aldus blijkt dat de hertogin van *B* en de hertogin van *G* complementair zijn betreffende datgene wat ze al wel en wat ze nog niet op voorhand over hun toekomstige wraak prijsgeven. De hertogin van *B* legt immers wel expliciet op voorhand reeds een tijdstip vast en geeft ook duidelijk te kennen wat ze wil bereiken, maar lijkt niet verder stil te staan bij de manier waarop ze concreet te werk zal gaan om haar doel te bereiken. De hertogin van *G* daarentegen legt op voorhand geen tijdstip vast en formuleert niet expliciet wat ze wil bereiken, maar geeft wel een duidelijk beeld van wat ze concreet zal doen.

Het feit dat iets niet expliciet aan bod komt, sluit echter niet uit dat het wel impliciet uit de tekst kan blijken. Zo lijken in *G* de voortdurend terugkomende overwegingen wat betreft de geschikte gelegenheid en het geschikte moment te suggereren dat de hertogin wel degelijk een doel voor ogen heeft. De hertogin lijkt immers juist om die onuitgesproken doelstelling zo doeltreffend mogelijk te kunnen uitvoeren, de geschikte omstandigheden af te

wachten (cf. *supra*). Diezelfde vlieger gaat echter niet op in het geval van het op voorhand vastgelegde tijdstip. De hertogin van *G* beslist immers in geen geval op voorhand om de burggravin bij Pinksteren te benaderen, zoals in *B* wel gebeurt. Dat is en blijft met andere woorden een groot verschil tussen *G* en *B*. De hertogin van *B* blijkt zich dus in ieder geval meer op voorhand vast te bijten in die specifieke datum, waardoor ze haar handelen in mindere mate lijkt te laten afhangen van de gepast geachte tijd en gelegenheid en aldus ook minder tactvol lijkt te handelen dan de hertogin van *G*.

De vraag of we mogen impliceren dat de hertogin van *B* reeds heeft nagedacht over de manier waarop ze concreet te werk zal gaan om haar doel te bereiken, is moeilijker te beantwoorden. Om dat uit te maken, dienen we rekening te houden met een passage later in het verhaal van *B*:

Maer grote pine doet haer verdrach,
Datse haer niet segghen en mach
Dat si wel sere begheert
Tonteckene te haer weert. [*B* 818-821]

Uit bovenstaande passage lijken we te mogen opmaken dat de hertogin (weliswaar met hartzeer) verdraagt dat ze de burggravin niet mag zeggen wat ze eigenlijk zeer graag zou willen zeggen. Met andere woorden: ze houdt zich aan haar belofte van absolute geheimhouding [*B* 764 en *B* 784]. Met die informatie in het achterhoofd kunnen we opnieuw kijken naar het geformuleerde voornemen en de beoogde doelstelling van de hertogin voorafgaand aan pinksterdag: ‘(...) *Ic sal haer ene lesse lesen, // Si salder af bescaemt wesen*’ [*B* 796-797].

In eerste instantie zouden we ertoe geneigd kunnen zijn om aan te nemen dat de hertogin wel degelijk reeds een concreet plan in haar hoofd heeft. Het meest voor de hand liggende scenario in dat verband lijkt dan te zijn dat de hertogin van plan is de burggravin te schande te maken door de burggravin in het openbaar over haar affaire met de ridder aan te spreken. Zo zou de uitdrukking ‘*ene lesse lesen*’ [*B* 796] reeds kunnen suggereren dat de hertogin van plan is de burggravin met woorden een straf toe te dienen.²⁸⁵ Bovendien vraagt

²⁸⁵ In dat verband dienen we op te merken dat de uitdrukking ‘*ene lesse lesen*’ [*B* 796] in de betreffende context op de eerste plaats metaforisch lijkt te moeten worden geïnterpreteerd, waardoor de bovengenoemde suggestie zeker niet dwingend is.

de vermelding van een straf doorgaans om de vermelding van de reden voor die straf. Verder kunnen we erop wijzen dat de wraakgevoelens van de hertogin door het geheim van de ridder en de burggravin werden aangewakkerd. Aldus lijkt de wraak van de hertogin fundamenteel met het geheim van de ridder en de burggravin samen te hangen. Daarenboven bevat dat geheim erg veel potentieel om wraak te nemen, waardoor de cirkel rond lijkt te zijn.

Echter, dan zouden we moeten aannemen dat de hertogin er reeds in haar *monologue intérieur* van uitgaat dat ze het geheim van de ridder en de burggravin zal openbaren, waardoor ze haar beloften aan de hertog zou verbreken en haar eigen dood zou bewerkstelligen. Die aanname zou in tegenspraak zijn met de hierboven geciteerde verzen *B* 818-821, aangezien de hertogin zich daar wel degelijk laat tegenhouden door haar beloften van absolute geheimhouding. Die plotselinge *switch* lijkt niet te kunnen worden gemotiveerd door verhaalinterne elementen. De context biedt immers geen aanknopingspunten waarmee de frappante omwisseling van mentaliteit bij de hertogin in een zinvolle interpretatie zou kunnen worden gegoten. Evenmin zou die discrepantie verklaard kunnen worden door het feit dat de dichter van *B* eerst iets zou hebben gewijzigd aan de verhaallijn van *F* door het aspect van het op voorhand plannen in te voegen [*B* 794-797] en vervolgens een inconsequentie in de tekst zou hebben laten sluipen door de verhaallijn van *F* toch opnieuw te volgen. Noch in *F* (A) noch in *G* zien we immers dat de hertogin enigszins bij zichzelf overweegt om effectief te zwijgen,²⁸⁶ laat staan dat ze zichzelf hartzeer zou bezorgen door zich op te leggen het spreekverbod van de hertog in acht te nemen. Integendeel blijkt zowel in *F* (A) als in *G* meermaals de vaste overtuiging van de hertogin om aan de burggravin te laten blijken dat ze weet heeft van haar affaire met de ridder.²⁸⁷

Hoewel de mogelijkheid blijft bestaan dat de dichter van *B* een inconsequentie in zijn tekst heeft laten sluipen, lijken er nog twee andere opties over te blijven. De eerste optie is dat *B* fundamenteel verkeerd gelezen wordt. De dichter van *B* zou dan wel degelijk een consequente voorstelling van zaken in zijn hoofd kunnen hebben gehad waarbij de hertogin effectief op voorhand reeds beseft dat ze haar belofte aan de hertog zal moeten breken. Daarbij zouden we in het bijzonder de interpretatie van *B* 818 in twijfel kunnen trekken. Het hoge aantal verschillende interpretaties dat voor *B* 818 reeds is geboden, wijst erop dat dat

²⁸⁶ Daarbij denken we niet aan de uitingen van de hertogin tegenover de hertog, waarin ze wel degelijk doet uitschijnen dat ze van plan is te zwijgen. Er wordt immers zowel in *F* (A) als in *G* voldoende duidelijk gemaakt dat het voorkomen en de woorden van de hertogin hemelsbreed verschillen van de ware gevoelens, gedachten en intentie van de hertogin.

²⁸⁷ Voor *F*(A) denken we daarbij specifiek aan *F* (A) 662-663 en *F* (A) 672-674. Voor *G* denken we daarbij specifiek aan *G* 451-452 en *G* 460-462.

vers voor discussie vatbaar is.²⁸⁸ Wanneer we rekening houden met de context enerzijds en met de informatie onder het lemma *verdrach* in het *MNW* anderzijds,²⁸⁹ lijkt het voorstel van Jansen-Sieben echter wel degelijk goed te passen.

De tweede optie is dat er geen inconsequentie in de tekst is omdat we zouden kunnen veronderstellen dat de hertogin pas op pinksterdag zelf (ten laatste in de verzen *B* 831-834) besluit haar belofte ten opzichte van haar echtgenoot te breken. Dat zou betekenen dat de hertogin bij de formulering van haar voornemen en haar doelstelling voor pinksterdag [*B* 796-797] nog niet voorzag dat ze de belofte aan haar echtgenoot zou moeten breken. De meest logische verklaring daarvoor zou zijn dat de hertogin zozeer opgaat in haar uiteindelijke doel (*scilicet* de burggravin te schande maken) dat ze niet verder stilstaat bij de manier waarop ze dat doel precies zou kunnen bereiken. Op die manier zou de hertogin de indruk nalaten erg impulsief en ongestructureerd te zijn: ze zou in die interpretatie immers helemaal ingenomen worden door haar wraaklustige en sadistische ideeën om de burggravin zo veel mogelijk leed te berokkenen, zonder verder na te denken over de manier waarop ze precies te werk zal gaan. Aangezien dat de enige interpretatie is waarmee we niet in een doodlopend straatje terechtkomen, zullen we die verder uitwerken.

Hoewel de hertogin van *B* aldus *in haren sinne* [*B* 798] de schuld voor haar versmading door de ridder op de burggravin schoof [*B* 792-793] en eveneens plannen smeedde om wraak op de burggravin te nemen [*B* 794-797],²⁹⁰ hield ze dat goed verborgen [*B* 798-799]. Op die manier wordt nogmaals dik in de verf gezet dat de hertogin erg goed in staat is een masker op te zetten om haar ware gevoelens en gedachten niet te laten blijken.²⁹¹ In *G* wordt weliswaar niet expliciet gezegd dat de hertogin tijdens de periode voorafgaand aan de pinksterdag [*G* 451-463] haar wraakgedachten verborgen houdt, maar is het wel gerechtvaardigd om te veronderstellen dat ook de hertogin van *G* niet laat blijken dat ze van plan is de burggravin aan te spreken over datgene wat de hertog haar verteld heeft [*G* 460-

²⁸⁸ Jansen-Sieben merkt in verband met *B* 818 het volgende op: ‘Verdam (Mnl. W. 8, 1637) leest vragenderwijs: *grote pine* (acc.) *doet* (d.i. doet ‘t) *haer ende verdrach* (leed, smart); ook De Vooyts. Men kan het ook zo opvatten: *verdrach*: het uitstel (d.i. het wachten) doet haar *grote pine*. De Keyser vat *verdrach* op als ‘hare verbintenis (van te zwijgen)’; ook Van Mierlo. Maar *verdrach* betekent ook ‘het verdragen’: Veel hartzeer berokkende haar het moeten verdragen dat zij haar (de borchgravinne) niet...’ (zie Jansen-Sieben 1985, p. 53).

²⁸⁹ ‘VERDRACH - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=62524&citaatcompleet=verdrach>> [accessed 2 May 2015].

²⁹⁰ Merk daarbij op dat (...) *peinsde se in haren sinne* (...) [*B* 798] een variatie is op het bovenstaande *Si peinsde in haer herte* (...) [*B* 791].

²⁹¹ Vergelijk in dat verband *B* 785.

462]. Vervolgens lijkt de verteller van *B* een verklaring te willen bieden voor de keuze van de hertogin om haar plan precies op pinksterdag te laten doorgaan [*B* 800-805].²⁹² Tijdens Pinksteren, dat voor de deur stond, zou de hertog namelijk een hofdag houden [*B* 800-801]. Ter gelegenheid daarvan ontbood de hertog alle vrouwen en jonkvrouwen van het land [*B* 802-804]. Het was immers zijn gewoonte om zo te handelen [*B* 805].

Omdat de hertog elk jaar te Pinksteren een dergelijke hofdag leek te houden met alle (jonk)vrouwen van het land – dus ook de burggravin – en omdat Pinksteren op de koop toe ook nog eens nabij was, is het begrijpelijk waarom het de hertogin direct te binnen schoot om juist dan haar plan in werking te laten treden [*B* 794-797]. Aldus wordt de hertogin van *B* geportretteerd als een uitgekookte, vooruitziende vrouw die goed op de hoogte is van de gewoontes aan het hof en daar dan ook handig op inspeelt. In *G* daarentegen lijkt door de constructie (...) *t cam tenen chincse, // Dattie hertoge hilt vul hof (...)* [*G* 464-465] te worden gesuggereerd dat het eerder toevallig en op het laatste moment was dat de hertog besloot om te Pinksteren een hofdag te houden.²⁹³ Daardoor krijgen we de indruk dat het leven aan het hof in *G* minder gestructureerd en in mindere mate op voorhand vastgelegd is dan in *B*. In dat verband schijnt het ons eveneens toe dat de hertog van *G*, door zijn hofdagen naar believen uit te kiezen, in grotere mate zijn macht als leenheer doet gelden dan de hertog van *B*, die zijn hofdagen simpelweg laat plaatsvinden op de dagen die door de gewoonte worden voorgeschreven. Op die manier lijkt de hertog in *G* opnieuw actiever voor de dag te komen dan de hertog in *B*.

Vervolgens lezen we dat de burggravin, die de ridder beminde, de eerste was [*B* 806-807]. In welk opzicht ze precies *Dierste was* [*B* 806] wordt niet nader gespecificeerd. Echter, enerzijds afgaande op de context en anderzijds op de plusminus parallelle passage van *G* (...) *Ende omme sire nichten, diere woonde bi, // Die casteleine van Vergi* [*G* 469-470]), lijkt de meest logische optie dat de burggravin van *B* de eerste was die ontboden werd [*B* 802-804], hoogstwaarschijnlijk omdat ze van alle genodigden het dichtstbij woonde. Zij kwam daarop blijmoedig naar het hof, naar verluidt omdat ze mooi en rijk was [*B* 808-809]. Het is

²⁹² De verteller zou die verklaring in theorie vanuit zijn alwetende perspectief of met de hertogin als focalisator kunnen geven. Aangezien er in de passage *B* 800-805 echter geen aanwijzingen worden gegeven om focalisatie door de hertogin aan te nemen, zijn we er eerder toe geneigd om te veronderstellen dat de verteller een verklaring geeft vanuit zijn alwetende perspectief. Na *B* 799 lijkt de hertogin *de facto* pas vanaf *B* 811 opnieuw als focalisator op te treden (cf. *infra*).

²⁹³ De hertog zou dan op pinksterdag eerder onverwacht en op het laatste moment een hofdag hebben afgekondigd om eer en lof te ontvangen, waarbij hij diezelfde dag nog boden uitzond om de gasten uit te nodigen [*G* 464-470]. Hoewel dat vanuit praktisch perspectief vrij omslachtig toeschijnt, zou de hertog er als leenheer wel toe in staat zijn iets dergelijks te doen.

opvallend dat haar blijdschap op die manier geduid wordt, zeker indien we – zoals *blidelike* [B 808] lijkt te suggereren – de burggravin als focalisator veronderstellen.²⁹⁴ Te meer aangezien een vers ervoor van de burggravin gezegd wordt dat ze (...) *ten ridder droech minne* [B 807], zouden we eerder verwachten dat ze blij zou zijn om haar geliefde op de hofdag te zien, ook al mogen de geliefden niets laten merken van datgene wat er tussen hen gaande is en moeten ze hun kleren voor een keer aanhouden.

De ridder van *B* echter lijkt geen actief aandeel te hebben in de blijdschap van de burggravin: zij lijkt zich enkel te verblijden in vergangelijke zaken als rijkdom en schoonheid. Op die manier laat de burggravin van *B* niet enkel de indruk na dat ze erg oppervlakkig is en niet weet wat echt belangrijk is, maar wordt ook aan de kans voorbijgegaan om de liefde tussen de burggravin en de ridder voor te stellen als iets dat ver boven het seksuele genot uitstijgt. Nu krijgen we immers de indruk dat de burggravin de ridder weliswaar op haar manier bemint – wat dat voor de verteller respectievelijk voor de burggravin ook precies moge betekenen – maar dat die liefde uiteindelijk niet zo diep gaat. Als de burggravin en de ridder niet intiem kunnen zijn – zoals op de hofdag het geval is –, lijkt de burggravin er zich ook niet in te verblijden om haar geliefde simpelweg te zien en dichtbij hem te zijn. In *G* wordt überhaupt niets gezegd over de omstandigheden waarin de burggravin ontboden werd en naar het hof gekomen is.

Daarna lezen we dat de burggravin aan het hof aankwam en dat het gemoed van de hertogin ontstak toen ze de burggravin waarnam, aangezien ze diegene zag die ze het meest haatte [B 810-814].²⁹⁵ Desondanks heeft de hertogin de burggravin het meest uiterlijke eer

²⁹⁴ ‘BLIDELIKE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=04633&lemma=blideli ke>> [accessed 1 May 2015].

²⁹⁵ *Maer* [B 810] lijkt in het onderhavige geval geen tegenstelling uit te drukken tussen datgene wat eraan voorafgaat en datgene wat erop volgt. Welke functie *Maer* [B 810] – dat door zijn positie op de eerste plaats van het vers extra benadrukt wordt – dan uitoefent, kunnen we achterhalen door een beroep te doen op dat wat Caroline Kroon in haar grammatica schreef over de samenhang van een Latijnse tekst (zie Kroon 2007, pp. 137-156). Net zoals soms bij het Latijnse *sed* gebeurt, lijkt de semantische (*in casu* tegenstellende) waarde van *Maer* [B 810] te zijn afgezwakt en lijkt *Maer* [B 810] een tekststructurende functie te hebben op een globaal tekstniveau (*id est* tussen ruimere teksteenheden dan simpelweg tussen zinnen) (zie Kroon 2007, p. 142). Analoog aan het Latijnse *sed* zou *Maer* [B 810] dan een (relatief grote) breuk in de voortgang van het verhaal kunnen aanduiden (zie Kroon 2007, p. 148). De breuk die we in *B* zouden kunnen herkennen, bestaat erin dat in *B* 811-814 opnieuw door de ogen van de hertogin naar de gebeurtenissen wordt gekeken en de hertogin dus opnieuw als focalisator optreedt, terwijl dat in de teksteenheden *B* 806-809 (en wellicht ook *B* 800-805) niet het geval was (cf. *supra*). De mededeling dat de burggravin aan het hof kwam [B 810] vooraleer de hertogin de burggravin zag [B 811] lijkt simpelweg een explicitering te zijn. Zowel in *F* (A) als in *G* lezen we immers respectievelijk *Et quant la ducesse la vit (...) [F* (A) 683] en *Ende alse*

bewezen en heeft ze de burggravin het best bejegend van alle vrouwen die nog op de hofdag aanwezig waren [B 815-817].²⁹⁶ Op die manier treedt de hertogin – net als in *G* [G 471-476 en G 482-483] – naar voren als een gastvrouw die haar gasten een voor een begroet. Verder wekt de hertogin van *B* de indruk een enorme haat te koesteren tegen de burggravin en louter door haar aanblik enorm te kunnen worden opgefokt. Tegelijk wordt nogmaals onderstreept hoe goed de hertogin een masker kan opzetten, waarbij ze haar ware gedachten en gevoelens verbergt achter zeer tegemoetkomend gedrag. We zouden ons echter de vraag kunnen stellen waarom de hertogin er niet meteen toe overgaat de burggravin ‘*ene lesse*’ [B 796] te lezen: eerder leek immers alleen het gebrek aan een goede gezondheid nog ervoor te kunnen zorgen dat de hertogin haar plan niet zou uitvoeren [B 794-797].

Niets wijst erop dat de hertogin geen goede gezondheid zou bezitten en ze werd in het voorafgaande ook niet – zoals wel gebeurt in *G* – voorgesteld als iemand die groot belang hecht aan het gepaste moment en de geschikte gelegenheid, maar toch stelt de hertogin haar wraakplan uit door haar haat te verbergen achter een welwillend masker [B 815-817]. Aangezien in *G* voor de geveinsd vriendelijke ontvangst [G 473 en G 475-476] reeds meermaals gezegd werd dat de hertogin het belangrijk acht om de burggravin op de gepaste gelegenheid en het geschikte moment aan te spreken [G 458-459 en G 463], kan de lezer reeds vermoeden bij de ontvangst dat de hertogin het simpelweg nog niet zegt omdat ze aanvoelt dat het niet het gepaste ogenblik is. In *B* is de lezer daarentegen überhaupt niet voorbereid, waardoor hij zich meteen afvraagt waarom de hertogin de confrontatie nog langer uitstelt. Die specifieke ontvangst is in *B* met andere woorden slechter ingebed dan in *G*, waardoor we de indruk krijgen dat de dichter van *B* in die passage opnieuw simpelweg *F* heeft gevolgd zonder daarbij te kijken of het in overeenstemming is met de verhaalcontext

dhertoginne sach (...) [G 471] zonder eerst een vermelding van de aankomst van de burggravin aan het hof. Bij *F* (A) en *G* dient dan simpelweg te worden geïmpliceerd dat de burggravin eerst aan het hof aankwam alvorens ze door de hertogin gezien kon worden. Door die wijziging van de dichter van *B* komt de door *Maer* [B 810] aangegeven breuk tussen de burggravin als focalisator enerzijds [B 806-809] en de hertogin als focalisator anderzijds [B 811-814] minder sterk over, aangezien de verteller eerst nog vanuit zijn alwetende positie expliciteert dat de burggravin aan het hof aankwam [B 810]. Aldus lijkt de dichter van *B* andermaal keuzes te hebben gemaakt die elkaar enigszins tegenwerken. Voor de betekenis van *onstac* [B 812], zie ‘ONTSTEKEN - MNW (Middelnerlandsch Woordenboek)’

<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=37994&lemma=ontsteken>> [accessed 1 May 2015]. Verder kunnen we opmerken dat ook *Want* [B 813] een speciale nadruk ontvangt door zijn positie aan het begin van het vers.

²⁹⁶ De tegenstellende waarde van *Nochtan* [B 815] wordt extra benadrukt door zijn positie op de eerste plaats van het vers.

van *B*. Het vervolg werd wel degelijk van twee redenen voorzien,²⁹⁷ maar het voorafgaande werd niet aangepast om de vriendelijke ontvangst van de burggravin door de hertogin in de verhaalcontext van *B* in te bedden.

Verder kunnen we nog enkele frappante verschillen opmerken tussen beide vertalingen. Zo lezen we in *B* dat de hertogin de burggravin *alder meest* [*B* 814] haat, terwijl de hertogin in *G* de burggravin *utermaten* [*G* 747] haat. De burggravin van *B* blijkt met andere woorden plotsklaps gebombardeerd te zijn tot aartsvijand nummer een van de hertogin, terwijl in *G* niet meer wordt gezegd dan dat de hertogin de burggravin zeer intens haat. Aldus lijkt de hertogin van *B* haar haatgevoelens in hogere mate op de spits te drijven en meer te laten doorwegen dan de hertogin van *G*. Ook laat de hertogin van *B* meer dan de hertogin van *G* de indruk na een irrationele *drama queen* te zijn. Ze maakt immers een persoon die haar *de facto* niet eens iets misdaan heeft, plotsklaps tot haar grootst mogelijke vijand. Ondanks die immense haat heeft de hertogin van *B* de burggravin (...) *meest ghefeest, // Ende ghetoeent scoen ghelaet* (...) [*B* 815-816]. Daarbij springt het in het oog dat in *B* opnieuw met de overtreffende trap gesproken wordt, terwijl in *G* de stellende trap ((...) *soe conste haer wel gelaten* (...) [*B* 473]) en de vergrotende trap (*Soe togede haer beiter gelaet* (...) [*B* 475]) gebruikt worden. Aldus lijkt de hertogin van *B* veel meer dan de hertogin van *G* de uitersten op te zoeken: bij de hertogin van *B* lijkt alles zwart of wit te zijn, maar nooit grijs. Daardoor laat de hertogin van *B* bij de lezer in hogere mate een overdreven en weinig authentieke indruk na dan de hertogin van *G*.

Verder valt het op dat in *B* gesproken wordt van een *scoen ghelaet* [*B* 816], terwijl het in *B* gaat over een *beiter gelaet* [*G* 475]: door het adjectief *scoen* [*B* 816] lijkt des te meer te worden onderstreept dat de hertogin enkel en alleen haar oppervlakkige, uiterlijke voorkomen aanpast. Aldus geeft de hertogin van *B* opnieuw een nog minder authentieke indruk dan de hertogin van *G*. Ten slotte kunnen we opmerken dat de bejegening van de burggravin door de hertogin in *B* [*B* 815-816] vergeleken wordt met de bejegening van de overige aanwezige vrouwen door de hertogin ((...) *Dan enegher vrouwen die daer staet* [*B* 817]), terwijl de bejegening van de burggravin door de hertogin in *G* [*G* 475] vergeleken wordt met eerdere bejegeningen van de burggravin door de hertogin ((...) *Dan noit te voren* (...) [*G* 476]). Aldus

²⁹⁷ Uit wat volgt kunnen we retrospectief wel twee redenen puren voor het feit dat de hertogin bij de ontvangst nog niet haar mond opentrekt tegen de burggravin: enerzijds lijkt de hertogin nog te worden tegengehouden door haar belofte aan de hertog om te zwijgen over het geheim van de ridder en de burggravin [*B* 818-821] en anderzijds lijkt ze plotseling toch belang te hechten aan de goede gelegenheid en het gepaste tijdstip [*B* 831-832].

laat de hertogin van *B* de indruk na veel onsubtieler te werk te gaan dan de hertogin van *G*, aangezien de kans dat de burggravin zelf en de andere aanwezigen doorhebben dat de hertogin de burggravin speciaal behandelt en er dus iets aan de hand is, in *B* groter lijkt te zijn dan in *G*.²⁹⁸

Vervolgens lezen we dat het de hertogin echter veel hartzeer berokkent om te moeten verdragen dat ze datgene wat ze zeer graag aan de burggravin zou mededelen, niet tegen haar mag zeggen [*B* 818-821].²⁹⁹ Door het tegenstellende voegwoord *Maer* [*B* 818] – dat door zijn positie op de eerste plaats van het vers extra beklemtoond wordt – duidt de verteller vermoedelijk het contrast aan tussen het uiterlijke gedrag van de hertogin [*B* 815-817] en haar onderliggende gedachten en gevoelens [*B* 818-821]: de hertogin weet haar haatgevoelens weliswaar te maskeren door de burggravin in hoge mate uiterlijke eer te bewijzen en door haar erg welwillend te bejegenen, maar dat neemt niet weg dat het de hertogin enorm zwaar valt om zich erbij neer te leggen dat ze datgene wat ze zo graag zou willen zeggen, niet mag zeggen.

Het is frappant dat de hertogin van *B* zich – ondanks de *grote pine* [*B* 818] die ze erdoor ondervindt – klaarblijkelijk voor een tijd effectief laat afremmen door het verbod van

²⁹⁸ In *G* weten we niet of andere mensen überhaupt kunnen waarnemen dat de hertogin de burggravin beter bejegt dan ooit tevoren. Gesteld dat er in *G* wel degelijk andere vrouwen bij zouden staan terwijl de hertogin de burggravin beter bejegt dan ooit tevoren, zouden die andere vrouwen ook moeten weten hoe de burggravin vorige keren door de hertogin bejegt werd om het verschil te kunnen opmerken. Daarvoor zouden ze er dus ook vorige keren bij moeten zijn geweest, zouden ze – als ze er al überhaupt bij waren – oplettend moeten zijn geweest en zouden ze – als ze er al überhaupt bij waren en als ze al oplettend zijn geweest – het bovendien moeten hebben onthouden. Er moet dus aan heel veel voorwaarden voldaan worden, vooraleer we kunnen stellen dat de overige aanwezigen vermoedelijk iets merken van de betere bejegening van de burggravin door de hertogin. Wel kan de burggravin opmerken dat de hertogin haar beter bejegt dan ooit tevoren, maar daaruit zou ze niet per se moeten afleiden dat ze op dat moment voor de hertogin een bijzondere positie bekleedt. De burggravin zou er immers ook van uit kunnen gaan dat de hertogin erg goedgezend is om een reden die niets met haar te maken heeft. In *B* daarentegen is het veel waarschijnlijker dat de andere vrouwen en de burggravin zelf doorhebben dat de burggravin een bijzondere behandeling van de hertogin krijgt. Uit (...) *Dan enegher vrouwen die daer staet* [*B* 817] zouden we kunnen afleiden dat de vrouwen zich voor de ontvangst verzameld hebben en dat de hertogin hen dan elk apart begroet. We lijken er alleszins uit te kunnen afleiden dat er in *B* nog andere vrouwen bij staan wanneer de hertogin de burggravin beter bejegt dan ze bij de overige vrouwen doet. De burggravin maakt dan hoogstwaarschijnlijk ook de begroeting van de andere vrouwen mee. Vermoedelijk benadert de hertogin de andere vrouwen zeker niet onvriendelijk. Het is dan ook waarschijnlijk dat het tamelijk opvalt dat de hertogin er bij de burggravin nog een schepje bovenop doet. Juist omdat de burggravin allicht ook de begroetingen van de andere vrouwen door de hertogin meemaakt, zou ze snel de indruk kunnen krijgen dat er iets aan de hand is dat direct in verband staat met haar en dat ervoor zorgt dat de hertogin haar plotsklaps een voorkeursbehandeling geeft tegenover de andere vrouwen.

²⁹⁹ ‘MOGEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=30475&lemmodern=mogen>> [accessed 1 May 2015].

de hertog, terwijl de hertogin van *G* er geen moment van lijkt uit te gaan om daadwerkelijk te zwijgen. Dat zouden we in verband kunnen brengen met het feit dat de hertogin van *B* tweemaal een belofte heeft uitgesproken aan de hertog [*B* 764 en *B* 784], terwijl de hertogin van *G* überhaupt niets belooft, maar enkel ermee instemt [*G* 431] en expliciet bevestigt te willen sterven als ze het geheim van de ridder en de burggravin niet zou kunnen verbergen [*G* 448-450]. In scène 58 toont de hertogin van *G* er zich daadwerkelijk toe bereid te sterven om zich op de burggravin te kunnen wreken, aangezien ze vastbesloten lijkt de burggravin te zeggen wat ze van de hertog vernomen heeft. De hertogin van *G* breekt dus in feite haar woord niet wanneer ze de burggravin uiteindelijk daadwerkelijk over haar affaire aanspreekt, terwijl de hertogin van *B* uiteindelijk wel haar twee beloftes breekt. De hertogin van *G* betoont zich aldus strategischer, uitgekookter en authentieker dan de hertogin van *B*.

Wanneer we vervolgens de betreffende subscène van *B* [*B* 818-821] vergelijken met de plusminus parallelle subscène van *G* [*G* 477-480], zien we dat enkel de gedachte dat de hertogin een begeerte voelt om haar mond tegen de burggravin open te trekken (*Soe hadde te seggene grote herte (...) [G 477]*), eveneens in *B* terugkomt (*(...) Dat si wel sere begheert // Tonteckene te haer weert [B 820-821]*). Verder is het opvallend dat de hertogin van *B* *grote pine* [*B* 818] ondervindt door te moeten verdragen dat ze niet tegen de burggravin mag zeggen wat ze wel *begheert* [*B* 820] te zeggen. De hertogin van *G* daarentegen wordt niets meer dan *grote herte* [*G* 477] gewaar vooraleer ze de burggravin aanspreekt en ondervindt erna pas *smerte* [*G* 478].

Aldus zien we dat de gevoelens van pijn en begeerte op formeel vlak chïastisch voorkomen in *B* ten opzichte van in *G*. In *B* worden dus weliswaar vergelijkbare aandoeningen als in *G* vermeld, maar ze worden ten opzichte van elkaar van plaats verwisseld en er wordt eveneens een erg verschillende inhoud mee overgebracht. De destructieve gevolgen van de lust om te spreken [*G* 478-479], die prospectief door de alwetende verteller van *G* worden geboden, zien we niet in *B*. Aldus krijgt de lezer van *B* in mindere mate reeds een vermoeden van wat komen zal dan in *G*, waardoor de lezer van *B* mogelijk in hogere mate gespannen blijft over wat er uiteindelijk zal gebeuren. Evenmin zien we de overwegingen betreffende de wijzen van doen [*G* 480] in *B* voorkomen. Aldus geeft de hertogin van *B* opnieuw in mindere mate de indruk weloverwogen te handelen dan de hertogin van *G*.

Vervolgens lezen we in *B* dat de hertogin na het eten, toen het feest voorbij was, de aanwezige vrouwen heeft meegenomen en hen in haar kamer heeft binnengeleid, omdat ze daar op vriendelijke wijze zouden beginnen te dansen en te reidansen [*B* 822-828]. Net zoals

we eerder in *B* zagen [*B* 815-817], komt de hertogin opnieuw naar voren als de gastvrouw en in de betreffende verzen – zoals eveneens in *G* het geval was [*G* 482-483] – ook als het alfavrouwtje van het (vrouwelijke) gezelschap dat op de hofdag aanwezig is. Er zijn eveneens enkele verschillen aan te stippen met de parallelle subscène van *G* [*G* 481-484], die bijna half zo kort is als de subscène van *B* (*scilicet* vier tegenover zeven verzen). Zo wordt in *G* de actie van de hertogin in de tijd gesitueerd met de aanduiding *Alstie taflen up waren gedaen (...)* [*G* 481], waarmee ondubbelzinnig bedoeld wordt op het moment dat het eten voorbij is.

In *B* lezen we echter *Doen die feeste leden was, // Na den eten (...)* [*B* 822-823]. Aldus krijgen we twee tijdsbepalingen voorgeschoteld die op hetzelfde moment lijken te moeten wijzen. Door de vermelding dat het feest voorbij was [*B* 822] zouden we in eerste instantie echter kunnen denken dat de gehele hofdag er reeds op zit.³⁰⁰ Later blijkt echter dat de vrouwen nog zouden (rei)dansen [*B* 827-828]. Daaruit kunnen we dan ook afleiden dat er nog een deel van de hofdag moet komen en dat met de term *feeste* [*B* 822] slechts aan een deel van de gehele hofdag gerefereerd wordt. Later in het verhaal lijkt het woord *feeste* echter te worden gebruikt om te verwijzen naar het dansen ((...) *Daer die dans was ende die feeste (...)* [*B* 966]) en nog later lijkt het te kunnen slaan op het dansen of op de gehele hofdag ((...) *Die daer ter feesten comen waren* [*B* 1083]). De verteller van *B* lijkt aldus onduidelijker en ambivalenter te zijn dan de verteller van *G* wat betreft de gebruikte terminologie in het algemeen en wat betreft de temporele situering in het bijzonder.

Verder valt het op dat in *B* enkele zaken worden vermeld die aan de informatiewaarde van de betreffende subscène überhaupt geen bijdrage lijken te leveren. Zo bijvoorbeeld *gheloevet mi das* [*B* 823] en (...) *die daer waren comen (...)* [*B* 825]. Wat daarbij opvalt, is dat de twee voorbeelden allebei het tweede lid van een rijmpaar uitmaken. Daaruit kunnen we afleiden dat die overbodige informatie hoogstwaarschijnlijk als gevolg van rijm dwang ingevoegd is. Dat is een groot verschil met de parallelle subscène van *G*, waar alles een bijdrage aan de informatiewaarde lijkt te leveren.

Het grootste verschil tussen beide subscènes is echter dat de vrouwen in *B* naar de kamer van de hertogin gaan om er ook daadwerkelijk te (rei)dansen [*B* 827-828], terwijl de vrouwen in *G* naar de kamer van de hertogin gaan om zich voor het dansen te sieren [*G* 483-484]. Ook in *F* (A) leidt de hertogin de vrouwen naar haar kamer zodat ze zich kunnen

³⁰⁰ ‘FEESTE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=09552&lemma=feeste>> [accessed 1 May 2015].

klaarmaken voor het dansen: (...) *Pour eles parer en recoi, // Pour venir cointes as caroles* (...) [F (A) 696-697]. Het dansen zelf doen de vrouwen vervolgens in een aparte zaal: (...) *en la sale // A la carole, u danse et bale* (...) [F (A) 835-836].³⁰¹ Het is mogelijk dat de dichter van *B* zijn origineel verkeerd heeft geïnterpreteerd, maar het zou ook simpelweg een bewuste wijziging kunnen zijn.

In *B* wordt daarna nog eens expliciet gezegd dat in de kamer van de hertogin vele hooggeboren, mooie, beminnelijke en voorname vrouwen verzameld waren [B 829-830]. Een gelijkaardige opmerking vinden we niet in *G*. Mogelijkerwijze zou de verteller van *B* daarmee nog eens extra willen onderstrepen dat de hertogin en de burggravin zich onder erg belangrijke mensen bevonden. Het is dan ook niet toevallig dat de hertogin daar, te midden van zulke voorname mensen, een goede gelegenheid en een gepast moment vond om de burggravin te schande te maken [B 831-832].

De hertogin voelde in die omstandigheden immers de noodzaak om uiting te geven aan de grote jaloezie die ze in haar hart koesterde [B 833-834]. In de subscène 57a van *B* zagen we reeds dat de verteller expliciet een grote jaloezie aan de hertogin toeschreef [B 785-786], terwijl de hertogin zelf in de *monologue intérieur* van scène 58 niet zozeer haar jaloezie, maar eerder haar gekrenkte trots als drijfveer leek te presenteren [B 792-797]. Verder in scène 58 zien we dat de verteller opnieuw expliciet zegt dat de hertogin uiting moest geven aan haar grote jaloezie [B 833-834]. Aldus lijkt het hierboven geformuleerde vermoeden dat de hertogin wel degelijk jaloezie gewaarwordt, maar dat niet wil toegeven als beweegreden voor haar wraak op de burggravin, bevestigd te worden. Haar gekrenkte trots lijkt ze een edelere drijfveer te vinden dan de jaloezie.

Voorts lijkt te worden gesuggereerd dat ook de hertogin van *B* enigszins gewacht heeft op de goede gelegenheid en het gepaste moment. Aldus zou ze ernaar kunnen streven een gelegenheid en moment te vinden om haar doel zo efficiënt mogelijk te kunnen nastreven.³⁰² Zoals we reeds opmerkten, wordt in *G* vanaf het begin benadrukt hoe veel belang de hertogin hecht aan een dergelijke praktische geschiktheid. Tact lijkt in *G* dan ook een goed ingebedde, blijvende karaktertrek van de hertogin te zijn, terwijl dat in *B* eerder een sporadische, voorbijgaande manier van handelen lijkt te zijn.

³⁰¹ In Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink wordt als aantekening bij de Nederlandse versvertaling van *B* 825 het volgende opgemerkt: 'In het Frans, en in het Gentse fragment, begeven de dames zich naar de kamer van de hertogin om zich op te maken; de dans (waaraan alleen de vrouwen deelnemen) vindt in een zaal plaats' (zie Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 71).

³⁰² Haar doel formuleerde de hertogin van *B* erg duidelijk voorafgaand aan pinksterdag zelf, namelijk: '(...) *Ic sal haer ene lesse lesen, // Si salder af bescaemt wesen* ' [B 796-797].

In dat verband kunnen we eveneens in herinnering brengen dat de hertogin van *G* niet alleen tactvol, maar ook zeer perfectionistisch overkwam. Zo leken we haar constante overwegingen betreffende de juiste gelegenheid en het juiste tijdstip te kunnen verklaren door haar streven naar de (volgens haar) perfecte omstandigheden om haar doel te bereiken. De hertogin van *B* laat echter niet de indruk na perfectionistisch te zijn: in verhouding tot de hertogin van *G* denkt ze immers erg weinig over de gepaste gelegenheid en het juiste tijdstip na. Daardoor laat ze de indruk na tamelijk snel tevreden te zijn wanneer zich eens een gelegenheid aanbiedt [*B* 831-832].

Dat verschil kunnen we goed aantonen met concrete voorbeelden uit beide vertalingen. Zo is het frappant dat de hertogin in *B* (...) *doe vant // Hare stade ende haren tijt* (...) [*B* 831-832], terwijl van de hertogin in *G* niet meer gezegd wordt dan dat ze in haar kamer begon te (...) *rekenne // Alsoes tijt sach ende steide* [*G* 486-487]. Aldus wordt duidelijk aangetoond dat er een eeuwige perfectionist in de hertogin van *G* schuilt: ze blijft eeuwig uitdokteren of ze tijd en gelegenheid zou krijgen en gaat vervolgens tot actie over op het moment dat voor haar vermoedelijk het dichtst bij die perfectie komt. De hertogin van *B* lijkt op dat vlak veel minder veeleisend te zijn: ze lijkt niet eens actief te zoeken naar het gepaste tijdstip en de gepaste gelegenheid, ze doen zich simpelweg aan haar voor en zij grijpt ze dan ook direct aan. Aan de hand van die voorbeelden kunnen we eveneens besluiten dat de hertogin van *G* de indruk nalaat een eeuwige twijfelaar te zijn, terwijl de hertogin van *B* een daadkrachtigere indruk achterlaat.

Verder lezen we dat de hertogin van *B* (...) *Moeste openbaren haren nijt* (...) [*B* 833]. De hertogin in *G* van haar kant (...) *conste haer niet wachten van sprekene* (...) [*G* 485]. Terwijl het in *G* dus lijkt te gaan om een onweerstaanbare drang, lijkt het in *B* veeleer te gaan om een absolute noodzaak. In *G* krijgen we aldus veel meer dan in *B* de indruk dat de hertogin uiteindelijk toegeeft aan een drang die ze misschien wel nog te boven had kunnen komen als ze echt zou hebben gewild. Doordat in *B* werkelijk het werkwoord ‘moeten’ gebruikt wordt en aldus een noodzaak wordt aangeduid, lijkt de hierboven geformuleerde indruk dat de hertogin van *B* geobsedeerd is door de kwestie met de ridder, te worden bevestigd. De hertogin van *B* lijkt dan ook geen andere keuze te hebben dan toe te geven aan die noodzaak om uiting te geven aan haar jaloezie. Wat we verder nog kunnen opmerken, is dat de verteller in *G* het slechts heeft over het algemene *sprekene* [*G* 485], terwijl de spreekact in *B* beschreven wordt als (...) *openbaren haren nijt, // Dies si hadde int therte vele* (...) [*B* 833-834]. Op die manier

wordt de hertogin van *B* wederom voorgesteld als iemand die met iets zit wat ze simpelweg kwijt moet en laat ze een veel dwangmatigere indruk na dan de hertogin van *G*.

Vervolgens zei de hertogin van *B* alsof het voor de grap was dat de burggravin blij moest zijn, omdat ze een mooie, welgevormde geliefde beminde en een opgewekte minnaar had [*B* 835-839].³⁰³ Die laatste subscène van scène 58 in *B* kunnen we het best bespreken tegen de achtergrond van de parallelle subscène in *G* [*G* 488-490]. Hoewel in die subscène van beide vertalingen *in globo* hetzelfde wordt gezegd, sturen de *minutiae* aan op een tamelijk verschillende karakterisering van de hertogin. In beide subscènes merkt de verteller allereerst op dat de hertogin haar uitspraak deed alsof die voor de grap was [*G* 488 ~ *B* 835]. Daarbij valt het op dat de volgorde van hoofdzin en vergelijkende bijzin omgedraaid is: vergelijk *Oft in boerden ware, soe zeide (...)* [*G* 488] met (...) *Ende seide, ofte ware in spele (...)* [*B* 835].

Doordat de vergelijkende bijzin in *G* vooropgeplaatst wordt, krijgt die meer nadruk en gewicht. De lezer van *G* wordt er aldus in hogere mate dan de lezer van *B* op gewezen dat de toon die de hertogin aanslaat, een belangrijk aspect van haar uitspraak is. De lezer van *G* wordt dan ook meer dan de lezer van *B* gestimuleerd om dat aspect een plaats te geven in zijn interpretatie van de tekst. De lezer van *B* daarentegen zou door de formulering van de verteller eerder ertoe geneigd kunnen zijn de betreffende informatie als louter bijkomstig en niet essentieel te beschouwen en er in zijn interpretatie dus ook geen bijzondere rekening mee te houden. Die eventuele neiging van de lezer van *B* zou bovendien versterkt kunnen worden door het feit dat in *B* wel vaker elementen op het verseinde worden vermeld die überhaupt geen bijdrage leveren aan de interpretatie van de tekst, maar simpelweg door de eisen van het rijmschema ingegeven lijken te zijn.

Verder gelden de zaken die we hierboven in verband met de schertsende toon van de hertogin in *G* zeiden, ook voor *B*. Zo zorgt ook de hertogin van *B* ervoor dat de uitgelaten sfeer in haar kamer niet al te bruusk onderbroken wordt, dat de overige vrouwen de indruk zouden kunnen krijgen dat het om een luchtig binnenpretje tussen de hertogin en de burggravin zou gaan, en dat de burggravin op haar beurt schertsend kan antwoorden (*spellike* [*B* 840]). We zouden verwachten dat in *B* de sfeer in de kamer van de hertogin nog meer uitgelaten zou zijn dan in *G*, aangezien de vrouwen in *B* van plan zijn er te dansen, terwijl de vrouwen in *G* er zich simpelweg klaarmaken voor het dansen. Aangezien later blijkt dat de

³⁰³ ‘SPEL - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=53872&citaatcomplete=in%20spele>>
[accessed 1 May 2015].

omstaande vrouwen in beide vertalingen alles hoorden wat de hertogin en de burggravin zeiden [G 501 ~ B 852-853], zouden we echter kunnen veronderstellen dat de vrouwen in B en G nog niet volledig verdiept zijn in hun activiteiten van opdoffen respectievelijk dansen wanneer de hertogin de burggravin aanspreekt. Daarbij zou het mogelijk zijn dat de hertogin in beide vertalingen begint te spreken vooraleer de vrouwen hun respectieve activiteiten aanvangen of dat de respectieve activiteiten het de vrouwen toelaten te *multitasken*.

Wanneer we vervolgens de eigenlijke uiting van de hertogin in beide vertalingen bekijken, valt het direct op dat die van B dubbel zolang is als die van G (*scilicet* vier tegenover twee verzen) [G 489-490 ~ B 836-839]. Terwijl de uiting in G erg kort, gevat en *to the point* is, is de uiting in B wijdlopiger en daardoor minder krachtig, direct en doeltreffend. Dat zouden we in verband kunnen brengen met het feit dat de hertogin van G veel weloverwogener lijkt te handelen dan de hertogin van B. Eerstgenoemde lijkt langdurig te hebben nagedacht over de geschikte handelwijze, het gepaste tijdstip en de juiste gelegenheid. Wanneer het moment dan uiteindelijk daar is, weet ze dan ook perfect wat ze dient te zeggen om maximaal effect te verkrijgen. Laatstgenoemde daarentegen leek zich veel minder bekommerd te hebben over de praktische, concrete kant van haar wraakplan. Uiteindelijk dient zich de gepaste gelegenheid aan haar aan, maar haar uiting lijkt erop te wijzen dat ze nog niet al te goed had uitgedokterd wat ze precies zou zeggen. Er zijn immers enkele concrete zaken die haar uiting minder doeltreffend lijken te maken dan die van de hertogin in G.

Zo spreekt de hertogin van B de burggravin aan met 'Vrouwe borchgravinne' [B 836], hetgeen minder hard en direct overkomt dan de aanspreking in G (*Casteleine* [G 489]). Ook verliest haar uiting enigszins aan directheid en kracht doordat ze expliciet de verbanden tussen de zinnen uitdrukt, terwijl de hertogin van G de zinnen asyndetisch naast elkaar plaatst en het aan de burggravin overlaat om het verband ertussen in te vullen. De verklaring waarom de hertogin blij zou moeten zijn, beslaat in B driemaal meer verzen dan in G (*scilicet* drie verzen tegenover één vers) [G 490 ~ B 837-839]. De hertogin van B verwijst uiteindelijk met twee licht variërende uitingen naar de geliefde van de burggravin. Aldus lijkt ze niet zo goed te weten wat ze het best zou kunnen zeggen om de grootste indruk te maken, terwijl de hertogin van G met een vers pal erop zit.

Verder lijkt de subscène van B inhoudelijk minder pregnant en diepgaand te zijn dan de subscène van G. Voor de oppervlakkige verstaander (zoals de burggravin en de overige vrouwen) zou de ironie van de hertogin weliswaar ook in B duidelijk kunnen zijn, aangezien

een openlijke buitenechtelijke relatie niet tot zulke blijdschap zou mogen stemmen. Trots zijn (*moy* [G 489]) lijkt ons echter nog een stap verder te gaan dan simpelweg blij zijn (*blide* [B 836]), waardoor de ironie in *G* er dan ook dikker op lijkt te liggen dan in *B*. Iemand met een diepgaander inzicht (zoals de lezer) zou ook in *B* de jaloezie van de hertogin uit haar uitspraak kunnen destilleren, maar de hertogin van *B* lijkt door haar formulering minder jaloezie te laten doorschemeren. Zo lijkt in het bevel '*sijt blide*' [B 836] minder jaloezie verborgen te zitten dan in de suggestie '*(...) ghi moget wel moy zijn (...)*' [G 489].

Ook lijkt de eerste verwijzing naar de ridder van de hertogin in *B* ('*(...) Want ghi mint nu ten tide // Een scoen lief ende feitjts (...)*' [B 837-838] in mindere mate blijk te geven van jaloezie in vergelijking met haar tweede verwijzing naar de ridder ('*(...) Ende hebdt enen fraien amijs*' [B 839]) en eveneens in vergelijking met de eerste (en enige) verwijzing naar de ridder van de hertogin in *G* ('*(...) Ghi hebt een scone lief ende een fijn*' [G 490]). Dat zouden we kunnen wijten aan het feit dat in de eerste verwijzing naar de ridder van de hertogin in *B* de liefde van de burggravin voor de ridder centraal staat en niet zozeer de wederzijdse liefde of de liefde van de ridder voor de burggravin. De hertogin is immers jaloers op de burggravin omdat de burggravin wel bemind wordt door de ridder en zij niet, en omdat de burggravin wel een wederzijdse liefdesrelatie met de ridder heeft en zij niet. In de tweede verwijzing naar de ridder van de hertogin in *B* en in de enige verwijzing naar de ridder van de hertogin in *G* lijkt de hertogin veeleer te wijzen op het feit dat de burggravin de ridder als geliefde heeft en dus met hem een wederzijdse liefdesrelatie onderhoudt.

Daar komt bij dat we in *G* de uitspraak van de hertogin aan haar eigen trots en hooghartigheid konden koppelen. Het adjectief *blide* [B 836] is inhoudelijk veel vlakker, bleker en grijzer dan het betekenisvolle *moy* [G 489]. We zouden weliswaar kunnen zeggen dat de hertogin van *B* liever zou hebben gezien dat zij er blij om zou kunnen zijn een dergelijke voortreffelijke minnaar te bezitten, maar die interpretatie blijft eerder oppervlakkig. Bovendien kunnen we niet zozeer terugkoppelen op eerdere interpretaties als we in *G* wel konden doen. Wel zou de hertogin van *B* met de tijdsbepaling '*nu ten tide*' [B 837] mogelijk een extra betekenisaspect kunnen toevoegen.

Zo is het denkbaar dat de hertogin van *B* wil benadrukken dat de burggravin op dat eigenste moment, terwijl ze doet uitschijnen alsof er niets aan de hand is en ze simpelweg een trouwe echtgenote is, er nog een minnaar op nahoudt. Aldus zou ze de hypocrisie van de burggravin aan de kaak kunnen stellen. Een andere mogelijkheid is dat de hertogin de affaire tussen de burggravin en de ridder wil afschilderen als een vluchtige, kortstondige, lichtzinnige

en onserieuze bedoening. Daarmee zou ze kunnen suggereren dat ze op dat moment weliswaar een geliefde heeft, maar dat het morgen alweer voorbij kan zijn met de pret. Het is echter ook mogelijk dat de tijdsbepaling (gedeeltelijk) door rijm dwang ingegeven werd. Het is immers het tweede lid van het rijmpaar *blide* [B 836] – ‘*nu ten tide*’ [B 837].

Ten slotte krijgen we de indruk dat in *B* de uiterlijke kwaliteiten van de geliefde van de hertogin meer in de verf worden gezet dan de innerlijke, terwijl ze in *G* beide leken te worden benadrukt. Hoewel *scoen* [B 838] *an sich* zowel een uiterlijke als een innerlijke kwaliteit kan aanduiden,³⁰⁴ lijkt in *B* het uiterlijke betekenisaspect (volledig) op de voorgrond te treden. Het staat immers samen met het adjectief *feitijts* [B 838], hetgeen louter op het uiterlijk kan slaan,³⁰⁵ bij hetzelfde substantief *lief* [B 838], waarbij de twee adjectieven verbonden worden door het nevenschikkende voegwoord *ende* [B 838]. Aldus lijkt het plausibel dat de hertogin allereerst de uiterlijke kenmerken van de ridder aanhaalt [B 838] en vervolgens als staartje met het adjectief *fraien* [B 839] ten slotte ook nog de innerlijke kwaliteiten van de ridder aanstipt.³⁰⁶ Bovendien lijkt ook *fraien* [B 839] niet volledig los te staan van het uiterlijke: vertalingen als ‘opgewekt’ en ‘levendig’ lijken immers te suggereren dat de ridder zijn levenslust uitstraalt. Aldus geeft de hertogin van *B* de indruk hoofdzakelijk te letten op de uiterlijke kenmerken van de ridder, waardoor ze oppervlakkiger overkomt dan de hertogin van *G*.

De hertogin van *B* komt dus uit scène 58 naar voren als een wraaklustige, impulsieve vrouw, die wel reeds op voorhand een duidelijke doelstelling heeft en ook reeds het tijdstip vastpint waarop ze haar wraakplan zal uitvoeren, maar schijnbaar weinig tot helemaal niet nadenkt over de concrete manier waarop ze haar doelstelling kan bereiken. Dat staat in groot contrast met de hertogin van *G*, die net wel heel veel belang hecht aan de concrete uitvoering van haar wraakvoornemen en geduldig de gepaste gelegenheid afwacht om haar ongeëxpliciteerde doel het best te kunnen bereiken.

Opvallend is verder dat de hertogin van *B* zich tijdelijk effectief lijkt te laten afremmen door het verbod van de hertog, terwijl dat in *G* überhaupt niet het geval is.

³⁰⁴ ‘SCHONE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=50007>> [accessed 28 April 2015].

³⁰⁵ ‘FEITIJS - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=09569&lemma=feitijts>> [accessed 1 May 2015].

³⁰⁶ ‘FRAY - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=09869&lemmodern=fraai>> [accessed 1 May 2015].

Bovendien springt het in het oog dat de hertogin van *B*, schijnbaar bij de eerste min of meer geschikte gelegenheid, de burggravin aanspreekt op een manier die haar onvoorbereidheid lijkt bloot te leggen. In haar uiting drukt ze zich minder krachtig en minder diepgaand uit dan de hertogin van *G*. Over het algemeen kan de lezer van *B* veel moeilijker dan de lezer van *G* doordringen tot scène 58 in zijn geheel en tot de karakterisering van de hertogin in het bijzonder. Scène 58 van *B* roept immers implicaties op die uiteindelijk door het vervolg worden tegengesproken. Ook lijkt de karakterisering van de hertogin in *B* de aard te hebben naar een lappendeken dat bestaat uit verschillende karaktereigenschappen die niet zozeer een consistent geheel vormen als in *G*.

In de 59ste scène van *G* en *B* reageert de burggravin op de uiting van de hertogin [*G* 491-496 ~ *B* 840-845]. Een eerste verschil in de portrettering van de burggravin zien we in het vertellerscommentaar dat aan de eigenlijke uiting van de burggravin voorafgaat [*G* 491 ~ *B* 840]. De burggravin van *G* antwoordt volgens de verteller immers simpellijk en eenvoudiglijk (*semperlike* [*G* 491]),³⁰⁷ terwijl de burggravin van *B* volgens de verteller op een schertsende en luchtige toon antwoordt (*spellike* [*B* 840]).³⁰⁸ Op basis van die omschrijvingen krijgen we de indruk dat de burggravin van *B* meer dan de burggravin van *G* meegaat in de schertsende toon van de hertogin en aldus op een sluwe manier het spelletje van de hertogin meespeelt.

Aldus zou de burggravin van *B* meer dan de burggravin van *G* de indruk van een luchtig binnenpretje, die de hertogin mogelijk door haar toon bij de omstanders heeft opgewekt [*G* 488 ~ *B* 835], kunnen bevestigen. Het is dan ook waarschijnlijk dat de omstanders van *G* in hogere mate dan de omstanders van *B* aan de toon van de burggravin kunnen afleiden dat ze geschokt is door de plotse opmerking van de hertogin. De burggravin in *G* lijkt dan ook meer dan in *B* reeds door de toon die ze aanslaat te laten blijken dat ze niet goed is van de opmerking van de hertogin, waardoor de omstanders reeds zouden kunnen vermoeden dat datgene wat de hertogin zegt, waar is. De burggravin van *G* betoont zich dan ook reeds in de toon die ze aanslaat, een minder goede leugenaressen en misleidster dan de burggravin van *B* (cf. *infra*).

Ook door haar eigenlijke uiting wordt de burggravin in beide vertalingen op een erg verschillende manier geportretteerd [*G* 492-496 ~ *B* 841-845]. De burggravin van *G* zegt na

³⁰⁷ ‘SIMPERLIKE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=51990&citaatcompleteet=semperlike>>
[accessed 2 May 2015].

³⁰⁸ ‘SPELLIKE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=53899&citaatcompleteet=spellike>>
[accessed 2 May 2015].

haar aanspreking van de hertogin (*Vrauwe* [G 492]) dat ze niet zeker weet waarom de hertogin haar aanspreekt over een geliefde [G 492-493].³⁰⁹ Ze houdt zich met andere woorden van den domme. Die strategie *an sich* zou voor de omstanders echter minder overtuigend kunnen zijn dan ontkenning (cf. *infra*). De burggravin van *G* zegt immers niet expliciet dat het niet waar is wat de hertogin zegt. Juist doordat de burggravin de waarheid van de uitspraak van de hertogin niet meteen stellig van de hand wijst, zouden de omstanders reeds kunnen vermoeden dat er iets van waar is.

Daarenboven zou het bijwoord *sekerlike* [G 492] kunnen suggereren dat de burggravin van *G* wel degelijk een vermoeden heeft waarom de hertogin over een geliefde begint, maar dat ze gewoon niet zeker is. Daarbij dienen we op te merken dat *sekerlike* het tweede lid is van het rijmpaar *semperlike* [G 491] – *sekerlike* [G 492]. De keuze voor *sekerlike* [G 492] zou aldus (gedeeltelijk) door rijm dwang veroorzaakt kunnen zijn. Ook als rijm dwang daadwerkelijk heeft meegespeeld, lijkt de keuze voor precies dat rijmwoord echter alsnog bij te dragen aan de indruk die we van de burggravin in *G* krijgen: andermaal betoont ze zich immers een ongeloofwaardige huichelaarster.

Vervolgens drukt de burggravin van *G* de wens uit dat God haar moge behoeden voor leed waardoor zijzelf of haar echtgenoot in hun eer kunnen worden aangetast [G 493-496]. De wens van de burggravin is op de toekomst gericht. Daaruit zou door de omstanders kunnen worden afgeleid dat de burggravin zich in het verleden wel degelijk zulk leed op de hals heeft gehaald, maar dat in de toekomst niet meer wil. Door God te vragen haar te behoeden voor zulk leed legt de burggravin enigszins haar eigen verantwoordelijkheid af: het ligt in de handen van God of ze zulk leed al dan niet zal moeten ondergaan. Verder lijkt de burggravin van *G* zich erg bewust te zijn van de nefaste invloed van overspel voor haar eigen eer en voor de eer van haar echtgenoot. In die zin is het enigszins verwonderlijk dat ze desondanks een affaire met de ridder onderhoudt. Aldus blijkt de burggravin van *G* bereid te zijn om het risico te nemen dat enerzijds haar eer en anderzijds de eer van haar echtgenoot aangetast wordt, om toch maar het opperste mentale en fysieke liefdesgenot met de ridder te kunnen ervaren.

De burggravin van *G* ontkent dus nog steeds niet expliciet de waarheid van de uitspraak van de hertogin. Daardoor maakt ze zich bij de omstanders vermoedelijk des te verdachter. Echter, juist het feit dat de burggravin van *G* de waarheid van de uitspraak van de

³⁰⁹ ‘SEKERLIKE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=51228&lemma=sekerlike>> [accessed 2 May 2015].

hertogin niet expliciet ontkent, kan worden opgevat als de wens van de burggravin om niet te liegen. In de middeleeuwen werd liegen als een erg zware zonde beschouwd en in dat licht is het plausibel dat het niet-willen-liegen van de burggravin in *G* door het middeleeuwse publiek als een zeer positieve karaktertrek aangerekend werd en dat de burggravin van *G* bijgevolg bij het middeleeuwse publiek vermoedelijk op veel sympathie kon rekenen.

De burggravin van *B* spreekt de hertogin aan als ‘*vrouwe rike*’ [B 841]. Met het adjectief *rike* zou de burggravin mogelijkwijze haar onderdanigheid ten opzichte van de hertogin als hogergeplaatste persoon willen benadrukken, maar dat hoeft niet noodzakelijk zo te zijn. Zoals we eerder zagen, lijkt het adjectief *rike* immers vaak simpelweg te worden toegevoegd als het eerste lid van het rijmpaar op *-ike* eindigt, zoals ook hier het geval is (*spellike* [B 840]). Er zou dus opnieuw sprake kunnen zijn van rijm dwang. De burggravin van *B* zegt dat de hertogin goed moet weten dat ze haar liefde aan niemand gunt buiten aan haar heer, haar man, aan wie God blijdschap en eer moge geven, omdat zij niemand buiten hem bemint [B 841-845]. Ze komt vanaf het begin van haar uiting erg gedecideerd en overtuigend over door de erg nadrukkelijke uiting ‘*Dat wet wel*’ [B 841], die ook nog eens aan kracht wint door de positie aan het begin van het vers.

Vervolgens claimt de burggravin van *B* de absolute exclusiviteit voor haar echtgenoot. Daarbij neemt ze een ietwat hautaine positie in door te zeggen dat ze haar liefde simpelweg aan niemand anders gunt dan aan haar man. Als relatiefzin bij ‘(...) *minen here, minen man* (...)’ [B 843], wenst ze dat God haar echtgenoot daadwerkelijk blij en eervol moge maken [B 844]. Daartoe heeft God volgens de burggravin alle redenen, aangezien ze niemand buiten haar echtgenoot bemint. Zij stelt het dus zo voor dat zij ervoor zorgt dat God blijdschap en eer aan haar echtgenoot kan geven. De burggravin van *B* zegt dus tweemaal expliciet niemand anders te beminnen buiten haar echtgenoot [B 842-843 en B 845], waarbij ze zich erg zelfverzekerd en trots opstelt.

Wanneer we beide portrettingen van de burggravin ter vergelijking naast elkaar leggen, kunnen we besluiten dat de burggravin van *B* zich een overtuigendere misleidster dan de burggravin van *G* betoont. Door op een luchtige manier te antwoorden op de schertsende uiting van de hertogin, geeft de hertogin van *B* immers de indruk niet van slag te zijn door de uiting van de hertogin. De burggravin van *G* lijkt minder in die luchtigheid mee te gaan, waardoor ze wellicht direct meer verdacht wordt bij de omstanders. Ook het eigenlijke betoog van de burggravin in *B* getuigt van een grotere gedecideerdheid en zelfverzekerdheid dan het betoog van de burggravin in *G*.

Verder kunnen we opmerken dat de uiting van de burggravin in *B* retorisch meer opgepoetst lijkt te zijn dan de uiting van de burggravin in *G*. Zo begint de burggravin van *B* erg gedecideerd met 'Dat wet wel' [B 841] en vinden we verder een expliciete aanspreking van de hertogin, vier alliteraties, een parallellisme en een climax,³¹⁰ terwijl de burggravin zich tot de expliciete aanspreking beperkt.³¹¹ De kans dat de omstanders in *B* die retorische middelen opmerken, is echter zeer klein, aangezien alles vrij subtiel blijft. Dat zou voor hen dan ook nog kunnen bijdragen aan de geloofwaardigheid van de burggravin van *B*.

Juist omdat de burggravin van *G* minder goed blijkt te kunnen liegen en dus een slechtere misleidster blijkt te zijn dan de burggravin van *B*, komt eerstgenoemde bij de lezer menselijker, herkenbaarder, authentieker en moreel hoogstaander over dan laatstgenoemde. We dienen ons immers voor te stellen dat de verwijzing van de hertogin naar de geliefde van de burggravin als donderslag bij heldere hemel moet zijn aangekomen en dat het dus zeer begrijpelijk is dat de burggravin even helemaal van slag is. Haar eer, de eer van haar echtgenoot en haar relatie met de ridder lijken immers van het ene moment op het andere aan diggelen te worden geslagen. Het feit dat de burggravin van *G* slecht kan ontveinzen dat ze werkelijk een geliefde heeft, spreekt in haar voordeel wanneer we het hebben over intrinsieke authenticiteit en morele voortreffelijkheid (cf. *supra*).

De burggravin van *B* lijkt zonder problemen te kunnen inspelen op de situatie met een overtuigende repliek. Aldus betoont ze zich een gewiekste leugenaars die het hoofd koel kan houden wanneer het haar heet onder de voeten wordt. Daardoor krijgen we de indruk dat de burggravin van *B* qua sluwheid en gewetenloosheid de hertogin waardig is. Net als de hertogin blijkt ze immers getraind te zijn in het liegen. Ook lijkt ze er überhaupt geen probleem in te zien om haar ware liefde indien nodig compleet te verloochenen. De burggravin van *B* komt aldus bij de lezer negatiever, gewetenlozer en opportunistischer over dan de burggravin van *G*. De lezer zal dan ook vermoedelijk meer sympathie en empathie voor de hertogin van *G* koesteren dan voor die van *B* (cf. *supra*).

In de zestigste scène van *G* en *B* dient de hertogin de genadeslag toe aan de burggravin door te verwijzen naar de truc met het hondje en aldus aan de burggravin te laten blijken dat ze weet heeft van haar affaire met de ridder [G 497-500 ~ B 846-851]. In *G* reageert de hertogin allereerst schijnbaar inschikkelijk ('*Ik wilt wel*' [G 497]) op de voorafgaande uiting

³¹⁰ De aanspreking is '*vrouwe rike*' [B 841]. De alliteraties zijn '*wet wel*' [B 841], '*mier minnen*' [B 842], '*minen man*' [B 843] en '*God gheve*' [B 844]. Het parallellisme en tevens de climax vinden we in de uiting '*(...) minen here, minen man (...)*' [B 843].

³¹¹ De aanspreking is '*Vrauwe*' [G 492].

van de burggravin [G 492-496].³¹² Aldus lijkt ze voor een moment de indruk te geven zich neer te leggen bij de hele situatie. Dat initiële meegaande gedrag zal echter slechts stilte voor de storm blijken te zijn. Erna volgt immers het tegenstellende voegwoord *Maer* [G 498] – dat door zijn positie op de eerste plaats van het vers extra benadrukt wordt. De burggravin zou – samen met de lezer – op basis van dat voegwoord reeds kunnen vermoeden dat de hertogin zich in het vervolg niet zo meegaand zal betonen als op basis van ‘*Ic wilt wel*’ [G 497] verondersteld zou kunnen worden.

De hertogin van *G* stelt vervolgens dat de burggravin een schrandere vrouw is, aangezien ze haar hondje heeft geleerd om daarheen te komen waar haar geliefde kan zijn [G 498-500]. Aldus laat de hertogin heel kort en bondig blijken dat ze van de truc met het hondje afweet. Dat is genoeg voor de burggravin om er zeker van te zijn dat haar affaire met de ridder aan de hertogin bekend is. De hertogin pakt het heel sluw en misleidend aan: ze doet immers eerst uitschijnen alsof ze zich bij de verklaring van de burggravin neerlegt [G 497], kondigt vervolgens weliswaar haar weerstand aan [G 498], maar schrijft de burggravin daarna schrandere toe, hetgeen normaal gezien als compliment zou kunnen worden opgevat [G 499]. Pas in de laatste twee verzen laat de hertogin blijken hoe de burggravin haar schrandere gebruikt (*in casu* misbruikt) om een buitenechtelijke relatie te onderhouden [G 499-500]. De hertogin van *G* bouwt met andere woorden de spanning enorm op. De lezer weet reeds dat de hertogin het geheim uiteindelijk zal zeggen en er ook aan zal sterven [G 478-479], maar zit toch nog op het puntje van zijn stoel.

De hertogin van *B* daarentegen laat vanaf het begin blijken dat ze zich niet zal neerleggen bij de verklaring van de burggravin. Zo begint ze met een erg ironische retorische vraag: ‘*Neen ghi, vrouwe?*’ [B 846]. Dat kunnen we beschouwen als een reactie op de uiting van de burggravin dat ze niemand buiten haar echtgenoot bemint [B 845]. De burggravin – en samen met haar de lezer – kan bij die vraag reeds vermoeden dat de hertogin opnieuw zal beginnen te wringen. Aldus wordt in *B* de spanning in mindere mate opgebouwd dan in *G*.

Vervolgens zegt de hertogin expliciet dat de uiting van de burggravin niet geloofwaardig is, omdat de burggravin haar vak erg goed heeft geleerd aan het kleine hondje, dat zijn taak erg goed kan [B 846-851]. Daarbij valt het op dat de hertogin van *B* zich veel

³¹² Voor de uitdrukking *wel willen* biedt het *MNW* de vertalingen ‘goed vinden, goedkeuren’. De specifieke uitdrukking *Ic wilt wel* wordt ook vertaald als ‘mij goed’ (zie ‘WILLEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=73633&citaatcomplete=ic%20wilt%20wel>> [accessed 2 May 2015]).

vager en dubbelzinniger uitdrukt over de truc met het hondje dan de hertogin van *G*. In *G* zou in theorie immers ook voor de omstanders duidelijk kunnen worden hoe de burggravin door middel van haar hondje een geheime, buitenechtelijke liefdesrelatie zou hebben onderhouden (cf. *infra*). In *B* daarentegen lijkt het enkel voor de burggravin duidelijk te kunnen zijn wat het hondje precies te maken heeft met het eerder vernoemde overspel.

Aldus lijkt het plausibel te veronderstellen dat de omstanders in *G* allicht meer van de situatie zullen begrijpen dan die in *B* (cf. *infra*). Wel kan het de omstanders van *B* duidelijk zijn geworden dat de hertogin zich openlijk afkeert van het voorafgaande antwoord van de burggravin [*B* 841-845], aangezien de hertogin haar woorden expliciet ongeloofwaardig noemt [*B* 846-847]. Ze zouden dan ook kunnen vermoeden dat de hertogin er wel degelijk van uit blijft gaan dat de burggravin vreemdgaat en dat ze daarvoor ook een argument heeft of denkt te hebben, maar dat dat argument hun petjes te boven gaat.

We krijgen aldus de indruk dat de burggravin in *G* er slechter voor staat dan in *B*. Door de schijnbeweging van inschikkelijkheid van de hertogin in *G* zou de burggravin de hoop kunnen hebben gekoesterd dat de hertogin het bij haar eerdere allusie zou laten en niet verder op het onderwerp zou ingaan. Uiteindelijk komt de hertogin van *G* echter uit de hoek met een verpletterende reactie, waarbij ook voor de omstanders in theorie duidelijk zou kunnen worden op welke manier de burggravin wel degelijk een verborgen liefdesrelatie zou kunnen hebben onderhouden.

In *B* zou de burggravin reeds vanaf het begin van de repliek van de hertogin kunnen vermoeden dat ze geen hoop op genade dient te koesteren, waardoor ze zich beter kan voorbereiden op de aankomende mokerslag. Bovendien drukt de hertogin van *B* zich op zulk een manier uit dat de omstanders vermoedelijk nog niet begrijpen wat de ware toedracht van de situatie is. De hertogin van *G* geeft aldus de indruk valser en meedogenlozer te zijn dan de hertogin van *B*.

In scène 61 van *G* en *B* wordt vervolgens een blik geworpen op de omstanders [*G* 501 ~ *B* 852-855]. In *G* verhaalt de verteller dat de vrouwen alles hebben gehoord (*Die vrouwen horden dit wel seggen* [*G* 501]). Dat vers lijkt overeen te komen met het vertellerscommentaar van *B*, waarin we lezen dat de vrouwen die in de zaal waren, het allemaal goed gehoord hebben [*B* 852-853]. Vervolgens wordt in *B* nog gezegd dat de omstanders – hoewel ze alles hoorden – niet wisten waarop datgene, waarom de hertogin lachte, betrekking had [*B* 854-855]. Die uiting heeft in *G* echter geen parallel meer (cf. *infra*).

In beide vertalingen blijkt dus dat de vrouwen goed en wel hebben gehoord wat de hertogin en de burggravin bespraken. Daardoor worden beide groepen vrouwen tamelijk oplettend voorgesteld. Frappant is dat er in *B* plots sprake is van een *sale* [*B* 853] waarin de vrouwen zich bevinden. In *F* (en in *G*) gaan de vrouwen naar de kamer van de hertogin om zich klaar te maken en op te doffen voor het dansen. De dans vindt vervolgens in een aparte zaal plaats.³¹³

Het woord *sale* lijkt volgens het *MNW* niet de betekenis ‘kamer’ te kunnen hebben, terwijl de vrouwen van *B* zich wel degelijk in de kamer van de hertogin leken te bevinden [*B* 826]. Wel kan het woord *sale* ‘De zaal, de groote zaal, het groote woonvertrek van den burchtheer, waar alle plechtigheden en feestelijkheden plaats vonden, hofzaal, ridderzaal’ betekenen.³¹⁴ Hoewel we niet met volle zekerheid kunnen uitsluiten dat *sale* niet overdrachtelijk wordt gebruikt om op de kamer van de hertogin te wijzen en evenmin dat *sale* simpelweg (gedeeltelijk) door rijm dwang is ingegeven, lijken we toch veel aanwijzingen ervoor te krijgen dat de dichter van *B* opnieuw een inconsequentie in zijn tekst heeft laten sluipen door sommige verhaalelementen van *F* aan te passen en andere te behouden.³¹⁵

De tekst van *G* lijkt midden in een zin te stoppen. Op basis van het woord *wel* [*G* 501], het vervolg van *F* ((...) *Mais ne sevent a coi ce monte* (...)) [*F* (A) 714]) en het vervolg van *B* ((...) *Maer niet en wistense wat droech* (...)) [*B* 854]) zouden we eventueel kunnen veronderstellen dat de vrouwen in *G* eveneens wel degelijk hoorden wat de hertogin en de burggravin zeiden, maar niet (volledig) begrepen wat het allemaal precies te betekenen had. Echter, uiteindelijk zal het een raadsel blijven hoe *G* precies verdergaat. Men zou *G* weliswaar kunnen karakteriseren als een getrouwe vertaling van *F*, maar in het voorgaande is duidelijk geworden dat de dichter van *G* zelf eigen toevoegingen heeft aangebracht in de tekst.³¹⁶ Om die reden eindigt de eigenlijke vergelijking tussen *G* en *B* bij het laatste vers in *G* en zijn parallelle dubbelvers in *B* [*G* 501 ~ *B* 852-853].

³¹³ Gerritsen/Jansen-Sieben/Wilmink 1997, p. 71.

³¹⁴ ‘SALE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’ <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=48032&lemma=sale>> [accessed 2 May 2015].

³¹⁵ Even later in de tekst wordt wel weer gesproken over (...) *die camere* (...), // *Daer die dans was ende die feeste* (...) [*B* 965-966]. Daar lijkt de dichter van *B* dus wel opnieuw op zijn eigen uitgestippelde pad te komen.

³¹⁶ Vergelijk de expliciete toevoeging dat de hertog de hele nacht gemasturbeerd heeft [*G* 225-226].

4 Achtergronden van de verschillen

In hoofdstuk 3 hebben we *G* en *B* scène voor scène en soms binnen een scène zelfs regel voor regel en woord voor woord met elkaar vergeleken. Net omdat we zo diep op de tekst zijn ingegaan, zullen we ons in hoofdstuk 4 opnieuw op een globaler niveau over de verschillen tussen *G* en *B* uitlaten. Zo bieden we in paragraaf 4.1 een analyse van de waargenomen verschillen. Allereerst geven we een overzicht van de analyses die overige onderzoekers voorheen geboden hebben. Vervolgens tonen we in een eigen analyse aan welke tendensen en patronen we zelf in de verschillen tussen *G* en *B* menen te zien. Bovendien nemen we op basis van die eigen analyse een positie in ten opzichte van de analyses van de andere onderzoekers. Daarna ruilen we in paragraaf 4.2 de tekstinterne blik voor een tekstexterne blik in. We bekijken immers of de handschriftelijke context van *G* en *B* een invloed op de lezing en de interpretatie van *G* en *B* kan uitoefenen.

4.1 Analyse van de verschillen

Eerst en vooral zullen we stilstaan bij datgene wat Meder over de verschillen tussen beide Middelnederlandse vertalingen zegt. Daarbij dienen we op te merken dat Meder zich in zijn artikel over de causaliteit in *De borchgravinne van Vergi* hoofdzakelijk met *B* bezighoudt en slechts in enkele voetnoten ook *G* bespreekt.³¹⁷ Wanneer hij in de hoofdtekst het *don contraignant*-motief in *B* bespreekt, merkt hij daarbij in een voetnoot op dat dat motief in *G* totaal ontbreekt, terwijl het in *F* wel degelijk voorkomt. Hij acht het mogelijk dat het *don contraignant*-motief in *G* ontbreekt omdat het publiek waarvoor het geschreven is, niet goed vertrouwd was met het literaire motief. Door die afwezigheid van het *don contraignant*-motief vindt Meder dat de ridder van *G* helemaal niet zo hard door de hertog onder druk gezet wordt als de ridder van *B*, waardoor ‘s ridders uiteindelijke bekentenis in *G* volgens hem dan ook eerder voortkomt uit een drang om het gedane onrecht uit de wereld te helpen en om de waarheid te zeggen.³¹⁸

Die afwezigheid van het *don contraignant*-motief samen met nog andere factoren lijken er volgens Meder op te wijzen dat *G* geschreven is voor een minder hoofs publiek dan *B*.³¹⁹ Tussen haakjes specificeert Meder waarin die vermelde andere factoren precies bestaan.

³¹⁷ Meder 1989, pp. 51-74.

³¹⁸ Meder 1989, p. 59.

³¹⁹ Meder 1989, p. 59.

Zo stelt hij dat er in *G* niet naar de burggraaf van Coucy verwezen wordt, dat de lyrische verzen die bij de verwijzing naar de burggraaf van Coucy horen, eveneens ontbreken, dat het hoofse argument dat 's ridders levenslust op zijn verliefdheid wijst, ontbreekt, dat er geen *monologue intérieur* is, dat het onhoofse voyeurisme van de hertog expliciet beschreven wordt, dat er vooruitwijzingen zijn waardoor de spanning weggenomen wordt, dat emoties geëxpliciteerd worden en dat het taalgebruik van de dialogen vaak minder omzichtig en krachtiger is.³²⁰

Wel haalt Meder aan dat de dichter – of een interpolerende kopiist – van *B* twee vrouwonvriendelijke vertellerscommentaren ingelast heeft (*scilicet B* 243-244 en *B* 670-675), die in *F* niet te vinden zijn. In dat verband merkt Meder op dat er een algemene waarheid over vrouwen lijkt te worden verkondigd en dat een dergelijke commentaar überhaupt niet binnen het hoofse plaatje past. Hij bestempelt het dan ook als paradoxaal dat er in de overigens zo hoofse vertelling tweemaal een negatieve kijk op de vrouw lijkt door te schemeren. Hoewel hij dus erkent dat die twee vertellerscommentaren helemaal uit de toon vallen, kan *B* volgens hem alsnog zonder veel problemen als uitermate hoofs gekenschetst kan worden.³²¹

Verder hecht Meder bijzonder veel belang aan het vertellerscommentaar dat in *B* volgt op 's ridders bindende gelofte van het *don contraignant*, namelijk *Ic wane hem noit soe leede // En gheschiede, als dat hijt dede* [*B* 324-325]. Omdat de dichter van *G* het *don contraignant* niet gebruikt, ontbreekt in *G* volgens hem ook dat vertellerscommentaar. Meder besluit dat de dichter van *B* op het goede ogenblik expliciteert, terwijl de dichter van *G* die kans aan zich voorbij laat gaan.³²² Een dergelijke passage lijkt Meder aan te grijpen om te stellen dat de dichter van *B* meer dan de dichter van *G* het publiek helpt om de tekst op de juiste manier te interpreteren.³²³

Vervolgens zullen we bekijken wat Lodder over de verschillen tussen *G* en *B* opmerkt. Wat direct opvalt, is dat Lodder in de hoofdtekst expliciet aandacht schenkt aan *F*, *G* en *B* en niet – zoals Meder – slechts een tekst (*in casu B*) als hoofdfocus neemt. We zullen niet zozeer Lodders opsomming en uitwerking van de concrete verschillen tussen beide vertalingen overnemen, maar eerder de hoofdlijnen in zijn visie over de verschillen bevattelijk trachten weer te geven. Lodder karakteriseert allereerst *F* om vervolgens *G* en *B* enerzijds met *F* en anderzijds met elkaar te vergelijken.

³²⁰ Meder 1989, p. 59.

³²¹ Meder 1989, p. 59 en p. 63.

³²² Meder 1989, p. 72.

³²³ Meder 1989, p. 74.

Lodder lijkt zich te scharen aan de zijde van de onderzoekers die *F* in verband brengen met het *jeu parti*.³²⁴ Zo stelt Arrathoon dat de structuur van *F* een variatie is op de structuur van het *jeu parti* en van de *disputatio*.³²⁵ Daarbij zou de dichter van *F* onder andere door het gebruik van een onbetrouwbare verteller, die een scholastieke toon aanslaat, het publiek uit zijn tent proberen te lokken. Die onbetrouwbare verteller zou door zijn uiterst strenge norm en door zijn formalistische, strikt logische houding bij de toeschouwers weerstand en *a fortiori* ook razernij over zijn oordeel trachten te veroorzaken. Volgens Arrathoon toont de verteller immers niet aan dat de tragische gebeurtenissen zouden plaatsvinden precies doordat de verhouding tussen de burggravin en de ridder door laatstgenoemde openbaar gemaakt wordt. De toeschouwers zouden het oordeel van de verteller dan onmiddellijk na de voordracht hebben aangevochten.³²⁶

Ook Hunt bespeurt een discrepantie tussen de proloog en de epiloog enerzijds en het exemplaar anderzijds. Met die discrepantie zou de dichter volgens Hunt hebben beoogd onder de ingewijden een debat uit te lokken over de geheimhouding in de liefde.³²⁷ Zo zou in dat debat gediscussieerd kunnen worden over de vraag of de ridder al dan niet schuldig is, waarbij de stellingname van de verteller (*scilicet* dat de schuld wel degelijk geheel bij de ridder ligt)

³²⁴ Het *ALL* definieert het *jeu parti* als volgt: ‘Middeleeuwse Franse dichtvorm, nl. een als toneel gespeeld dialogisch strijdgedicht dat in zes gesloten strofen en twee envois (disticha) een debat weergeeft tussen twee partners over een probleem dat twee elkaar uitsluitende en vaak allegorisch voorgestelde stellingen tegenover elkaar plaatst (bijv. wat is verkieslijker: trouwen of vrijgezel blijven?). Thematisch sluit het aan bij de Provençaalse minnecode, doordat het de casuïstiek van de liefde behandelt. De bloeitijd van het ‘jeu-parti’ (ook ‘joc-parti’) situeert zich trouwens in het drukke hofleven van de 13de eeuw in de Provence. Dit deels geïmproviseerde, deels vastliggende intellectuele spel was tegelijk onderhoudend en een oefening in spirituele dialectiek en verfijning van de omgangsvormen. Verwant hiermee is het Nederlandse abele spel *Vanden winter ende vanden somer*’ (zie ‘G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl’ <http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_03823.php> [accessed 9 May 2015]).

³²⁵ Arrathoon 1984, p. 320. Het *ALL* definieert de term *disputatio* als volgt: ‘Academische discussie in de vorm van een dialoog naar aanleiding van een of meer gestelde vragen (quaestio). Argumenten voor en tegen de these worden aangedragen; bezwaren dienen weerlegd te worden. In de praktijk van het hoger onderwijs, op juridisch en theologisch gebied en op dat der artes liberales, fungeerde de *disputatio* vanaf de middeleeuwen tot in de 18de eeuw als oefening om het geleerde in dialectische vorm toe te passen’ (zie ‘G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl’ <http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00442.php> [accessed 9 May 2015]).

³²⁶ Arrathoon 1984, p. 302, p. 320 en pp. 322-324.

³²⁷ Hunt 1993, pp. 129-141.

als aanknopingspunt zou kunnen fungeren.³²⁸ Een aantrekkelijke factor in de interpretatie van *F* als *jeu parti* is volgens Lodder dat het dilemma van de ridder *de facto* niet oplosbaar is.³²⁹

Vervolgens gaat Lodder over op de bespreking van *G*. Met de ondertitel ‘Het Gentse fragment als *jeu parti*’ doet hij reeds vermoeden dat hij voor *G* dezelfde functie zal aannemen als voor *F*. Zijn eerste opmerking, namelijk dat *F* tamelijk nauwgezet gevolgd wordt door de dichter van *G*, versterkt die indruk. Volgens Lodder wekt Meder echter de indruk dat *G F* niet nauwgezet navolgt door zich erover te verbazen dat ten eerste het *don contraignant*-motief, ten tweede de referentie aan de burggraaf van Coucy met de lyrische verzen en ten derde het argument dat de levenslust van de ridder een aanwijzing is voor zijn verliefdheid, ontbreken. Lodder merkt in dat verband op dat Meder niet heeft doorgehad dat er tekstverlies opgetreden is en dat de passage in kwestie bijgevolg simpelweg niet tot ons is gekomen.³³⁰

Hij merkt verder op dat *G* 102 (volgens hem een vertaling van *F* 208) en *G* 103 (volgens hem hoogstwaarschijnlijk de lyrische verzen van de burggraaf van Coucy), niet bij elkaar aansluiten, omdat er twee kolommen van *G* ontbreken en aldus honderd verzen tussen *G* 102 en *G* 103 kwijtgeraakt zijn. Die uitspraken baseert hij op de codicologische beschrijving van *G* in de gebruikte editie van Jansen-Sieben en op foto’s van *G*.³³¹ Op basis van die informatie kan hij ook de foliëring van Jansen-Sieben corrigeren: de folioaanduidingen ‘Iv *a*’ respectievelijk ‘Iv *b*’ zouden ‘Iv *b*’ respectievelijk ‘Iv *c*’ moeten worden.³³²

Daarnaast hebben nog twee onderzoekers hun meningen geformuleerd omtrent de tekst van *G* die helemaal niet of ernstig beschadigd overgeleverd is. Zo stelt Biemans dat zich in de 100 verloren gegane verzen tussen *G* 102 en *G* 103 ongetwijfeld het *don contraignant*-motief moet hebben bevonden.³³³ Besamusca betoogt dat het verhaal in *G* na de hiaat van honderd versregels hervat wordt met de erg beschadigde laatste verzen van een gedicht, dat in *F* aan de burggraaf van Coucy toegeschreven wordt. Hij betreurt het dat in de editie van *G* (*scilicet* Jansen-Sieben 1985) de hiaat niet door de versnummering aangeduid is. Hij wijt het aan Jansen-Siebens wanorde dat de dichter van *G* door Meder voor de missende verzen verantwoordelijk geacht werd en verwijst eveneens naar Lodders artikel als plaats waarin

³²⁸ Lodder 1998, pp. 19-20.

³²⁹ Lodder 1998, p. 21. Met die uitspraak gaat Lodder in tegen Meders these dat ’s ridders dilemma wel degelijk oplosbaar is (zie Meder 1989, pp. 51-74).

³³⁰ Lodder 1998, p. 21.

³³¹ Jansen-Sieben 1985, p. 13.

³³² Lodder 1998, p. 21.

³³³ Biemans 1997, p. 447.

Meders vergissing aangestipt wordt.³³⁴ Voorts merkt hij ook nog op dat *G* 106 met *B* 393 correspondeert.³³⁵

Vervolgens keren we terug naar Lodder. Hij denkt dat we *G*, indien we tenminste aannemen dat de dichter van *G* de volledige tekst van *F* getrouw vertaald heeft, ook als een discussiestuk kunnen beschouwen. Aldus zouden de toehoorders na de voordracht hun mening hebben kunnen uiten omtrent de norm die door de verteller nadrukkelijk wordt aangegeven, of omtrent de overweging die door een personage wordt gemaakt. Ook *G* bevat volgens Lodder immers genoeg stof ter discussie, aangezien het verhaal opgebouwd is uit talloze dilemma's, waarbij steeds een keuze tussen spreken of zwijgen gemaakt moet worden.³³⁶

Daarna werpt Lodder zijn blik op *B*. Door de tussentitel 'De Hulthem-versie als aandoenlijke liefdestragedie' kunnen we reeds vermoeden dat hij aan *B* andere eigenschappen zal toeschrijven dan aan *F* en *G*, die hij met de term *jeu parti* bestempelde. Dat vermoeden wordt versterkt door Lodders inleidende opmerking dat het nog maar de vraag is of *B* als discussiestuk heeft dienstgedaan. Lodder verklaart dat de dichter van *B* veel veranderingen ten opzichte van *F* heeft doorgevoerd. Van die vele veranderingen toont Lodder welbewust slechts een deel.³³⁷ Zijn bespreking van de verschillen zullen we niet tot in detail weergeven. Wel zoomen we enerzijds kort in op twee elementen die Lodder in zijn bespreking aanhaalt (*in casu* een tegenstrijdigheid in *B* en een vertellerscommentaar in *B*), aangezien die twee elementen nog expliciet in ons eigen betoog aan bod zullen komen, en doen we anderzijds de verschillen die Lodder kennelijk zelf voor zijn interpretatie cruciaal vindt, uit de doeken.

In verband met de tegenstrijdigheid in *B* merkt Lodder allereerst op dat de dichter van *B* de verplichting om te zwijgen die de burggravin in *F* aan de ridder oplegt, heeft verzwegen. Pas wanneer de burggravin van *B* net voor haar dood een monoloog houdt, weet het publiek dat de burggravin aan de ridder heeft gezegd dat het haar dood zou betekenen als hun geheim onthuld zou worden. In *F* daarentegen weet de ridder enkel en alleen dat hij de burggravin als geliefde zou verliezen als hun geheim bekend zou raken. Er blijkt nergens in *F* dat hij wist dat hij haar als geliefde zou verliezen doordat ze zou sterven. Volgens Lodder is het op basis van

³³⁴ Lodder 1998, pp. 15-31.

³³⁵ Besamusca 2011, p. 253-254.

³³⁶ Lodder 1998, p. 22.

³³⁷ Lodder 1998, p. 24.

de informatie die in de voorafgaande context van *B* geboden wordt, onbegrijpelijk om welke reden de ridder weifelt wanneer hij tegenover de hertog een verantwoording moet afleggen.³³⁸

In *B* leek de afspraak tot geheimhouding immers gezamenlijk uit vrees voor nadelige gevolgen te zijn gemaakt, maar was er geen sprake van een verbod om over de liefdesverhouding te spreken. De ridder zou de burggravin dan over de vervelende, onderhavige omstandigheden op de hoogte hebben kunnen brengen en eveneens zou hij haar hebben kunnen laten beseffen dat het noodzakelijk was dat hij een tipje van de sluier lichte tegenover de hertog, om elkaar überhaupt te kunnen blijven zien. Wanneer men na de monoloog van de burggravin terugkijkt naar het dilemma van de ridder, is het volgens Lodder eveneens onbegrijpelijk om welke reden de ridder weifelde. Indien hij daadwerkelijk had geweten dat de burggravin aan de onthulling van hun liefdesaffaire zou sterven, zou hij hebben moeten zwijgen om haar leven niet in gevaar te brengen. Lodder besluit dat de combinatie van die gegevens simpelweg een tegenstrijdigheid vormen.³³⁹

Vervolgens staan we nog even stil bij de uitingen van Lodder over het vertellerscommentaar dat de dichter van *B* toevoegt aan het dilemma waarmee de ridder zich geconfronteerd ziet. Nadat de ridder beloofd heeft dat hij zou antwoorden op eender welke vraag van de hertog, zegt de verteller van *B*: *Ic wane hem noit soe leede // End gheschiede, als dat hijt dede* [*B* 324-325]. Lodder merkt daarbij op dat Meder voor zijn interpretatie erg veel belang hecht aan dat vertellerscommentaar. Lodder is het echter niet eens met Meders conclusie dat de verteller van *B* aldus zijn publiek helpt om de tekst op de juiste manier te interpreteren. Lodder verklaart daarentegen stellig dat het vertellerscommentaar bedoeld is om de emoties en niet de interpretatie te sturen en dat de verteller met het vertellerscommentaar de dramatiek van het verhaal wil benadrukken. Hij beschouwt de uiting van de verteller dan ook eerder als emotioneel dan als rationeel.³⁴⁰

Na de bespreking van de concrete verschillen besluit Lodder dat in *B* de aandacht van de casuïstiek naar de tragiek verschoven is en dat de dichter van *B* aldus het affectieve aspect van het verhaal ten koste van het dialectische aspect sterker geaccentueerd heeft. Om die conclusie te onderbouwen, zet Lodder de door hem opgemerkte verschillen tussen *F* en *B* nog eens kort op een rijtje. Zo heeft de dichter van *B* de liefdesverhouding tussen de ridder en de burggravin in hogere mate idyllisch voorgesteld. Daarenboven heeft hij het dilemma waarmee

³³⁸ Lodder 1998, pp. 24-25.

³³⁹ Lodder 1998, pp. 24-25.

³⁴⁰ Lodder 1998, p. 25.

de ridder zich geconfronteerd ziet, niet intact gehouden. Hij heeft immers het absolute karakter aan de geheimhouding van de relatie tussen de ridder en de burggravin ontnomen en hij heeft op de koop toe ook contradictoire informatie betreffende de mogelijke consequenties van de onthulling van die relatie geboden. Verder heeft de dichter van *B* de feodale relatie tussen de hertog en de ridder zwakker gemaakt en heeft hij de schuldvraag geheel ontweken. Bovendien speelt hij meer in op de gevoelsaandoeningen van het publiek door onder andere een extra liedje toe te voegen en door vaak aan het vervolg van het verhaal te refereren. Verder is er bij de dichter van *B* geen ruimte om de dramatiek met een grappige noot enigszins te relativiseren.³⁴¹

Ten slotte bekijken we Lodders uitingen betreffende het publiek van *G* en *B*. Daarvoor verwijst hij allereerst naar een uitspraak Guest. Laatstgenoemde beschrijft *B* als ‘sophisticated entertainment for a sophisticated, aristocratic audience who knew the game and its rules’.³⁴² Lodder acht het echter waarschijnlijker dat een dergelijk publiek veeleer naar *G* zal hebben geluisterd. *G* lijkt volgens hem immers meer dan *B* een tekst te zijn geweest voor kenners en fijnproevers die goed vertrouwd waren met de liefdescasuïstiek, met de liefdesideologie en met hoofse normen *tout court* en die bovendien nog over problemen betreffende de hoofse liefde discussieerden (of konden discussiëren). Verder acht Lodder de dichter van *B* minder goed bekend met de hoofse voorschriften dan de dichter van *G* en drukt hij het vermoeden uit dat hetzelfde gold voor het (beoogde) publiek.³⁴³

Ook refereert Lodder aan de bevindingen van de Werkgroep Vergi van de Amsterdamse Universiteit, die onder meer opgemerkt heeft dat het hoofse motief van de geheimhouding, dat in *F* ‘als voorwaarde en opdracht’ vermeld wordt, in *B* is ‘ge vulgariseerd tot een afspraak uit praktische overwegingen’.³⁴⁴ Verder signaleerde de Werkgroep Vergi dat in *F* de ridder zonder twijfel het initiatief heeft genomen voor de liefdesverhouding tussen hem en de burggravin, hetgeen in overeenstemming is met de hoofse code, terwijl men in *B* ook zou kunnen denken dat de burggravin toenadering tot de ridder heeft gezocht.³⁴⁵ Ten slotte wees de Werkgroep Vergi erop dat in *B* de hoofse omgangsvormen *an sich* niet in acht

³⁴¹ Lodder 1998, p. 27.

³⁴² Judd en Guest 1991, p. 52.

³⁴³ Lodder 1998, p. 28.

³⁴⁴ Werkgroep Vergi 1971-1972, p. 230.

³⁴⁵ Werkgroep Vergi 1971-1972, p. 231.

genomen worden, terwijl dat in *G* wel gebeurt. De hertog van *B* onderbreekt immers zonder meer de maaltijd zodra hij te horen krijgt dat zijn echtgenote ziek is.³⁴⁶

Aan die opsomming voegt Lodder vervolgens nog enkele andere wijzigingen van *B* ten opzichte van *F* toe om aan te tonen dat de dichter en het publiek van *B* minder hoofs was dan de dichter en het publiek van *G*. Zo haalt hij aan dat de dichter van *B* twee vrouwonvriendelijke commentaren heeft toegevoegd en dat hij tamelijk lang stilstaat bij de concrete liefdesnacht van de burggravin en de ridder. Wat voor Lodder echter nog meer de doorslag lijkt te geven, is het feit dat de dichter van *B* zijn belangstelling richt op het emotionele, affectieve aspect van het verhaal, waardoor aan de casuïstiek in veel mindere mate aandacht wordt geschonken. Lodder besluit dat de dichter – en samen met hem wellicht ook zijn publiek – zich enkel en alleen voor het tragische, roerende liefdesverhaal heeft geïnteresseerd.³⁴⁷

Vervolgens werpen we een blik op een artikel van Gerritsen, dat ons in het bijzonder iets bijbrengt over de manier waarop we de liefdesnacht tussen de ridder en de burggravin enerzijds en het mogelijke voyeurisme van de hertog anderzijds zouden kunnen interpreteren. Gerritsen merkt allereerst op dat *G in globo* hetzelfde verhaal vertelt als *B*, maar op sommige punten nauwkeurigere informatie verschaft. In dat verband lijkt hij vooral aan de volgende twee verzen te denken: *Daer staet dhertoge ende crawwet // Met groter genouchte al die nacht* [*G* 225-226]. Zoals we reeds in hoofdstuk drie hebben aangestipt, wijst *crawwet* [*G* 225] er volgens Resoort op dat de hertog masturbeerde.³⁴⁸ Als dat een juiste interpretatie is – en Gerritsen is er alleszins toe geneigd dat te geloven –, tonen die twee verzen volgens Gerritsen nogmaals aan dat vertalers/bewerkers uit de middeleeuwen de inhoud van hun legger probeerden te verduidelijken.³⁴⁹

Terwijl de vertaler van *G* het Oudfrans van *F* meestal erg getrouw heeft vertaald, heeft hij zich bij de betreffende passage naar Gerritsens mening afgevraagd waarom de hertog dan wel gedurende een hele nacht in de luthof is gebleven. Juist het feit dat de hertog de hele nacht is gebleven, wordt volgens Gerritsen immers in diens brontekst bericht:

Illoeques s'est ensi tenu

Toute la nuit, endementiers

³⁴⁶ Werkgroep Vergi 1971-1972, pp. 231-232.

³⁴⁷ Lodder 1998, p. 28.

³⁴⁸ Resoort 1988, pp. 84-85.

³⁴⁹ Gerritsen 1997, pp. 70-71.

Que la dame et li cevaliers

Dedens la cambre en .i. lit furent, (...). [*F* (*A*) 428-431]

Gerritsen gaat er van uit dat de vertaler van *G* een verklaring heeft geboden voor het feit dat de hertog blijft, die de tekst plusminus zelf suggereert. Hij tracht daarbij het denkproces van de vertaler te reconstrueren. De vertaler van *G* heeft volgens hem immers gedacht dat de hertog kijkend of luisterend wel degelijk iets van het passionele minnespel tussen de ridder en de burggravin in de kamer van de burggravin moet hebben kunnen gewaarworden en dat de hertog in het begluuren of het afluisteren van de twee geliefden zelf een seksuele bevrediging moet hebben gevonden. In het midden latend of die verklaring al dan niet juist is, merkt Gerritsen op dat de vertaler van *G* met de betreffende verzen een toevoeging heeft gedaan die erg verschilt van de hoofse sfeer waardoor de descriptie van het minnespel gekenmerkt wordt.³⁵⁰

Gerritsen meent echter niet dat een middeleeuws publiek zich daarover zou hebben verbaasd, aangezien de grenslijnen tussen fatsoenlijk en onfatsoenlijk anders lagen dan wij gewoon zijn. Dat blijkt volgens hem onder andere uit de vele lichtzinnige of soms zelfs schunnige randversieringen van religieuze handschriften. Hij meent eerder dat die toevoeging van de vertaler van *G* een aanwijzing kan zijn voor het feit dat het verhaal over de burggravin van Vergi op verschillende niveaus kan zijn begrepen. Dat hoeft volgens hem echter nog niet te betekenen dat het publiek van *G* sociaal gelaagd was, omdat hetzelfde publiek niet alleen de aristocratische, hoofse aspecten, maar ook een seksuele allusie als in *G* 225-226 kan hebben geapprecieerd.³⁵¹

Ten slotte kunnen we nog twee onderzoekers aanhalen die zich geuit hebben over de opzienbarende, vrouwonvriendelijke commentaren in *B*. Zo zegt Van Anrooij met betrekking tot het Handschrift-Van Hulthem dat enkele oorspronkelijk hoofse teksten zichtbaar beïnvloed worden door de geestesgesteldheid van de stedelijke omgeving waarin ze zijn beland. Van Anrooij haalt *B* aan als voorbeeld van een tekst waarin die ideële aanpassing heeft plaatsgevonden. *B* bevat volgens hem immers enkele tekstpassages over de nieuwsgierigheid en de onbetrouwbaarheid van vrouwen. Die passages in *B* zouden voor een hoofs publiek enorm uit de toon vallen en komen in *F* dan ook niet voor.³⁵² Van Oostrom vraagt zich dan weer af of de dichter van *B* de vrouwonvriendelijke opmerkingen zou hebben ingevoegd

³⁵⁰ Gerritsen 1997, p. 71.

³⁵¹ Gerritsen 1997, p. 71.

³⁵² Van Anrooij 1993, p. 88.

omdat hij met een openlijker mannelijk chauvinisme behept was dan de dichter van *F*. Verder acht hij het mogelijk dat de dichter van *B* zich zo vrouwonvriendelijk uitliet omdat hij voor een publiek schreef dat minder hoofs was dan het publiek van *F*, aangezien het Handschrift-Van Hulthem uit het begin van de vijftiende eeuw stamt en de hofcultuur in die periode zeker niet meer zo'n centrale rol in het literaire leven speelde als twee eeuwen ervoor.³⁵³

Na aldus enkele analyses uit de secundaire literatuur te hebben uiteengezet, kunnen we vervolgens de hoofdlijnen in de eigen vergelijking tussen *G* en *B* aangeven en waar mogelijk ook stelling innemen tegenover de bevindingen van de hierboven genoemde onderzoekers. In dat verband dienen we op te merken dat we in paragraaf 4.1 niet alle nuances zullen onderbrengen die we bij de lezing van de teksten in hoofdstuk 3 aangestipt hebben. We zullen integendeel juist proberen een duidelijk overzicht te bieden.

Een element dat we erg vaak hebben opgemerkt in onze vergelijking van beide vertalingen, is dat in *G* veel meer details en nuances vervat zitten dan in *B*. We krijgen dan ook de indruk dat de dichter van *B* in sommige passages een soort van samenvatting maakt van de verhaalelementen uit *F*, terwijl de dichter van *G* de verhaalelementen uit *F* wel tamelijk getrouw lijkt te volgen. In dat verband lijkt de dichter van *B* enkel de verhaalelementen die hij zelf noodzakelijk acht om het verhaal te kunnen volgen, te behouden. Doordat zijwegen aldus worden gereduceerd, wordt *B* rechtlijner, minder complex, minder genuanceerd, minder diepgaand en minder realistisch dan *G*.

Het feit dat een (sub)scène inhoudelijk minder pregnant is, betekent echter zeker niet *per se* dat voor die (sub)scène ook minder verzen worden ingeruimd. Meer dan eens is zelfs het tegendeel het geval. Zo gebeurt het dat in *B* slechts een beperkt aantal van de inhoudelijke verhaalelementen die we in *G* zien, wordt uitgesmeerd over een groter aantal verzen dan in *G*. In dat verband kunnen we eveneens opmerken dat in *B* veel meer sprake lijkt te zijn van inhoudsloze stoplappen dan in *G* het geval is. De informatiedichtheid van *G* is met andere woorden groter dan die van *B*. Scène 26 [*G* 160-163 ~ *B* 451-456] is in dat verband een goed voorbeeld. De verteller verhaalt er hoe de ridder aan de hertog meer vertelt over zijn verhouding met de burggravin. Van de verhaalelementen in *G* zien we in *B* enkel de list met het hondje voorkomen. Hoewel de inhoud gereduceerd is, beslaat de scène in *B* een derde meer verzen dan die in *G* (*scilicet* zes tegenover vier verzen).

Terwijl de reductie van zijwegen een bevorderende invloed kan hebben op de interne coherentie van een tekst (*in casu* van *B*), bemerken we dat allerlei andere procedés in *B* die

³⁵³ Van Oostrom 1985, p. 93.

interne coherentie juist ondermijnen. Ten eerste worden in *B* heterogene elementen geïncorporeerd, zoals het lied dat de ridder zingt in scène 15 [*B* 385-392] en het lied dat de burggravin zingt in scène 37 [*B* 566-569]. Het is mogelijk, maar niet zeker dat er zich in de verloren gegane of beschadigde tekstdelen van *G* ook een lied heeft bevonden (cf. *infra*). Wanneer we ons echter slechts baseren op de tekst van *G* zoals die overgeleverd is, kunnen we stellen dat *B* meer dan *G* de aard naar een hybridisch lappendeken heeft.

Ten tweede laat de dichter van *B* in veel hogere mate dan de dichter van *G* inconsequenties in zijn tekst sluipen. Die inconsequenties zouden in sommige gevallen kunnen zijn veroorzaakt doordat de dichter van *B* zich niet consequent ten opzichte van de verhaallijn van *F* verhoudt. Zo lijkt de dichter van *B* in de betreffende gevallen nu eens van de verhaallijn van *F* af te wijken en dan weer de verhaallijn van *F* te volgen. Die indruk kregen we bijvoorbeeld in scène 58 van *B* [*B* 791-839]. Daar waren immers op basis van de in *B* voorafgaande verhaalcontext geen redenen te vinden voor de geveinsd hartelijke ontvangst van de burggravin door de hertogin. Het is dan ook mogelijk dat de dichter van *B* dat verhaalelement zonder meer van *F* overgenomen heeft.

Ook kunnen we in de betreffende context terugdenken aan de tegenstrijdigheid in *B* die Lodder reeds opgemerkt heeft (cf. *supra*). Het feit dat de ridder twijfelt wanneer hij voor de keuze gesteld wordt om te spreken dan wel te zwijgen over zijn affaire met de burggravin, acht Lodder onbegrijpelijk, zowel op basis van de voorafgaande context als op basis van het vervolg, door de wijzigingen die de dichter zowel in de voorafgaande context als in het vervolg heeft aangebracht (cf. *supra*).³⁵⁴ Het feit dat de ridder wel degelijk twijfelt, lijkt dan ook niet op een logische wijze door de verhaalcontext te kunnen zijn ingegeven of gemotiveerd. De kans is dan ook groot dat de dichter van *B* op dat punt simpelweg *F* gevolgd heeft. In de verhaalcontext van *F* is het twijfelen van de ridder wel degelijk gerechtvaardigd.

Door nu eens wijzigingen aan te brengen en dan weer het origineel te volgen, zorgt de dichter van *B* er niet alleen voor dat *B* zich ten opzichte van het origineel inconsequent verhoudt, maar veroorzaakt hij in *B* zelf ook interne consequenties. In *G* vinden we weinig tot geen door de dichter veroorzaakte inconsequenties. De enige passage die daar eventueel voor in aanmerking lijkt te kunnen komen, is scène 35 van *G* [*G* 214-226]. Daar wordt immers gezegd dat de hertog masturbeerde tijdens de liefdesnacht van de burggravin en de ridder, waardoor de hoofs-impliciete manier van beschrijven enigszins doorbroken wordt. Zoals Gerritsen opmerkte, valt dat bij de hedendaagse lezer echter vermoedelijk meer op dan bij een

³⁵⁴ Lodder 1998, pp. 24-25.

middeleeuwse lezer.³⁵⁵ Alles in beschouwing genomen kunnen we besluiten dat *G* meer interne samenhang lijkt te vertonen dan *B*.

Een ander groot verschil tussen beide vertalingen heeft betrekking op de epische berichten in elk van beide teksten (*id est* de passages waarin niet de personages aan het woord zijn, maar de vertelinstantie). We zien namelijk dat in *G* vaker dan in *B* een personage als focalisator optreedt en vice versa dat in *B* vaker dan in *G* de vertelinstantie vanuit zijn alwetende perspectief spreekt. Aangezien de verteller bij focalisatie in de huid kruipt van het betreffende personage, krijgen we een relaas dat erg betrokken is bij de ervaringswereld van dat personage. Het relaas van de focaliserende verteller komt bij de lezer erg waarheidsgetrouw en onvertekenend over, aangezien de lezer als het ware een direct, onbemiddeld relaas van de gevoelens en de gedachten van de personages voorgeschoteld lijkt te krijgen.

Wanneer de verteller daarentegen vanuit zijn alwetende perspectief spreekt, wordt er een afstand gecreëerd tussen hem en de personages die hij beschrijft. De alwetende verteller observeert, beschrijft en interpreteert de personages en hun handelingen immers vanuit een externe positie, zonder zichzelf in hun schoenen te plaatsen. Door die intermediërende functie van de verteller wordt ook de afstand tussen de lezer enerzijds en het beschreven personage en de beschreven gebeurtenissen anderzijds, vergroot. Het relaas van de alwetende verteller komt bij de lezer dan ook minder waarheidsgetrouw en minder onvertekenend over dan het geval is wanneer er een focaliserende verteller optreedt. Dat onderscheid zien we erg mooi geïllustreerd in scène 32 [*G* 184-199 ~ *B* 489-508]. In *G* laat de verteller de hertog als focalisator optreden, waardoor de lezer de list met het hondje van de ridder en de burggravin geheel door de ogen van de hertog gepresenteerd krijgt en zich haast voelt meekijken met de hertog. In *B* daarentegen wordt de hele scène behalve de vier laatste verzen vanuit een alwetend perspectief verteld, waardoor zowel de verteller als de lezer een grotere afstand bewaren tegenover het personage en het gehele verhaalgebeuren.

Dat verschil tussen een focaliserende en een alwetende vertelinstantie houdt eveneens verband met de wijze waarop de personages gekarakteriseerd worden. Wanneer een personage als focalisator optreedt, kan de verteller immers de psyche van dat personage uitvorsen en aan de lezer tentoonspreiden. Aldus krijgt de lezer toegang tot de innerlijke belevingswereld van de personages en zal hij gemakkelijk met hen meevoelen. Wanneer de verteller echter vanuit zijn alwetende perspectief spreekt, is de karakterisering doorgaans veel

³⁵⁵ Gerritsen 1997, p. 71.

oppervlakkiger en beperkt die karakterisering zich doorgaans tot uiterlijke gedragingen. Aldus wordt ook aan de lezer de toegang tot de ervaringswereld van de personages ontzegd, waardoor hij minder snel met hen zal meevoelen. Dat konden we erg goed zien in scène 37 [*G* 255-267 ~ *B* 551-569], waar het afscheid tussen de ridder en de burggravin na hun liefdesnacht beschreven wordt. Terwijl de verteller van *G* doordringt tot de gevoelens van de personages (*Dat sceden wart hem beden te sure* [*G* 257]), beperkt de verteller van *B* zich tot het empirisch waarneembare.

Een dergelijk verschil in de karakterisering van de personages is echter niet alleen van de vertelinstantie afhankelijk.³⁵⁶ Ook wanneer in beide vertalingen dezelfde vertelwijze gehanteerd wordt (bijvoorbeeld beide in de directe rede, beide in een episch bericht door de alwetende verteller of beide in een episch bericht met een personage als focalisator), zien we immers dat de personages in *G* meestal genuanceerder, diepgaander en realistischer voorgesteld worden dan in *B*. Dat houdt uiteraard ook verband met hetgeen we hierboven zeiden, namelijk dat in *B* vele details en nuances weggelaten worden. Een sprekend voorbeeld op dat vlak is scène 54 [*G* 420-429 ~ *B* 751-762]. In *G* geeft de hertog immers expliciet uiting aan zijn innerlijke tweestrijd en zien we dat hij hardop over de betrouwbaarheid van de hertogin reflecteert, terwijl de hertog in *B* geen innerlijk conflict meer lijkt te ondervinden en onomwonden zijn vertrouwen in de hertogin uitdrukt. Het gevolg daarvan is dat de personages van *G* bij de lezer in veel hogere mate dan die van *B* zullen overkomen als mensen van vlees en bloed, waarmee ze zich (tot op zekere hoogte) kunnen identificeren en waarvoor ze empathie kunnen voelen.

Het feit dat de personages in *G* een realistischere indruk maken dan die in *B*, hangt nauw samen met de manier waarop die respectieve personages zich in hun uitingen uitdrukken. Aan de personages van *B* wordt immers over het algemeen een uitdrukkingwijze toebedeeld die meer opgepoetst, retorisch uitgewerkt, gekunsteld en gestructureerd overkomt dan aan de personages van *G*. Daardoor boeten de personages van *B* bij de lezer echter enorm in aan geloofwaardigheid en authenticiteit. Dat zien we onder meer gebeuren in de scènes 33 [*G* 200-205 en *G* 213 ~ *B* 509-512] en 34 [*G* 206-212 ~ *B* 513-520], waar respectievelijk de

³⁵⁶ We laten ons wel in algemene termen over de karakterisering van de personages uit, maar zien ervan af het karakter en voorkomen van de specifieke personages onder een algemene noemer te proberen plaatsen. Uit het onderzoek van beide vertalingen dat in hoofdstuk 3 werd gedocumenteerd (cf. *supra*), is immers gebleken dat de personages in de verschillende scènes op een uiterst complexe en lang niet altijd consistente manier gekarakteriseerd worden. Naar onze mening zouden we dan ook afbreuk doen aan de complexiteit waarmee de personages gekarakteriseerd worden, indien we ons over die personages in algemene termen zouden uitlaten.

ridder en de burggravin hun liefde aan elkaar verklaren. Beide geliefden laten in *B* een veel minder authentieke indruk na dan in *G*, aangezien ze hun liefdesverklaringen in hogere mate lijken te hebben opgepoetst en haast de indruk geven hun woorden op voorhand te hebben ingestudeerd. Een van de beste voorbeelden lijkt ons echter scène 50 [*G* 361-373 en *G* 375-396 ~ *B* 683-724], waar de hertogin alles uit de kast haalt om de hertog tot de onthulling van 's ridders geheim te bewegen. De hertogin van *B* smukt haar uiting retorisch op met allerhande stijlfiguren en voorziet haar betoog van een logische structuur. De hertogin van *G* daarentegen is veel rauwer, minder gepolijst en vooral minder gestructureerd. Ze lijkt als een kip zonder kop van de hak op de tak te springen en alles te uiten wat er maar in haar opkomt. Aldus komt de hertogin van *G* – alleszins bij de lezer – veel authentieker en levensechter over dan de hertogin van *B*.

Die personagekarakterisering staat eveneens in verband met de manier waarop aan de relaties tussen verschillende personages vormgegeven wordt. Zo hebben we enkele malen opgemerkt dat de intermenselijke relaties in *G* een authentiekere en diepgaandere indruk maken dan die in *B*. Bij wijze van voorbeeld zullen we kort bij de relatie tussen de ridder en de burggravin en bij de relatie tussen de ridder en de hertog stilstaan. Het scheen ons immers toe dat de affaire tussen de ridder en de burggravin in *B* minder op pure genegenheid en liefde gestoeld was dan in *G*. Meer dan in *G* kregen we in *B* namelijk de indruk dat hun verhouding (voor een groot deel) door de hang naar zinnelijk genot en naar persoonlijk voordeel ingegeven werd. Het duidelijkst komt dat aan bod in de scènes 32 tot en met 34 [*G* 184-213 ~ *B* 389-520], waar enerzijds de ontmoeting tussen de geliefden en anderzijds hun respectieve liefdesverklaringen verhaald worden (cf. *supra*). Terwijl de verteller van *B* meer dan die van *G* de nadruk legt op de lichamelijke genoegens die de burggravin en de ridder bij hun treffen ondervinden [*G* 184-199 ~ *B* 489-508], benadrukken de personages zelf in *B* veel meer dan in *G* hoeveel voordelen ze als gevolg van hun relatie ondervinden [*G* 200-213 ~ *B* 509-520].

Ook scheen de relatie tussen de ridder en de hertog in *G* diepgaander en hechter voorgesteld te worden dan in *B*. Hoewel er nog meer bewijsplaatsen aan te duiden zijn, illustreren de scènes 5 [*G* 30-38 ~ *B* 239-244] en 35 [*G* 214-226 ~ *B* 521-530] het fenomeen allicht het best. In de vijfde scène leek de hertog van *G* immers in veel hogere mate dan die van *B* oprecht geschokt, teleurgesteld en verdrietig te zijn vanwege het feit dat de ridder, die hij zo trouw achtte, zich zo tegenover hem zou hebben misdragen. In scène 35 verhaalt de verteller dat de hertog merkt dat 's ridders geliefde wel degelijk de burggravin is, waardoor hij zijn wantrouwen tegenover de ridder laat varen. Veel meer dan in *B* krijgen we in *G* de

indruk dat de hertog opgelucht en blij is omdat de ridder hem dan toch niets misdaan blijkt te hebben. Zowel door zijn verbijstering in scène 5 als door zijn opluchting in scène 35 toont de hertog van *G* meer met de ridder in te zitten en dus een diepgaandere relatie met hem te hebben dan de hertog van *B*. Opvallend is ook dat in de scènes 5 en 35 van *G* dezelfde woordenschat gebruikt wordt om naar de wandaad die valselijk aan de ridder toegeschreven wordt, te verwijzen: vergelijk (...) *So zere iegen hem hadde mesdaen* (...) [*G* 35] met (...) *Dattie Rudder mesdaen heift niet* (...) [*G* 223]. Aldus zou extra kunnen worden benadrukt dat de hertog zijn vroegere gedachte dat de ridder hem iets misdaan heeft, volledig achter zich laat. In de parallelle scènes van *B* ontwaren we geen dergelijke overeenstemming in de woordenschat.

Ten slotte zullen we verwoorden welke indruk beide vertalingen ons leken te geven over hun algemene aard, over de mogelijke auteursintentie en over het mogelijke doelpubliek. Zo leek *B* meermaals een hoger sensatiegehalte te hebben dan *G*, waarbij emoties in hoge mate op de spits worden gedreven en een grote contrastwerking het retorische effect opdrijft. Sprekende voorbeelden in dat verband zijn scène 7 [*G* 45-68 ~ *B* 250-266], scène 46 [*G* 320-331 ~ *B* 626-642] en scène 52 [*G* 404-414 ~ *B* 737-748]. In scène 7 werd verhaald hoe de hertog de ridder confronteerde met de beschuldigingen van de hertogin. De hertog van *G* gaf in zijn uiting veel blijk van realisme, nuance en tact, terwijl de hertog van *B* de tegenstelling tussen goed en kwaad op de spits dreef. In scène 46 zegt de hertogin, die zich na 's hertogs grotere eerbewijzen aan de ridder ziek geveinsd heeft en in haar kamer teruggetrokken heeft, tegen de hertog wat haar op de lever ligt. De uiting van de hertogin in *B* heeft een veel verwijtendere, heftigere toon dan die van de hertogin in *G*. De hertogin komt veel meer over als een geslepen, gewiekste, snibbige en kwaadaardige vrouw, die haar betoog retorisch door contrastwerking en overdrijving opsmukt om aldus maximaal effect te verkrijgen. In scène 52 haalt de hertogin nog eens alles uit de kast om de hertog over de ridder uit de biecht te doen klappen. Het optreden van de hertogin in *B* komt bij de lezer in hogere mate teatraal en overdreven over, waardoor ze eveneens ongeloofwaardiger overkomt.

Verder hebben we een verschil waargenomen in de manier waarop beide vertalingen vooruitwijzen naar het vervolg van het verhaal. Zo hebben we in hoofdstuk drie reeds aangestipt dat de verteller van *G* af en toe reeds in het vertellerscommentaar dat voorafgaat aan en een inleiding vormt op een directe rede, doet vermoeden wat het sprekende personage zal zeggen en wat er dus verder zal gebeuren, terwijl de verteller van *B* dat voorafgaande, inleidende vertellerscommentaar veel vager, minder informatief en minder vooruitwijzend

houdt. Dat zagen we erg duidelijk in de scènes 50 [*G* 361-373 en *G* 375-396 ~ *B* 683-724] en 53 [*G* 415-419 ~ *B* 749-750]. In scène 50 kan de lezer op basis van de uitlating [*Soe*] *conste wel die maniere // [Om]me haren here te bringene tonder (...)* [*G* 361-362] reeds vermoeden dat de hertogin met haar optreden de hertog uiteindelijk zal kunnen onderwerpen, terwijl we op basis van *Doen seide die hertoghinne rike (...)* [*B* 683] amper een speculatie kunnen formuleren over het vervolg. In scène 53 geeft de verteller van *G* door de uiting (...) *Want hi hem niet onthouden mochte // Haer te seggene sijn gedochte* [*G* 418-419] reeds aan de lezer te kennen dat de hertog dan toch aan de smeekbeden van de hertogin zal toegeven. We kunnen bovendien opmerken dat de verwachting die door het vertellerscommentaar in scène 50 gewekt wordt, door het vertellerscommentaar in scène 53 ingelost wordt. In *B* krijgen we daarentegen enkel te weten dat 's hertogs hart pijn had om het verdriet van de hertogin [*B* 749-750] en wordt er dus nog niets expliciet prijsgegeven over het vervolg van het verhaal.

Doordat de verteller van *G* duidelijk zinspeelt op datgene wat in het vervolg van het verhaal zal gebeuren, wordt de lezer van *G* niet zozeer meer beziggehouden door de vraag wat er zal gebeuren, maar veeleer door de vraag hoe het zo ver zal komen. Aldus wordt in zekere zin de spanning uit het verhaal genomen en lijkt *G* opnieuw een minder grote hang te hebben naar sensatie en spanning dan *B*. In *B* lijkt de lezer zich nog in grotere mate af te zullen vragen wat er zal gebeuren en daardoor meer in spanning over het vervolg van het verhaal te verkeren. Net doordat in *G* die spanning verminderd wordt door prospectieve commentaren en doordat de lezer zich als gevolg daarvan veeleer op het 'hoe' en niet zozeer meer op het 'wat' concentreert, is het waarschijnlijk dat de lezer van *G* langer stilstaat bij en een diepgaandere analyse doorvoert van de personages en hun handelingen. De lezer van *G* wordt er immers meer dan die van *B* toe gestimuleerd te begrijpen hoe het zo ver kan komen dat bijvoorbeeld de hertogin de hertog tot spreken kan bewegen. Het is dan ook denkbaar dat de lezer van *G* veel meer reflecteert tijdens het leesproces en zich zo het verhaal meer eigen maakt dan de lezer van *B*. De lezer van *B* daarentegen lijkt door *B* eerder ertoe te worden gestimuleerd om zo snel mogelijk te ontdekken wat er verder zal gebeuren om aldus de gecreëerde spanning op te lossen.

Het is echter niet zo dat in *B* helemaal niet vooruitgewezen wordt. We kunnen wel degelijk enkele vooruitwijzingen vinden, maar die lijken doorgaans van een andere aard te zijn dan de vooruitwijzingen in *G*. In *G* wordt immers concreet en gericht vooruitgewezen, waardoor de lezer met vrij grote zekerheid kan vermoeden wat er in het vervolg van het verhaal zal gebeuren en waardoor de spanning in het verhaal afgezwakt wordt. Zo merkt de

verteller op dat de hertogin weet hoe ze haar echtgenoot kan onderwerpen [G 361-362] en in het vervolg zien we hoe ze dat ook daadwerkelijk doet [G 363-373, G 375-396 en G 404-414]. Ook zegt de verteller van G dat de hertog het niet meer aankan om tegen de hertogin te zwijgen [G 417-419] en in het vervolg zien we dat de hertog bezwijkt en effectief niet langer zwijgt [G 420-429 en G 432-441]. Verder lezen we in scène 58 dat de hertogin erg veel zin had om te zeggen wat ze weet over de burggravin en de ridder [G 477]. Direct daarop verwisselt de verteller zijn focaliserende perspectief in voor het alwetende perspectief en merkt hij op dat de hertogin nadien van die begeerte veel leed ondervond en zelfs het leven verloor [G 478-479]. In het vervolg lezen we dat de hertogin aan die begeerte toegeeft door de burggravin effectief aan te spreken over haar affaire [G 489-490 en G 497-500]. Het verslag van de dood van de hertogin is niet overgeleverd, maar we kunnen op basis van F (en op basis van de vooruitwijzingen in G zelf) wel degelijk met vrij grote zekerheid veronderstellen dat die in het vervolg heeft plaatsgevonden.

De vooruitwijzingen in B kunnen doorgaans minder duidelijk als vooruitwijzingen geïdentificeerd worden en/of verwijzen veel minder concreet en gericht vooruit. Voorbeelden van de vooruitwijzingen die niet zo duidelijk als vooruitwijzing dienstdoen, zijn de twee vrouwonvriendelijke commentaren in B. De commentaar dat de hertog zich gedraagt als een dwaas door zijn vrouw te geloven [B 244], lijkt op de eerste plaats het gedrag van de hertog op dat moment te beoordelen (*in casu* te veroordelen). Het zou echter eventueel ook vooruit kunnen wijzen naar het feit dat de hertog zich later ook effectief een dwaas zal voelen omdat hij de hertogin geloofd heeft. De opmerking dat men reeds vaak heeft gezien dat vrouwen erg koppig en hardnekkig zijn als ze erop uit zijn om iets wat hen op de een of andere wijze ontgaat, te weten te komen [B 670-675], kan simpelweg beschouwd worden als een nadere karakterisering en kadering van het gedrag van de hertogin [B 656-669]. Het zou echter ook vooruit kunnen wijzen naar het toekomstige gedrag van de hertogin: de hertogin zal immers laten blijken dat ze zelf ook enorm hardnekkig is in haar streven naar de onthulling van 's ridders geheim.

Voorbeelden van vooruitwijzingen in B die niet zo concreet naar datgene wat precies zal gebeuren vooruitwijzen als in G, zijn *Ic wane hem noit soe leede // En gheschiede, als dat hijt dede* [B 324-325] en (...) *Daer hi sent sere om droefde* (...) [B 769]. Het eerste voorbeeld dienen we te situeren in scène 13 van B en wordt uitgesproken door de alwetende verteller nadat de ridder plechtig aan de hertog heeft beloofd welke vraag dan ook naar waarheid te zullen beantwoorden [B 323]. Het tweede voorbeeld dienen we te situeren in scène 56 van B

en wordt uitgesproken door de alwetende verteller nadat eerder opgemerkt was dat de hertog geloof hechtte aan de woorden van zijn echtgenote [B 768], die plechtig beloofde te zullen zwijgen over het geheim van de ridder [B 764-767]. Hoewel de lezer natuurlijk wel reeds een vaag vermoeden kan hebben van wat er mogelijkwijze zal gebeuren, wordt dat in de vooruitwijzing zelf niet expliciet aangegeven, zoals wel in *G* gebeurt. Daardoor blijft de lezer van *B* in hogere mate in het ongewisse over het precieze verdere verloop van het verhaal dan in *G*.

De spanning in het verhaal van *B* wordt dus door die vooruitwijzingen niet afgezwakt, zoals in *G* wel gebeurt. Juist doordat slechts vaag gealludeerd wordt op een slechte afloop, maar niet geëxpliciteerd wordt wat er precies zal gebeuren, lijkt de spanning en de suspense in het verhaal net te worden opgedreven. Het is immers alsof de dichter van *B* door die vooruitwijzingen aan de lezer kort een blik biedt op een catastrofe die als een zwaard van Damocles boven de hoofden van de ridder, de burggravin en (in mindere mate) de hertog hangt. De ridder, de burggravin en (in mindere mate) de hertog trachten die catastrofe dan wel koste wat het kost af te wenden, maar toch nadert zij meedogenloos. We stemmen dus in met Lodder wanneer hij opmerkt dat in *B* meer dan in *G* de aandacht is verschoven naar de tragiek en het affectieve aspect, waarbij in hogere mate op de gemoedsaandoeningen van de toehoorders ingespeeld wordt.³⁵⁷ Volgens Meder zijn in *G* onder andere de vooruitwijzingen die de spanning wegnemen, indicatoren voor het feit dat *G* geschreven is voor een minder hoofs publiek dan *B*.³⁵⁸ Dat schijnt ons echter contradictorisch toe, aangezien we zouden denken dat net een publiek met een minder verfijnde (*in casu* hoofse) smaak naar een tekst met meer spanning, suspense en sensatie (zoals *B*) zou verlangen en *vice versa* dat een publiek met een meer verfijnde (*in casu* hoofse) smaak naar een meer intellectuele tekst (zoals *G*) zou verlangen.

Eveneens in verband met die hoofsheid valt het op dat de dichter van *B* wijzigingen ten opzichte van *F* doorvoert die doen uitschijnen dat de dichter van *B* minder goed vertrouwd was met hoofse gebruiken dan de dichters van *F* en *G*. In het verlengde daarvan zouden die wijzigingen erop kunnen wijzen dat de dichter van *B* voor een minder hoofs publiek schreef dan *F* en *G*. Daarbij denken we bijvoorbeeld aan de scènes 36 [*G* 227-254 ~ *B* 531-550], 45 [*G* 310-319 ~ *B* 615-625] en 58 [*G* 451-490 ~ *B* 791-839]. In scène 36 zagen we immers dat de verteller van *B* bleef praten over de liefdesnacht tussen de ridder en de burggravin, hoewel

³⁵⁷ Lodder 1998, p. 27.

³⁵⁸ Meder 1989, p. 59.

hij zelf beseftte dat dat ongeoorloofd was [B 539]. De verteller van *G* daarentegen zei kort enkele zaken over de liefdesnacht tussen beide geliefden [G 227-230], verklaarde vervolgens dat er redenen te over waren om er niet verder over uit te weiden [G 231] en ging dan ook effectief niet verder in op de vleselijke geneugten van de burggravin en de ridder.

In scène 45 zagen we dat de hertog van *B* onmiddellijk van tafel ging [B 619-624] zodra hij vernam dat de hertogin ziek was [B 615-618], terwijl de hertog van *G* wachtte tot de maaltijd gedaan was [G 310] om naar de hertogin te gaan [G 312]. Een mogelijke interpretatie is dat de hertog van *G* zich aldus in hogere mate een hoofse gastheer betoont dan de hertog van *B*. Die wijziging zou er echter ook op kunnen wijzen dat de dichter van *B* zelf niet op de hoogte was van de hoofse zeden en gebruiken, zoals Lodder het lijkt te hebben geïnterpreteerd.³⁵⁹ In scène 58 ten slotte doet de dichter van *B* uitschijnen niet vertrouwd te zijn met het feit dat men zich op hofdagen in het vertrek van de hertogin slechts klaarmaakt om vervolgens in een aparte zaal te dansen, aangezien hij zegt dat de hertogin de vrouwen naar haar kamer leidt om te dansen [B 824-828]. Het meest kregen we echter de indruk dat *B* minder hoofs is dan *G* door de vrouwonvriendelijke commentaren die in *B* ingevoegd worden [B 243-244 en B 670-675]. Zoals Lodder, Van Anrooij en Van Oostrom ook opgemerkt hebben,³⁶⁰ gaan die opmerkingen immers allerm minst samen met de idee van hoofsheid. Meder geeft weliswaar toe dat de commentaren niet hoofs zijn,³⁶¹ maar betreft ze niet in zijn vergelijking tussen *G* en *B* wat betreft hoofsheid.³⁶² Hij lijkt de onhoofse opmerkingen te beschouwen als onbelangrijke uitglifiers van de dichter van *B* en toont zich bereid daarvoor een oogje dicht te knijpen. Aldus gedraagt hij zich echter erg selectief en haast manipulatief in zijn interpretatie.

Onze these dat *G* hoofser toeschijnt dan *B* lijkt evenmin onderuit te worden gehaald door het feit dat *B* – in tegenstelling tot *G* – wel degelijk het argument dat de levenslust van de ridder op liefde wijst [B 291-293], het *don contraignant*-motief [B 297-348], tweemaal een *monologue intérieur* [B 375-392 en B 792-797], een verwijzing naar de burggraaf van Coucy [B 378-384] en tweemaal een lied [B 385-392 en B 566-569] bevat.³⁶³ Ten eerste dienen we,

³⁵⁹ Lodder 1989, p. 28.

³⁶⁰ Lodder 1998, p. 28, Van Anrooij 1998, p. 88 en Jansen-Sieben 1985, p. 93.

³⁶¹ Meder 1989, p. 56 en p. 63.

³⁶² Meder 1989, p. 59.

³⁶³ Die opsomming is gebaseerd op de argumentatie van Meders argumentatie (zie Meder 1989, p. 59), maar werd uitgebreid. Meder merkte namelijk slechts eenmaal de invoeging van lyrische verzen en de invoeging van een *monologue intérieur* op in *B*, hetgeen op slordigheid van zijn kant zou kunnen wijzen.

zoals Lodder reeds aangehaald heeft,³⁶⁴ er rekening mee te houden dat er tussen *G* 102 en *G* 103 honderd verzen van *G* zijn verlorengedaan. Dat kunnen we erg goed nagaan door middel van het facsimile van het handschrift waarin *G* bewaard is.³⁶⁵ Dat maakt het alleszins mogelijk dat enkele van die elementen wel degelijk in *G* aanwezig zijn geweest. Ten tweede, zelfs als we ons enkel zouden baseren op datgene van *G* wat wel degelijk overgeleverd is en we er dus van uit zouden gaan dat zeer veel elementen die in hoofse literatuur erg vaak voorkomen, niet in *G* en wel in *B* hun beslag hebben gekregen, zouden we nog niet geneigd zijn *B* als hoofser te bestempelen dan *G*.

Rekening houdende met de hierboven genoemde argumenten (met onder andere de kennelijk geringere vertrouwdheid met hoofse gebruiken en de onhoofse commentaren over vrouwen) komt het ons immers voor alsof de dichter van *B* wel degelijk ongeveer wist wat zoal in een hoofse tekst voorkwam en misschien er ook bewust naar streefde een dergelijke hoofse tekst te fabriceren door allerhande zogenaamd typisch hoofse procedés in *B* te verwerken, maar uiteindelijk toch door de algemene sfeer en de details laat blijken dat zijn tekst helemaal niet zo hoofs is als op het eerste gezicht gedacht zou kunnen worden. Het feit dat in *G* 's hertogs onhoofse voyeurisme expliciet beschreven wordt en in *B* niet, lijkt evenmin een overtuigend argument te zijn om *B* als hoofser te beschouwen dan *G*.³⁶⁶ Zoals we hierboven reeds zagen, meende Gerritsen immers dat hetzelfde publiek niet alleen de hoofse, aristocratische aspecten van *G*, maar ook een seksuele allusie als die op de masturberende hertog kan hebben gewaardeerd.³⁶⁷ Dat in *G* onder andere bij gemoedsaandoeningen meer expliciteringen voorkomen en in de dialogen vaak minder omzichtig taalgebruik gebruikt wordt,³⁶⁸ kunnen we beamen, maar dat lijken ons geen afdoende argumenten te zijn om *B* hoofser te achten dan *G*. Die kenmerken zouden immers simpelweg tegemoet kunnen komen aan een intellectueel publiek dat meer wil dan vlakke, ondiepe karakterisering en wel degelijk belang hecht aan een getrouwe representatie van het echte leven door onder andere realistisch taalgebruik.

Hoewel uit ons voorgaande betoog allicht reeds grotendeels duidelijk is geworden welke onderzoekers we al dan niet volgen, zullen we dat hieronder nog expliciteren. De these

³⁶⁴ Lodder 1998, p. 21.

³⁶⁵

‘Universiteitsbibliotheek

Gent’

<<http://adore.ugent.be/OpenURL/app?id=archive.ugent.be:66FF501E-015A-11E2-A5C9-D1460D0ED9C1&type=carousel>> [accessed 5 March 2015].

³⁶⁶ Meder 1989, p. 59.

³⁶⁷ Gerritsen 1997, p. 71.

³⁶⁸ Meder 1989, p. 59.

van Meder, namelijk dat *G* voor een minder hoofs publiek geschreven is dan *B*, verwerpen we als ongeloofwaardig. Overigens vinden we niet alleen dat Meders argumenten op inhoudelijk vlak tekortschieten om te kunnen overtuigen, maar ook op formeel vlak. Erg vaak verwijst Meder immers niet naar de tekstpassages waarop hij zijn uitspraken baseert, waardoor de lezer Meders stellingen en gedachtengang moeilijk kan nagaan. Bovendien lopen zijn redeneringen vaak mank. Zo stelt Meder dat de verzen *Ic wane hem noit soe leede // En gheschiede, als dat hijt dede* [*B* 324-325] in *G* ontbreken, aangezien de dichter van *G* het *don contraignant*-motief niet gebruikt. Daaraan voegt hij tussen haakjes toe dat die verzen ook in *F* ontbreken.³⁶⁹ Op die manier ontkracht hij echter meteen impliciet zijn eigen argument, aangezien in *F* wel degelijk een *don contraignant* voorkomt, maar toch het vertellerscommentaar niet gevonden kan worden. Vervolgens voegt Meder eraan toe dat de dichter van *B* op het juiste ogenblik expliciteert, terwijl die kans door de dichter van *G* gemist wordt.³⁷⁰ Aldus betoont hij zich echter inconsequent door enkel de dichter van *G* te vermelden, aangezien de dichter van *F* in Meders redenering ook een kans mist door geen expliciet vertellerscommentaar te uiten.

Wel kunnen we in hoge mate bij Lodders uiteenzetting aansluiting vinden. Met name zijn argumentatie betreffende het vermoedelijke publiek van *G* en van *B* stemt goed overeen met onze eigen bevindingen.³⁷¹ Af en toe dienen Lodders uitspraken volgens ons echter genuanceerd te worden, aangezien Lodder zijn bevindingen soms verder doortrekt en minder voorzichtig formuleert dan ons nodig lijkt. Dat geldt onder andere voor Lodders uitspraken omtrent de verloren gegane en zwaar beschadigde tekstdelen van *G*. Zijn opmerking dat we rekening dienen te houden met het feit dat het overgeleverde fragment van *G* lacunes vertoont, is *an sich* volkomen terecht en erg zinvol.³⁷² Wanneer we ons slechts op de tekst van *G* in Jansen-Sieben baseren, komt dat immers überhaupt niet tot uiting. Niet alleen heeft Jansen-Sieben een fout laten sluipen in haar nummering van de folia en de kolommen,³⁷³ maar ook zou ze de tekstlacune in ieder geval duidelijker kunnen en moeten aangeven. We onderschrijven dus de kritiek van Lodder op dat tekort van Jansen-Siebens editie.

Hoewel het dus mogelijk is dat de honderd verzen die verloren gegaan zijn samen met de drie gemutileerde verzen *G* 103-105 onder andere het argument dat de levenslust van de

³⁶⁹ Meder 1989, p. 72.

³⁷⁰ Meder 1989, p. 72.

³⁷¹ Lodder 1998, p. 28.

³⁷² Lodder 1998, p. 21.

³⁷³ De aanduidingen 'Iv a' respectievelijk '1v b' zouden immers '1v b' respectievelijk '1v c' moeten zijn (zie Lodder 1998, p. 21 en Besamusca 2011, p. 254).

ridder wijst op zijn verliefde toestand, het *don contraignant*-motief en een referentie aan de burggraaf van Coucy met bijhorende lyrische verzen bevat heeft, blijft het riskant om uitspraken te doen over verloren gegane of sterk gemutileerde tekstdelen. We achten het dan ook gepaster om ons terughoudender op te stellen dan Lodder doet. Lodder beweert immers stellig dat de betreffende verhaalelementen simpelweg niet overgeleverd zijn en dat *G* 103, waarvan enkel (...) *en hare* [*G* 103] te lezen is, hoogstwaarschijnlijk de strofe van de burggraaf van Coucy was.³⁷⁴ Die conclusies motiveert hij bovendien onvoldoende om te kunnen overtuigen.³⁷⁵ We zagen overigens dat noch Biemans noch Besamusca hun stellingen (*scilicet* respectievelijk dat de honderd verloren gegane verzen tussen *G* 102 en *G* 103 in ieder geval een *don contraignant*-motief bevatten en dat *G* 103-105 de laatste verzen zijn van een gedicht dat in *F* aan de burggraaf van Coucy wordt toegeschreven) met afdoende argumenten onderbouwen. Enkel Besamusca's uiting dat *G* 106 overeenkomt met *B* 393, helemaal op het einde van voetnoot 14, zou als argument geïnterpreteerd kunnen worden.³⁷⁶ Daarbuiten zegt Besamusca niets dat als dusdanig zou kunnen dienstdoen. Aldus doet hij uitschijnen dat zijn stelling vanzelfsprekend is en niet verder beargumenteerd dient te worden. Dat lijkt ons echter allerminst het geval te zijn, gezien de erg onvolledige toestand waarin de drie verzen tot ons gekomen zijn.³⁷⁷

Terwijl Lodder verder door zijn goed onderbouwde argumentatie aannemelijk weet te maken dat *F* als een *jeu parti* gefungeerd zou kunnen hebben,³⁷⁸ lijkt hij voor *G* opnieuw overhaaste, ondermaats beargumenteerde conclusies te trekken en zich niet met de nodige voorzichtigheid uit te drukken.³⁷⁹ In dat verband denken we bijvoorbeeld aan zijn uiting dat men *G* ook (*scilicet* net als *F*) als een discussiestuk zou kunnen beschouwen, als men ervan uitgaat dat de vertaler van *G* heel *F* getrouw heeft weergegeven.³⁸⁰ Het lijkt echter niet voldoende om ervan uit te gaan dat de vertaler van *G* de gehele tekst van *F* getrouw weergegeven heeft om te concluderen dat *G* ook een discussiestuk was en op dezelfde manier gefunctioneerd heeft. Immers, als *F* al daadwerkelijk als discussiestuk gefunctioneerd heeft – Lodder stelt die hypothese wel degelijk aannemelijk voor, maar het staat uiteindelijk niet voor

³⁷⁴ Lodder 1998, p. 21.

³⁷⁵ Lodder 1998, p. 21.

³⁷⁶ Overigens zouden wij er niet voor kiezen die twee verzen met elkaar in verband te brengen, maar wel de twee scènes waarvan die verzen deel uitmaken. Zo zouden we zeggen dat scène 16 van *G* [*G* 106-116] met scène 16 van *B* [*B* 393-396] correspondeert.

³⁷⁷ Besamusca 2011, p. 253-254.

³⁷⁸ Lodder 1998, pp. 19-21.

³⁷⁹ Lodder 1998, p. 22.

³⁸⁰ Lodder 1998, p. 22.

honderd procent vast – wil dat nog niet zeggen dat een getrouwe vertaling van zo'n discussiestuk in een anderstalige context, hoogstwaarschijnlijk ook in een andere spatiale, temporele en culturele context en misschien ook in een andere sociale context op dezelfde manier dienstgedaan heeft.

Men dient er immers rekening mee te houden dat het publiek van de vertaling er mogelijk andere gebruiken, zeden en gewoonten op na heeft gehouden dan het publiek van het origineel, waardoor het mogelijk ook anders met bepaalde teksten is omgegaan. We zouden de these van Lodder dan ook genuanceerder formuleren: aangezien *G* in de overgeleverde verzen een getrouwe vertaling lijkt te zijn van *F*, zouden de beschouwingen over *F* als *jeu parti* in zekere zin ook voor *G* kunnen gelden, hoewel we te allen tijde rekening dienen te houden met de mogelijkheid van grote en kleine verschillen tussen het origineel en de vertaling als gevolg van de gewijzigde context en hoewel we ons er bewust van dienen te zijn dat we evenmin voor *G* als voor *F* met zekerheid kunnen zeggen of ze daadwerkelijk als discussiestuk gefunctioneerd hebben.

Even later in zijn betoog lijkt Lodder met de formulering 'Het is daarentegen de vraag of de versie in het handschrift-Van Hulthem als 'discussiestuk' gefunctioneerd heeft'³⁸¹ te suggereren dat er geen twijfel meer over bestaat dat *G* en *F* wel degelijk als discussiestuk dienstgedaan hebben, hetgeen uiteraard niet het geval is. Ook op dat punt zou Lodder zich dus beter voorzichtiger kunnen uitdrukken. Lodders interpretatie van *B* als pakkende liefdestragedie lijkt ons aannemelijk, maar Lodder lijkt zich op sommige vlakken opnieuw onduidelijk of riskant uit te drukken. Zo lijkt hij zich in te laten met *intentional fallacy* wanneer hij stellig zegt dat het vertellerscommentaar *Ic wane hem noit soe leede // En gheschiede, als dat hijt dede* [*B* 324-325] niet bedoeld is om de interpretatie te sturen – zoals Meder beweerde³⁸² –, maar integendeel bedoeld is om de emoties te sturen. Hetzelfde geldt voor Lodders uiting dat de verteller de dramatiek wil benadrukken.³⁸³ Op zulke momenten zou Lodder zich toch zeker wel voorzichtiger mogen uitdrukken: we weten immers nooit met zekerheid wat de dichter of de verteller precies bedoeld of gewild heeft, hetgeen niet wegneemt dat we wel zouden kunnen spreken over de indruk die we als lezer krijgen over mogelijke auteursintenties en over de eventuele verschillen tussen de nagelaten indrukken betreffende mogelijke auteursintenties. Terwijl we over het algemeen dus wel instemmen met

³⁸¹ Lodder 1998, p. 24.

³⁸² Meder 1989, p. 74.

³⁸³ Lodder 1998, p. 25.

Lodders opvattingen, lijkt het ons nodig dat men de materie met meer gevoel voor nuance behandelt. Lodder drukt zich vaak erg zelfverzekerd uit, alsof hij de waarheid in pacht zou hebben. We dienen echter steeds te beseffen dat we uiteindelijk niet veel hard kunnen maken over de gebruikscontext, de auteur en het publiek van beide vertalingen en dat we dus moeilijk met enige zekerheid verder kunnen gaan dan de indruk die de vertalingen op ons als lezers nalaten.

Ook de hierboven gepresenteerde opmerkingen van Gerritsen en in het bijzonder zijn aanname dat het middeleeuwse publiek zich over de expliciete allusie op masturbatie in *G* vermoedelijk niet verbaasd heeft, lijken aannemelijk te zijn. Niet alleen mogen we het ondertussen als algemeen bekend veronderstellen dat normen en conventies betreffende fatsoen en decorum erg aan contextuele factoren als tijd, plaats, milieu enzovoort gebonden zijn en dus enorm veranderlijk zijn, maar ook weet Gerritsen zijn hypothese te staven met een treffend voorbeeld uit het religieuze domein. Echter, net als Lodder zou hij zich af en toe genuanceerder mogen uitdrukken. Hij lijkt er immers van uit te gaan dat we met zekerheid weten wat er in de eigenlijke brontekst van *G* gestaan heeft. Hij citeert die zogenaamde brontekst naar Stuij,³⁸⁴ terwijl precies Stuij opgemerkt heeft dat de directe leggers van *G* en *B* zich wellicht niet onder de tot nu toe bekende handschriften van *F* bevinden.³⁸⁵ Daaruit volgt ook dat in de eigenlijke legger van *G* wel degelijk naar de masturbatie van de hertog zou kunnen zijn verwezen. De elementen die we uit het betoog van Van Anrooij en van Van Oostrom hebben gelicht, lijken eveneens plausibel te zijn: zowel het gewijzigde milieu als de verschillende periode van *B* ten opzichte van *F* zouden immers een invloed op het minder hoofse karakter van *B* kunnen hebben gehad.³⁸⁶ Aangezien *G* een erg getrouwe vertaling van *F* lijkt te zijn, terwijl *B* op fundamentele vlakken van *F* lijkt te verschillen (cf. *supra*), passen de uitingen van Van Anrooij en Van Oostrom eveneens bij onze hypothese dat *G* een hoofser karakter dan *B* lijkt te hebben en dat *G* vermoedelijk voor een hoofser publiek dan *B* gecomponeerd werd.

4.2 Invloed van de handschriftelijke context

Zoals we in het tweede hoofdstuk reeds aankondigden, zullen we ten slotte onderzoeken of de handschriftelijke context van *G* respectievelijk *B* een invloed kan hebben uitgeoefend op de manier waarop beide teksten geïnterpreteerd werden. Met andere woorden zullen we ons

³⁸⁴ Gerritsen 1997, p. 71.

³⁸⁵ Stuij 1970, pp. 29-30.

³⁸⁶ Van Anrooij 1998, p. 88 en Jansen-Sieben 1985, p. 93.

afvragen of het denkbaar is dat het middeleeuwse publiek *G* en *B* op een verschillende manier begrepen heeft omdat ze een andere handschriftelijke context hadden. Met name Besamusca heeft zich over die materie gebogen.³⁸⁷ Allereerst zullen we Besamusca's onderzoek en bevindingen voorstellen. Vervolgens zullen we daarbij enkele bedenkingen formuleren.

Zowel *F*, *G* als *B* zijn als deel van een verzamelhandschrift tot ons gekomen. Besamusca beoogt niet alleen aan te tonen dat de twee tekstverzamelingen waarin *G* en *B* overgeleverd zijn, erg van elkaar verschillen, maar hij tracht ook de redenen te begrijpen waarom *G* en *B* in die specifieke verzamelhandschriften opgenomen zijn. Zoals we reeds in hoofdstuk 2 opgemerkt hebben, is *G* deel van een tekstverzameling die slechts onvolledig bewaard gebleven is. De restanten van de codex, die bewaard worden in de Gentse universiteitsbibliotheek (hs. 1590) en in de Straatsburgse stadsbibliotheek (hs. 1550), bestaan uit twee gedeeltelijke folia en een beschadigd bifolium. De overgeleverde tekst van *G* stopt op het einde van folium 88, *id est* het eerste blad van het bifolium. Daaruit leidt Besamusca af dat het betreffende bifolium niet het centrale bifolium van de katern is geweest.³⁸⁸

Het tweede blad van het bifolium bevat twee onvolledige teksten, die zich volgens Besamusca in de nabijheid van *G* bevonden, aangezien ze in hetzelfde katern gekopieerd werden. De eerste helft van kolom a op de rectozijde wordt ingenomen door de laatste regels van een tekst. Concreet gaat het om vijf vierregelige strofen, die elk verbonden zijn door een rijmklank. Het gedicht, dat niet op een andere manier tot ons gekomen is, houdt weinig steek. Echter, hoewel de samenhang tussen de strofen obscuur blijft, is het wel duidelijk dat het gaat om een uitgesproken religieuze tekst.³⁸⁹ Ook de tekst die daarop volgt, is uit strofen van telkens vier rijmende regels opgebouwd en kan als religieus bestempeld worden. Na de eenregelige rubriek die de titel van de tekst aangeeft (namelijk *Van der ziele ende van den lechame*), volgen 278 regels van een Middelnederlandse vertaling van het werk *Visio Philiberti*. Aangezien er een volledige versie van de betreffende tekst voorhanden is die bestaat uit 344 regels, kan volgens Besamusca afgeleid worden dat het handschrift van *G* ongeveer 66 regels van de betreffende tekst mist. Naast voorgenoemde religieuze gedichten is er nog een tekst die beslist deel heeft uitgemaakt van het verzamelhandschrift waartoe ook *G* behoorde. Het handschriftfragment dat bewaard wordt in de Straatsburgse stadsbibliotheek, bevat namelijk passages van Jacob van Maerlants *Spiegel historiael*. De betreffende regels die

³⁸⁷ Besamusca 2011, pp. 249-261.

³⁸⁸ Besamusca 2011, p. 250 en pp. 253-254.

³⁸⁹ Besamusca 2011, p. 254.

gaan over Seneca's wijsheid en gezegden, werden door Maerlaent naar Latijnse bronnen (*in casu* Vincent van Beauvais' *Speculum historiale* en Martinus van Braga's *Formula vitae honestae*) vertaald. Aangezien de foliëring van het Straatsburgse fragment verloren gegaan is, weten we niet of het betreffende fragment voor dan wel na *G* gesitueerd dient te worden.³⁹⁰

Besamusca geeft allereerst toe dat het zeer moeilijk is om een verzamelhandschrift dat zo onvolledig overgeleverd is, te analyseren en dat de fragmentarische toestand van de verzameling haast onvermijdelijk tot overinterpretatie zal leiden. Desondanks wil Besamusca dat risico aangaan met betrekking tot *G*, aangezien volgens hem met zekerheid kan worden vastgesteld dat *G* samen met een religieus gedicht en met een vertaling van *Visio Philiberti* in een en dezelfde katern gekopieerd werd. Volgens Besamusca suggereert het feit dat een wereldlijk verhaal samen met twee godsdienstige teksten voorkomt, dat *G* in het betreffende verzamelhandschrift geherinterpreteerd is. In de nieuwe context zou het verhaal naar Besamusca's mening niet langer een voorbeeld geweest zijn om te demonstreren dat het noodzakelijk was een liefdesverhouding geheim te houden, zoals wel het geval was in *F*. Vanuit een religieus standpunt zou *G* volgens Besamusca daarentegen een christelijke zonde illustreren, zoals nadrukkelijker het geval is in de zestiende-eeuwse, gedrukte prozatekst over het verhaal van de burggravin van Vergi en de ridder. De proloog van die laatste tekst zegt immers expliciet dat het verhaal handelt over de zonde van het overspel. Besamusca acht het dan ook waarschijnlijk dat *G* als gevolg van zijn handschriftelijke context op dezelfde manier als de zestiende-eeuwse prozatekst geïnterpreteerd werd.³⁹¹

B maakt deel uit van een zeer belangrijke Middelnederlandse tekstcollectie die in het Handschrift-Van Hulthem tot ons gekomen is. Maar liefst 214 teksten werden in de volumineuze codex gekopieerd, genummerd en van een opschrift voorzien. Momenteel wordt het handschrift bewaard in de Brusselse Koninklijke Bibliotheek (hs. 15.589-623). Volgens Besamusca zijn geleerden het er over eens dat dat handschrift duidelijk blijkt geeft van tekstclustering. Als voorbeeld haalt hij de theaterteksten in het handschrift aan, die de nummers 169-170, 205-207 en 209-211 hebben. Gewoonlijk komen de toneelstukken per twee voor, waarbij een wereldlijk drama door een kluchtspel wordt gevolgd. Andere voorbeelden van zulke tekstclustering bestaan volgens hem uit de juxtapositie van twee teksten, zoals de twee gebeden aan Maria met de nummers 38 en 39. Ook is er een opeenvolging van drie fabels te bespeuren met de nummers 185, 186 en 187. Daarbij merkt

³⁹⁰ Besamusca 2011, pp. 254-256.

³⁹¹ Besamusca 2011, p. 256.

hij op dat die tekstclustering doorheen het hele handschrift het toevallige resultaat van de beschikbaarheid van teksten op het moment dat de kopiïst schreef, zou kunnen zijn. Hij voegt daar echter direct aan toe dat men – zoals Westphal heeft gedaan³⁹² – ook zou kunnen betogen dat die tekstclustering wijst op een doelbewuste juxtapositie van teksten.³⁹³

B is nummer 162 van de tekstcollectie. Een rubriek die het nummer van de tekst en de titel aangeeft, staat onderaan folio 157 verso. Het verhaal zelf staat op de folio's 158 recto tot en met 164 recto. Besamusca onderzoekt of het mogelijk is om een cluster te onderscheiden die eveneens *B* bevat. In ieder geval acht hij het voldoende duidelijk dat er zonder enige twijfel in de buurt van *B* een aantal clusters vastgesteld kunnen worden. Zo bestempelt hij de teksten met de nummers 143-147 als een cluster, aangezien ze geconcentreerd zijn op een auteur en/of een werk. Het zijn namelijk vijf passages uit Jacob van Maerlants *History van Troyen*. De nummers 169 en 170 vormen volgens hem duidelijk een cluster toneelstukken met enerzijds het drama *Esmoreit* en anderzijds het kluchtspel *Lippijn*. Vervolgens geeft hij expliciet te kennen dat andere teksten in de onmiddellijke nabijheid van *B* niet zo gemakkelijk gegroepeerd kunnen worden. Er zijn weliswaar twee verzamelingen van spreuken en van aforismen, maar zij hebben de nummers 148 en 157 en worden dus door enkele andere teksten gescheiden.³⁹⁴

Nummer 158 in het Hulthem-Handschrift is een Middelnederlandse vertaling van de *Visio Philiberti*. Meer bepaald is het een afschrift van dezelfde versie van *Vander sielen ende vanden lichame* als in het verzamelhandschrift van *G*. Besamusca brengt die tekst in verband met de drie teksten die eraan voorafgaan (*scilicet* de nummers 155 tot en met 157), aangezien ze volgens hem alle vier (*scilicet* de nummers 155 tot en met 158) waarschuwingen bevatten en de lezers respectievelijk de toehoorders ervan trachten te overtuigen eervol te leven. De nummers 159 tot en met 168 neemt Besamusca samen als cluster over de wereldse liefde. Die opeenvolging van teksten toont volgens hem een contrast tussen twee vormen van liefde, namelijk tussen de geïdealiseerde, hoofse liefde enerzijds en de ongeremde lust anderzijds. Besamusca acht de specifieke positie van *B* erg interessant, omdat *B* omgeven wordt door twee groepen teksten die volgens hem verschillende aspecten van *B* benadrukken. Voorafgegaan wordt *B* door de nummers 159 tot en met 161. Nummer 159 heeft als rubriek *Van tweekinderen die droeghen ene starcke minne* en gaat over de liefdesverhouding van

³⁹² Westphal 1999, pp. 79-80.

³⁹³ Besamusca 2011, pp. 256-257.

³⁹⁴ Besamusca 2011, pp. 257-258.

Pyramus en Thisbe. Als gevolg van een reeks misverstanden plegen ze beide uit liefde zelfmoord. De nummers 160 en 161 zijn twee lyrische teksten met als rubrieken *Een liedeken* en *Noch een liedeken*. Zij vertonen niet alleen op linguïstisch vlak een grote gelijkenis door hun woordvormen die naar het Duits neigen, maar ook op thematisch vlak. In *Een liedeken* vraagt het lyrische ik namelijk aan de vrouw die hij liefheeft, om toe te staan dat hij naar haar verlangt, aangezien dat hem zou opvrolijken. In *Noch een liedeken* drukt het lyrische ik zijn liefde uit voor een vrouw wier schoonheid hij prijst, en smeekt hij haar om hem voor zijn toewijding te belonen. Besamusca acht het duidelijk dat zowel in het verhaal over Pyramus en Thisbe als in de twee liederen aan een verheven kijk op de liefde uiting wordt gegeven. Pyramus, Thisbe en beide lyrische spreekinstanties in de liederen bestempelt hij als toegewijde geliefden.³⁹⁵

De tekst *Van tweem kinderen die droeghen ene starcke minne* enerzijds en *B* anderzijds delen volgens Besamusca het thema van de dood die uit de liefde voortvloeit. Omdat Pyramus denkt dat een wild dier Thisbe gedood heeft, werpt hij zichzelf op zijn zwaard. Wanneer het meisje haar stervende geliefde vindt, doet zij hetzelfde. In *B* breekt het hart van de burggravin in de letterlijke zin van het woord wanneer ze tot de conclusie komt dat haar geliefde hun geheim verraden heeft. Wanneer de ridder het lijk van de burggravin ziet, grijpt hij een zwaard van de muur en pleegt hij zelfmoord door het zwaard in zijn hart te steken. Aldus sterven beide koppels op een tragische wijze. Ook tussen de twee liederen en *B* ziet Besamusca een verband. Hij merkt op dat de rubriek die het nummer en de titel van *B* aangeeft, op dezelfde pagina als het tweede lied geschreven zijn, namelijk op folio 57 verso. Volgens hem suggereert die positie een nauwe samenhang tussen *B* enerzijds en de twee liederen anderzijds. Die samenhang vindt hij in het thema van de ideale, hoofse liefde, dat volgens hem ook in *B* (*scilicet* tussen de burggravin en de ridder) op een prominente manier voorkomt. Bovendien acht hij het veelzeggend dat er zich in *B* zelf twee hoofse liederen bevinden. Die liederen benadrukken volgens hem het leed dat een scheiding tussen twee geliefden met zich meebrengt. Hij vindt dat die gevoelens in *B* lijken op het verdriet van de lyrische spreekinstanties in de twee liederen die aan *B* voorafgaan, aangezien hun geliefde vrouwen onbereikbaar zijn. Besamusca acht het dan ook mogelijk dat niet de dichter van *B* het tweede lied heeft ingevoegd, maar de samensteller van het Hulthem-Handschrift.

³⁹⁵ Besamusca 2011, pp. 258-259.

Laatstgenoemde kon immers – zo redeneert Besamusca – door de lyrische teksten 160 en 161 daartoe zijn aangespoord.³⁹⁶

Ook in de drie teksten die op *B* volgen, ontwaart Besamusca een gemeenschappelijk thema. Nummer 163 is een Middelnederlands *fabliau*³⁹⁷ met de titel *Van Lacarijse den keitijf die een pape sach bruden sijn wijf* en gaat over een man die door zijn wellustige vrouw voor de gek gehouden wordt. Zij bedrijft immers de liefde met een priester terwijl haar man aanwezig is. Bovendien heeft zij hem ervan overtuigd dat hij geen bezwaar kan maken tegen haar overtreding, aangezien hij zogenaamd dood op de grond ligt. Nummer 164 is een lied met de titel *Dits vanden tanden* en verhaalt hoe het lyrische ik tijdens een rit te paard buiten Brussel een lollard op heterdaad met een begijn betrapt. De lollard verklaart dat het geluid dat ze maken geen reden tot verontwaardiging is, aangezien hij simpelweg een tand uittrekt bij de vrouw onder hem. Nummer 165 heeft de titel *Vanden stocvisch* en is een diatribe tegen verdorven vrouwen. Meer bepaald prijst de ik-verteller de stokvis als een instrument om een deur te vergrendelen en bovenal om te slaan op honden en op slechte vrouwen. De ik-verteller geniet ervan dat hij ertoe in staat is de woede van een verdorven vrouw op te wekken door haar over de voordelen van een stokvis op de hoogte te brengen. Besamusca gaat er van uit dat die drie verhalen beschouwd kunnen worden als een groep die focust op de veronderstelde ondeugden van vrouwen.³⁹⁸

Besamusca denkt dat de drie verhalen die op *B* volgen, een ander aspect van *B* naar voren halen dan de drie verhalen die aan *B* voorafgaan. Het *fabliau*, het erotische lied en de diatribe benadrukken volgens hem de rol van de hertogin, aangezien zij als een wellustige, bedrieglijke, wraakzuchtige en dus verdorven vrouw geportretteerd wordt. In dat verband merkt hij op dat twee passages in *B* die niet in *F* voorkomen, een misogyn karakter hebben. Aangezien die vrouwonvriendelijke vertellerscommentaren niet alleen het slechte karakter van de hertogin beklemtonen, maar ook bij de visies op de vrouw in de drie teksten die volgen op *B*, passen, kan men volgens Besamusca die ingevoegde commentaren zowel aan de dichter van *B* als aan de samensteller van het Hulthem-Handschrift toeschrijven. In ieder geval lijkt het hem plausibel dat *B* en de drie daaropvolgende teksten vrouwelijke ondeugden als gemeenschappelijk thema hebben.

³⁹⁶ Besamusca 2011, pp. 259-260.

³⁹⁷ Voor meer uitleg bij de term *fabliau*, zie ‘G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkrujssse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl’ <http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00865.php> [accessed 13 May 2015].

³⁹⁸ Besamusca 2011, p. 260.

Besamusca concludeert dat het aannemelijk is dat de betekenis van de twee Middelnederlandse vertalingen van *F* in de twee betreffende verzamelhandschriften veranderd is als het resultaat van een nieuwe contextualisering. Het kan volgens hem dan ook goed zijn dat *G* als een verhaal dat de zonde van het overspel illustreert, geherinterpreteerd is. *B* wordt naar zijn mening voorgesteld als een hoofs liefdesverhaal *par excellence* en als een verhaal dat de euvelheden van een verdorven vrouw illustreert. Die voorbeelden van de reconstitutie en de interactie van verhalen in middeleeuwse verzamelhandschriften maken het volgens Besamusca overduidelijk dat het bestuderen van de handschriftelijke context van verhalen een lonende onderneming is. Hij ziet nogmaals voor zichzelf bevestigd dat de dynamiek van het middeleeuwse handschrift ons veel te vertellen heeft over de receptie van middeleeuwse literatuur.³⁹⁹

Hoewel Besamusca's theorie op het eerste gezicht aantrekkelijk zou kunnen toeschijnen, kunnen we zijn voorstelling van zaken op verschillende manieren ter discussie stellen. Zo lijkt hij te suggereren dat de teksten in de directe omgeving van *B* rond *B* geschreven werden met als enig doel de lezing van *B* te beïnvloeden,⁴⁰⁰ hetgeen ons totaal niet geloofwaardig toeschijnt. Verder geeft Besamusca blijk van een nogal eenzijdige redeneertrant wanneer hij oppert dat de samensteller van het Handschrift-Van Hulthem, aangespoord door de lyrische teksten 160 en 161, het tweede lied van *B* kan hebben ingevoegd. Het is immers evengoed mogelijk dat de kopiïst *B* als nummer 162 van het Hulthemse handschrift afgeschreven heeft, omdat de twee liederen met de nummers 160 en 161 hem deden denken aan een andere tekst waarin een vergelijkbaar lied voorkwam.

Vervolgens bekijken we de manier waarop Besamusca precies omgaat met de context van *G* en *B*. Hij betreft namelijk enkel de onmiddellijke context van de beide vertalingen in zijn beschouwingen. Aldus beperkt hij zich tot de teksten die met relatief grote zekerheid in hetzelfde katern als *G* staan respectievelijk tot de drie teksten die zich voor en na *B* bevinden. Besamusca vermeldt weliswaar teksten die zich (mogelijkerwijze) niet in die directe omgeving bevonden (*in casu* het Straatsburgse fragment uit het handschrift van *G* en de nummers 143-147, 155-158 en 169-170 uit het handschrift van *B*), maar hij laat ze überhaupt geen rol spelen wanneer hij zijn hypothesen formuleert over de invloed van de handschriftelijke context op de interpretatie van *G* en *B*.

³⁹⁹ Besamusca 2011, pp. 260-261.

⁴⁰⁰ Die indruk krijgen we in het bijzonder door zijn uiting dat *B* omgeven is door twee groepen teksten die verschillende aspecten van *B* benadrukken (zie Besamusca 2011, p. 258).

Besamusca's handelwijze steunt op de aanname dat de kopiïst van de handschriften de teksten doelbewust tot clusters heeft samengevoegd omdat hij een verband tussen de betreffende teksten zag.⁴⁰¹ Als dat al het geval zou zijn – daarover bestaat immers nog überhaupt geen uitsluitel⁴⁰² – blijft het nog onduidelijk wat dat verband dan precies zou zijn. Zou het een vergelijkbaar motief zijn, zoals dat van de gemene vrouw of het overspel? Zelfs indien we dat scenario zouden aannemen, is het van daaruit nog een erg grote stap naar een volledige herinterpretatie van een tekst op basis van de directe handschriftelijke context. Het lijkt ons dan ook al te voorbarig om te stellen dat een middeleeuws publiek op basis van een verondersteld verband met de direct omringende teksten aan *G* en *B* een erg specifieke interpretatie toegekend heeft.

Indien we Besamusca niet volgen in bovengenoemde aannames, brengt dat met zich mee dat men zich voor een contextbenadering niet meer tot de teksten in de directe omgeving van *G* en *B* kan en mag beperken. Dat zou dan immers complete willekeur zijn. Wel zou men ook het Straatsburgse fragment uit het handschrift van *G* en eveneens alle teksten uit het handschrift van *B* in de beschouwing moeten betrekken. In plaats van zich te beperken tot de teksten in de directe omgeving van *G* en *B*, zou men dan bijvoorbeeld de grootste gemene deler van de verzamelhandschriften kunnen zoeken en zou men vervolgens kunnen kijken hoe *G* en *B* daarbij passen. Ook zou men kunnen kijken naar teksten over plusminus dezelfde thematiek die verder weg staan van *G* en *B*, om daarbij te onderzoeken welke invloed die teksten zouden kunnen hebben op de interpretatie van *G* en *B*.

Verder kunnen we Besamusca's denk- en werkwijze op een nog fundamenteler niveau in twijfel trekken. Het is namelijk nog maar de vraag of de context van *G* en *B* er voor de lezing en de interpretatie van de teksten überhaupt kan en mag worden bijgehaald. *G* en *B* zijn

⁴⁰¹ In dat verband kunnen we terugdenken aan Besamusca's uiting dat de clustering van teksten doorheen het hele handschrift het toevallige resultaat zou kunnen zijn van de beschikbaarheid van de leggers op het moment dat de kopiïst aan het werk was, maar dat men ook zou kunnen beargumenteren dat de clustering op een doelbewuste juxtapositie van teksten wijst (zie Besamusca 2011, p. 257).

⁴⁰² Er werd reeds veel over de ontstaans- en gebruikscontext van het verzamelhandschrift waarin *B* tot ons gekomen is (*id est* het Handschrift-Van Hulthem) gespeculeerd. In dat verband heeft men zich ook reeds over de kwestie tekstclustering en doelbewustheid van de kopiïst gebogen. Zie bijvoorbeeld Brinkman en Schenkel 1999, pp. 9-32, Van Anrooij en Van Buuren 1991, pp. 184-191 en Claassens 2012, pp. 263-265. Aangezien *G* eveneens in een verzamelhandschrift tot ons gekomen is, gelden de zaken die in algemene zin over het Handschrift-Van Hulthem als verzamelhandschrift gezegd werden, *mutatis mutandis* (in ieder geval toch in strikt methodologische zin) ook voor het verzamelhandschrift waarin *G* bewaard is. Het fragmentarische karakter van het verzamelhandschrift waarin *G* tot ons gekomen is, verhindert in dat verband hardere uitspraken. Evenmin bestaat er over de betreffende kwestie een vooronderzoek van het verzamelhandschrift waarin *G* bewaard is.

immers in verzamelhandschriften tot ons gekomen,⁴⁰³ waardoor het allerm minst zeker is dat de teksten in de handschriften van *G* en *B en bloc* gerecipieerd werden.⁴⁰⁴ Bijgevolg is het ook niet gezegd dat de handschriftelijke context van *G* respectievelijk *B* überhaupt een invloed op de lezing en de interpretatie van *G* respectievelijk *B* kan hebben uitgeoefend. De basis waarop Besamusca zijn hypotheses stoelt, schijnt met andere woorden al te smal te zijn om wetenschappelijk stringente uitspraken te kunnen doen. Er zijn dan ook goede redenen om de stelligheid waarmee Besamusca uit de doeken doet op welke wijze *G* en *B* in hun respectieve handschriftelijke contexten gefunctioneerd hebben, op losse schroeven te zetten.

⁴⁰³ Besamusca zelf benadrukt meermaals dat *G* en *B* in verzamelhandschriften overgeleverd zijn (zie onder andere Besamusca 2011, p. 250, p. 253 en p. 261)

⁴⁰⁴ Zie voetnoot 610.

5 Slotbeschouwing

Bij aanvang van voorliggende masterproef stelden we ons de vraag in hoeverre twee Middelnederlandse verhalen over de burggravin van Vergi van elkaar verschilden en op welke manier we die verschillen konden duiden. Aangezien de twee Middelnederlandse versies van *De borchgravinne van Vergi* in het middelpunt van de belangstelling zouden staan, hebben we na de algemene inleiding (hoofdstuk 1) allereerst de filologische achtergronden van beide teksten uiteengezet (hoofdstuk 2). Zowel in het geval van de Middelnederlandse tekst die momenteel in de Gentse Universiteitsbibliotheek bewaard wordt, als in het geval van de tekst die momenteel in de Brusselse Koninklijke Bibliotheek bewaard wordt, gaat het om een vertaling van het Oudfranse *La chastelaine de Vergi*. De Oudfranse legger van beide vertalingen bevindt zich echter hoogstwaarschijnlijk niet onder de tot nu toe bekende handschriften.

Op basis van een vergelijking met de Oudfranse versies van het verhaal die wel degelijk bewaard zijn, kan men desalniettemin het vermoeden opperen dat de Gentse vertaling een getrouwe Middelnederlandse vertaling uit het Oudfrans is, terwijl de Brusselse vertaling veel vrijer is. De identiteit van de auteur en de lokalisering is voor beide vertalingen eerder onzeker, al wijst dialectonderzoek op een West-Vlaamse origine van de Gentse vertaling en op een Brabantse origine van de Brusselse vertaling. Terwijl de Gentse vertaling slechts bij benadering tussen 1250 en 1350 gedateerd kan worden, kunnen we uit de epiloog van de Brusselse vertaling afleiden dat ze op 24 mei 1315 voleindigd werd. De bewogen overleveringsgeschiedenis van het handschrift waarin de Gentse vertaling bewaard is gebleven, zorgde ervoor dat er slechts 500 verzen van de tekst overblijven, terwijl de Brusselse vertaling volledig (*in casu* met 1127 verzen) in het Hulthemse handschrift tot ons gekomen is.

Vervolgens hebben we de Gentse vertaling en de Brusselse vertaling uiterst grondig met elkaar vergeleken (hoofdstuk 3). Niet alleen hebben we de verschillen tussen beide vertalingen aangestipt en beschreven, maar ook hebben we gepoogd die verschillen te duiden. Daarbij hebben we bijzondere aandacht gehad voor de manier waarop de personages enerzijds door zichzelf en anderzijds door de vertelinstantie gekarakteriseerd werden. Daarna hebben we enkele achtergronden van de waargenomen verschillen geschetst (hoofdstuk 4). Zo hebben we een analyse van de verschillen geboden (paragraaf 4.1), waarbij we eerst enkele

interpretaties van onderzoekers in de secundaire literatuur uiteengezet hebben en vervolgens een eigen analyse gepresenteerd hebben. Daarin hebben we *grosso modo* twee radicaal tegenovergestelde meningen aangetroffen: enerzijds ging Meder ervan uit dat de Gentse vertaling voor een minder hoofs publiek geschreven was dan de Brusselse vertaling, anderzijds dacht Lodder dat de Gentse vertaling juist voor een hoogstaander en hoofser publiek geschreven was dan de Brusselse vertaling. Lodders opvatting werd eveneens ondersteund (of alleszins niet ontkracht) door Gerritsen, Van Anrooij en Van Oostrom.

Vervolgens hebben we op basis van de uitgevoerde vergelijking tussen beide vertalingen een eigen analyse geboden. Meer bepaald hebben we eerst de meest opvallende terugkerende patronen in de vergelijking gepresenteerd, die we telkens illustreerden met een sprekend voorbeeld. Zo merkten we onder andere op dat de Gentse vertaling meer details en nuances bevat, een grotere informatiedichtheid heeft, meer interne samenhang vertoont, in de epische berichten waarheidsgetrouwer overkomt, diepgaandere personages met minder gekunsteld taalgebruik neerzet en eveneens de relaties tussen de verschillende personages authentieker en diepgaander doet overkomen dan de Brusselse vertaling. Verder scheen het ons toe dat de Gentse vertaling over het algemeen minder op sensatie, spanning en suspense gericht was dan de Brusselse vertaling, hetgeen zich niet alleen uitte in de personagekarakterisering, maar ook in de aard van de vooruitwijzingen. Verder merkten we op dat in de Brusselse vertaling enkele wijzigingen (waaronder de lange uitweiding van de verteller over de liefdesnacht tussen de burggravin en de ridder en de vrouwonvriendelijke commentaren) beslag hadden genomen die erop leken te wijzen dat de dichter ervan (en wellicht ook het doelpubliek waarvoor hij schreef) minder vertrouwd was met de hoofse ideologie, zeden en gebruiken dan de dichter (en het doelpubliek) van de Gentse vertaling.

Die these leek ons niet te worden onderuitgehaald door het feit dat in de Gentse vertaling enkele zaken (zoals onder andere het *don contraignant*-motief, een verwijzing naar de burggraaf van Coucy, twee interne monologen en twee liederen) ontbraken die typisch zijn voor hoofse literatuur en die wel degelijk in de Brusselse vertaling voorkwamen. Het zou immers kunnen zijn dat die elementen zich in de verloren gegane delen van de Gentse vertaling bevonden en zelfs indien dat niet het geval is, schijnt de Brusselse vertaling nog steeds een minder hoofs karakter te hebben ten gevolge van de daarin aangebrachte wijzigingen. Ook de overige argumenten van Meder zijn niet overtuigend, waardoor we zijn stelling als ongeloofwaardig van de hand wijzen. Wel konden we aansluiting vinden bij Lodders argumentatie, al dienen zijn uitspraken meer dan eens genuanceerd te worden. Ook

de elementen die we uit het betoog van Gerritsen, Van Anrooij en Van Oostrom aanhaalden, leken aannemelijk te zijn en lagen in dezelfde lijn als onze eigen bevindingen.

Verder zijn we ingegaan op de vraag of de handschriftelijke context van de Gentse en de Brusselse vertaling een invloed op de lezing en de interpretatie van die teksten kon uitoefenen. Eerst en vooral hebben we daarbij de mening van Besamusca uiteengezet, die nadrukkelijk stelt dat beide vertalingen als gevolg van hun verschillende handschriftelijke context wel degelijk op een andere, specifieke manier geïnterpreteerd werden. Vervolgens hebben we Besamusca's voorstelling van zaken op verschillende manieren ter discussie gesteld. Niet alleen suggereert en beweert hij zaken die ervan lijken te getuigen dat hij zijn theorie al te ver en te eenzijdig doordenkt, maar ook baseert hij zijn stellige conclusies op aannames die door de huidige stand van het onderzoek zeker niet als vanzelfsprekend verondersteld kunnen worden. De beslistheid waarmee Besamusca uit de doeken doet op welke wijze de Gentse en de Brusselse vertaling in hun respectieve handschriftelijke contexten gefunctioneerd hebben, kunnen we dan ook terecht in twijfel trekken.

Aldus lijkt de cirkel rond te zijn. 235 pagina's en vele indrukken later kunnen we besluiten dat de Gentse en de Brusselse vertaling zich goed tot een inhoudelijke vergelijking lenen, maar ons toch nog met veel vragen laten zitten. Zodra we enigszins verder trachten te gaan dan datgene wat de overgeleverde teksten ons vertellen, wordt de situatie vaak erg onduidelijk en onzeker. We worden ertoe gedwongen te erkennen dat we sommige dingen niet weten en misschien ook nooit te weten zullen komen. Om daarmee om te gaan, dienen we onze hang naar een perfect kloppend plaatje en naar absolute zekerheid aan de kant te schuiven. Op die manier brengt de studie van Middelnederlandse literatuur ons niet alleen vakkennis, maar ook erg waardevolle levenswijsheid bij.

6 Geraadpleegde literatuur

6.1 Primaire literatuur

6.1.1 Edities van het Middelnederlandse verhaal

BLOMMAERT 1838-1851: Philippe Blommaert, 'De borchgravinne van Vergi', in: *Oudvlaemsche gedichten der XIIe, XIIIe en XIVE eeuwen*. 3 dln. Gent 1838-1851. Deel II, pp. 57-72.

DE KEYSER 1943: Paul De Keyser, *De Borchgravinne van Vergi*. Antwerpen 1943 [Borchgravinne van Vergi; Klassieke Galerij, 10].

JANSEN-SIEBEN 1970: Ria Jansen-Sieben, *De Borchgravinne van Vergi*. Gent 1970 [Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Reeks III, nr. 38].

JANSEN-SIEBEN 1979: Ria Jansen-Sieben, *De Borchgravinne van Vergi. Naar Handschrift-Van Hulthem en het Gentse fragment*. Utrecht 1979.

JANSEN-SIEBEN 1985: Ria Jansen-Sieben, *De Borchgravinne van Vergi. Naar Handschrift-Van Hulthem en het Gentse fragment*. Utrecht 1985.

JANSEN-SIEBEN 1999b: Ria Jansen-Sieben (red.), *Handschrift-Van Hulthem (KBR, 15.589-623). Facsimile*. Brussel 1999.

MULLER HZ. 1873: Samuel Muller Hz., *De Borchgrauinne van Vergi. Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14de eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven*. Leiden 1873.

STOETT 1892: F.A. Stoett, *Die Borchgrauinne van Vergi. Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw*. Zutphen 1892 [Borchgravinne van Vergi; Klassiek letterkundig pantheon, 127].

VAN LOEY 1949: A. Van Loey, *De Borchgrauinne van Vergi. Diplomatische uitgave naar het Hulthemse handschrift (Koninklijke bibliotheek Brussel)*. Leiden 1949 [Borchgravinne van Vergi; Textus minores, 9].

6.1.2 Edities van het Oudfranse verhaal

FOULET 1978: Lucien Foulet, *La Chastelaine de Vergi. Poème du XIIIe siècle, édité par Gaston Raynaud, quatrième édition revue par Lucien Foulet*. Paris 1978 [Châtelaine de Vergi].

MÉON 1808: M. Méon, *Fabliaux et contes des poètes françois des XII, XIII, XIV et XVe*

siècles. Nouvelle édition augmentée et revue sur les manuscrits de la Bibliothèque Impériale. Paris 1808. Tome IV, pp. 296-326.

RAYNAUD 1892: Gaston Raynaud, 'La Chastelaine de Vergi', in: *Romania XXI* (1892), pp. 145-193.

STUIP 1970: René Ernst Victor Stuij, *La Chastelaine de Vergi. Edition critique du ms. B.N.f.fr. 375 avec Introduction, Notes, Glossaire et Index, suivie de l'édition diplomatique de tous les manuscrits connus du XIIIe et du XIVe siècle.* The Hague/Paris 1970 [Châtelaine de Vergi; Publications de l'Institut d'études françaises et occitanes de l'Université d'Utrecht, 5].

6.2 Bewerkingen en vertalingen

DE KEYSER 1947: Paul De Keyser, *Die Borchgravinne van Vergi. Als abel spel bewerkt door Paul de Keyser.* Amsterdam/Antwerpen 1947 [Borchgravinne van Vergi].

GERRITSEN, JANSEN-SIEBEN EN WILMINK 1997: W.P. Gerritsen, Ria Jansen-Sieben en Willem Wilmink, *De burggravin van Vergi. Een middeleeuwse novelle. Vertaald door Willem Wilmink, in samenwerking met een werkgroep Utrechtse neerlandici. Ingeleid door W.P. Gerritsen. Met een uitgave van de Middelnederlandse tekst door Ria Jansen-Sieben.* Amsterdam 1997 [Borchgravinne van Vergi; Nederlandse klassieken, 11].

JONCKBLOET 1842: Willem J.A. Jonckbloet, 'De Burchgravinne van Vergi. Eene proeve van romantische dichtkunst in de XIV. Eeuw', in: *Mengelingen van het letterkundig genootschap Oefening kweekt kennis. Proza.* 's-Gravenhage 1842, pp. 65-90.

6.3 Secundaire literatuur

ARRATHOON 1984: Leigh A. Arrathoon, 'Jacques de Vitry, the Tale of Calogrenant, 'La Chastelaine de Vergi', and the Genres of Medieval Narrative Fiction' in: Leigh A. Arrathoon (red.), *The Craft of Fiction. Essays in Medieval Poetics.* Rochester 1984, pp. 281-368.

BESAMUSCA 2011: Bart Besamusca, 'The Manuscript Contexts of Short Tales. The Example of the Middle Dutch *Chastelaine de Vergi*', in: Isabelle Arsenau en Francis Gingras (red.), *Cultures courtoises et mouvement.* Montréal 2011, pp. 249-261.

BIEMANS 1997: Jos A.A.M. Biemans, *Onsen Speghele Ystoriale in Vlaemsche. Codicologisch onderzoek naar de overlevering van de Spiegel historiael van Jacob van Maerlant,*

- Philip Utenbroeke en Lodewijk van Velthem, met een beschrijving van de handschriften en fragmenten.* 2 dln. Leuven 1997 [Schrift en schriftdragers in de Nederlanden in de middeleeuwen, 2].
- BRANDSMA 1987: Frank Brandsma, ‘Het ‘*don contraignant* ‘ in de *Borchgravinne van Vergi* (Vergi 297-303)’, in: S. Buitink (red.), A.M.J. van Buuren (red.) en I. Spijker (red.), *Rapiarijs. Een afscheidsbundel voor Hans van Dijk*. Utrecht 1987 [Ruygh-bewerp, 16], pp. 17-19.
- BRINKMAN 2000: Herman Brinkman, ‘Het wonder van Molenbeek. De herkomst van de tekstverzameling in het handschrift-Van Hulthem’, in: *Nederlandse Letterkunde* 5 (2000), pp. 21-46.
- BRINKMAN EN SCHENKEL 1999: Herman Brinkman en Janny Schenkel, *Het handschrift-Van Hulthem. Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, 15.589-623*. 2 dln. Hilversum 1999 [Middeleeuwse verzamelhandschriften uit de Nederlanden, 7].
- CLAASSENS 2012: Gerard Henricus Marie Claassens, *Inleiding in de Middelnederlandse letterkunde*. Leuven 2012.
- DESCHAMPS 1972: Jan Deschamps, *Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*. Leiden 1972 [Koninklijke Zuidnederlandse maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis. Handelingen, 24].
- EINHORN 1974: E. Einhorn, *Old French. A Concise Handbook*. Cambridge 1974.
- GERRITSEN 1997: Willem P. Gerritsen, ‘De burggravinne van Vergi uit het slijk gehaald. Literair-historische vragen bij twee middeleeuwse insignes’, in: *Nederlandse letterkunde* 2 (1997), pp. 67-74.
- HOGENELST 1997: Dini Hogenelst, *Sproken en sprekers. Inleiding op en repertorium van de Middelnederlandse sproke*. 2 dln. Amsterdam 1997 [Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen, 16].
- HUNT 1993: T. Hunt, ‘The Art of Concealment: ‘*La Châtelaine de Vergi* ‘’, in: *French Studies* 47 (1993), pp. 129-141.
- JANSEN-SIEBEN EN VAN DIJK 1999: Ria Jansen-Sieben (red.) en Hans van Dijk (red.), *Codices miscellaneorum. Brussels Van Hulthem Colloquium 1999*. Brussel 1999 [Archief- en bibliotheekwezen in België. Extranummers, 60].
- JUDD EN GUEST 1991: S. Judd en T.M. Guest, ‘Two Short Pieces from Medieval Dutch: ‘*The Countess of Vergi* ‘ and ‘*Gloriant* ‘’, in: *Dutch Crossing* 43 (1991), pp. 52-93.
- JUNGMAN 1999: M.E.M. Jungman, *Repertorium van teksten in het handschrift-Van Hulthem*

- (*hs. Brussel, Koninklijke bibliotheek van België, 15.589-623*). Hilversum 1999.
- KEITH 2009: Alison Keith, 'Sexuality and Gender', in: Peter E. Knox (red.), *A Companion to Ovid*. Oxford 2009 [Blackwell Companions to the Ancient World], pp. 355-369.
- KIENHORST 1988: Hans Kienhorst, *De handschriften van de Middelnederlandse ridderepiek. Een codicologische beschrijving*. 2 dln. Deventer 1988 [Deventer studiën, 9].
- KNOX 2009: Peter E. Knox (red.), *A Companion to Ovid*. Oxford 2009 [Blackwell Companions to the Ancient World].
- KNUVELDER 1970: G.P.M. Knuvelde, *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde*. 's-Hertogenbosch 1970.
- KROON 2007: Caroline Kroon, *Inleiding tot de Latijnse syntaxis. Structuur van zin en tekst. Grammatica*. Amsterdam 2007.
- LAMBIN 1838: J.J. Lambin, 'Van der zielen ende van den lechame, een oud gedicht, en bedenkingen daerop', in: *Belgisch Museum* 2 (1838), pp. 57-77.
- LODDER 1998: Fred J. Lodder, 'Spreken of zwijgen? Over schuld en dilemma's in *De borchgravinne van Vergi*', in: *Queeste* 5 (1998), pp. 15-31.
- LORENZ 1909: Emil Lorenz, *Die altfranzösische Versnovelle von der Kastellanin von Vergi in spätern Bearbeitungen*. Halle an der Saale 1909.
- LORENZ 1909: Emil Lorenz, *Die Kastellanin von Vergi in der Literatur Frankreichs, Italiens, der Niederlande, Englands und Deutschlands. Mit einer deutschen Übersetzung der altfranzösischen Versnovelle und einem Anhang: Die 'Kastellan von Couci' 'sage als 'Gabrielle de Vergi' 'legende*. Halle an der Saale 1909.
- MEDER 1989: Theo Meder, 'De causaliteit in *De borchgravinne van Vergi*. Over de oplosbaarheid van een hoofs dilemma', in: *Millennium* 3 (1989), pp. 51-74.
- PALMER 1982: Nigel F. Palmer, *Visio Tnugdali. The German and Dutch Translations and their Circulation in the Later Middle Ages*. München 1982 [Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters, 76].
- RESOORT 1988: Robert John Resoort, *Een schoone historie vander borchgravinne van Vergi. Onderzoek naar de intentie en gebruikssfeer van een zestiende-eeuwse prozaroman*. Hilversum 1988 [Middeleeuwse studies en bronnen, 9].
- SERRURE 1859-1860: Constant Philippe Serrure, 'Het groot Hulthemsch handschrift', in: *Vaderlandsch Museum* 3 (1859-1860), pp. 139-164.
- SONNEMANS 1996: Gerard Sonnemans (red.), *Middeleeuwse verzamelhandschriften uit de Nederlanden*. Hilversum 1996 [Middeleeuwse studies en bronnen, 51].

- VAN ANROOIJ 1993: Wim van Anrooij, '29 september 1399: In Brussel vinden twee mirakelen plaats, die kort daarop in het handschrift-Van Hulthem worden opgeschreven. Literaire veelzijdigheid in een stedelijke verzamelcodex', in: M.A. Schenkeveld-Van der Dussen *et alii*, *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen, 1993, pp. 86-91.
- VAN ANROOIJ EN A.M.J. VAN BUUREN, 's Levens felheid in één band. Het handschrift-Van Hulthem', in: Herman Pleij *et alii*, *Op belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de middeleeuwen*. Amsterdam, 1991, pp. 184-199.
- VAN BELLE 2003: William Van Belle, *Zwijgen is niet altijd toestemmen. De rol van inferenties bij het interpreteren en argumenteren*. Leuven 2003.
- VAN BORK EN VERKRUIJSSE 1985: Gerrit Jan van Bork (red.) en P.J. Verkruijsse (red.), *De Nederlandse en Vlaamse auteurs van middeleeuwen tot heden, met inbegrip van de Friese auteurs*. Weesp 1985.
- VAN BUUREN 1979: Alphonsus Maria Joseph Van Buuren, *Der minnen loep van Dirc Potter. Studie over een Middelnederlandse ars amandi*. Utrecht 1979.
- VAN DER WAL EN VAN BREE 2008: Marijke van der Wal en Cor van Bree, *Geschiedenis van het Nederlands*. Houten 2008.
- VAN DIJK 1999: Hans van Dijk, 's Levens felheid in één band. *Handschrift-Van Hulthem*. Brussel 1999.
- VAN DIJK *ET ALII* 1992: Hans van Dijk *et alii*, *Klein kapitaal uit het handschrift-Van Hulthem. Zeventien teksten uit hs. Brussel, K.B., 15.589-623 uitgegeven en ingeleid door neerlandici, verbonden aan tien universiteiten in Nederland en België*. Hilversum 1992 [Middeleeuwse studies en bronnen, 33].
- VAN MIERLO 1940: Jozef Van Mierlo, *De middelnederlandsche letterkunde van omstreeks 1300 tot de Renaissance*. 's-Hertogenbosch 1940 [Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden, 2].
- VAN MIERLO 1948: Jozef Van Mierlo, *Sprokkelingen op het gebied der Middelnederlandse poëzie*. Turnhout 1948 [Koninklijke Vlaamse academie voor taal- en letterkunde, Reeks III, nr. 26].
- VAN OORTMERSSEN 1979: D. Van Oortmerssen, *De borchgravinne van Vergi. Een vergelijkend onderzoek naar de inhoudelijke en verteltechnische verschillen tussen de Hulthemse tekst, de Gentse fragmenten en het Franse origineel*. Barendrecht 1979.

- VAN OOSTROM 1985: Frits van Oostrom, 'Letterkundige uitleiding', in: Ria Jansen-Sieben, *De Borchgravinne van Vergi. Naar Handschrift-Van Hulthem en het Gentse fragment*. Utrecht 1985, pp. 85-93.
- VAN OOSTROM 2013: Frits van Oostrom, *Wereld in woorden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1300-1400*. Amsterdam 2013 [Geschiedenis van de Nederlandse literatuur].
- VERDAM 1890: Jacob Verdam, *Nieuwe lezingen in Maerlant's Spiegel Historiae. Eerste partie*. Amsterdam 1890 [Verslagen en mededeelingen der Koninklijke akademie van wetenschappen. Afdeling letterkunde, Reeks III, nr. 7].
- WERKGROEP VERGI 1971-1972: Werkgroep Vergi, 'De borchgravinne van Vergi. Uitgave en commentaar door R. Jansen-Sieben. Gent 1970. (Kon. Vl. Acad. voor Taal- en Letterk. reeks III, nr. 38)', in: *Spektator* 1 (1971-1972), pp. 229-234.
- WESTPHAL 1999: Sarah Westphal, 'The Van Hulthem Ms and the Compilation of Medieval German Books', in: Ria Jansen-Sieben (red.) en Hans van Dijk (red.), *Codices miscellaneorum. Brussels Van Hulthem Colloquium 1999*. Brussel 1999 [Archief- en bibliotheekwezen in België. Extranummers, 60], pp. 71-89.
- WINKELMAN 1998: Johan H. Winkelman, 'De Burggravin van Vergi kreeg een nieuwe jas. N.a.v. *De burggravin van Vergi. Een middeleeuwse novelle*. Vert. door Willem Wilmink; ingel door W.P. Gerritsen; met een uitg. van de Mnl. tekst door Ria Jansen-Sieben. Amsterdam, 1997. (Nederlandse klassieken, 11)', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 114 (1998), pp. 321-328.
- WOLFZETTEL 1986: Friedrich Wolfzettel, *Französische Schicksalsnovellen des 13. Jahrhunderts. La chastelaine de Vergi, La fille du comte de Pontieu, Le roi Flore et la belle Jehanne*. München 1986.

6.4 Internetpublicaties

'AENHANGEL - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)'
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=00398&citaatcompleet=anhanghel>> [accessed 13 April 2015].

'AI - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)'
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=01067&citaatcompleet=%22ay%20mi%22>> [accessed 21 March 2015].

'BEDI - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)'

- <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=06601>> [accessed 28 April 2015].
- ‘DROEVEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=07775&lemma=droeven&citaatcompleet=droefde>> [accessed 25 April 2015].
- ‘DUCHTEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=07910>> [accessed 18 April 2015].
- ‘DUNKEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=07976&citaatcompleet=mi%20dinke>> [accessed 24 April 2015].
- ‘Dynamicsofthemedievalmanuscript.eu’ <<http://dynamicsofthemedievalmanuscript.eu/>>
[accessed 4 March 2015].
- ‘EEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?wdb=MNW&actie=article&uitvoer=HTML&id=08283>> [accessed 2 June 2015].
- ‘EEN - VMNW (Vroegmiddelnederlands Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=VMNW&id=ID95242&lemma=een>> [accessed 2 June 2015].
- ‘Een Abstract Schrijven | Scriptieprijs’ <<http://www.scriptieprijs.be/een-abstract-schrijven>>
[accessed 18 May 2015].
- ‘FEESTE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=09552&lemma=feeste>> [accessed 1 May 2015].
- ‘FEITIJS - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=09569&lemma=feitijis>> [accessed 1 May 2015].
- ‘FIJN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=09641&lemma=fijn>>
[accessed 28 April 2015].
- ‘FRAY - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=09869&lemmodern=fray>>
[accessed 1 May 2015].

- ‘G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl’
<http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00457.php>
[accessed 17 March 2015].
- ‘G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl’
<http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00837.php>
[accessed 18 March 2015].
- ‘G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl’
<http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00838.php>
[accessed 18 March 2015].
- ‘G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl’
<http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_03823.php>
[accessed 9 May 2015].
- ‘G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl’
<http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00442.php>
[accessed 9 May 2015].
- ‘G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl’
<http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_03087.php>
[accessed 18 March 2015].
- ‘G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl’
<http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_04939.php>
[accessed 27 March 2015].
- ‘G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse En G.J. Vis, Algemeen Letterkundig Lexicon • Dbnl’
<http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00865.php>
[accessed 13 May 2015].
- ‘GEBAREN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’

- <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?wdb=MNW&actie=article&uitvoer=HTML&id=10319>> [accessed 8 April 2015].
- ‘GEVAREN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=13499&citaatcompleet=ghevaren>> [accessed 26 April 2015].
- ‘HAER - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=15286&lemma=haer>> [accessed 15 April 2015].
- ‘HAESTELIKE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=15357&lemma=haestelike>> [accessed 28 April 2015].
- ‘HARE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?wdb=MNW&actie=article&id=15814>> [accessed 15 April 2015].
- ‘HERTE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=16984&citaatcompleet=van%20herten>> [accessed 22 April 2015].
- ‘HITTE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=17381&lemma=hitte>> [accessed 2 June 2015].
- ‘HOF - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=17616&citaatcompleet=vol%20hof>> [accessed 28 April 2015].
- ‘INGAEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=19112&citaatcompleet=ingane>> [accessed 26 April 2015].
- ‘LEET - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=25448&lemma=leet&citaatcompleet=utermaten%20leet>> [accessed 27 April 2015].
- ‘LESSE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=25807&lemma=lesse&citaatcompleet=lesen>> [accessed 29 April 2015].
- ‘MAER - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’

- <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=27539&lemma=maer>>
[accessed 22 March 2015].
- ‘MAKEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=27725&lemmodern=maaken&citaatcompleet=haer>> [accessed 8 April 2015].
- ‘MISKIEF - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=30025&citaatcompleet=groot%20meskief>> [accessed 28 April 2015].
- ‘MOGEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=30475&lemmodern=mogen>> [accessed 1 May 2015].
- ‘NIJT - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=32666&lemma=nijt>>
[accessed 28 April 2015].
- ‘NOCHTAN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=32718&lemma=nochtan&citaatcompleet=nochtanne>> [accessed 15 April 2015].
- ‘OF - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=33240&lemma=of&citaatcompleet=siec>> [accessed 8 April 2015].
- ‘ONGESONT - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=35985&lemma=ongesont>> [accessed 22 April 2015].
- ‘ONTHETEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=37390&citaatcompleet=onhiet>> [accessed 26 April 2015].
- ‘ONTHOUDEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=37417&citaatcompleet=hem%20onthouden>> [accessed 22 April 2015].
- ‘ONTSTEKEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=37994&lemma=ontsteken>> [accessed 1 May 2015].
- ‘RIKE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’

- <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=46474&lemma=rike>>
[accessed 21 March 2015].
- ‘ROUWE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=47363&lemma=rouwe>>
> [accessed 22 April 2015].
- ‘SAEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=47882&lemma=saen>>
[accessed 2 May 2015].
- ‘SALE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=48032&lemma=sale>>
[accessed 2 May 2015].
- ‘SCHEIDEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=49125&citaatcompleet=af%20sciet>> [accessed 29 May 2015].
- ‘SCHONE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=50007>> [accessed 28 April 2015].
- ‘SEKERLIKE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=51228&lemma=sekerlike>> [accessed 2 May 2015].
- ‘SIMPERLIKE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=51990&citaatcompleet=semperlike>> [accessed 2 May 2015].
- ‘SINT - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?wdb=MNW&actie=article&id=52076>> [accessed 25 April 2015].
- ‘SPEL - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=53872&citaatcompleet=in%20spele>> [accessed 1 May 2015].
- ‘SPELLIKE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=53899&citaatcompleet=spellike>> [accessed 2 May 2015].
- ‘STILLE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’

- <<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=55319&citaatcompleet=hielt%20stille>> [accessed 27 May 2015].
- ‘SWAER - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=56475&citaatcompleet=siec%20ende%20swaer>> [accessed 8 April 2015].
- ‘TOECOMEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=58449&citaatcompleet=nacht%20quam%20toe>> [accessed 15 April 2015].
- ‘Universiteitsbibliotheek Gent’
<<http://adore.ugent.be/OpenURL/app?id=archive.ugent.be:66FF501E-015A-11E2-A5C9-D1460D0ED9C1&type=carousel>> [accessed 26 February 2015].
- ‘Van Dale’ <<http://vowb.vandale.be/zoeken/zoeken.do>> [accessed 17 May 2015].
- ‘VENSEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=61962&citaatcompleet=venset>> [accessed 14 April 2015].
- ‘VERDRACH - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=62524&citaatcompleet=verdrach>> [accessed 2 May 2015].
- ‘VERWEENT - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=65527>> [accessed 22 April 2015].
- ‘VRIENDELIKE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=69142&lemma=vriendelike&citaatcompleet=vriendelike>> [accessed 15 April 2015].
- ‘VRIENDINNE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=69147&lemma=vriendinne>> [accessed 18 April 2015].
- ‘VROUWE - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=69379&lemma=vrouwe>> [accessed 18 April 2015].
- ‘WACHTEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=69735&citaatcompleet=haer%20wachten>> [accessed 28 April 2015].

‘Welkom Bij de GTB van Het INL’ <<http://gtb.inl.nl/?owner=MNW>> [accessed 22 December 2014].

‘WIKEN - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=73523&citaatcompleet=uitgane>> [accessed 26 April 2015].

‘WORT - MNW (Middelnederlandsch Woordenboek)’
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=74478&citaatcompleet=metten%20worde>> [accessed 19 April 2015].

7 Abstract

Flore Meertens, Linguistics and Literature, KU Leuven (Belgium)

Abstract of Master's Thesis, Submitted 5 June 2015

De borchgravinne van Vergi: A Courtly Tragedy in Ghent and Brussels

This master's degree dissertation focuses on two renditions of the Middle Dutch story *De borchgravinne van Vergi*, one of which is nowadays preserved in Ghent and the other in Brussels. The two major purposes of this study are, firstly, to investigate in which aspects the two Middle Dutch translations differ from each other and, secondly, to examine how those differences are to be interpreted. To this end, corresponding text extracts of both of the renditions are compared in a process of close reading. In the comparison, special attention is paid to the way in which the characters are typified by themselves and by the narrator.

After the introductory remarks (chapter 1) an overview of the philological features of the Middle Dutch texts is provided (chapter 2). In particular there is a focus on the characteristics which can influence the interpretation of the texts, for instance the relation between the Middle Dutch translations and the Old French story *La chastelaine de Vergi* or the state in which both of the Middle Dutch translations are passed down. Subsequently, the in-depth comparison of the two Middle Dutch texts is fully reported (chapter 3). This is where the two major purposes mentioned above will be mostly served, since the differences between the texts are documented and suggestions to interpret those differences are put forward, with special attention to the characterisation of the characters. Next, the differences between the Middle Dutch texts are further contextualized (chapter 4). On the one hand, the outlines of the executed comparison are sketched and confronted with interpretations of other researchers (section 4.1). On the other hand, there have been investigations led, as to whether the interpretation of the Middle Dutch stories can be influenced by the (immediate) surrounding texts in their respective manuscripts (section 4.2).

This study shows that the two Middle Dutch translations differ from each other in various aspects. For example, it is notable, that in the Ghent translation more details and nuances are given and the characters are portrayed more profoundly than in the Brussels translation. Furthermore, the text from Ghent seems to aim less at sensation and suspense than the text from Brussels and appears to show more signs of an underlying courtly ideology, possibly because its audience was also more acquainted with courtly customs and traditions than the audience of the text from Brussels.